ORHAN PAMUK

Istanbul

Premiul Nobel pentru Literatură 2006

„Această carte este o adevărată declarație de dragoste."
Sunday Times

POLIROM

ORHAN
PAMUK

Istanbul
Amintirile și orașul

Traducere din limba turcă și note de
Luminița Munteanu

POLIROM
2011

Tatălui meu, Gündüz Pamuk
(1925–2002)

Frumusețea unei priveliști stăruie în melancolia ei.
Ahmet Rasim

Aici sălășluiesc oameni care se desfată cu melancolia.
Yahya Kemal

Cuprins

1. Un alt Orhan 5
2. Fotografiile din întunericul casei-muzeu 14
3. „Eu” 26
4. Melancolia conacelor năruite ale pașalelor: descoperirea străzilor 38
5. Alb-negru 48
6. Descoperirea Bosforului 65
7. Peisajele de pe Bosfor ale lui Melling 83
8. Mama, tata și dispariţiile lor de acasă 100
9. O altă casă: Cihangir 109
10. Hüzün – melankoli – tristesse 119
11. Cei patru scriitori, melancolici și singuratici 141
12. Bunica dinspre tată 151
13. Neplăcerile și plăcerile școlii 158
14. Soj ep iţapiucs un 169
15. Ahmet Rasim și ceilalți foiletoniști ai orașului 174
16. Nu mergeți pe stradă cu gura deschisă 182
17. Plăcerile picturii 190
18. Colecția de informații și ciudățenii a lui Reșat Ekrem Koçu: Enciclopedia Istanbulului 197
19. Cucerire sau cădere: turcizarea Constantinopolului 226
20. Religia 233
21. Bogătașii 249
22. Vapoarele de pe Bosfor, incendiile, scăpătarea, mutările și celelalte urgii 265
23. Nerval la Istanbul: plimbări prin Beyoğlu 289

24. Melancolica plimbare a lui Gautier prin cartierele mărginașe 296
25. Sub ochi occidentali 308
26. Melancolia ruinelor: Tanpınar și Yahya Kemal prin cartierele de la periferie 322
27. Pitorescul cartierelor mărginașe 332
28. Pictarea Istanbulului 344
29. Pictura și fericirea vieții de familie 354
30. Fuioarele de fum ale vapoarelor de pe Bosfor 361
31. Flaubert la Istanbul: Orientul, Occidentul și sifilisul 370
32. Fratele mai mare și mezinul: înghionteli 379
33. Străin într-o școală străină 389
34. Nefericirea înseamnă să-ți fie lehamite de tine și de oraș 409
35. Prima iubire 421
36. Vaporul de pe Bosfor 444
37. O discuție cu mama: răbdare, prudență, artă 461
Despre fotografii 478

1.
Un alt Orhan

Pe vremea când eram copil am crezut, vreme de mai mulți ani, că undeva, pe străzile Istanbulului, într-o casă asemănătoare cu a noastră, își ducea viața un seamăn, un geamăn de-al meu, ba chiar un alt Orhan, aidoma cu mine. Nu-mi amintesc de unde și până unde, ori cum am ajuns să nutresc această convingere. Se prea poate ca ideea cu pricina să fi fost rodul unui proces îndelungat, plămădit din felurite confuzii, coincidențe, jocuri și temeri. Pentru a explica ce anume am simțit când a început să-mi încolțească în minte o asemenea fantezie, s-ar cuveni să istorisesc unul dintre momentele în care m-am confruntat cu ea în cel mai deslușit mod cu putință.

Când aveam cinci ani, am fost trimis să locuiesc o vreme în altă parte. Mama și tata se revăzuseră la Paris, după una dintre certurile

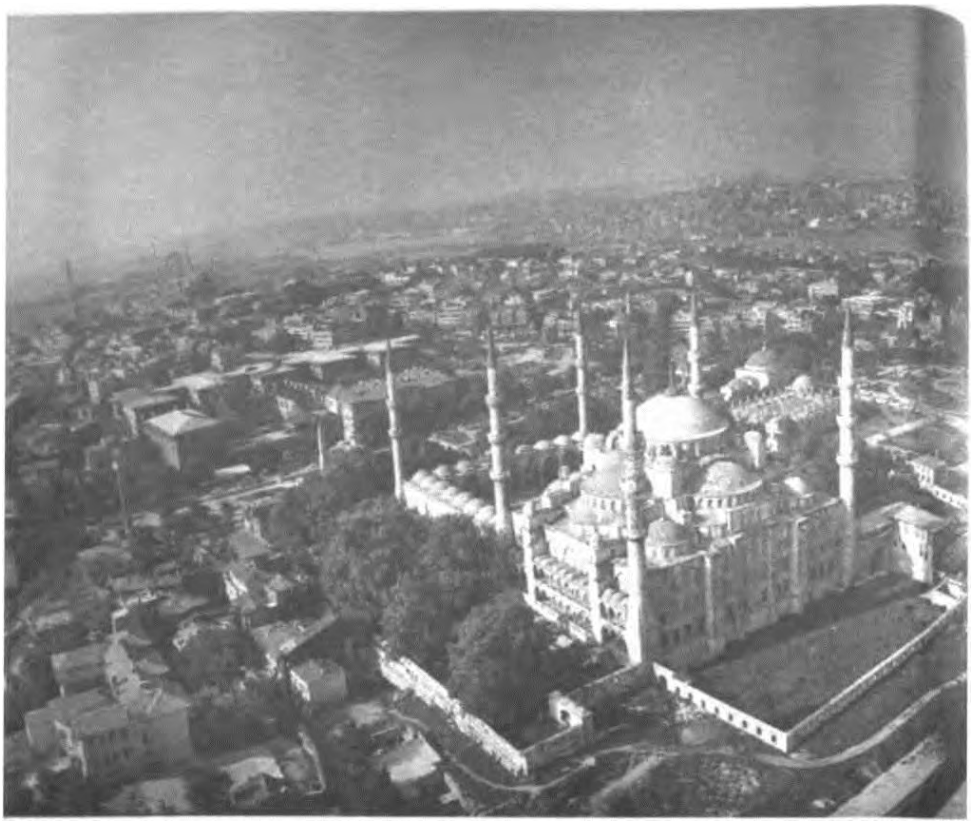

și despărțirile lor obișnuite, iar eu și fratele meu mai mare rămăseserăm la Istanbul, unde locuiam separat. Fratele meu stătea cu bunica și cu grosul familiei în Blocul Pamuk din Nișantași. Eu fusesem expediat la mătușa din partea mamei, în Cihangir. Pe unul dintre pereții acelei case, în care fusesem întotdeauna întâmpinat cu dragoste și cu zâmbetul pe buze, se găsea portretul unui băiețel, așezat într-o ramă albă. Din când în când, mătușa sau unchiul îmi arătau chipul de pe perete și-mi spuneau zâmbind „uite, acela ești tu!”.

Da, copilul acela drăguț, cu ochi mari aducea oarecum cu mine. Și el avea un chipiu de felul celor pe care le purtam eu când ne duceam în oraș. Cu toate acestea, știam că nu era vorba chiar de portretul meu. (De fapt, era o reproducere kitsch, adusă de undeva

din Europa, care înfățișa un băiețel simpatic.) Era oare posibil ca acela să fi fost celălalt Orhan, la care mă gândeam mereu și care locuia în altă parte?

Dar și eu începusem să locuiesc în altă parte. Era ca și cum, pentru a mă putea întâlni cu seamănul meu, care-și ducea viața într-o altă casă din Istanbul, fusesem nevoit să plec și eu de acasă, însă întâlnirea aceea nu-mi aducea nicio satisfacție. Îmi doream să revin la adevăratul meu cămin, cel din Blocul Pamuk. Când mi se spunea că în tabloul acela de pe perete eram eu, mă simțeam oarecum încurcat, iar fanteziile legate de mine, de portretul meu, de imaginea aceea care aducea cu mine, de seamănul meu, de o altă casă ajungeau să se confunde una cu alta, așa încât nu-mi doream altceva decât să mă întorc acasă și să rămân acolo pentru totdeauna, alături de familia mea.

Dorința mi s-a împlinit și, peste puțin timp, am revenit în Blocul Pamuk. Cât despre fantezia cu celălalt Orhan, care locuia într-o altă casă din Istanbul, aceasta nu m-a părăsit niciodată. În copilărie, în tinerețe acest gând magic îmi stăruia întotdeauna într-un cotlon al minții, în care puteam pătrunde cu ușurință. Când pășeam pe străzile Istanbulului în serile de iarnă, mă gândeam uneori fugar, cu înfiorare, că într-una dintre casele acelea a căror lumină portocalie tocmai o zăream atunci, în care îmi imaginam că viețuiau oameni fericiți și tihniți și în care mă trudeam să pătrund cu privirile, viețuia celălalt Orhan. Înaintând în vârstă, această plăsmuire s-a preschimbat în fantezie, iar fantezia, într-o scenă de vis. Uneori mă întâlneam în vis – întotdeauna într-o altă casă –, țipând ca atunci când ai un coșmar, cu celălalt Orhan, iar cei doi Orhan se priveau în tăcere, cu necruțătoare stăpânire de sine. Atunci îmi strângeam și mai tare perna în brațe, șovăind între somn și trezie, mă agățam cu și mai multă îndârjire de casa, de strada mea, de spațiul în care locuiam. Iar când eram nefericit, începeam să-mi imaginez că urma să plec în altă casă, să mă îndrept spre o altă viață, unde se găsea celălalt Orhan, iar în vremea aceasta eram convins, într-o oarecare măsură, că eram, de fapt, celălalt Orhan și-mi făcea plăcere să-mi imaginez cât de fericit era acesta. Aceste reverii îmi stârneau o asemenea beatitudine, încât nu mai simțeam nevoia să plec în altă parte.

Am ajuns, astfel, la ceea ce vreau să spun, de fapt: din ziua în care m-am născut, n-am părăsit niciodată casele, străzile ori cartierele în care am locuit. Faptul că, după cincizeci de ani, am revenit în Blocul Pamuk (deși, între timp, am mai locuit și prin alte zone ale Istanbulului) și că trăiesc în același loc în care m-a luat pentru prima oară mama în brațe, arătându-mi lumea, și în care mi s-au făcut primele fotografii, are o anumită legătură cu ideea celuilalt Orhan, care locuiește în altă parte a Istanbulului, și cu mângâierea pe care mi-o aduce acest gând. Simt că imaginea care

conferă poveștii mele ceva aparte, specific mie și, prin mine, Istanbulului se leagă de statornicia mea în același loc, ba chiar în aceeași casă, unde am locuit vreme de cincizeci de ani, într-o epocă ce se caracterizează prin multitudinea migrațiilor și prin creativitatea migratorilor: „Mai ieși și tu puțin din casă, du-te în altă parte, călătorește!”, îmi spunea mereu mama cu tristețe.

Există scriitori precum Conrad, Nabokov, Naipaul care și-au schimbat cu succes limba, poporul, cultura, țara, continentul, ba chiar și civilizația. Știu că ceea ce mă definește pe mine este faptul că am rămas mereu atașat de aceeași casă, de aceeași stradă, de același peisaj și de același oraș, în aceeași măsură în care personalitățile lor creatoare s-au nutrit din exil sau pribegie. Atașamentul meu față de Istanbul sugerează, așadar, că soarta orașului se confundă cu propria-mi soartă.

Flaubert, care, cu prilejul vizitei sale la Istanbul, petrecută cu o sută doi ani înainte de venirea mea pe lume, fusese impresionat de

îmbulzeala care domnea în oraș și de atmosfera aparte a acestuia, aprecia într-una dintre scrisorile sale că, după o sută de ani, Constantinopolul avea să devină capitala lumii. La vremea prăbușirii și dispariției Imperiului Otoman, urma să se împlinească tocmai contrariul acestei profeții. Când m-am născut eu, Istanbulul cunoștea, în raporturile cu lumea, cele mai firave, mai mizere, mai mărginașe și mai stinghere zile ale istoriei sale bimilenare. De-a lungul întregii mele existențe, Istanbulul s-a definit prin sentimentul prăbușirii Imperiului Otoman, prin melancolia pe care ți-o insuflau sărăcia și ruinele răspândite prin oraș. Mi-am petrecut viața luptând cu această melancolie sau, așa cum fac toți istanbulezii, sfârșind prin a o adopta eu însumi.

Toți cei mânați de dorința de a afla o noimă propriei existențe încearcă să-și dea seama, măcar o dată în viață, ce semnificație îmbracă locul și timpul în care s-au născut. De ce ne-am născut în acest colț de lume, la o dată anume? Oare ne merităm familia, țara, orașul în care am venit pe lume, pe care avem oarecum sentimentul că le-am câștigat la loterie, pe care lumea se așteaptă să le iubim și, pe care, în cele din urmă, sfârșim prin a le îndrăgi din toată inima? Uneori mă socotesc ghinionist pentru că m-am născut la Istanbul – un oraș îmbătrânit, care pălește, copleșit de umilință, de sărăcie și melancolie, îngropat progresiv în ruinele, în cenușa unui imperiu prăbușit. (O voce interioară îmi spune însă că, de fapt, este vorba de un noroc.) Mă gândesc uneori și că, dacă e să invocăm starea materială, am avut norocul de a mă naște la Istanbul, într-o familie cu dare de mână. (Unii au afirmat și contrariul.) În cea mai mare parte a timpului îmi dau seama că Istanbulul, în care m-am născut și în care mi-am petrecut întreaga viață, se confundă incontestabil cu destinul meu, la fel ca trupul, de care m-am convins singur că nu trebuie să mă plâng (preferam să fiu mai robust și ceva mai arătos!), și ca sexul meu (oare dacă aș fi fost femeie, problema sexualității mi s-ar fi părut mai puțin

însemnată?). Această carte se referă tocmai la destinul de care vorbeam...

M-am născut la 7 iunie 1952, cu puțin timp după miezul nopții, la Istanbul, într-un mic spital privat din cartierul Moda. Noaptea, culoarele spitalului și lumea erau cufundate-n tăcere. Pe planeta noastră nu se petrecea nimic cutremurător, dincolo de cenușa și de limbile de foc ale vulcanului Stromboli din Italia, care începuse să erupă cu două zile în urmă. Prin ziare nu găseai decât știri mărunte, precum scurte consemnări privitoare la soldații turci care luptau în Coreea de Nord și unele zvonuri, de obârșie americană, privitoare la intenția nord-coreenilor de a folosi arme biologice. Adevăratele știri, pe care mama le citise cu băgare de seamă, asemenea majorității istanbulezilor, cu ore bune înainte de a mă naște pe mine, se refereau la „orașul nostru": negustorul de textile care identificase în ziua anterioară cadavrul unui hoț recidivist ce fusese surprins cu două nopți în urmă pe când încerca să pătrundă, pe fereastra de la baie, într-o casă din Langa, purtând pe chip o mască înfricoșătoare, pentru ca apoi să fie încolțit într-un depozit de cherestea, după ce fusese alergat pe străzi de paznici și de „curajoșii" elevi de la Internatul Konya, și să se sinucidă, nu înainte de a profera injurii la adresa polițiștilor, ajunsese la concluzia că același tâlhar îi jefuise și lui magazinul din Harbiye cu un an înainte, în plină zi, sub amenințarea armei. Mama citea acele știri singură, la spital, pentru că, așa cum avea să-mi povestească după ani de zile cu oarecare mânie și tristețe, tata se plictisise curând după internarea ei, căci nașterea trena, și se dusese să se vadă cu niște prieteni. În camera de nașteri a spitalului n-o însoțise decât sora ei, care izbutise să sară gardul grădinii la o oră târzie din noapte. Când m-a văzut prima oară, mama s-a gândit că eram mai slab, mai fragil, mai plăpând decât fratele meu, cu doi ani mai mare.

Ar fi trebuit să spun, de fapt, „pesemne că s-a gândit", în turcă

este mai potrivit să apelăm la trecutul narativ, în *-miș,* care mie îmi place foarte mult și de care ne folosim când istorisim vise, basme și alte întâmplări pe care nu le-am trăit direct, sau când povestim ceea ce se petrecea pe vremea când eram în leagăn, în cărucior sau când prindeam să facem primii pași. Căci aceste prime experiențe de viață ne sunt relatate de părinți la ani de zile după consumarea lor, așa încât ne ascultăm, înfiorați de plăcere, propria poveste, cu sentimentul că este vorba de primele cuvinte ori de primii pași ai altcuiva. Simțământul acesta încântător, care ne duce cu gândul la mulțumirea pe care o încercăm când ne vedem pe noi înșine în vis, ne strecoară în suflet o deprindere care ne va otrăvi apoi întreaga viață: ne facem, așadar, un obicei din a afla de la alții sensul lucrurilor pe care le trăim – chiar și al celor mai profunde desfătări pe care le gustăm. Căci, la fel ca în cazul acestor „amintiri" din prima copilărie pe care, ascultându-le relatate de alții, ni le însușim cu entuziasm și despre care credem mai apoi că au început să ne revină treptat în minte, așa încât le povestim celorlalți cu deplină convingere, ceea ce spun ceilalți despre feluritele lucruri pe care le săvârșim în viață devine, după o vreme, o amintire care contează chiar mai mult decât ceea ce am trăit cu adevărat, nemaifiind rodul gândurilor noastre. De cele mai multe ori aflăm, așadar, tâlcul orașului în care trăim de la ceilalți, așa cum se întâmplă și când este vorba de existența noastră.

Ori de câte ori îmi însușesc ceea ce relatează alții despre mine și despre Istanbul, comportându-mă de parcă la mijloc s-ar afla propriile mele amintiri, îmi vine să spun: „S-ar zice că pe vremuri pictam, că m-aș fi născut la Istanbul, că aș fi fost un copil oarecum curios și că mai apoi, la douăzeci și doi de ani, m-aș fi apucat să scriu romane, fără să știu de ce". Mi-aș fi dorit să-mi scriu cartea într-un astfel de limbaj, căci acesta îți permite să-ți istorisești viața ca și cum ar fi vorba de trăirile altcuiva și, pe de altă parte, o face să semene cu un vis plăcut, în care vocea și voința ta se estompează.

Dar limbajul acesta de basm mi se pare neconvingător, căci ne prezintă existența ca pe o simplă pregătire pentru o a doua viață, mai adevărată, mai luminoasă, la care ar urma să ne deșteptăm mai târziu, ca dintr-un vis. Căci cea de-a doua viață pe care ar putea-o trăi cei ca mine nu este altceva decât cartea pe care o ții tu acum în mână, cititorule, iar aceasta atârnă de luarea ta aminte! Eu am să-ți arăt onestitate, iar tu – îngăduință.

2.
Fotografiile din întunericul casei-muzeu

Locuiam cu toții – mama, tata, fratele meu mai mare, bunica dinspre tată, unchii și mătușile mele – la diversele etaje ale unui bloc cu cinci niveluri. Cu aproximativ un an înainte de a mă naște eu, clădirea impunătoare de piatră de alături, în ale cărei încăperi și aripi își dusese până atunci traiul tot neamul, la fel ca marile familii otomane, fusese abandonată și închiriată unei școli primare private, căci pe terenul viran din imediata ei apropiere fusese ridicat, în 1951, un bloc „modern", unde locuiam și noi, la etajul al patrulea, iar pe ușa de la intrarea acestuia fusese așezată cu mândrie, după moda vremii, inscripția „Blocul Pamuk". În primii ani, la fiecare dintre aceste etaje, unde ajungeam purtat în brațe de mama, se găseau unul

sau două piane. Fratele tatei și unchiul meu, pe care mi-l amintesc citind mereu gazetele, se căsătorise ultimul și se mutase, cu mătușa și cu pianul lui, la primul etaj, unde urma să locuiască o jumătate de veac, privindu-i de la fereastră pe cei care treceau pe stradă. Aceste piane, pe care nu le folosea nimeni, îmi provocau melancolie și dezolare.

Nu numai faptul că nu cânta nimeni la pian, ci și faptul că bufetele cu vitrină, care gemeau de porțelanuri chinezești, de tot soiul de cești, servicii, zaharnițe și tabachere de argint, de pahare de cristal, de flacoane cu pulverizator pentru apă de trandafiri, de farfurii, de vase pentru arome (printre ele fusese strecurată cândva și o mașină de jucărie), erau mereu încuiate, că suporturile de carte cu intarsii de sidef și suporturile de turbane atârnate pe pereți nu erau folosite niciodată, că paravanele, care vădeau influențe japoneze și de tip Art Nouveau, nu mascau nimic, că ușile cu geamuri ale bibliotecii în care se vedeau înșirate cărțile de medicină legate în piele, năpădite de praf, vechi de douăzeci de ani ale celuilalt unchi, care emigrase în America, nu se deschideau niciodată îmi trezea sentimentul că toate acele obiecte care sufocau saloanele, la fiecare etaj în parte, erau etalate acolo mai degrabă cu gândul la moarte decât la viață. (Se întâmpla uneori ca vreo măsuță ori vreun cufăr gravat să migreze în chip misterios dintr-un salon în altul, adică de la un etaj la altul.)

Uneori, când ne așezam cum nu se cuvenea în fotoliile cu intarsii de sidef și arcuri de argint, bunica ne lua la rost: „Ia stați cum trebuie!”. Faptul că interioarele nu erau aranjate ca niște încăperi confortabile, în care cei din casă să-și poată petrece timpul în tihnă, ci ca niște mici muzee amenajate cu gândul la niște vizitatori imaginari, despre care nu se știa niciodată când urmau să se ivească, ascundea, desigur, o intensă dorință de occidentalizare. (Cel care nu ține post în luna Ramadanului are mai puține mustrări de conștiință aici, printre bufete și piane, decât într-o casă în care

lumea obișnuiește să șadă turcește, pe divane și perne.) Pentru că nu se știa prea bine la ce era bună occidentalizarea, dincolo de faptul că te scutea de prescripțiile religioase, utilizarea saloanelor ca spații de expunere în care erau așezate la vedere, într-un spirit profund deprimant (și, uneori, poetic), felurite simboluri ale occidentalizării și bunăstării, la care locatarii nu recurgeau decât prea puțin, s-a răspândit, în răstimp de cincizeci de ani, nu doar la Istanbul, ci în întreaga Turcie, începând să fie dată uitării pe la sfârșitul anilor 1970, odată cu pătrunderea televizoarelor în casele oamenilor. Îmi aduc aminte că până și în acei ani în care plăcerea de a ne reuni în fața televizoarelor, de a tăifăsui și a râde urmărind cine știe ce film sau știre transformase saloanele din mici muzee în mici săli de cinematograf, mai întâlneam familii de modă veche care-și așezau televizoarele în niște încăperi ce aduceau a holuri de trecere și care nu-și descuiau saloanele decât la sărbători sau la primirea unor oaspeți foarte speciali. Pentru că se circula neîncetat de la un etaj la altul, ca între diversele aripi ale unei reședințe mari și impunătoare, ușile apartamentelor din Blocul Pamuk rămâneau, în cea mai mare parte a timpului, descuiate. Pe vremea când fratele meu mai mare începuse să meargă la școală, îi ceream uneori voie mamei, dimineața, să urc la etajul de deasupra, sau urcam împreună cu ea și, în timp ce bunica se mai afla încă în pat, mă jucam singur pe covoarele mari și grele, în salonul pe jumătate cufundat în întuneric care, mai cu seamă în prima parte a zilei, aducea cu prăvălia unui anticar, din pricina perdelelor de tul și a blocurilor de pe cealaltă parte a străzii, aflate foarte aproape. Când îmi seca fantezia, după ce mă jucasem de-a „garajul”, înșirându-mi obsesiv, una lângă alta, mașinuțele aduse din Europa, pentru a le parca, sau după ce mă jucasem de-a „m-am ridicat de la pământ”, imaginându-mi că puzderia de covoare, care se întindeau până și pe holuri, închipuia niște mări, iar fotoliile și mesele, niște insulițe răsărite pe întinderea lor, și sărind de pe un obiect pe altul fără a

atinge pământul (la fel ca Baronul lui Calvino, care-și petrecuse întreaga viață sărind dintr-un copac în altul, fără a coborî vreodată pe pământ), sau mai cu seamă după ce visasem, de plictiseală, așa cum aveam să fac de-a lungul întregii mele vieți, că locul în care mă aflam (camera, salonul, sala de clasă, dormitorul de pe vremea armatei, salonul de spital, biroul de funcționar) era cu totul altceva, când oboseam de atâta călărit pe brațul fotoliului și de atâta mânat trăsura, așa cum văzusem că se făcea cu trăsurile din Heybeliada, mă uitam disperat la măsuțele, la mesele, la zidurile care mă înconjurau, așteptând să descopăr ceva distractiv și nu reușeam să văd nimic amuzant, cu excepția fotografiilor.

Pe vremea aceea credeam că rostul pianelor se lega de etalarea fotografiilor înrămate, căci și la etajele inferioare erau folosite în același scop. Toate suprafețele orizontale din camera de zi și din salonul bunicii erau înțesate de fotografii înrămate, de cele mai felurite mărimi. În ungherul cel mai însemnat, pe peretele de deasupra șemineului, în care nu se făcea niciodată focul, erau atârnate, în rame separate, niște ditamai fotografiile retușate și colorate care-i înfățișau pe bunicul, mort în 1934, și pe bunica. Cei care pătrundeau în salonul-muzeu își dădeau seama imediat, după locul în care erau așezate acele fotografii și după modul în care priveau cei doi spre aparatul de fotografiat, stând, totodată, ușor răsuciți unul spre celălalt, ca regii și reginele din Europa pe care încă îi mai vedeam pe atunci pe timbrele unor state europene, că povestea începea cu ei.

Amândoi erau originari din târgul Gördes[1], aflat în apropiere de Manisa, și proveneau dintr-o familie care era supranumită de localnici Pamuk[2], căci toți aveau pielea și părul foarte deschise la

[1] Oraș în provincia Manisa, situată în zona egeeană a Turciei, renumit pentru manufactura de covoare.

[2] Bumbac (turc.).

culoare. Bunica avea sânge caucazian – caucazienii furnizaseră haremului otoman, vreme de secole, fete înalte și frumoase. Tatăl ei imigrase în Anatolia pe vremea Războiului ruso-turc din 1877–1878, familia se mutase mai târziu la Izmir (se vorbea din când în când despre casa de la Izmir, lăsată de izbelişte), iar de acolo venise la Istanbul, unde bunicul studiase ingineria în construcții. În anii 1930, bunicul câștigase mult de pe urma construcțiilor de căi ferate, în care proaspăt întemeiata Republica Turcia investise sume considerabile, pusese pe picioare o fabrică ce producea articole foarte variate, de la funia necesară pentru uscarea tutunului până la odgoane – aceasta se afla pe malul râului Göksu, care se vărsa în Bosfor – și murise în 1934, la vârsta de cincizeci și doi de ani, lăsând în urmă o avere serioasă, pe care tata și unchiul n-aveau s-o poată da gata nici după ce se lansaseră în tot soiul de afaceri și dăduseră faliment în repetate rânduri.

Pe peretele dinspre salon al biroului erau așezate, conform unei simetrii riguroase, niște fotografii mari care înfățișau noua generație și pe care același fotograf pasionat de retuș le mâzgălise în culori pastelate. Unchiul meu Özhan, care studiase medicina, care emigrase în America și nu mai putuse reveni în Turcia pentru că nu-și făcuse armata, oferindu-i astfel bunicii pretextul de a trăi într-o atmosferă de doliu perpetuu, era corpolent. Unchiul Aydin, care era mai mic decât el și care locuia la primul etaj, purta ochelari și, la fel ca tata, studiase ingineria, după care intrase de tânăr în afaceri de anvergură, în domeniul construcțiilor, fără a reuși să le ducă la bun sfârșit. Cât despre mătușa mea dinspre tată, care se căsătorise și abandonase pianul după ce i se devotase ani de zile, făcând chiar studii la Paris, aceasta locuia cu soțul ei, care era asistent la Facultatea de Drept, în apartamentul de la mansardă, unde urma să mă mut eu peste ani de zile și unde locuiesc și acum, când scriu această carte.

De cum pătrundeam din birou în adevăratul salon, pe care

lustrele de cristal îl făceau să pară și mai melancolic, printre fotografii neretușate, în alb-negru, de dimensiuni mai mici, viața devenea brusc mai alertă: fotografii de la logodna și de la nunta fiecăruia dintre frați, fotografii făcute de cine știe ce fotograf chemat cu prilejul unei zile speciale, primele fotografii color primite de la unchiul din America, fotografii făcute prin parcurile din Istanbul, pe țărmurile Bosforului, la o masă de bairam la care participa toată familia, în Piața Taksim, la o nuntă la care ne duseserăm cu toții – mama, tata, fratele meu și cu mine –, în grădina vechii case, aflate alături, în fața mașinii bunicului și în fața mașinilor unchilor mei, precum și în fața ușii de la intrarea în bloc. Priveam fotografiile, deși le mai contemplasem de sute de ori cu de-amănuntul, ori de câte ori intram în salonul acela ticsit de

lucruri, iar ele nu se schimbau niciodată, dincolo de unele împrejurări excepționale, precum înlocuirea fotografiei primei soții a unchiului din America cu fotografia celei de-a doua soții, la

fel ca într-un muzeu de pe vremuri, aranjat o dată pentru totdeauna.

Cu fiecare nouă privire aruncată fotografiilor percepeam însemnătatea existenței și a anumitor clipe desprinse din ea, protejate de trecerea timpului și puse în evidență prin așezarea într-o ramă. Faptul că-l priveam pe unchiul într-o fotografie făcută cu treizeci de ani în urmă și că-l vedeam, în același timp, chestionându-l pe fratele meu în legătură cu o problemă la matematică, sau faptul că-l priveam pe tata într-o fotografie făcută pe vremea când avea cinci ani, așa cum mi se făcuse și mie, și când purta plete, ca fetele, și că-l vedeam, în același timp, răsfoind ziarul și urmărind bancurile care se spuneau într-o încăpere plină de lume, așa cum deduceam din zâmbetul de pe chipul lui, mă făcea să simt că viața ne fusese dăruită tocmai pentru a trăi acele momente aparte, ce fuseseră imortalizate și așezate în rame. Bunica arăta la răstimpuri înspre imaginile înrămate care se găseau pe mese și pe pereți, vorbind despre bunicul mort înainte de vreme de parcă ar fi vorbit despre un întemeietor de stat, ceea ce nu făcea decât să sublinieze dilema viață-clipă nepereche, banalitate-solemnitate. Pricepeam, pe de o parte, plin de umilință, însemnătatea și semnificația acelor clipe speciale care se împotriveau curgerii timpului, degradării oamenilor și lucrurilor și care erau păstrate în rame, dar eram sătul, pe de altă parte, de ele.

În primii ani ai copilăriei îmi plăceau nespus serile, când întreaga familie se reunea la cină, pusă pe glume, mesele de prânz prilejuite de Sărbătoarea Dulciurilor și de Sărbătoarea Jertfei[3], mesele de Revelion, la care participam mereu în ciuda faptului că, pe măsură ce înaintam în vârstă, îmi spuneam de fiecare dată „anul

[3] Este vorba de cele două mari sărbători islamice de peste an: sărbătoarea care încheie postul din luna Ramadan (*Şeker Bayrami* sau *Ramazan Bayrami*) şi sărbătoarea care încheie perioada pelerinajului la Mecca, asociată cu jertfe şi pomeni (*Kurban Bayrami*).

viitor n-am să mai vin”, precum și tombolele care urmau după ele și la care participau toți cei de față. Mesele acelea cu multă lume, glumele schimbate de comeseni, râsetele unchiului, amețit de rachiu sau vodcă, sau ale bunicii, stimulată de berea din care abia gustase mă făceau să simt că viața din afara ramei era cu mult mai amuzantă și, totodată, îmi dădeau iluzia că fericirea reprezenta sentimentul de încredere împărtășit cu o familie, cu un grup de oameni, plăcerea de a schimba glume cu ei, senzația de tihnă sugerată de asemenea lucruri. Știam, pe de altă parte, dintotdeauna cât de necruțător se purtau unele cu altele, când se încingeau, din vreme-n vreme, disputele pentru avere, rudele acelea ale mele care râdeau, se distrau și-și stăteau alături la lungile mese de bairam. Când eram acasă, în apartamentul nostru, mama ne explica furioasă, mie și fratelui meu, cine ne făcea rău nouă – adică familiei noastre-nucleu, alcătuite din patru persoane, care făcea parte din marea familie –, vorbindu-ne despre „mătușa voastră”, „unchiul vostru”, „bunica voastră”. Împărțirea unor bunuri, a acțiunilor de la fabrica de frânghii ori a câte unui etaj stârnea de fiecare dată dispute, certuri și supărări de lungă durată. Poate că izbuteam să uit pentru o vreme, printre glumele rostite de cei reuniți la etajul bunicii, de asemenea istorii întunecate, care aduceau cu crăpăturile ivite pe fotografiile înrămate de pe piane, protejate de geamuri delicate, ce imortalizau clipe fericite, dar intuiam, încă de mic copil, că vorbele acelea hazlii ascundeau calcule și aluzii tainice. Observam că până și servitoarele micilor familii-nucleu ce alcătuiau marea familie (Esma Hanim a noastră, de pildă) socoteau de datoria lor să se ciorovăiască, în același spirit de confruntare, cu servitoarele celorlalte (de pildă, cu Ikbal, servitoarea mătușii).

— Ai auzit ce-a zis Aydin? spunea a doua zi mama, la micul dejun.

— Ce-a zis? întreba tata, mânat inițial de curiozitate.

După ce asculta ce i se relata, replica „Las-o baltă, pentru numele lui Dumnezeu!”, închizând astfel subiectul, după care se cufunda din nou în gazeta pe care o citea.

Chiar dacă nu simțeam, după toate acele ciorovăieli, că familia, care încă mai purta amprenta marilor familii otomano-istanbuleze tradiționale, ai căror membri își duceau cu toții traiul sub acoperișul aceluiași conac de lemn, scăpăta și se destrăma treptat, intuiam ceea ce se petrecea după faptul că tata și unchiul dădeau mereu faliment, după faptul că se apucau, niciuna, nici două, de alte afaceri, precum și după absențele din ce în ce mai frecvente ale tatei. Când ne ducea, din vreme în vreme, în vizită la „bunica maternă”, mama îi povestea acesteia, în timp ce eu și fratele meu ne jucam prin camerele casei înțesate de fantome din Șișli, ca să ne mai treacă timpul, că lucrurile mergeau prost, iar bunica îi sugera să-și păstreze cumpătul, făcându-ne să întrezărim că, în eventualitatea în care mama ar fi revenit la ea, clădirea aceea cu trei etaje, năpădită de praf, în care locuia singură nu era deloc atrăgătoare.

Dincolo de mâniile trecătoare de care se lăsa cuprins uneori, tata era o persoană cât se poate de mulțumită de viața pe care o ducea, de sine, de aspectul său atrăgător, de inteligența și de soarta sa și nu-și ascundea deloc această satisfacție, vădind o candoare și un farmec ce nu aveau să-l părăsească niciodată. Îmi amintesc cum obișnuia să fluiere de zor prin casă, cum se contempla în oglindă, încântat de sine, storcând câte o lămâie ca să-și netezească părul cu sucul ei, în chip de briantină. Îi plăcea să glumească, să se folosească de jocuri de cuvinte și de formulări menite să deștepte confuzie, să recite poezii, să-și etaleze inteligența, să urce în avioane și să plece departe. Nu era deloc genul de tată care să te dojenească, să-ți interzică ceva sau să te pedepsească. Obișnuiam, mai cu seamă în primii ani ai copilăriei, să hoinăresc împreună cu el, iar când îl însoțeam percepeam lumea ca pe un loc distractiv, în

care îți făceai apariția pentru a fi fericit.

În vreme ce tata ocolea discret răul, adversitatea sau ceea ce era, pur și simplu, anost, mama ne avertiza mereu asupra pericolelor care ne pândeau, formula interdicții și lua, încruntată, măsuri îndreptate împotriva aspectelor neplăcute ale vieții. Aceasta o făcea să fie mai puțin amuzantă decât tata dar, pentru că ne dedica mai mult timp decât el, care evada de acasă ori de câte ori i se ivea prilejul, eram foarte dependent de dragostea, de afecțiunea ei. Faptul că eram nevoit să concurez cu fratele meu pentru a mă bucura de această dragoste constituia una dintre realitățile fundamentale ale vieții mele – realitate pe care am aflat-o de îndată ce am devenit conștient de propria-mi existență.

Răul pe care mi l-ar fi putut pricinui autoritatea, forța și puterea tatei, de care am fost lipsit, a fost înlocuit, în foarte mare măsură, de lupta și rivalitatea crâncenă în care m-am angajat cu fratele meu spre a beneficia de dragostea mamei. Pe vremea aceea n-aveam cum să percep acest lucru așa cum o fac acum. Pentru că, la început, concurența cu fratele meu nu ieșea niciodată în evidență

în mod vădit, ci putea fi intuită din faptul că ne imaginam mereu antrenați într-un joc în care ne socoteam a fi altcineva. De cele mai multe ori nu ne înfruntam în chip de Orhan și Șevket, ci împrumutam înfățișarea unor fotbaliști ori a unor eroi cu care ne identificam, fiecare în parte. Era ca și cum întrupând acele personaje reale sau imaginare care se confruntau și se războiau în locul nostru, am fi uitat că, de fapt, cei care se certau și se răneau, se umileau reciproc și se băteau eram noi, cei doi frați, căci ne dăruiam trup și suflet jocului și harței noastre, care se sfârșeau întotdeauna cu lacrimi și sânge. După cum urma să calculeze și să-mi destăinuie mai târziu fratele meu, care avea să fie pasionat toată viața de statistica succesului, de detaliile și inventarul victoriei părții câștigătoare, nouăzeci la sută dintre jocurile și luptele în care ne angajam pe atunci erau câștigate de el.

Când mă cuprindea disperarea, când eram nefericit, când mă plictiseam, ieșeam din apartamentul nostru fără să spun nimic nimănui și fie mă duceam jos, la vărul meu, să mă joc, fie, cel mai adesea, urcam la etajul bunicii. („În copilărie n-am spus nici măcar o dată că mă plictisesc, așa cum spun ceilalți copii”, afirmase o dată mama.) Aveam impresia că deși interioarele semănau atât de mult unul cu altul, deși foarte multe obiecte erau identice, de la serviciile de masă la zaharnițe, de la fotolii la scrumiere, fiecare

etaj reprezenta o lume, un meleag cu totul aparte. Îmi plăcea să mă duc și să mă joc în salonul bunicii, în ciuda aspectului său dezolant, a faptului că era înțesat de obiecte, sau poate tocmai din această cauză, așa cum îmi plăcea să visez în semiobscuritatea acelei încăperi cu aer de muzeu, a vazelor, a ramelor cu fotografii, a măsuțelor, imaginându-mi că mă aflam în cu totul alt loc.

Într-o reverie la care obișnuiam să mă dedau seara, când întreaga familie se reunea în acel salon, la lumina lămpilor, apartamentul bunicii devenea cabina căpitanului unui mari corăbii. Noi întruchipam atât echipajul, condus de căpitan, cât și călătorii acelui vas care înainta prin furtună și eram cuprinși de îngrijorare, căci valurile deveneau din ce în ce mai mari. În acea plăsmuire, care împrumuta mult din fanteziile pe care le țeseam noaptea, când stăteam în pat și auzeam fluierele pline de tristețe ale marilor vapoare care treceau pe Bosfor, simțeam, mândru, că soarta corabiei, soarta noastră, a tuturor depindea de mine.

Dincolo de această himeră, care te trimitea cu gândul, printre altele, la eroii benzilor desenate ale fratelui meu, intuiam însă, la fel ca atunci când mă gândeam la Allah, că soarta mulțimilor care alcătuiau orașul nu coincidea cu soarta noastră, pentru simplul motiv că noi eram înstăriți. Însă în anii următori, când marea familie și mica familie sărăceau treptat, fărâmițate de breșe și rupturi care surveneau din cele mai tainice unghere, îndreptându-se rapid spre dispariție din pricina falimentelor tatei și unchiului, a împărțirii averilor și a disputelor dintre părinții mei, încercam o anumită melancolie ori de câte ori mă duceam în vizită în apartamentul bunicii. Sentimentul de înfrângere, de irosire și melancolie pe care i-l conferea Istanbulului prăbușirea Imperiului Otoman ne ajunsese, în cele din urmă, și pe noi, chiar dacă sub un alt pretext și cu o oarecare întârziere.

3.
„Eu”

În clipele de fericire – copilăria mea abundă în ele – aveam sentimentul că nu existența mea, ci lumea în sine era un loc bun, frumos, plăcut, însorit. O mâncare ce-mi displăcea, un gust dezagreabil, un ac ce mi se-nfigea în deget, momentele în care mușcam furios șipcile unei cuști de lemn (numită, nu știu de ce, „țarc”) în care eram închis când eram mic, ca să nu fug, sau orele de plâns insistent, așa cum se întâmpla într-una dintre cele mai înspăimântătoare amintiri din copilărie, când îmi prinsesem degetul la portiera mașinii unchiului meu (o vizită plină de temeri la un doctor care mi-a făcut radiografie) nu erau învățăminte privitoare la eul meu, ci la ideea de rău și suferință, de care trebuia să te ferești. Printre fluxurile și refluxurile conștiinței mele, printre tot soiul de fantasme, eram însă copleșit treptat, ca de un simțământ de vinovăție, de sentimentul că eram eu, că la mijloc se găsea un „eu”.

Cum fratele meu, care era cu doi ani mai mare decât mine, începuse să meargă la școală, între patru și șase ani m-am distanțat de sentimentul de tovărășie și camaraderie care se statornicise între noi. În acei doi ani școlari, în care m-am simțit ceva mai bine pentru că izbutisem să mă desprind de sub dominația lui, să scap de sentimentul de rivalitate pe care mi-l deștepta și pentru că Blocul Pamuk îmi rămânea cu totul mie pe parcursul unei bune părți din zi, așa cum se-ntâmpla și cu afecțiunea și interesul mamei, am descoperit, pe de o parte, singurătatea și am acumulat, pe de altă parte, primele amintiri zguduitoare, pe care nu aveam să

le pot uita niciodată.

Îl puneam pe fratele meu să-mi citească baloanele cu dialoguri din revistele cu benzi desenate pe care și le cumpăra iar apoi, când el era la școală, deschideam din nou revistele și „citeam", din amintiri, ceea ce-l auzisem citind pe el. Într-o după-amiază blândă și caldă, când fusesem așezat în patul meu pentru somnul de prânz și când, neputând adormi imediat, mă uitam prin revista *Tommiks,* am băgat de seamă că mi se întărise jucărica (mama îi spunea „cocoșel"). Faptul acesta se petrecea în timp ce mă uitam la o piele-roșie pe jumătate despuiată. Bărbatul cu pricina, care avea

legată în jurul mijlocului o sforicică subțire, purta, de la pântece în jos, o bucată de pânză desfășurată ca un drapel, care-i ascundea „cocoșelul", iar în mijlocul acelei pânze era desenat un cerc.

Într-o altă zi, când stăteam întins sub plapumă, îmbrăcat în pijama și pregătit pentru același somn de după-amiază, vorbind cu ursulețul pe care-l aveam de când lumea, am simțit aceeași îmbătoșare. Prefacerea aceasta, a cărei magie nu reușeam s-o pricep, dar pe care nu doream s-o vadă și alții, se petrecuse pentru că tocmai atunci îi spuneam ursulețului meu „am să te mănânc!". Strania învârtoșare s-a petrecut și cu alte prilejuri când mi-am luat ursulețul, de care nu mă simțeam peste măsură de atașat, și când l-am amenințat. Auzisem replica „am să te mănânc" mai ales în momentele terifiante ale basmelor pe care mi le istorisea mama. Acei *daeva* care, în literatura clasică iraniană, erau frați cu diavolii, cu djinnii și care fuseseră înfățișați de către miniaturiști, cu patru secole în urmă, sub forma unor monștri înspăimântători, mărunți la trup și înzestrați cu coadă, deveniseră, odată cu trecerea de la cultura persană la cea turcă și apoi la basmele istanbuleze, uriași. Îmi făcusem o idee despre ei văzând coperta unei mici antologii cu *Basmele din Dede Korkut*[4]. Aici, un monstru pe jumătate despuiat, întocmai ca pieile-roșii, forțos și oarecum nesuferit, părea să stăpânească întreaga lume.

În basmele pe care mi le depăna mama, cuvintele „am să te mănânc" aveau nu numai sensul de „a mânca" și „a înghiți", ci și sensul de „a ucide", „a nimici" pe cineva. Cam în aceiași ani, unchiul își cumpărase un mic aparat de proiecție și începuse să închirieze, de la atelierul unui fotograf din Nișantași, filme de scurt

[4] Ciclu epic, în proză şi versuri alternante, care datează, probabil, de la sfârşitul secolului al X-lea şi care reflectă perioada de tranziţie a turcilor oguzi (strămoşi direcţi ai turcilor din Turcia actuală) de la nomadism la viaţa sedentară. O parte dintre episoadele pe care le include circulă şi sub formă de povestiri sau basme independente.

metraj, cu durata de zece-douăsprezece minute (Charlot, Walt Disney, Laurel și Hardy), pe care le proiecta pe peretele de deasupra șemineului (fotografiile bunicului și ale bunicii erau date atunci jos cu mare ceremonie), cu ocazia sărbătorilor, a Revelionului, în fața întregii familii. Colecția unchiului includea un filmuleț de scurt metraj semnat de Walt Disney, care n-a putut fi proiectat decât de două ori, și aceasta din cauza mea. În filmul de care vorbesc, micul Mickey Mouse era alergat de un monstru primitiv, înapoiat la minte, greoi și mare cât un bloc, se ascundea în fundul unui puț, iar apoi, când uriașul smulgea puțul din pământ și sorbea apa din el ca pe un pahar cu apă, se rostogolea în gura uriașului – moment în care Orhan începea să plângă în hohote. Tabloul *Saturn devorându-l pe unul dintre fiii săi* de Goya, care se află la Muzeul Prado și în care am observat imaginea unei ființe omenești minuscule răpite de pe pământ și sfâșiate de un gigant, continuă să mă înspăimânte și acum.

O dată, pe la prânz, când era ora mea de somn și când îmi amenințam din nou ursulețul, simțind, pe de altă parte, o ciudată afecțiune față de el, ușa s-a deschis pe neașteptate, iar tata m-a zărit o clipă cu pantalonii în vine și cocoșelul învârtoșat. Ușa s-a închis la loc ceva mai încet decât se deschisese, dar cu o venerație pe care o percepusem chiar și atunci. Tata obișnuia să vină acasă în pauza de prânz, să mănânce, să doarmă puțin, iar apoi să intre la mine în cameră și să mă sărute, înainte de a se întoarce la slujbă. Eram frământat oarecum de sentimentul că greșisem cu ceva, ba mai rău, că făcusem ceea ce făcusem din pură plăcere, iar sentimentul acesta otrăvea treptat plăcerea pe care o încercasem.

Cu un alt prilej, când dădaca adusă acasă după una dintre nesfârșitele certuri dintre părinții mei, care se sfârșise cu plecarea mamei, îmi făcea baie în cadă, mi s-a întâmplat din nou același lucru. Îmi amintesc că femeia aceea mi-a spus, pe un ton care era departe de a fi afectuos, că eram „ca potăile”, dar mie îmi făceau

plăcere lucruri precum apa, baia, căldura.

Aceste experiențe erau înfricoșătoare, rușinoase nu numai pentru că trupul meu nu reușea să controleze asemenea reacții. Credeam că învârtoșarea aceea era o ciudățenie care mi se întâmpla doar mie, ceea ce era și mai rău. Abia peste șase-șapte ani, când eram la gimnaziu și când nimerisem într-o clasă în care se aflau doar băieți am priceput, ciulind urechea la unele discuții dintre copii, de genul „a mea s-a sculat", că „învârtoșarea" nu-mi era specifică doar mie.

Ajunsesem la concluzia că trebuia să tăinuiesc „răul" care mă stăpânea, de teamă ca nu cumva învârtoșarea și răul să mă caracterizeze doar pe mine. Iar faptul acesta m-a deprins să trăiesc într-o a doua lume, o lume ermetică, inaccesibilă celorlalți. Simțeam că, dincolo de învârtoșare, care nici măcar nu se petrecea prea des, răul meu își avea cu adevărat obârșia în obiceiul de a mă lăsa purtat de fantezii nelalocul lor și, în timp ce mă aflam în încăperile apartamentului-muzeu, visam, pur și simplu de plictiseală, că locuiam în altă parte, că eram o altă persoană. Îmi era foarte ușor să mă refugiez în cea de-a doua lume, pe care o purtam în minte ca pe o taină: stăteam, de pildă, în salonul bunicii și mă pomeneam deodată visând că mă aflam într-un submarin. Pe vremea aceea fusesem dus pentru prima oară la cinematograf și văzusem, la Cinematograful Saray[5] din Beyoğlu, unde mirosea a praf, o adaptare după *Douăzeci de mii de leghe sub mări* de Jules Verne, care mă înspăimântase prin lungile sale momente de tăcere. Cadrele dominate de semiobscuritate ale filmului alb-negru, spațiile interioare umbrite, care nu se puteau furișa cu niciun chip din fața camerei de luat vederi aminteau, de fapt, de casa noastră. Am pierdut pesemne foarte multe amănunte, căci nu puteam să

[5] Palatul, seraiul (turc.).

citesc încă subtitrarea, dar oare nu descifram în același fel și benzile desenate ale fratelui meu mai mare? Îmi era foarte ușor să inventez, grație fanteziei, ceea ce nu izbuteam să deslușesc. (Chiar și acum, când citesc o carte, sunt interesat nu atât să înțeleg, cât să pot visa cu ochii deschiși la ceea ce citesc.) Aceste reverii, pe care le adaptam mereu, de parcă aș fi pătruns de bunăvoie și în mod conștient într-un vis, nu erau „prelungiri" care să se sustragă puterii mele, așa cum se întâmpla în cazul „învârtoșării", ci lumi pe care le puteam controla cu ușurință. Făceam să dispară într-o clipă masa sculptată, cu tăblie amplă și intarsii de sidef ce se afla sub lustra mare, cu lucrătură și decorațiuni pe care le-aș putea numi oarecum baroce, și-mi imaginam că în locul acela se ridica un munte falnic, la fel ca în revista ilustrată pe care tocmai o „citeam", după cum îmi închipuiam, la fel ca în cazul acelui munte falnic și straniu, că acolo sălășluia o civilizație aparte. În vremea aceasta începeam să văd în fiecare dintre obiectele aflate în încăpere câte un munte, deveneam avion, zburam printre ele și prindeam viteză.

— Nu mai bâțâi așa din picioare, că mă ia cu amețeală! îmi spunea bunica, care stătea așezată în fața mea.

Nu mi le mai bâțâiam, dar avionul din imaginația mea se năpustea și se făcea nevăzut în norul de fum pe care-l răspândea țigara Gelincik din mâna bunicii, care pufăia, nu trăgea în piept, pătrundeam cu privirile în pădurea năpădită de iepuri, frunze, șerpi și lei pe care-i identificasem și descoperisem ceva mai devreme printre desenele de pe covor, apoi mă cufundam într-o aventură inspirată de revistele cu benzi desenate, iscam un incendiu, ucideam câțiva oameni, călăream un cal, îmi aminteam cum risipisem bilele fratelui meu în timp ce el era la școală, îmi dădeam seama, după zgomotul făcut de ușa ascensorului, care tocmai se trântea, căci o parte a minții mele era receptivă la sunetele care răzbăteau din bloc, că portarul Ismail urcase la etajul la care locuiam noi, iar atunci eram purtat spre o nouă aventură cu

piei-roșii pe jumătate despuiate. Îmi plăcea să mă gândesc că dădeam foc la case, că-i potopeam cu gloanțe pe cei aflați în casele cuprinse de flăcări sau că mă găseam eu însumi într-o casă incendiată și că mă salvam printr-un tunel săpat de mine, după cum îmi plăcea să strivesc încetul cu încetul câte o muscă pe care o prindeam între perdeaua de tul, care duhnea a țigară, și geam, și să-mi închipui, în vreme ce musca se prăbușea în agonie pe masca radiatorului, că era vorba de un tâlhar care-și primise pedeapsa cuvenită. Până la vârsta de patruzeci și cinci de ani, obișnuiam să ucid mereu pe câte cineva în răstimpul acela dulce dintre somn și trezie, căci știam că gândul acesta urma să-mi facă bine. Le cer scuze persoanelor care-mi cădeau victime – uneori era vorba de rude apropiate, ba chiar foarte apropiate, precum fratele meu mai mare, alteori de politicieni, scriitori ori meseriași, dar în cele mai multe cazuri apelam la persoane imaginare. Mi s-a întâmplat, de asemenea, de multe ori să bat măr câte o pisică și să-mi bat joc de ea fără să mă vadă nimeni, într-un moment de impietate, disperare și urât, deși îndrăgeam pisicile și aveam sentimente prietenești față de ele, pentru ca apoi să-mi fie rușine de mine, iar sufletul să-mi fie cuprins de afecțiune față de bietele animale. Peste douăzeci și cinci de ani, în perioada stagiului militar, unul dintre camarazi avea să-mi spună, în timp ce toată compania fuma și bârfea după masa de prânz, pe câtă vreme eu îmi imaginam că cei șapte sute cincizeci de soldați care stăteau așezați pe scaune și care, priviți de departe, semănau toți unii cu alții fuseseră scurtați de cap, iar beregatele lor însângerate se legănau încetișor în cantina aceea mare, învăluită în fum de țigară, care-i conferea o nuanță de albastru blând, transparent, „măi băiete, nu mai bâțâi așa din picioare, ajunge, că am obosit!”.

Părea că doar tata era la curent cu existența celei de-a doua lumi în care vieţuiam, pe care, copil fiind, o tăinuiam, întocmai așa cum se întâmpla cu „învârtoșarea”, și pe care o socoteam nedăunătoare

câtă vreme rămânea ascunsă.

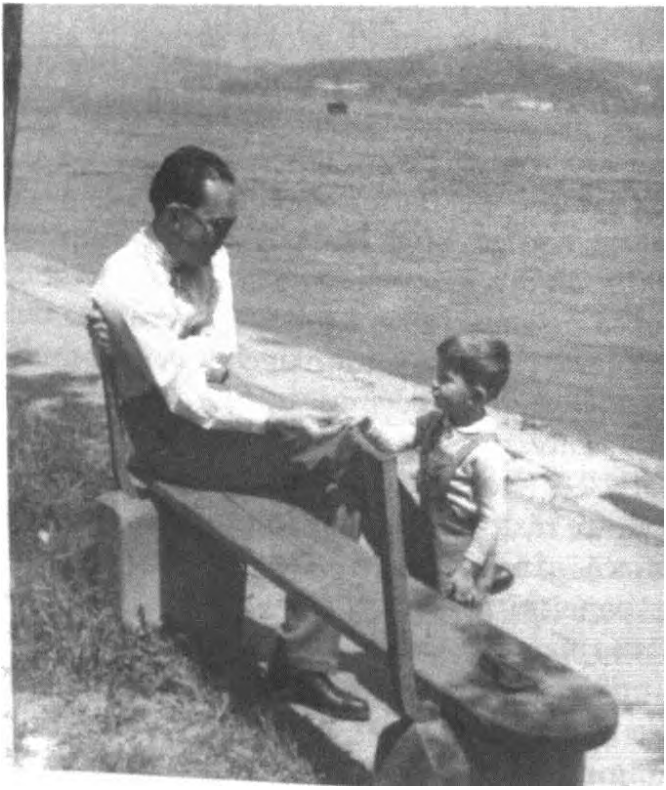

În timp ce mă gândeam la ursulețul meu căruia îi smulsesem, într-un acces de mânie, singurul ochi pe care-l mai avea, și pe care-l făcusem să arate și mai slăbănog după ce-i mai scosesem un smoc de paie prin despicătura din pântece, sau în timp ce îmi imaginam, după ce stricasem a treia oară o jucărie (un fotbalist de-o șchioapă ce lovea o minge când apăsai pe un buton, montat pe cap) care-mi mai fusese cumpărată o dată, căci o stricasem de două ori din prea multă dragoste și înflăcărare, că omulețul meu își dădea poate ultima suflare în locul în care-i tăinuisem trupul rănit pentru a treia oară, sau când reflectam, înspăimântat, la dihorii despre care Esma Hanim, slujitoarea de la etajul la care locuiam noi, pretindea, cu aceeași convingere de care dădea dovadă când vorbea despre Allah, că se plimbau pe acoperișul casei de alături,

tata îmi spunea deodată:

— Dacă mărturisești la ce te gândești, îți dau douăzeci și cinci de kuruși[6]!

Cum rămâneam tăcut, neputându-mă hotărî dacă să spun întocmai ce aveam în minte, să mai schimb câte ceva sau să însăilez o minciună, adăuga zâmbind:

— Gata, s-au dus, trebuia să spui imediat.

Era oare cu putință ca și tata să fi trăit în cea de-a doua lume? Cât de îndreptățit eram să cred că faptul acela, despre care aveam să-mi dau seama abia peste ani de zile că era de mult încetățenit prin expresia „a visa cu ochii deschiși", reprezenta pe atunci doar o ciudățenie a minții mele? Evitam să-mi pun această întrebare, nu doar pentru că mintea-mi era cuprinsă de neliniște la auzul spuselor tatei, ci și pentru că aveam capacitatea de a uita, cu bună-credință, tot ceea ce-mi stârnea tulburare.

Un alt motiv care mă determina să percep reveria ca pe o ciudățenie specifică mie și să tăinuiesc ceea ce gândeam se lega de faptul că nu întâmpinam niciun fel de dificultăți când reveneam la realitate. Îmi imaginam ce voiam și cum voiam, așa cum se-ntâmpla când, mijind ochii către razele de soare care, așa cum stăteam așezat în fața bunicii, se strecurau printre draperii întocmai ca luminile proiectoarelor iscoditoare ale vapoarelor ce alunecau noaptea pe Bosfor, prin fața mea începeau să se perinde deodată nave cosmice roșii, cum îmi dorisem, pentru ca apoi să revin împăcat la lumea obișnuită, „stingând visul", asemenea cuiva care stinge lumina când iese dintr-o încăpere (cuvintele „stinge lumina" se numără printre cele mai frecvente cuvinte pe care le-am auzit rostite în copilărie).

Diferența dintre cel căruia-i place să se viseze neîncetat

---

[6] Subdiviziune a lirei turceşti.

Napoleon și cel care se crede Napoleon este diferența dintre visătorul fericit și schizofrenicul nefericit. Îl înțeleg foarte bine pe „schizofrenicul" care nu poate trăi fără a visa la o altă lume, fără a adopta o altă personalitate, dar mi-e milă și (în taină) îi desconsider pe adevărații schizofrenici pentru că rămân prizonierii celei de-a doua lumi, pentru că nu au o lume a „originalului", fericită și sigură, la care să poată reveni. Ceea ce mă izgonea în cea de-a doua lume sau ceea ce mă îndemna să cred că la Istanbul, într-o altă casă, exista un alt Orhan căruia i-aș fi putut lua locul nu era atât propria-mi nefericire, cât faptul că viața, salonul și holurile, covoarele (detest covoarele) și grupul acela de bărbați pozitiviști, pasionați de matematică și de cuvinte încrucișate, care locuiau în casa-muzeu îmi stârneau un plictis nespus, faptul că acolo se găseau mult prea multe semne care trădau absența vieții spirituale (îmbătrânind, au negat acest lucru), a dragostei, a picturii și a literaturii (a basmelor), ca și faptul că locuința aceea ticsită de lucruri era întunecoasă și deprimantă.

Pentru că în copilărie, mai cu seamă în cei doi ani care au precedat începerea școlii, mă simțeam foarte fericit. O spun cu ironie: eram un copil inteligent, cuminte, pe care nu doar familia, nu doar prietenii și cunoștințele, ci și ceilalți îl găseau foarte „dulce", foarte „drăgălaș", pe care toată lumea îl săruta de zor și care trecea din brațe în brațe. Sărutările, elogiile, vorbele plăcute, mărul pe care-l primeam de la vânzătorul de legume și fructe („nu-l mânca înainte să-l spălăm", îmi spunea imediat mama), smochinele uscate pe care mi le dăruia vânzătorul de cafea („ai să le mănânci după masă", îmi spunea mama, adresându-i bărbatului un zâmbet curtenitor) și dulciurile pe care mi le oferea o mătușă prin alianță pe care-o întâlneam uneori pe stradă („mulțumește-i", îmi spunea mama), la fel ca și multe alte lucruri, îmi sugerau că se cerea să înăbuș în mine cea de-a doua lume, înspăimântătoare, stranie, necuvenită, care sălășluia în minte.

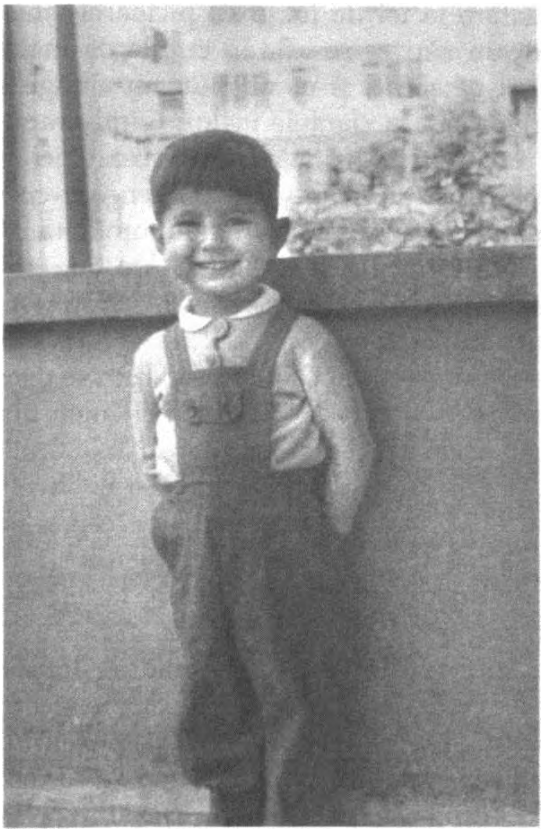

Nemulțumirile mele din copilărie se legau de faptul că nu puteam vedea ceea ce se afla dincolo de ziduri, de faptul că atunci când mă uitam pe fereastră nu puteam contempla strada și nici măcar blocul de vizavi, ci doar cerul, de faptul că atunci când mă duceam cu mama la măcelăria aflată chiar vizavi de secția de poliție, care duhnea (după o vreme uitam de mirosul acela puturos, dar când ieșeam în aerul proaspăt al străzii mi-l reaminteam), nu-l puteam vedea pe măcelar cum tăia carnea pe tejgheaua de lemn, folosindu-se de niște satâre la fel de lungi ca picioarele mele, de faptul că nu puteam zări ce se afla în cutiile cu înghețată, ori pe tejghele, ori pe mese, și că nu puteam ajunge la butoanele ascensoarelor sau la clanțele ușilor. Când eram pe stradă și survenea vreun accident mărunt de circulație, sau trecea pe nepusă

masă poliția călare, mă pomeneam cu vreun adult postat chiar în fața mea și pierdeam jumătate din ceea ce se petrecea. La meciurile de fotbal la care tata obișnuia să ne ducă de mici, toți cei aflați pe rândul din fața noastră se ridicau brusc în picioare de îndată ce se ivea vreo fază periculoasă, așa că mi-era imposibil să văd cum se marcau golurile. Dar nu sufeream atât de mult ca fratele meu din această cauză, căci nu eram atent atât la minge, cât la lipiile cu brânză, la pâinea prăjită cu caşcaval, la ciocolatele învelite în staniol pe care ni le cumpăra tata. Lucrul pe care-l uram cel mai mult era să mă trezesc prins între picioarele puhoiului de bărbați care înaintau îmbrâncindu-se, la ieșirea de la meci, înghesuiți ca niște sardele, și să văd, în timp ce simțeam că mă sufoc, întreaga lume ca pe o pădure întunecată și înăbușitoare de picioare bărbătești – o pădure alcătuită din pantaloni șifonați și încălțări pline de noroi. Nici nu pot să spun că mă dădeam prea mult în vânt după adulți, exceptându-le pe femeile frumoase, ca mama. Erau sluți, păroși și bădărani. Erau prea mătăhăloși, prea greoi și prea realiști. Băgaseră de seamă cândva că în lume sălășluia un al doilea univers, dar își pierduseră capacitatea de a se minuna și de a visa. Îmi făcea plăcere să constat că mă găseau drăguț, că-mi spuneau mereu cât eram de dulce, că-mi zâmbeau cu blândețe când mă vedeau, că-mi făceau daruri și mă răsfățau, dar mă deranja faptul că mă sărutau, niciuna, nici două. Mirosul de țigară pe care-l răspândeau respirațiile lor sau mirosul greu de parfum care se degaja dinspre ei îmi repugnau, iar firele de păr și bărbile cu care le erau gătite fețele mă înțepau. Nu-mi plăceau firele de păr de pe degetele, de pe ceafa bărbaților, și nici cele care le țâșneau din urechi, din nas și mă gândeam că era vorba de niște ființe mai rele, mai rudimentare. Toate aceste supărări mută discuția înspre existența din afara casei, înspre străzi și Istanbul.

4.
Melancolia conacelor năruite ale pașalelor: descoperirea străzilor

Blocul Pamuk a fost ridicat în Nișantași, la marginea unui teren întins pe care se găsea cândva grădina conacului unui pașă. Cartierul Nișantași își luase numele de la pietrele care fuseseră amplasate aici (și despre care se scriseseră și vreo câteva versuri) spre a marca zona unde cădeau săgețile slobozite de sultanii reformiști și occidentalizanți de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea (Selim al III-lea, Mahmut al II-lea) către dealurile golașe din jur și unde se spărgeau ulcioarele goale în care aceștia trăgeau uneori cu pușca, spre a face sport și a se distra. Când sultanii otomani au părăsit Palatul Topkapi și s-au mutat în noile palate pe care și le construiseră la Dolmabahçe și la Yildiz, cu gândul la confortul occidental, la ideea de schimbare, și mânați de teama tuberculozei, vizirii, marii-viziri și șahzadelele și-au ridicat conace mari de lemn pe dealul Nișantași, aflat în vecinătatea acestora. Eu am început școala primară la Conacul șahzadelei Yusuf Izzeddin Pașa (Liceul Işik[7]) și am continuat-o la Conacul sadrazamului Halil Rifat Pașa (Liceul Terakki[8] din Șișli). Cele două conace au fost mistuite de flăcări și s-au prăbușit pe vremea când învățam eu acolo și obișnuiam să joc fotbal în grădina care le

[7] Lumina (turc.).

[8] Progresul (turc.).

înconjura. Blocul de vizavi de noi fusese construit pe ruinele conacului stăpânit altădată de Faik Bey, cancelarul-șef al Palatului. Singura vilă din împrejurimi ce rămăsese neatinsă era o clădire din piatră ridicată la sfârșitul secolului al XIX-lea, în care locuiseră cândva marii-viziri și de care beneficiaseră mai apoi, când se prăbușise statul otoman și se mutase capitala la Ankara, valiii. Când eram vaccinat împotriva varicelei, mă duceam la conacul unui alt pașă otoman de pe vremuri, folosit acum ca sediu al *kaymakam*-ului[9]. Pe vremea aceea, Conacul Externelor, care era folosit odinioară de statul otoman pentru a-i găzdui pe oaspeții occidentali, conacele fiicelor sultanului Abdülhamit sau ruinele carbonizate, surpate ale altor conace – ziduri de cărămidă, geamuri sparte, vreo două-trei trepte răsturnate în iarbă, o anumită densitate a locurilor, conferită de ferigi și smochini, care îmi trezește și astăzi o profundă melancolie, ducându-mă cu gândul la ideea de copilărie – nu fuseseră încă pe de-a-ntregul distruse de blocurile ivite mai apoi.

Conacul ale cărui ruine zăceau printre chiparoșii și teii din grădina spre care dădeau ferestrele din spate ale blocului nostru, aflat pe bulevardul Teșvikiye, fusese zidit de Hayrettin Pașa Tunisianul, care ocupase pentru scurtă vreme demnitatea de mare-vizir pe timpul Războiului ruso-turc din 1877–1878. Pașa, un cerchez născut în Caucaz, fusese vândut ca sclav la Istanbul prin anii 1830, pe când era copil, cu zece ani înainte ca Flaubert să scrie „îmi doresc să mă stabilesc la Istanbul și să-mi cumpăr un sclav”, după care îi fusese plasat guvernatorului Tunisiei, își petrecuse tinerețea în Franța, crescuse înconjurat de limba și cultura arabă, intrase în rândurile armatei, în Tunisia, înaintase repede în grad,

---

[9] Termenul *kaymakam* îl desemnează pe reprezentantul autorităţilor centrale într-o unitate teritorial-administrativă numită *ilçe* (înainte, *kaza*); aceasta este inferioară unităţii numite *il* (înainte, *vilayet*), condusă de un guvernator (*vali*).

îndeplinise diverse funcții la cel mai înalt nivel, precum cele de comandant, guvernator, diplomat, specialist în finanțe, și ajunsese, la sfârșitul vieții, să se stabilească la Paris. Către vârsta de șaizeci de ani, fusese invitat la Istanbul (la recomandarea Șeyhului Zafiri, care era tot de origine tunisiană) de către sultanul Abdülhamit și, după ce i se încredințase pentru scurtă vreme conducerea finanțelor, devenise mare-vizir. De acest pașă, care reprezintă unul dintre primele exemple majore de finanțiști-conducători salvatori ai Turciei (și ai țărilor paupere) chemați, sub imboldul iluziilor reformiste, dintr-o țară occidentală, căreia îi aparținea de-acum, ca să mântuie țara cufundată în datorii, s-au legat mari speranțe – pentru că, la fel ca omologii săi de mai târziu, nu era destul de otoman, de autohton, de turc și ajunsese să judece ca un occidental –, numai că acesta a fost făcut de ocară tot din aceleași motive – adică pentru că nu era destul de turc și destul de autohton. Potrivit bârfelor care circulau pe seama sa, Hayrettin Pașa Tunisianul obișnuia să-și noteze întrevederile de la palat în limba arabă, în trăsura cu care revenea acasă, pentru ca apoi să i le dicteze secretarului său francez în limba franceză. Fusese înlăturat din postul de mare-vizir din pricina zvonurilor lansate de opozanții săi, care pretindeau că nu cunoștea destul de bine limba turcă, precum și a unui denunț potrivit căruia țelul său secret era să întemeieze un stat arab (Abdülhamit lua în serios chiar și denunțurile despre care intuia că nu conțineau decât o mică doză de adevăr). Cum revenirea în Franța, care-i era foarte dragă, ca sadrazam otoman căzut în dizgrație era socotită indezirabilă, urma să-și petreacă, plin de melancolie, restul vieții în semirecluziune – iarna, în conacul în a cărui grădină urma să ridicăm noi mai târziu un bloc, iar vara în casa de vacanță de pe țărmul Bosforului –, redactând rapoarte către Abdülhamit și scriindu-și memoriile în limba franceză. Avea să le dedice aceste memorii, care urmau să apară în turcă abia peste optzeci de ani și care demonstrau că pașa era stăpânit mai degrabă

de simțul datoriei decât de simțul umorului, fiilor săi. După douăzeci de ani, când unul dintre acești fii urma să fie acuzat de implicare în atentatul împotriva lui Mahmut Șevket Pașa și condamnat la moarte, conacul fusese cumpărat deja de multă vreme de către sultanul Abdülhamit, care i-l dăruise fiicei sale, Șadiye Sultan.

Aceste conace surpate, care se identificau, fiecare, în mintea noastră cu povestea vreunui prinț nebun, a vreunui slujbaș de la palat împătimit de opium, a cine știe cărei progenituri încuiate în pod, a vreunei fiice de sultan trădate în dragoste, a vreunui pașă trimis în surghiun ori ucis, precum și cu descompunerea și destrămarea Imperiului Otoman erau trecute sub tăcere în blocul nostru. Noi ajunseserăm în Nișantași prin anii 1930, pe vremea când conacele, care aduceau cu niște mici palate, începuseră să se pustiască, să se năruie, după ce toate pașalele, toți prinții, toți înalții funcționari otomani fuseseră înlăturați din funcții, odată cu proclamarea Republicii.

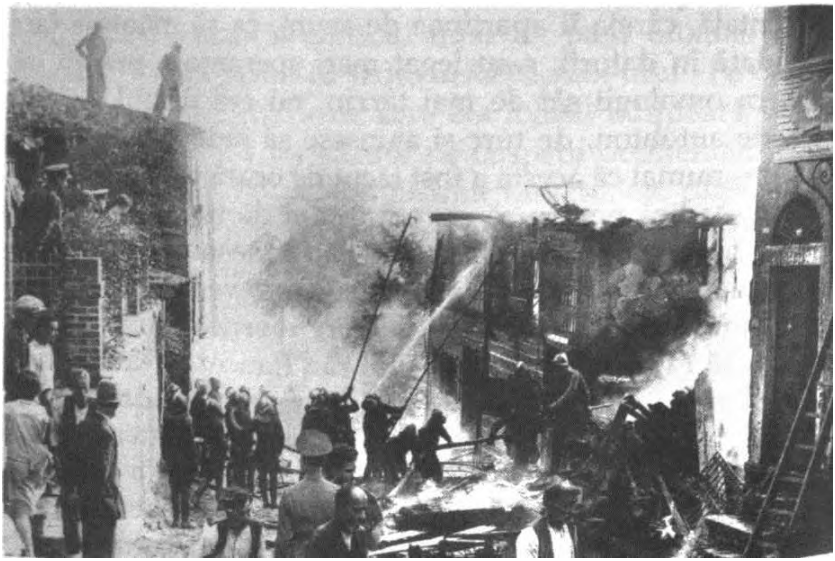

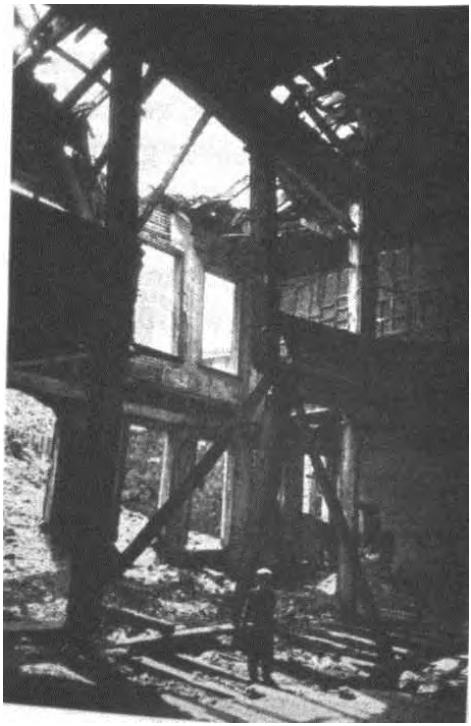

Pe de altă parte, melancolia acelei culturi care se stingea, a imperiului care apusese stăruia pretutindeni. Mi se părea că efortul de occidentalizare nu însemna atât dorința de modernizare, cât graba de a scăpa de niște lucruri ce purtau povara amintirilor întristătoare, dureroase rămase de pe urma imperiului prăbușit – așa cum se întâmplă atunci când arunci în grabă hainele, podoabele, lucrurile și fotografiile rămase de pe urma unei iubite frumoase care s-a stins pe neașteptate, spre a te elibera de amintirea ei pustiitoare. Cum locul acestuia nu fusese luat de ceva puternic, viguros, nou, de sorginte occidentală sau autohtonă, cum nu putuse fi edificată o lume nouă, acest efort a servit mai degrabă la uitarea trecutului și a netezit calea către părăginirea conacelor, către simplificarea și amputarea culturii, către aranjarea caselor ca niște muzee ale unei culturi netrăite. Am cunoscut în copilărie această ciudățenie și această melancolie, care urmau să-și pună

treptat amprenta asupra mea, ca pe o stare de urât și dezolare. Sentimentul melancoliei, care se cuibărise în oraș și care nu se putea desprinde de el cu niciun chip, îmi amintea că dacă nu voiam să fiu cuprins de o plictiseală de moarte, așa cum simțeam uneori că se întâmpla când bunica asculta muzică turcească tradițională, marcând fără să-și dea seama tempoul cu vârful papucului, trebuia să visez.

O altă modalitate de a exista fără a fi cuprins de melancolie și de plictiseală era să ies cu mama în oraș. Pentru că pe vremea aceea nu se încetățenise obiceiul ca puștii să fie scoși la plimbare și duși prin parcuri, prin grădini ca să ia aer, zilele acelea aveau o însemnătate aparte pentru mine. „Mâine am să ies!", îi spuneam cu mândrie vărului meu, care era cu trei ani mai mic. Coboram scările în spirală, cotind de nenumărate ori, și, odată ajunși în dreptul ferestruicii orientate spre poartă (așa încât să poată fi observați cei care intrau sau ieșeau din bloc) a apartamentului portarului, care se afla în cea mai mare parte la subsol, mama îmi trecea pentru ultima oară în revistă hainele și nasturii, pentru ca atunci când ieșeam în stradă să murmur admirativ: „Strada!"

Soare, aer curat, lumină. Casa era uneori atât de întunecoasă, încât atunci când ieșeam pe stradă ochii mi se împăienjeneau, la fel ca în zilele de vară când erau trase draperiile. În primul moment îmi plăcea nespus să hoinăresc pe străzi. O țineam pe mama de mână și priveam vitrinele cu băgare de seamă: asemuiam ciclamele din dosul vitrinelor aburite ale florăriei cu niște lupi colorați, cu boturi lungi, urmăream firele ascunse de care atârnau niște pantofi cu tocuri ce zburau prin vitrina magazinului de pantofi și, văzând că în vitrina papetăriei era expus un manual de dirigenție aidoma cu cel al fratelui meu mai mare, intuiam că prima informație pe care ți-o furnizau străzile constituia un indiciu că și ceilalți oameni aveau un mod de viață asemănător cu cei din blocul nostru. Școala primară la care se ducea fratele meu și pe care urma s-o frecventez

și eu la un an după aceea se afla în imediata vecinătate a moscheii Teșvikiye, de unde porneau toate înmormântările. Pentru că fratele meu pomenea mereu acasă, cu entuziasm, despre „învățătoarea lui", credeam că fiecare elev își avea propria învățătoare, așa cum se întâmpla cu dădacele. Constatarea pe care urma s-o fac în anul următor, când aveam să merg la aceeași școală și să văd că exista o învățătoare la treizeci și doi de elevi, într-o sală de clasă plină ochi, nu urma decât să adauge la melancolia pe care mi-o deștepta faptul că mă aflam departe de tihna casei și de mama, decepția că nu reprezentam decât o virgulă în mulțime. Un alt loc prin care ne abăteam din când în când și care mirosea a abur întocmai ca florăria era călcătoria unde erau apretate și călcate cămășile tatei. Când mama intra la Iș Bankasi, îmi era cu neputință să urc cele șase trepte ale scării, spre a ajunge la casierie, căci eram obsedat de ideea că aș fi putut să alunec și să cad prin golurile care se căscau între treptele de lemn, deși la început n-am suflat o vorbă despre asta. „De ce nu vii aici?", îmi striga mama de sus, stând la coadă, la casierie. Nu răspundeam, mă socoteam o vreme altcineva, neliniștit de faptul că nu-mi puteam dezvălui necazul și că treceam drept ciudat, și hoinăream printre fantasmagorii, uitându-mă din vreme-n vreme după mama: acolo se afla un palat sau fundul unui puț... Când ne îndreptam spre Osmanbey, spre Harbiye, calul zburător al benzinăriei Mobil de la colț, care acoperea fațada laterală a unui bloc întreg, pătrundea și el în aceste reverii. Gurile, boturile cailor, ale lupilor, ale creaturilor înfricoșătoare îmi rămâneau întotdeauna întipărite în minte, așa încât credeam că aș fi putut cădea și dispărea printr-unul dintre acele goluri. Era o grecoaică în vârstă care, pe de o parte, remaia ciorapi de nailon, pe de alta comercializa nasturi și cingători și care vindea totodată, ca pe ceva foarte aparte, „ouă de țară", pe care le scotea rând pe rând, ca pe niște giuvaieruri, dintr-un sertar lăcuit. Peștii roșii care se legănau domol în micul acvariu din prăvălia ei își schimonoseau

gurile mici, dar înspăimântătoare, vădind dârzenie și un soi de neghiobie care-mi plăcea, pentru a-mi apuca și devora degetul lipit de geam. O altă prăvălie pe la care treceam de-a lungul traseului nostru era mica dugheană cu tutun, reviste și obiecte de papetărie pe care o țineau Yakup și Vasil, dar aceasta era atât de mică, încât de cele mai multe ori nu aveam destul loc în ea și stăteam vârâți unul în altul.

Când ajungeam la prăvălia vânzătorului de cafea, numită „prăvălia arabului”, pentru că pe vremuri, la Istanbul, celor câtorva persoane de culoare li se spunea „arabi”, așa cum arabilor din America Latină li se spunea „turci”, și când se punea în funcțiune, zgomotoasă, cutremurându-se din toate încheieturile, la fel ca mașina de spălat de acasă, o ditamai mașinăria de râșnit cafea, mă trăgeam puțin într-o parte și simțeam că „arabul” zâmbea afectuos la vederea spaimei mele. În anii ce au urmat, eu și fratele meu

obișnuiam să enumerăm, nu atât din nostalgie față de trecut, cât cu senzația că ne supuneam unui exercițiu de memorie, istoria, veche de patruzeci de ani, a acelor prăvălii care se închiseseră rând pe rând, sub înrâurirea feluritelor mode ori a unor exaltări efemere, pentru ca în locul lor să se deschidă altele, care sfârșiseră și ele prin a se închide. Unul dintre noi înșira, de pildă, magazinele de vizavi de Liceul de Fete Akșam[10]: cofetăria unei grecoaice, două florării, trei magazine cu genți, patru ceasornicării, cinci chioșcuri de Loto Prono (la un moment dat), șase galerii de artă și librării, șapte farmacii.

Înainte de a pătrunde în întunericul ca de peșteră al micii prăvălii cu tutun-jucării-ziare-articole de papetărie a lui Alaaddin, care se afla de cincizeci de ani în același loc, îi ceream mamei să-mi cumpere, așa cum plănuisem, un alt fluier, sau câteva bile, sau o carte de colorat, sau un yoyo. De îndată ce darul acela ajungea în geanta mamei, în mine începea să tresalte dorința de a ne întoarce acasă.

— Să ne ducem până în parc, spunea mama.

Atunci, picioarele și, de fapt, întregul meu trup erau cuprinse deodată de o durere ciudată, iar sufletul îmi era copleșit de apatie, care se răspândea dinspre corp. Am încercat să mă conving, peste ani de zile, după ce am dus-o pe fiica mea la plimbare pe aceleași străzi, după ce am auzit-o și pe ea plângându-se de același lucru și după ce am discutat cu un medic, că plictiseala și extenuarea ereditară constituiau o senzație care oscila între durerile de creștere resimțite în picioare și oboseala banală. Când eram copleșit de extenuare și sastiseală, străzile, vitrinele, în care acum nu mai voiam să mă uit, își pierdeau treptat culorile și începeam să văd orașul ca pe un spațiu în alb-negru.

---

[10] Seara (turc.).

— Mamă, în brațe!

— Mergem până în Maçka, spunea mama, iar de acolo luăm tramvaiul.

Îmi plăcea tramvaiul care, din 1914, trecea pe strada noastră, legând Maçka și Nișantași de Piața Taksim, de Tünel, de Podul Galata, de cotloanele nevoiașe, desuete, istorice ale orașului, care pe vremea aceea îmi lăsau senzația unui alt tărâm. Geamătul lui melancolic care, în nopțile în care mă culcam devreme, îmi suna în ureche asemenea unei melopei, interiorul placat cu lemn, geamul albastru-indigo al ușii cu zăvor care separa „locul" conductorului de scaunele călătorilor și vatmanul, care îmi dădea voie să mă joc cu manivelele de fier în timp ce așteptam cu mama ora plecării, la capătul liniei... Pe drumul de întoarcere, străzile, blocurile, ba chiar și copacii mi se păreau a fi vopsiți în alb-negru.

5.
Alb-negru

Am perceput Istanbulul copilăriei mele ca pe un loc bicolor, asemenea fotografiilor în alb-negru, cufundat în semiîntuneric, plumburiu, și tot așa mi-l și amintesc. Pasiunea pe care o nutresc față de interioarele caselor, în ciuda faptului că am crescut în semiobscuritatea unei case-muzeu deprimante, se datorează tocmai acestui sentiment. Străzile, bulevardele, cartierele îndepărtate mi se păreau a fi niște locuri primejdioase, întocmai ca în filmele cu gangsteri, în alb-negru. De când mă știu, iarna istanbuleză mi-a plăcut mai mult decât vara. Îmi place să contemplu amurgurile care

coboară devreme, copacii golași care tremură scuturați de crivăț,

oamenii îmbrăcați cu paltoane și sacouri negre care se întorc grăbiți acasă, străbătând ulițele pe jumătate cufundate în beznă, în zile în care toamna se împletește cu iarna. Zidurile blocurilor vechi, ale conacelor de lemn în ruină care au dobândit acea culoare specifică Istanbulului datorită delăsării, a vopselei scorojite îmi trezesc, la rândul lor, o tristețe și o poftă de a privi care îmi fac plăcere. Oamenii în alb-negru care revin zoriți acasă în serile de iarnă, după lăsarea întunericului, ce se petrece devreme, îmi dau sentimentul că împărtășesc ceva cu ei, că aparțin orașului. La vremea când tenebrele nopții par să ascundă sărăcia vieții, a străzilor și a lucrurilor, la vremea când ne tragem cu toții sufletele prin casele, prin odăile, prin paturile noastre, am senzația că ne vom contopi cu visele, cu fanteziile țesute din belșugul de altădată, din edificiile dispărute și din legendele Istanbulului, care au rămas acum cu mult în urmă. Bezna serilor reci de iarnă, care coboară ca o poezie peste mahalalele pustii de la periferie, dincolo de lămpile palide de pe străzi, îmi face plăcere și pentru că astfel suntem feriți de privirile străine ale occidentalilor, dar și pentru că ea acoperă mizeria orașului, pe care vrem s-o tăinuim, plini de rușine.

Îmi vine uneori în minte această fotografie de Ara Güler pentru că surprinde densitatea pe care-o aveau, în copilăria mea, blocurile de beton și casele de lemn înșirate pe străzile dosnice, pe care nu zăreai țipenie de om (mai apoi, casele de lemn s-au părăginit treptat, iar blocurile, care mi se păreau a fi, într-un anume fel, o prelungire a acestora, au continuat să-mi inspire același sentiment, pe aceeași stradă, în același loc), pentru că lumina vagă a lămpilor de pe stradă nu luminează nimic și pentru că reflectă foarte bine sentimentul de „amurg în alb-negru” care, din punctul meu de vedere, face din Istanbul ceea ce este. Ceea ce mă leagă de această fotografie, în aceeași măsură ca piatra cubică și piatra de râu din care se alcătuiește pavajul, grilajele de fier de la ferestre, casele de lemn șubrezite, pustii de pe vremea copilăriei mele este faptul că,

deși nu s-a lăsat pe de-a-ntregul seara, ai senzația că pe stradă este deja o oră târzie, iar cei doi oameni care se întorc acasă, urmăriți de propriile umbre, par să aducă cu ei noaptea în oraș.

Prin anii 1950–1960 dădeam mereu, prin toate ungherele orașului, peste microbuzul unei companii cinematografice, parcat mai la fereală, care era însoțit de două reflectoare mari, alimentate de un generator, de un „sufleur" care urla din răsputeri pentru a acoperi zgomotul generatorului și a da o mână de ajutor unei femei groaznic de sulemenite și unui june chipeș, ce nu izbuteau să-și învețe rolurile pe de rost (franceza bărbatului care le șoptea...), și de o mică „echipă de filmare", alcătuită din muncitori de platou care-i îndepărtau din raza vizuală a camerei, înghiontindu-se cu ei, pe curioși și pe copiii ce căscau gura; îi priveam și eu îndelung, la fel ca toată lumea. După patruzeci de ani, când industria de film turcească avea să se prăbușească din cauza stângăciei scenariștilor, actorilor și producătorilor dar și, într-o oarecare măsură, a

impactului Hollywoodului, pe care turcii n-aveau cum să-l imite pentru că nu dispuneau de destui bani, și când aveam să revăd în reluare, în alb-negru, la diverse posturi de televiziune, scenele filmate cândva pe străzi, grădinile de altădată, țărmurile Bosforului, conacele și blocurile în ruină care arătau exact așa cum le cunoscusem și cum mi le aminteam, aveam uneori sentimentul că nu mă uitam la un film, ci la propriile mele amintiri și eram copleșit, o clipă, de melancolie.

Pietrele de pavaj de pe străzi, care mă emoționează ori de câte ori le văd în filmele vechi, reprezintă o parte inseparabilă a acelei texturi în alb-negru a orașului. La cincisprezece-șaisprezece ani, când mă visam în postura de pictor impresionist al străzilor Istanbulului, trăiam un soi de plăcere dureroasă când schițam, rând pe rând, acele pietre de pavaj. Înainte ca acestea să sfârșească prin a fi acoperite fără milă cu asfalt de către niște autorități municipale nespus de zeloase, șoferii de microbuze și de taxiuri se plângeau mereu de drumurile pavate cu piatră cubică, pretinzând că le uzau foarte repede mașinile. Șoferii de microbuze li se mai plângeau, desigur, clienților și de faptul că drumurile erau scurmate fără încetare, ca urmare a reparațiilor la rețeaua de canalizare, la cea electrică, etc. Îmi făcea mare plăcere să mă uit cum erau dislocate, rând pe rând, pietrele de pavaj pentru câte o reparație de acest gen, iar atunci când se încheia, în cele din urmă, câte o săpătură, despre care aveai impresia că nu avea să se mai sfârșească niciodată – uneori se descoperea câte o galerie subterană rămasă de pe vremea bizantinilor –, pietrele erau așternute de către muncitori ca un covor, cu o dibăcie care îmi sugera ceva magic.

Un alt lucru care făcea ca orașul să mi se înfățișeze în alb-negru erau conacele de lemn ale copilăriei mele – vechile case de lemn, mari, fără a putea fi numite însă conace, și părăginite. În copilărie credeam că acele clădiri avuseseră dintotdeauna aceeași culoare, pentru că vedeam mereu culoarea și textura aceea aparte de vreme

ce niciuna dintre ele nu era vopsită de locatari, din sărăcie și delăsare, pentru că scândurile se întunecau, se înnegreau treptat din cauza frigului, a umezelii, a murdăriei și a vechimii, pentru că zăream foarte multe case de lemn asemănătoare înșirate una lângă alta prin mahalalele dosnice, case care dobândeau, în stilul acela deprimant, dar și înspăimântător, minunata nuanță de alb-negru de care vorbesc.

Poate că unele dintre ele, care se aflau pe străzile cele mai nevoiașe și care nu fuseseră vopsite niciodată după ce fuseseră ridicate, avuseseră de la bun început acea tentă, care șovăia între alb și negru și care, pe alocuri, bătea în cafeniu. Dar scrierile călătorilor occidentali ajunși la Istanbul pe la mijlocul secolului al XIX-lea, sau chiar înainte, atestă faptul că mai cu seamă culorile și

aerul plin de strălucire al conacelor cu stare confereau orașului o frumusețe viguroasă, sățioasă, fastuoasă. Și eu îmi doream uneori în copilărie ca acele edificii de lemn să fie vopsite, dar după ce acea textură, acea atmosferă foarte aparte conferită de lemnul vechi, smolit au dispărut din oraș și din existența mea, le-am dus dorul, întristat. La vreme de iarnă, lemnul acelor case care, în zilele de vară, devenea uscat ca iasca și bătea în cafeniu sau dobândea un aspect mat, aidoma cretei, dându-ți senzația, datorită friabilității, că se putea aprinde și mistui într-o clipă, ca o torță, răspândea un miros specific de umezeală, mucegai și scândură, după frigul, ninsorile și ploile care se prelungeau multă vreme. Și structurile de lemn ale vechilor lăcașuri de dervișI care, date fiind legile din perioada republicană, nu mai găzduiau niciun fel de ritualuri religioase, care erau, în cea mai mare parte, părăsite și în care, de ani de zile, nu mai pătrundeau decât copii de pripas, fantome și căutători de vestigii din vechime, îmi trezeau aceleași sentimente amestecate de teamă, curiozitate și atracție, așa încât priveam aceste clădiri ale căror geamuri sparte se întrezăreau printre zidurile pe jumătate prăbușite ale grădinilor, ca și copacii umezi, cu înfiorare și nesaț.

Îmi place să privesc desenele în creion ale unor călători pasionați de Orient precum Le Corbusier ori să citesc benzi desenate doar în alb-negru, a căror acțiune se petrece la Istanbul, căci acestea mă lasă singur în tovărășia spiritului alb-negru al orașului. (Aventura lui Tintin la Istanbul, pe care am așteptat-o multă vreme în copilărie, sperând că avea să fie desenată de însuși Herge, creatorul personajului, n-a fost așternută niciodată pe hârtie, însă primul film cu Tintin a fost turnat la Istanbul. Există o „aventură" în alb-negru intitulată *Tintin la Istanbul,* datorată unui ingenios editor-pirat istanbulez, care a fost realizată prin ilustrarea unor cadre din acel film fără ecou, turnat în 1962, și prin colarea unor cadre extrase din alte aventuri ale lui Tintin.) Mai aveam

obiceiul să citesc, nu atât cu teamă, cât cu nostalgie față de trecut, cu melancolie, știrile despre crime, sinucideri și jafuri apărute prin gazetele de pe vremuri (toate erau în alb-negru).

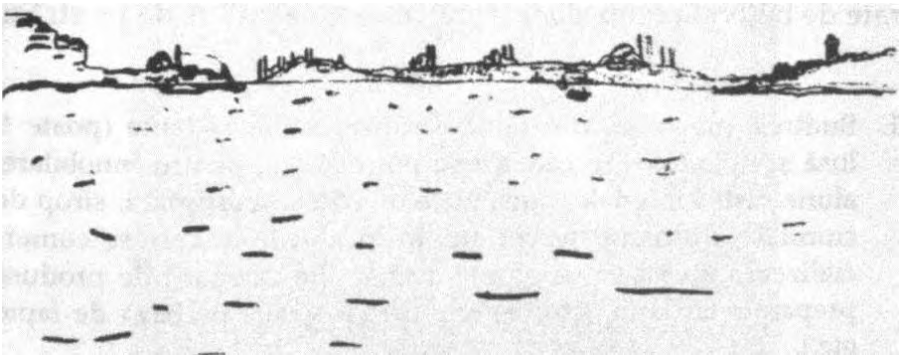

Străzile dosnice din Tepebașı, din Cihangir, din Galata, Fatih și Zeyrek, din unele sate de pe țărmul Bosforului, din Üsküdar sunt, toate, spații prin care continuă să rătăcească acel spirit alb-negru pe care am încercat să-l descriu. Diminețile cețoase, pâcloase, serile ploioase, vântoase, stolurile de pescărușı pripășite pe cupolele moscheilor, poluarea, hornurile sobelor, îndreptate spre străzi ca niște țevi de tun, din care se revarsă fumul murdar, tomberoanele ruginite, parcurile, grădinile pustii și neîngrijite la vreme de iarnă și precipitarea oamenilor care revin la casele lor în serile aceloraşi ierni, prin zloată, se adresează tocmai acestui sentiment de alb-negru care-mi provoacă deopotrivă fericire și tristețe. Cișmelele vechi, ciuntite pe ici, pe colo, din care apa a încetat să mai curgă de sute de ani, prăvăliile improvizate, care răsar de la sine în preajma marilor moschei din cartierele de la periferie sau a moscheilor monumentale, a căror prezență n-o mai bagă nimeni de seamă, puhoiul de copii de la clasele primare, cu șorțulețe negre și gulere albe, care se împrăștie pe ulițe cât ai clipi din ochi, camioanele mari și ostenite, care transportă cărbuni, micile băcănii cernite de bătrânețe, de lâncezeală și praf, micile cafenele de cartier ticsite de șomeri abătuți, trotuarele mizere, sinuoase, care ba urcă, ba coboară, chiparoșii, care îmi par a fi

negri, nu verde închis, vechile cimitire risipite pe dealuri, zidurile năruite ale orașului, care arată ca niște străzi verticale pavate cu piatră cubică, intrările cinematografelor care, după o vreme, ajung să semene oarecum între ele, localurile în care se prepară *muhallebi*[11] bărbații care vând ziare pe trotuare, ulițele cutreierate de beți la miez de noapte, felinarele palide de pe străzi, vapoarele liniilor orășenești, care străbat Bosforul în sus și în jos, fuioarele de fum care se înalță din coșurile acestora, priveliștile oferite de orașul înzăpezit îmi par a fi, toate, indicii ale aceluiași spirit alb-negru.

[11] Budincă preparată din făină de orez, zahăr şi lapte (poate fi însă şi neîndulcită), căreia i se pot adăuga, pentru înnobilare, alune, fistic, migdale, nuci, nucă de cocos, scorţişoară, sirop de ciocolată, dulceaţă, şerbet etc. În localurile în care se comercializează *muhallebi* se găsesc însă şi alte categorii de produse preparate cu lapte (ciorbe, fripturi cu sosuri pe bază de lapte etc.).

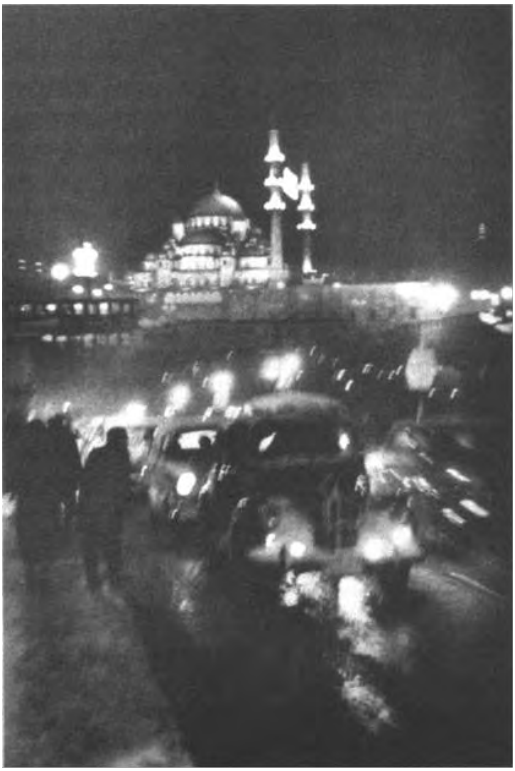

Zăpada era inseparabilă de Istanbulul copilăriei mele. În copilărie așteptam să ningă cu aceeași nerăbdare cu care așteptau unii copii vacanța de vară sau plecarea într-o călătorie. Nu ca să ies afară, pe străzi, și să mă joc în zăpadă, ci pentru că orașul mi se părea mai „frumos" sub stratul de nea. Când vorbesc despre această frumusețe mă refer nu atât la sentimentul de noutate ori chiar de dezorientare pe care ți-l provoca faptul că noroiul, murdăria, crăpăturile și zonele părăginite ale orașului ajungeau să

fie ascunse vederii, cât la neliniștea și chiar la sentimentul de catastrofă pe care îl aducea ninsoarea în oraș. Ninsoarea îi prindea de fiecare dată nepregătiți pe istanbulezi, de parcă atunci ar fi nins pentru prima oară, cu toate că în fiecare an ningea cam patru-cinci zile, iar orașul rămânea troienit cam zece zile; drumurile se blocau, se formau imediat cozi în fața cuptoarelor de pâine, așa cum se întâmplă în vremuri de război și restriște, și, mai cu seamă, întregul oraș strângea rândurile, mânat de sentimentul apartenenței la comunitate, în jurul aceluiași unic subiect al ninsorii. Pentru că orașul și locuitorii săi obișnuiau să se închidă în sine, măcinați de propriile necazuri, și să se rupă simțitor de restul lumii, mi se părea că în zilele de iarnă bântuite de ninsoare, Istanbulul era, pe de o parte, mai pustiu, iar pe de altă parte ceva mai aproape de fantasticele zile de demult.

Unul dintre miracolele meteorologice de acest fel de care-mi amintesc din copilărie, care a unit întregul oraș și care a fost adeseori rememorat de-a lungul anilor, a fost pătrunderea unor sloiuri de gheață, care curseseră dinspre Dunăre spre Marea Neagră, în Bosfor, după ce coborâseră dinspre nord. La ani de zile după aceea încă mai existau persoane care depănau istorii legate de acest eveniment, a cărui ciudățenie înspăimântase întregul oraș, deoarece Istanbulul era, la urma urmei, un oraș mediteraneean, dar care îi și determinase pe istanbulezi să se bucure ca niște copii, căci le lăsa o amintire care nu avea să se șteargă niciodată.

Un aspect al acestui sentiment de alb-negru privește, desigur, sărăcia orașului, faptul că a îmbătrânit, a pălit, a căzut în dizgrație și a fost dat la o parte, fără a-i putea fi puse în lumină încărcătura istorică și frumusețea. Un alt aspect se leagă de simplitatea plină de umilință manifestată de arhitectura otomană chiar și în epoca sa cea mai grandioasă, mai strălucită. Melancolia de a fi supraviețuit unui mare imperiu, precum și faptul că istanbulezii sunt condamnați la un soi de sărăcie perpetuă în raport cu Europa care,

sub aspect geografic, nu se află deloc departe, de parcă ar fi fost atinși de o boală fără leac, alimentează spiritul introvertit al orașului.

Pentru a înțelege mai bine această atmosferă în alb-negru ce accentuează sentimentul de melancolie, care rămâne inseparabil de oraș și care este mereu readus în actualitate, căci este împărtășit de toți istanbulezii ca un destin, trebuie să vii la Istanbul cu avionul, dintr-un oraș occidental înstărit, și să te pierzi îndată după aceea pe străzile aglomerate, sau să te duci într-o zi de iarnă pe podul Galata – inima orașului – și să vezi puhoaiele de oameni care trec pe acolo, în straie a căror culoare nu se poate distinge niciodată, șterse, gri, de culoarea umbrei.

Istanbulezii din vremea mea, care, spre deosebire de înaintașii lor mândri și cu dare de mână, se îmbracă arareori în culori strălucitoare, în roșu, în portocaliu strălucitor, în verde, îi lasă la început călătorului venit din afară impresia că se supun unor uzanțe tainice, străduindu-se să nu atragă atenția prin veșmintele lor. Desigur că o asemenea uzanță tainică nu există, dar există, în

schimb un intens sentiment al melancoliei, care sugerează o uzanță a smereniei. Sentimentul de înfrângere și de pierdere care s-a abătut treptat asupra orașului în ultimii o sută cincizeci de ani își lasă pretutindeni amprenta sărăciei și a ruinei, de la peisajele în alb-negru la îmbrăcămintea istanbulezilor.

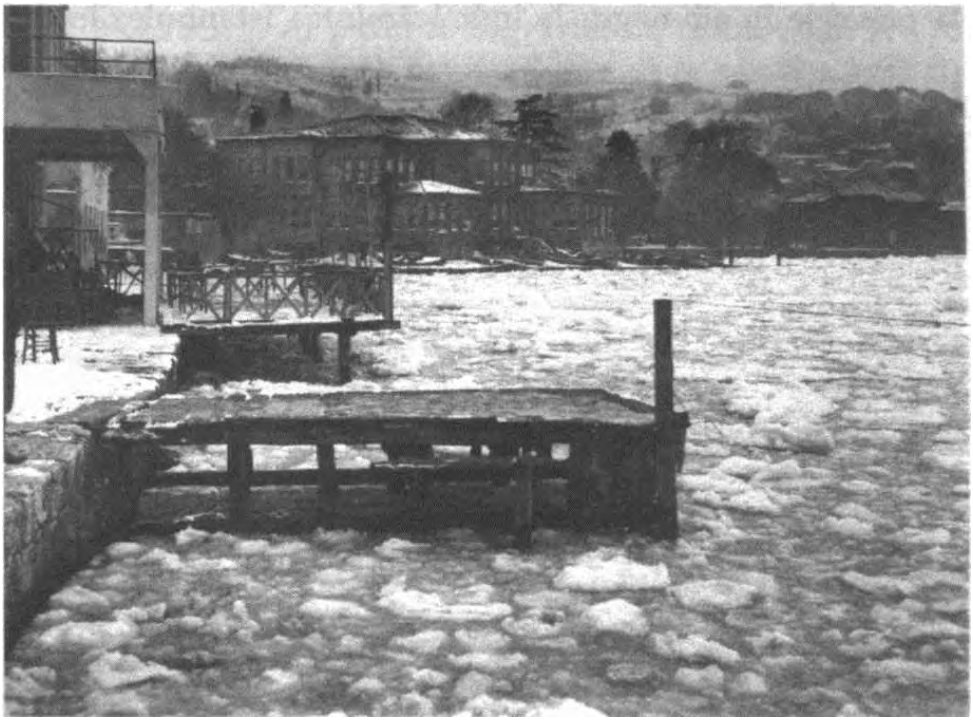

Haitele de câini de pe străzi, despre care au scris cu același entuziasm toți călătorii străini ajunși în oraș în secolul al XIX-lea, de la Lamartine la Nerval sau la Mark Twain alimentează și ele sentimentul de alb-negru care stăruie în mine, adăugându-i o notă de tensiune. Acești câini, care aduc toți unul cu altul, sau care nu au niciunul o culoare foarte precisă, care sunt gri, cenușii, terni sau care arată ca niște ghemuri haotice și care continuă să rătăcească prin oraș cu aceeași senzație de libertate și putere dintotdeauna îți aduc aminte că, în ciuda tuturor eforturilor de occidentalizare și

modernizare, a loviturilor de stat militare, a concepțiilor și declarațiilor impuse de stat, de disciplina școlară și de municipalitatea occidentală, terminațiile nervoase tainice ale Istanbulului sunt străbătute mai degrabă de un sentiment de gratuitate, de nonșalanță și tandrețe, care rătăcește de colo-colo, asemenea minelor plutitoare, decât de vigoarea statului și a puterii.

Un alt aspect care face ca sentimentul de alb-negru să devină și mai stăruitor este faptul că tonurile biruitoare și fericite asociate cu trecutul orașului n-au putut fi evaluate de ochii unor localnici, n-au putut fi zugrăvite de mâinile lor. Nu se poate vorbi de o pictură otomană care să se poată adresa cu ușurință gustului vizual actual. Nicăieri în lume nu mai există vreo scriere, vreo operă care să ne familiarizeze privirile, care să apropie sensibilitatea noastră vizuală de pictura otomană și de cea iraniană, care i-a servit drept pildă acesteia. Miniaturiștii otomani, care au fost într-o oarecare măsură înrâuriți de miniatura iraniană, au văzut Istanbulul nu ca pe un volum sau ca pe un peisaj, ci ca pe o suprafață și ca pe o hartă (așa

cum poeții *divani*[12] au slăvit și îndrăgit orașul nu ca pe un spațiu real, ci ca pe un cuvânt), cel mai bun exemplu în acest sens fiind Matrakçı Nasuh. Când și-au îndreptat atenția către robii, către breslele, către bogăția instrumentelor, a talentelor și a odoarelor padișahului, așa cum s-a întâmplat în cazul „cărților de sărbătoare", orașul a fost înfățișat nu ca un spațiu al vieții cotidiene, ci ca o scenă de paradă sau ca un cotlon de seamă aflat, parcă, în raza unei camere de luat vederi care se concentra asupra aceluiași punct de-a lungul unui film întreg.

Astfel, când gazetele, revistele ori manualele au avut nevoie de imagini ale Istanbulului de odinioară spre a fi le prezenta milioanelor de oameni care deprinseseră într-o oarecare măsură gustul fotografiilor și al cărților poștale, s-a apelat la gravurile în alb-negru ale unor călători și pictori occidentali. Așa cum voi arăta mai departe în exemplul referitor la Melling, vremurile cele mai faste ale orașului au fost zugrăvite în tonuri modeste de guașă, însă istanbulezii n-au apucat să guste plăcerea de a-și vedea zugrăvit trecutul fericit nici măcar în astfel de culori și și-au trăit întotdeauna orașul cu un sentiment de alb-negru, din rațiuni tehnice împotriva cărora nu s-au revoltat prea tare și care au fost asumate așa cum îți asumi un destin. Acest neajuns era în deplin acord cu melancolia lor.

Când eram copil, nopțile erau frumoase pentru că mascau – întocmai ca zăpada – atmosfera confuză și obositoare în care se cufunda orașul pe măsură ce sărăcea, conferindu-i o aură poetică. Noaptea istanbuleză nu se strecura în case – pentru că pe vremea copilăriei mele erau puține clădiri înalte în oraș –, printre copaci și printre ramurile acestora, prin cinematografele de vară, pe

---

[12] Exponenţi ai literaturii clasice otomane, de influenţă arabo-persană; poemele acestora erau reunite, de obicei, în antologii de autor numite *divan*, de unde şi termenul generic folosit pentru desemnarea curentului amintit.

balcoane, pe ferestrele deschise ca o suprafață necizelată, ci vădea o eleganță pe potriva structurii sinuoase a orașului, a pantelor și a colinelor sale. Îmi place această gravură de Thomas Allom, realizată în 1839 pentru o carte de călătorie, căci zugrăvește întunericul ca pe un element de basm, încărcat de mister. Îmi place luna plină care cruță noaptea de bezna oarbă, îmi place cultura clarului de lună, împărtășită de întregul Istanbul și, chiar mai mult, semiluna, pentru că este utilă în prezentarea forței misterioase a întunericului ca sursă a răului sau, așa cum se întâmplă în această imagine, lumina lunii atenuată de norii care i se așază în cale, asemenea unei lămpi a cărei flacără este micșorată pentru a îngădui săvârșirea unei crime.

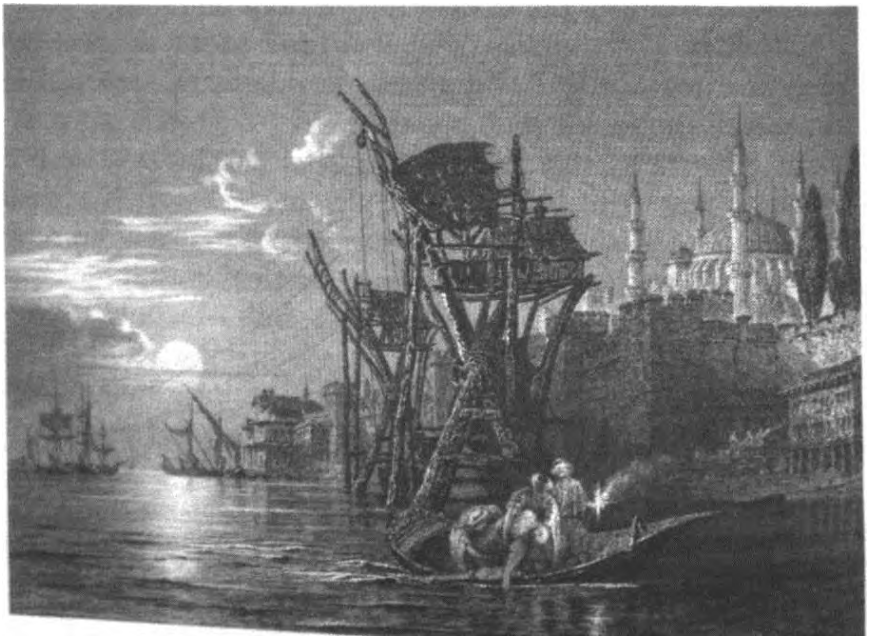

Noaptea amplifică spiritul alb-negru al Istanbulului, pentru că ea conferă orașului o atmosferă de vis și basm și pentru că reprezintă o misterioasă sursă a răului. Modul în care privește noaptea călătorul occidental, ca pe ceva care zămislește și tăinuiește misterul, care ascunde ciudățenia de nedeslușit a orașului și care,

prin tenebrele sale, chezășuiește săvârșirea altor fapte malefice, și modul în care o privește istanbulezul, incapabil să priceapă intrigile și uneltirile puse la cale prin palate, sunt asemănătoare. Povestea trupului neînsuflețit al câte unei femei din serai ori al vreunui răufăcător ucis în palat și apoi scos pe o poartă laterală care dădea spre Cornul de Aur, spre a fi azvârlit în mare dintr-o barcă, era îndrăgită și istorisită în repetate rânduri atât de călătorii occidentali, cât și de către istanbulezi. „Crima din Salacak", săvârșită în vara anului 1958 – cu o vară înainte de a învăța eu să scriu și să citesc – și plămădită din detalii asemănătoare, precum noaptea, barca, apele Bosforului, față de care nutream o dragoste aparte, a făcut ca imaginea în alb-negru pe care-o aveam despre apele Bosforului să devină mai complexă și mi-a rămas vie în amintire de-a lungul întregii vieți, ca o nălucă înfricoșătoare. Eroul acestei întâmplări, despre care am aflat pentru prima oară din discuțiile de acasă și pe care întregul Istanbul și gazetele îl transformaseră în legendă, invocându-l în repetate rânduri, era un pescar tânăr, nevoiaș și bețiv. Dată fiind ferocitatea „monstrului din Salacak" care, dorind să violeze o femeie care urcase în barca lui pentru a-și plimba copiii, îi aruncase în mare pe cei doi micuți și pe prietenii acestora, ni s-au interzis o vreme nu doar distracțiile de genul plimbărilor pe mare în tovărășia pescarilor, pentru a pescui cu năvodul, la casa de vacanță din Heybeliada, ci și plimbările solitare prin grădină. Citind, peste ani, știrile apărute în gazetele din Istanbul cu privire la crimă (lucru pe care l-am făcut cu plăcere), aveam să-mi imaginez copiii care, azvârliți de pescar în apele învolburate, încercau să se agațe cu degetele de marginile bărcii, țipetele mamei, silueta acesteia și a pescarului care-i lovea pe copii cu vâsla în cap ca pe o fantezie în alb-negru.

6.
Descoperirea Bosforului

După „crima din Salacak”, n-am mai ieșit niciodată la plimbare cu barca pe Bosfor alături de mama și de fratele meu mai mare. În iarna de dinainte fusese însă o vreme când obișnuiam să facem zilnic acest lucru, pentru că amândoi avuseserăm tuse convulsivă. Boala se manifestase mai întâi la fratele meu, pentru ca după zece zile să mă molipsesc și eu. Tusea avea și un aspect care mă făcea fericit: mama se purta mai bine cu mine, îmi adresa genul acela de cuvinte care mă făceau să mă topesc de plăcere și-mi cumpăra jucăriile pe care mi le doream. Suferința mea nu era provocată atât de boală, cât de faptul că nu mai puteam să particip la mesele de prânz și de seară la care se întâlneau cu toții, fie la etajul nostru, fie la cel de deasupra noastră, că nu mai puteam să ascult, curios, discuțiile de la masă, zăngănitul furculițelor, al cuțitelor, al farfuriilor ori râsetele mesenilor.

După scurgerea primelor nopți, marcate de febră, pediatrul Alber, care ne înspăimânta prin toate cele, de la servietă la mustață, a declarat că fratele meu și cu mine trebuia să fim duși o vreme, zi de zi, la Bosfor, ca să luăm aer și să ne tratăm. Așa au ajuns să se confunde în mintea mea sensul de bază al cuvântului *boğaz*[13] din limba turcă și ideea de „a lua aer”. Poate că din această cauză nu m-am mirat prea tare când am aflat că, în urmă cu o sută

[13] În limba turcă, Bosforul este desemnat prin cuvântul Boğaz (forma completă este, de fapt, Boğaziçi), ceea ce s-ar traduce literal prin „Strâmtoarea”. Cuvântul însemna, la origine, „gâtlej”, de unde și sensurile de „strâmtoare, trecătoare, pas montan”.

de ani, când Tarabya nu era încă un loc de promenadă vestit prin restaurantele și prin hotelul său, așa cum este astăzi, ci un sat liniștit de pescari, în care a hălăduit și faimosul poet Kavafis, locul cu pricina se numea Therapia (lecuire). Îmi face întotdeauna bine să văd Bosforul, poate și pentru că acesta se confundă, în mintea mea, cu ideea de tratament.

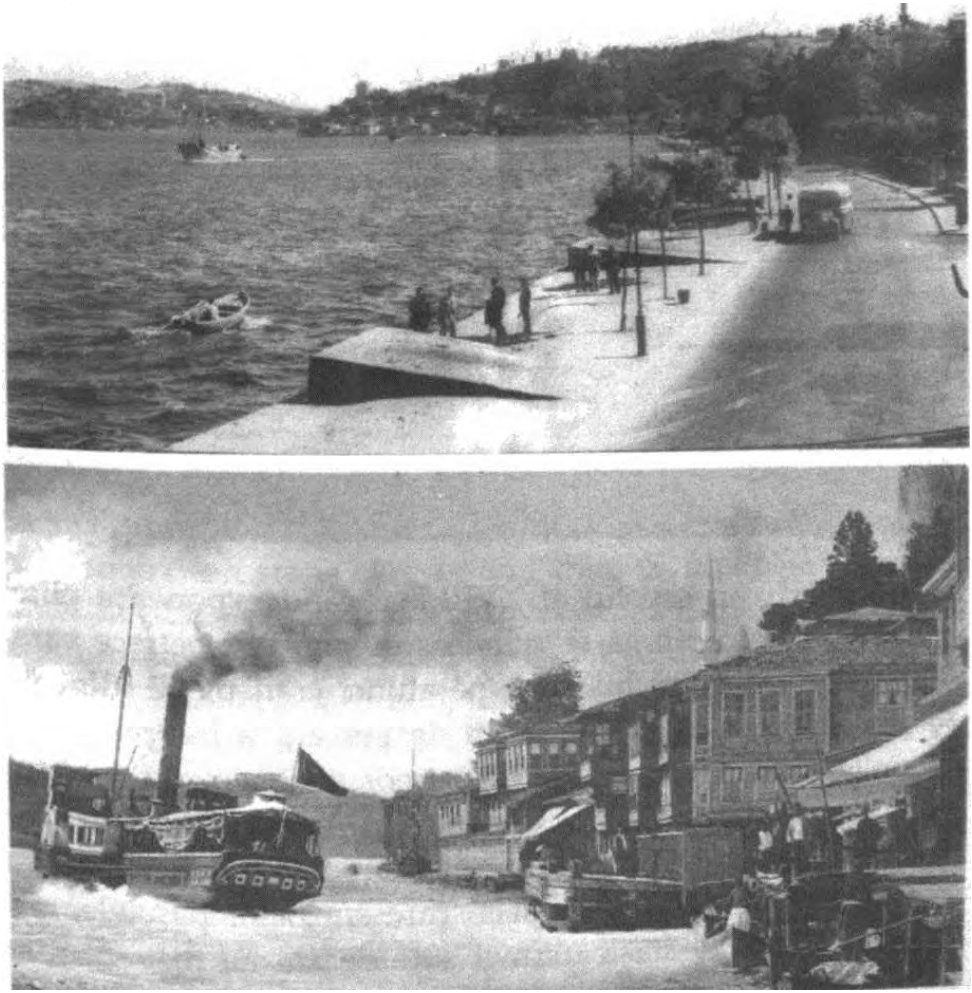

Spre deosebire de înfrângerea, ruina, frustrarea, melancolia și sărăcia care macină orașul în taină, Bosforul s-a asociat de departe în mintea mea cu sentimente precum atașamentul față de viață,

emoția existenței și fericirea. Istanbulul își trage spiritul și seva de la Bosfor. La începuturile sale, orașul nu i-a acordat însă o prea mare însemnătate, văzând în el o cale de comunicare, o priveliște frumoasă, iar în ultimele două sute de ani și un loc potrivit pentru ridicarea câte unui palat de vară ori a vreunei reședințe pe malul apei.

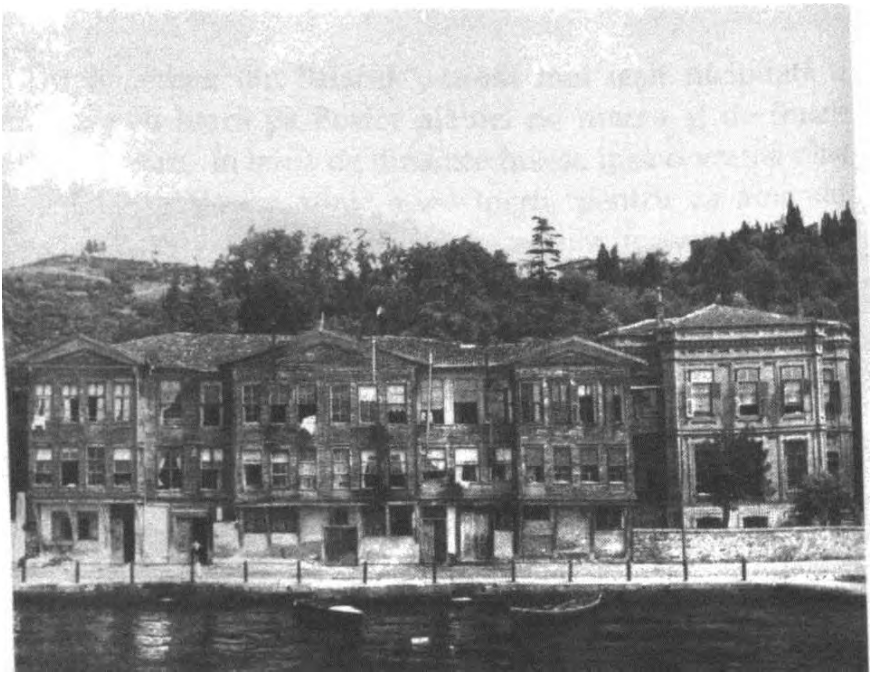

Începând din secolul al XVIII-lea, când exponenții elitei otomane au început să se stabilească, spre a-și petrece vara, pe țărmurile Bosforului, care pe atunci erau pustii, dincolo de populația unor sate grecești de pescari, a început să se dezvolte, mai cu seamă în jurul unor zone precum Göksu, Küçüksu, Bebek, Kandilli, Rumelihisarı, Kanlıca, o cultură închisă, specifică Istanbulului și otomanilor. Vilele pe care și le-au construit pe țărmuri și în care au locuit pașalele, elitele otomane, bogătașii ultimei sute de ani au fost socotite mai apoi, în secolul XX, pe valul entuziasmului stârnit de Republică și de naționalismul turc, exemplare pentru identitatea și arhitectura turco-otomană.

Edificiile „moderne”, cu ferestre înguste și înalte, cu streșini largi, cu coșuri de fum delicate și cu bovindouri, ca și imitațiile după ele, la realizarea cărora Sedad Hakkı Eldem, care a reunit în cartea sa intitulată *Amintiri de pe Bosfor* fotografii vechi, gravuri realizate de artiști precum Melling și planuri ale acestor reședințe de vară, s-a inspirat din stilul vechilor case de pe țărm, nu reprezintă decât niște umbre palide ale acestei culturi dispărute.

Linia de autobuz Taksim-Emirgân trecea în anii 1950 și prin Nișantași. Pentru a ajunge la Bosfor, urcam cu mama în autobuz din stația care se afla chiar în fața casei noastre. Dacă ne duceam cu tramvaiul coboram la Bebek, unde se afla ultima stație a acestuia, și, după ce ne plimbam multă vreme de-a lungul țărmului, urcam într-o barcă ce ne aștepta zilnic în același loc. Ne plăcea nespus să rătăcim cu barca prin golfulețul din Bebek, printre alte bărci, printre cutere, vase ale liniilor orășenești, pontoane placate cu midii și far, să ne îndreptăm spre larg și să simțim forța curentului Bosforului, să ne legănăm cu luntrea, purtați de valurile stârnite de vapoarele care treceau pe lângă noi, și ne doream ca acele peregrinări să nu se mai sfârșească niciodată.

Plăcerea de a te plimba pe Bosfor înseamnă plăcerea de a simți în tine libertatea și forța mării adânci, viguroase și agitate, aflată în plină mișcare printr-un oraș vast, istoric, lăsat în paragină. Călătorul care se deplasează cu viteză pe undele străbătute de curenți ale Bosforului simte, înconjurat cum este de mizeria, de fumul, de zgomotul unui oraș suprapopulat, că i se transmite ceva din tăria mării și că încă mai poate rămâne singur și suveran în

mijlocul mulțimii, al ecourilor istorice, al edificiilor din jur. Această fâșie de

apă care ecourilor istorice, al edificiilor din jur. Această fâșie de apă care rătăcește prin oraș nu poate fi asemuită cu canalele din

Amsterdam, din Veneția ori cu râurile care despică în două Parisul și Roma: este cutreierată de curenți, bătută de vânturi, agitată de valuri, adâncă și întunecată. Când lași în urmă curentul sau când începi să te târăști odată cu el, înaintând pe o parte, ca racul, în direcția vapoarelor de pe Liniile Orășenești, Istanbulul se perindă alene prin fața ta, în toată complexitatea sa, începând cu bătrânele care te contemplă bând ceai pe balcoane, cu blocurile, cu vilele de pe țărm, cu debarcaderul din apropiere și cu cafeneaua străjuită de cerdac, cu copiii în chiloți care intră în mare prin locurile în care se deversează gurile de canal de pe mal și care se lungesc apoi pe asfalt pentru a se încălzi, cu bărbații care pescuiesc pe marginea apei ori care picotesc prin cutere, cu elevii care ies de la școală ducându-și ghiozdanele în mâini și pășind de-a lungul țărmului, cu oamenii care privesc pe geamurile autobuzelor, spre mare, când se blochează circulația, cu pisicile care-i așteaptă pe pescari la chei, cu platanii despre care abia acum îți dai seama cât sunt de falnici, cu conacele ridicate prin grădini, a căror existență o remarci doar dacă te uiți într-acolo dinspre apă, pentru că nu se zăresc niciodată de pe faleză, cu pantele, cu dealurile de dincolo de pante, cu blocurile înalte din zare, cu moscheile, cu mahalalele îndepărtate, cu podurile, cu minaretele, cu turnurile, cu grădinile, cu zgârie-norii, care se înmulțesc pe zi ce trece. O plimbare pe Bosfor cu vaporul, cu barca cu motor sau, așa cum mi se întâmpla mie în copilărie, cu o barcă simplă îți oferă atât plăcerea de a privi, rând pe rând, casele și cartierele Istanbulului, cât și plăcerea de a-l contempla de departe ca pe o siluetă și o mișcare în perpetuă schimbare.

Una dintre plăcerile originale oferite de Bosfor, pe care o percepeam chiar și în copilărie, când ne duceam cu toții la plimbare cu mașina, era posibilitatea de a admira vestigiile unei epoci foarte bogate, în care civilizația și cultura otomană intraseră sub influența Occidentului, fără a-și pierde însă autenticitatea și

vigoarea. Intuiam, după poarta de fier maiestuoasă a câte unei vile falnice de pe țărm, cu vopseaua scorojită, după trăinicia zidurilor groase și semețe, năpădite de mușchi ale alteia, după jaluzelele unei a treia, care nu fusese încă mistuită de flăcări, după lemnărie sau după grădinile întunecate care se întindeau până departe, pe culmile dealurilor mândre aflate dincolo de astfel de case, plantate cu arbori ai lui Iuda, cu brazi de Bosfor și cu platani multiseculari, vestigiile unei civilizații impunătoare, epuizate și desuete și simțeam că, pe vremuri, niște oameni care semănau oarecum cu noi duseseră un cu totul alt fel de viață prin acele locuri, dar că acele vremuri apuseseră și că noi, la rândul nostru, eram ceva mai altfel decât ei – ceva mai sărmani, mai împuținați, mai necăjiți și mai provinciali.

În timp ce vechiul centru al Istanbulului, peninsula istorică, era maltratat, strivit de clădirile înalte ale corpului funcționarilor otomani din epoca modernă care, de pe la mijlocul secolului al XIX-lea, resimțeau în mod vădit efectele sărăciei, ale decadenței, ale înfrângerii, ale exploziei demografice, ale bătăliilor pierdute rând pe rând și ale occidentalizării, aceiași funcționari zămisleau în

paralel, alături de alți oameni cu stare și de pașale, o cultură introvertită, edificată în jurul vilelor de pe țărmul Bosforului, unde obișnuiau să se refugieze pe timpul verii. Cum otomanii care-și duceau viața în ele n-au lăsat nimic scris cu privire la cultura lor închisă și la acele

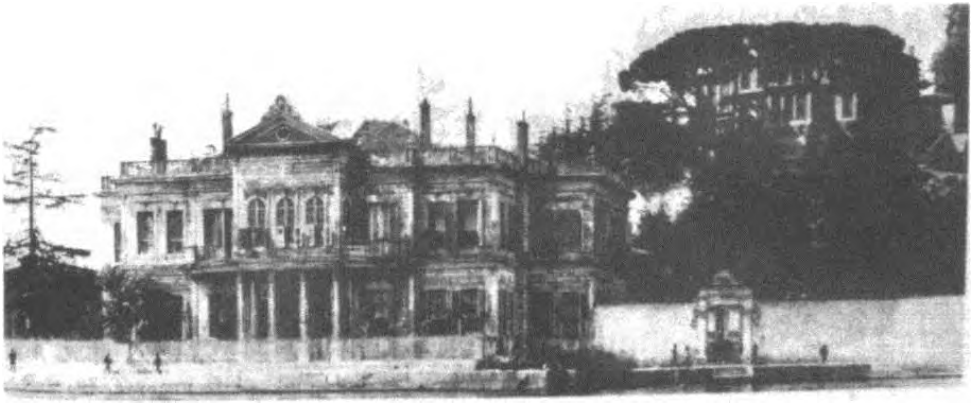

locuri, prin care străinii n-aveau cum să hoinărească în voie, pentru că la început nu existau drumuri și pentru că, în ciuda apariției călătoriilor cu vaporul și a debarcaderelor, fapt petrecut pe la mijlocul secolului al XIX-lea, ele nu făceau parte integrantă din Istanbul, informațiile noastre se întemeiază mai degrabă pe amintirile așternute pe hârtie cu nostalgie de a doua și a treia generație.

Cel mai strălucit dintre memorialiștii de acest gen a fost Abdülhak Șinasi Hisar (1887–1963), care a transpus sensibilitatea și lungile fraze ale lui Proust, pe care îl citea cu plăcere, în ambianța numită de el „civilizația Bosforului". Hisar, care și-a petrecut copilăria într-o vilă de pe țărm, la Rumelihisan, și care, într-o perioadă din tinerețea sa, a făcut studii politice la Paris, alături de poetul Yahya Kemal (1884–1958), prietenul său, și care a învățat să se desfete cu scriitorii francezi, a simțit nevoia să înnobileze și să șlefuiască această cultură, această lume aparte, acum dispărute, în volumele *Clar de lună pe Bosfor* și *Vilele de pe Bosfor*, „cu toată migala și grija care-i stăteau în putință, asemenea unui miniaturist de

altădată, spre a le face să mai supraviețuiască o vreme”.

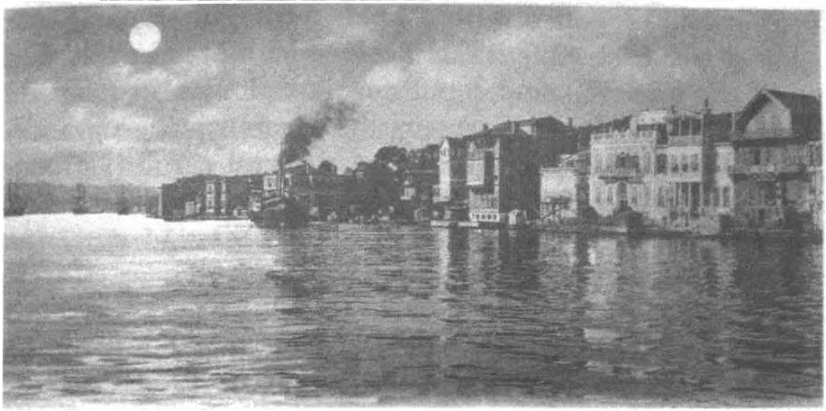

Îmi place să recitesc din vreme-n vreme „capitolul despre tăcere” din cartea *Clar de lună pe Bosfor*, care istorisește o zi de la un cap la altul, începând cu pregătirile pentru ieșirile pe mare, în nopțile cu clar de lună, pentru a asculta vreun potpuriu intonat dintr-o altă barcă, aflată la mare depărtare, pentru a contempla lumina lunii și sclipirile argintii ale undelor – pregătiri care

începeau încă din zorii zilei –, dar descrie și noaptea lungă, tăcerile, poveștile de dragoste, deprinderile și ceremonialurile pline de rafinament, asupra cărora scriitorul se oprește îndelung. Îmi place să mă las cuprins de tristețe pentru lumea aceea dispărută, în care n-aveam cum să pătrund, și mă înfurii pe scriitor, care, tânjind după trecut, se preface că nu bagă de seamă aspectele demonice, malefice ale acelui univers pierdut, urzite din lehamite, slăbiciune omenească, forță și putere. În nopțile cu clar de lună, când muzica pe care o ascultau cei reuniți în bărci amuțea și se așternea tăcerea, „apele erau străbătute uneori de un fior care venea parcă din adâncuri, fără să adie vreo boare, dobândind o tentă gri-albăstruie", scria A. Ș. Hisar.

Și mie mi se părea, în timpul plimbărilor cu barca pe care le făceam cu mama, că nuanțele răspândite de colinele de pe Bosfor erau departe de a fi reflectarea unei lumini exterioare. Credeam oarecum că de pe acoperișuri, din platani și din arborii lui Iuda, din aripile pescărușilor care treceau pe neașteptate prin fața ochilor noștri, din zidurile pe jumătate năruite ale hangarelor pentru bărci se revărsa o lumină ușor anemică. Soarele nu era pe de-a-ntregul stăpân peste clima și priveliștea oferită de Bosfor nici măcar în cele mai calde zile de vară, când copiii nevoiași plonjau în mare de pe faleză. Îmi place să contemplu, în amurgurile de vară lumina aceea fără seamăn, în care stacojiul cerului se contopește cu întunericul misterios al Bosforului, și să încerc s-o deslușesc. Îmi place, în același timp, să văd cum apa aceea înspumată și învolburată, care poartă cu ea orbește bărcile ce i se arată în cale, își schimbă culoarea, unduindu-se alene, asemenea havuzului cu nuferi al lui Monet, într-o zonă retrasă, aflată acum la doi pași de mine, pe care o privesc uimit.

Pe la mijlocul anilor 1960, când îmi făceam studiile liceale la

Robert Kolej[14], îmi plăcea să privesc, stând în picioare în aglomerația din autobuzele care se îndreptau, dimineața devreme, dinspre Beșiktaș spre Sarıyer, soarele care răsărea din dosul colinelor de pe țărmul asiatic, aflat vizavi, și lumina care cuprindea treptat apele Bosforului, ce tălăzuiau ca o mare misterioasă, schimbându-le culoarea.

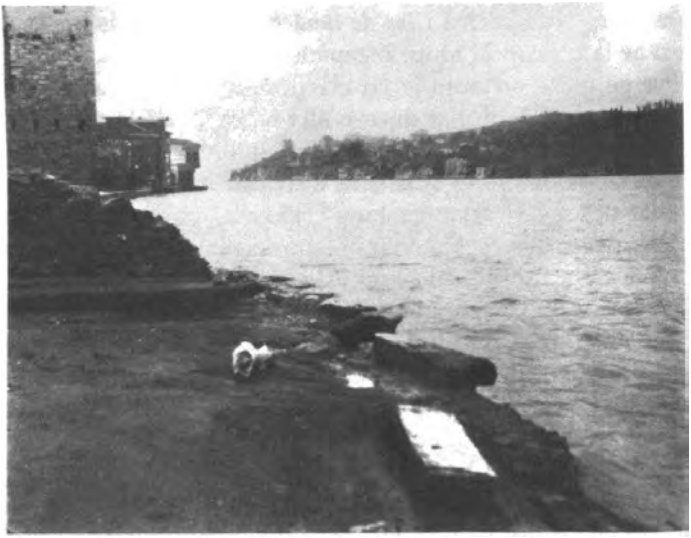

Când vreun bărbat melancolic, ce rătăcea îndelung, de unul singur, percepându-și doar sunetele propriilor pași, pe țărmul Bosforului, în nopți cețoase de primăvară, când în oraș nu se clintea nicio frunză, sau în nopți târzii de vară învăluite-n tăcere, fără lună, fără vânt, se pomenea pe neașteptate în fața câte unui promontoriu, la Akıntıburnu sau la farul din fața cimitirului de la Așiyan, auzind, în mijlocul tăcerii, vuietul dătător de fiori al curentului care vuia din răsputeri și remarcând, temător, vălătucii de spumă orbitor de albă ce luceau într-o lumină a cărei obârșie n-o știa, sfârșea prin a admite uluit, așa cum am făcut eu cândva, așa cum a făcut-o și A. Ș. Hisar, că Bosforul posedă un spirit aparte,

[14] Colegiul american din Istanbul, înființat în 1863.

numai al lui.

Vorbesc despre culoarea chiparoșilor, a codrilor întunecați din văi, a vilelor de pe țărm, părăsite, nelocuite, lăsate în paragină, despre culoarea vapoarelor ruginite și hârbuite, care cine știe ce transportă, despre poezia vapoarelor și a caselor de pe Bosfor, pe care doar cei care și-au petrecut întreaga viață pe acele țărmuri ar fi în stare s-o priceapă, despre descoperirea gustului vieții printre ruinele unei civilizații care a fost cândva mare, viguroasă și care a dobândit un stil extrem de particular, despre setea de fericire a unui copil care nu se sinchisea deloc de istorie și civilizații, despre dorința lui sinceră de a se amuza și de a înțelege această lume, dar și despre șovăielile, despre necazurile, despre plăcerile cu care se confunda viața și

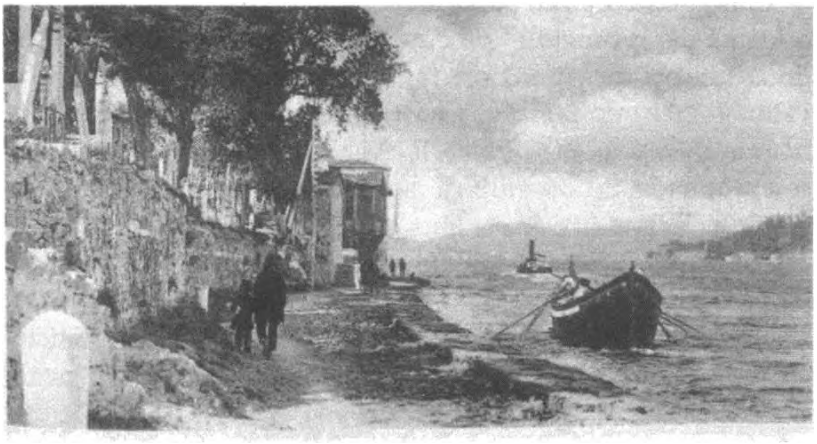

despre experiențele unui scriitor ajuns acum la cincizeci de ani. Ori de câte ori încep și vorbesc despre Bosfor, despre Istanbul, despre frumusețea sau poezia străzilor întunecate, o voce interioară îmi spune că nu se cuvine să amplific splendorile orașului în care locuiesc pentru a tăinui neajunsurile propriei mele existențe așa cum procedau scriitorii din generațiile anterioare. De vreme ce orașul ne pare frumos și magic, la fel trebuie să fie și viața noastră. Foarte mulți scriitori din generațiile anterioare mă impresionau, când mărturiseau că se simțeau buimăciți de frumusețea orașului,

prin atmosfera magică a istorisirilor și a limbii lor, pentru ca, pe de altă parte, să-mi aducă aminte că *acum* nu mai trăiau în marele oraș, că *acum* preferau facilitățile moderne ale Istanbulului occidentalizat. De la ei am aflat că pentru a putea elogia Istanbulul cu entuziasm nemăsurat, cu accente lirice trebuie să nu mai locuiești în el sau să privești cu detașare ceea ce lumea socotește a fi „frumos". Scriitorul care se simte sfâșiat de sentimente de vinovăție din pricina acestui lucru trebuie să vorbească, atunci când se referă la ruina și melancolia orașului, despre lumina misterioasă pe care o proiectează acestea asupra vieții sale, iar atunci când este fascinat de oraș și de minunățiile Bosforului, trebuie să-și amintească de modestia propriei existențe, de faptul că aceasta nu se potrivește nicidecum cu atmosfera biruitoare și fericită care domnea cândva în oraș.

Când plimbarea cu barca alături de mama lua sfârșit, după o seamă de „primejdii" precum faptul că fuseserăm luați de două-trei ori de curent ori faptul că fuseserăm legănați de valuri la trecerea vreunui vapor, barcagiul ne lăsa la Așiyan, înainte de promontoriul de la Rumelihisarı, unde curentul se apropie destul de mult de țărm, iar de acolo porneam cu toții pe jos până la Rumelihisan, unde Bosforul se îngusta cel mai mult, iar eu și fratele meu căscam gura la tunurile de pe vremea lui Fatih așezate, ca podoabă, în curtea exterioară de la Rumelihisarı, intuind, după cioburile, gunoaiele, bucățile de tablă, mucurile de țigară adunate în cilindrii aceia uriași în care înnoptau bețivii ori persoanele fără adăpost, că marea moștenire istorică a Istanbulului și a Bosforului nu reprezenta, pentru cei care trăiau atunci acolo, decât ceva obscur, misterios, de nepătruns.

Când ajungeam la debarcaderul de la Rumelihisarı, mama ne indica un loc aflat chiar dincolo de debarcader, pavat pe jumătate cu piatră cubică, pe jumătate cu piatră de râu, unde se vedea o cafenea micuță, și ne spunea:

— Aici se găsea pe vremuri o vilă de lemn. Bunicul vostru ne aducea aici când eram eu mică.

Prima poveste, de neuitat, despre acea casă de vară, pe care mi-o închipuiam de fiecare dată ca pe o clădire înspăimântătoare, veche, dărăpănată, ca pe o ruină care merita să fie demolată, se referea la proprietăreasa ei, care era fiică de pașă, care locuia la parter și care fusese ucisă misterios de niște hoți pe la mijlocul anilor 1930. Băgând de seamă că eram foarte pasionat de latura întunecată a acelei povești, mama trecea la altceva și ne istorisea, surâzând trist, în timp ce ne arăta urmele hangarului pentru bărci al vilei demolate, că bunicul, căruia nu-i plăcuseră niște bame gătite de bunica, aruncase

o dată, într-un acces de mânie, cratița cu mâncare în apele adânci și vijelioase ale Bosforului.

O rudă îndepărtată, la care obișnuia să se refugieze mama în perioadele în care era certată cu tata, avea o vilă pe țărm cu vedere spre șantierul naval de la Istinye; îmi amintesc că, mai apoi, și casa aceea a ajuns o ruină. În copilăria mea vilele de pe țărmul Bosforului erau departe de a fi atrăgătoare pentru noii îmbogățiți ai zilei, pentru burghezii istanbulezi care începeau să prindă cheag.

Casele vechi de pe Bosfor nu te protejau împotriva vântului aspru și a frigului iernii, iar încălzirea lor era dificilă și costisitoare. Pentru că nu erau la fel de influenți ca pașalele otomane și pentru că se simțeau mai occidentalizați dacă locuiau la etajele superioare ale blocurilor din cartierele aflate în jurul Taksimului, de unde se zărea oarecum Bosforul, noii îmbogățiți din perioada Republicii n-au cumpărat acele vile de la familiile de viță veche îndepărtate de la putere, de la progeniturile scăpătate ale pașalelor, de la rudele unor persoane precum A Ș. Hisar. Așa se face că pe vremea când eram eu copil, adică până prin anii 1970, când orașul s-a extins cu repeziciune

majoritatea conacelor și a caselor impunătoare de lemn de pe Bosfor au dispărut odată cu foștii funcționari ai seraiului, acum nebuni, care-și duceau zilele prin ele, și cu nepoții de pașale care se judecau pentru averi și proprietăți, ce fuseseră împărțite și închiriate uneori etaj cu etaj, ba chiar încăpere cu încăpere, se degradaseră din pricina delăsării, se înnegriseră din pricina frigului și a umezelii, după ce li se scorojise vopseaua, ori fuseseră mistuite de incendii provocate pe ascuns, în speranța că aveau să fie înlocuite cu blocuri.

La sfârșitul anilor 1950 ne făcuserăm un obicei de nezdruncinat din a ieși duminica dimineața la plimbare pe țărmul Bosforului, pentru a lua aer, cu un autoturism marca Dodge 1952 pe care îl conduceau fie tata, fie fratele lui. Chiar dacă regretam puțin acea cultură otomană dispărută, „civilizația Bosforului" nu ne insufla atât un sentiment de pierdere și melancolie, căci noi ne număram, de fapt, printre proaspeții îmbogățiți ai Republicii, cât un sentiment de mândrie și consolare, determinat de faptul că ne situam în prelungirea unei mari civilizații. Ori de câte ori ne duceam la Bosfor, ne abăteam negreșit și pe la Emirgân, mâncam halviță la cafeneaua Çınaraltı[15], ne plimbam de-a lungul țărmului – la Bebek sau la Emirgân –, priveam vapoarele care treceau prin strâmtoare; mama cerea întotdeauna să oprim undeva pe drum și cumpăra câte un ghiveci cu flori sau doi lufari mari.

Îmi amintesc că, pe măsură ce înaintam în vârstă, începusem să mă plictisesc, să mă satur de acele plimbări de familie, în formulă limitată – mama, tata și doi băieți. Micile animozități dintre noi, jocurile cu fratele meu mai mare, care dobândeau de fiecare dată turnura unei rivalități acerbe, transformându-se în ceartă, necazurile familiei restrânse care urca în mașină în căutarea unei guri de aer proaspăt, susținându-se vieții de la bloc, nu făceau decât să otrăvească chemarea Bosforului, dar amănuntele acestea nu mă împiedicau să particip de fiecare dată la micile peregrinări duminicale.

Când urma să văd, peste ani, pe drumurile din preajma Bosforului, alte familii nefericite, puse pe harță, zgomotoase care ieșiseră, la fel ca noi pe vremuri, la plimbarea de duminică, în alte mașini, aveam să cuget că viața mea nu fusese atât de specială și să intuiesc, pe de altă parte, că Bosforul era, poate, singura sursă de

[15] Sub platani (turc.).

fericire a familiilor istanbuleze.

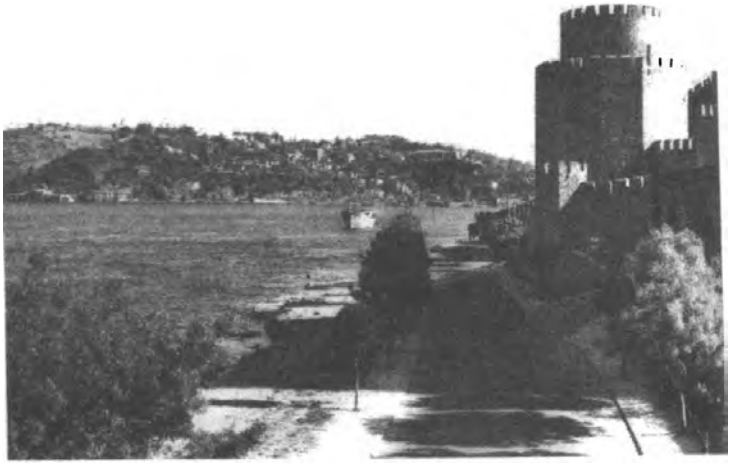

Când foarte multe dintre lucrurile care transformau Bosforul copilăriei mele într-un univers aparte au început să dispară puțin câte puțin, la fel ca vilele de pe țărm distruse rând pe rând de incendii, plimbările la Bosfor au început să-mi ofere un soi de desfătare a amintirii. Acum îmi place și mie să vorbesc despre dispariția vechilor taliane, despre explicațiile pe care mi le dădea tata, care-mi spunea că talianul era un soi de cursă întinsă peștilor cu ajutorul năvoadelor, despre bărcile vânzătorilor de fructe care își dădeau marfa colindând de-a lungul țărmului, de la o vilă la alta, despre plajele de la Bosfor la care mă duceam cu mama, despre deliciile înotului în apele Bosforului, despre debarcaderele de pe Bosfor, închise rând pe rând, abandonate, apoi transformate în restaurante de lux, despre pescarii care acostau cândva la acele țărmuri, despre imposibilitatea de a mai face vreo plimbare oarecare cu bărcile lor. Bosforul rămâne însă Bosfor în virtutea aceluiași lucru de pe vremea copilăriei mele: pentru mine, Bosforul este o nesfârșită sursă de bine și de optimism, care aduce sănătate, care lecuiește, care menține orașul și viața.

„Viața n-are cum să fie atât de rea", mă gândesc uneori, „în definitiv, te poți duce să te plimbi pe malul Bosforului."

7.
Peisajele de pe Bosfor ale lui Melling

Dintre toți pictorii occidentali care și-au ales drept subiect peisajele de pe Bosfor, cel care mă face să gust în cel mai intens mod cu putință plăcerea privitului, a contemplării și care mi se pare, totodată, cel mai convingător este Melling. Editorul-poet Șevket Rado a publicat în 1969 un facsimil al cărții *Voyage pittoresque de*

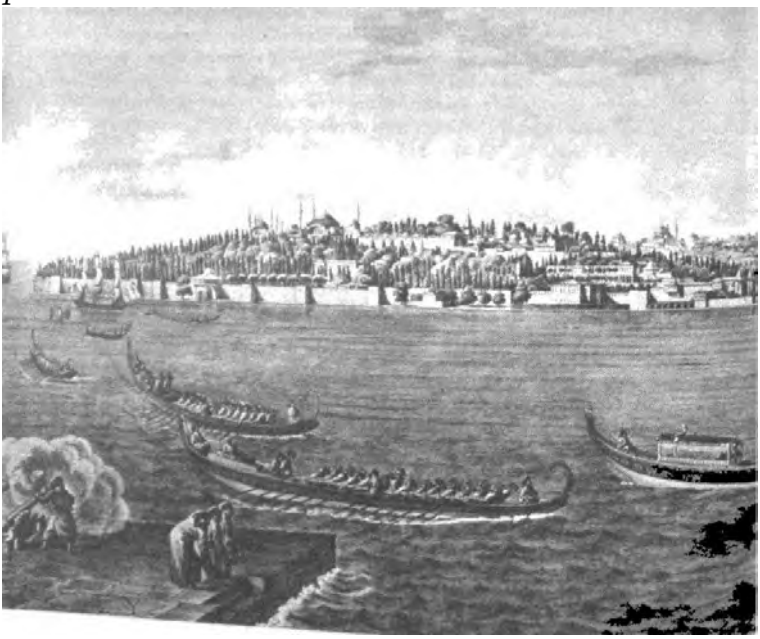

Constantinople et des rives du Bosphore[16] – ediția în format mic – care apăruse în 1819 și al cărei titlu mi se pare el însuși poetic,

[16] Călătorie pitorească la Constantinopol şi pe ţărmurile Bosforului (turc.).

dăruindu-mi-o pe vremea când eram devorat de pasiunea picturii. Imaginile cuprinse în paginile ei, pe care urma să le studiez atent, în amănunt ore în șir, îmi dau sentimentul că mă aflu cu adevărat în fața acelui Istanbul otoman fără cusur ce aparține acum trecutului. Această dulce iluzie îmi este deșteptată nu atât de acuarele ori de guașe, care abundă în detalii reproduse de Melling cu subtilitate, cu meticulozitate de arhitect și de matematician, cât de hașurile în alb-negru ale gravurilor realizate mai târziu după acele picturi, sub îndrumarea sa. Când doresc să mă conving că cel puțin trecutul era măreț – căci receptivitatea nemăsurată față de vigoarea literaturii și a artei occidentale te pot împinge uneori către un astfel de „naționalism istanbulez" –, percep contemplarea gravurilor lui

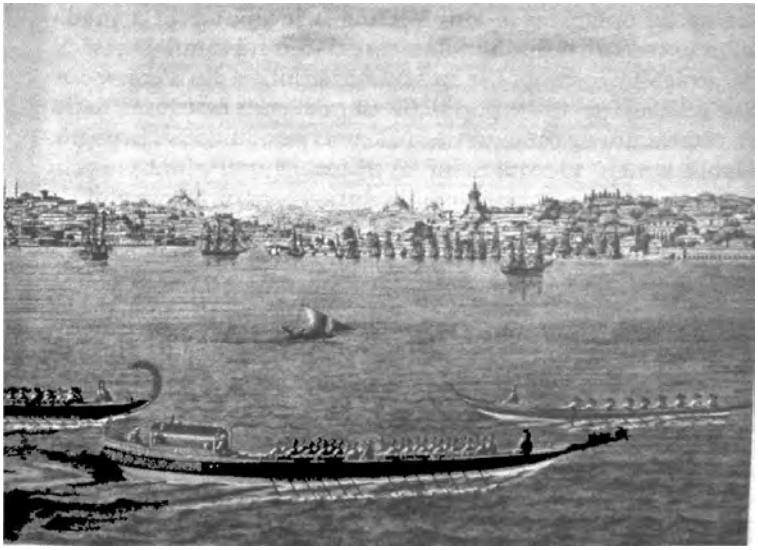

Melling ca pe o consolare. Această consolare este însoțită de sentimentul plin de melancolie că majoritatea acelor minunății și a acelor edificii s-au făcut nevăzute. Pe de altă parte rațiunea îmi aduce aminte, în clipele de emoție excesivă, că ceea ce conferă farmec imaginilor lui Melling este tocmai acel simțământ al pierderii. Poate că le privesc tocmai pentru a mă lăsa puțin pradă

tristeții.
Antoine-Ignace Melling, născut în 1763, era un european desăvârșit – un neamț dintr-o familie cu sânge italian și francez. După ce s-a inițiat în sculptură ucenicind pe lângă tatăl său, care era sculptor la curtea Marelui Duce Karl Friedrich, aflat la Karlsruhe, a studiat pictura, arhitectura și matematica cu unchiul său, la Strasbourg. A ajuns probabil la Istanbul în urma unei călătorii inițiate la nouăsprezece ani, sub înrâurirea romantismului orientalizant, care tocmai începea să se afirme în acea epocă. În orice caz, în ziua în care a ajuns în oraș era departe de a presupune că urma să rămână aici vreme de optsprezece ani. Melling a început prin a preda lecții în cercurile diplomaților, care dăduseră tonul unei vieți de societate cosmopolite în zona grădinilor din Pera – cartier care adăpostea o populație din ce în ce mai numeroasă și care conținea primii germeni ai zonei numite astăzi Beyoğlu. Hatice Sultan, sora lui Selim al III-lea, care se plimbase prin grădina vilei pe care și-o ridicase pe țărmul Bosforului, la Büyükdere, Baronul de Hübsch, fostul însărcinat cu afaceri al Danemarcei, și-a dorit să aibă și ea o grădină asemănătoare, așa încât i-a fost recomandat Melling. Melling i-a amenajat mai întâi surorii sultanului, care era la fel de deschisă ca fratele ei în privința noutăților de proveniență occidentală, o grădină în stil european, sub formă de labirint, cu trandafiri, acacii și tufe de liliac. Mai apoi a construit un mic pavilion care urma să se adauge palatului lui Hatice Sultan de la Defterdarburnu (zona cuprinsă astăzi între Ortaköy și Kuruçeşme). Romancierul Ahmet Hamdi Tanpınar (1901–1962) afirmă că acest edificiu cu coloane în stil neoclasic european care nu mai există astăzi, se armoniza cu identitatea Bosforului, ba chiar participa activ la ceea ce el numea „gust eterogen”. Melling a făcut o serie de adăugiri și de amenajări interioare și la palatul din Beşiktaş, unde se afla reședința de vară a lui Selim al III-lea, urmând același stil neoclasic, dar respectând întru totul atmosfera Bosforului. Realiza,

pe de altă parte, diverse lucrări la solicitarea lui Hatice Sultan, în calitate de „consultant artistic” sau de „decorator de interioare”, pentru a vorbi în termeni actuali. Cumpăra vase cu flori, supraveghea montarea perlelor pe șervetele brodate, le prezenta soțiilor de ambasadori reședința de vară în zilele de duminică sau concepea plase de țânțari.

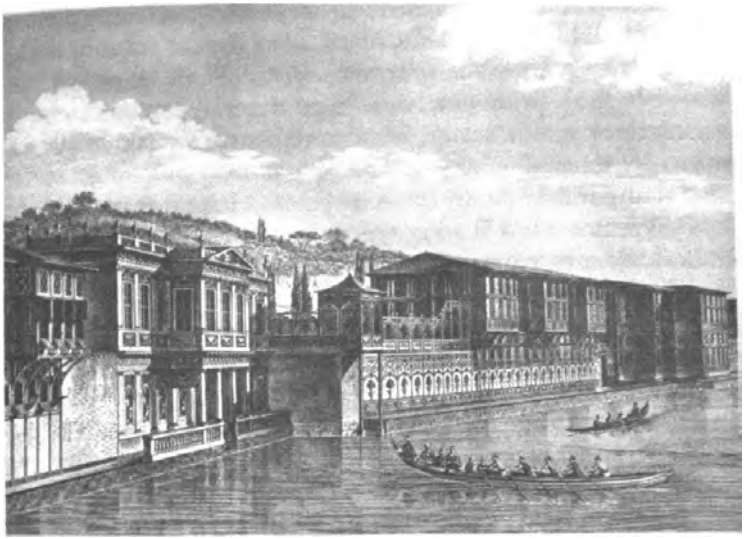

Cunoaștem toate aceste lucruri din scrisorile pe care și le adresau cei doi – scrisori aflate astăzi într-o colecție particulară. Melling și Hatice Sultan făcuseră o mică descoperire intelectuală și începuseră să-și redacteze corespondența în limba turcă apelând la alfabetul latin, cu o sută de ani înainte de „Revoluția alfabetului”, realizată de Atatürk în 1928. Grație acestor misive aflăm într-o oarecare măsură cum vorbea o soră de sultan din Istanbulul acelor vremuri, când nu exista încă deprinderea de a așterne pe hârtie memorii și romane:

„Maestre Melling, când o să sosească plasa de țânțari? O vreau mâine, rogu-te... Să te văd cum dai zor la treabă... O pictură tare ciudată, înfățișând un cuțit... Mi s-a trimis pictura cu Istanbulul, care nu s-a spălăcit... Nu doresc scaunul acela căci nu mi-a plăcut. Voiesc scaune aurite... Să fie cu oarece mătase și cu mult fir de

aur... Am văzut desenul pentru caseta de argint, dar bagă de seamă, să nu care cumva s-o comanzi – rămâne cel de mai-nainte, așa că vezi să nu-l prăpădești... Am să-ți dau paralele pentru perle și paiete Martedi (marți)...” etc.

Pe vremea când îi scria aceste scrisori lui Melling, Hatice Sultan, despre care rezultă că, pe lângă caracterele latine, mai deprinsese și puțină italiană, nu împlinise încă treizeci de ani. Soțul ei, Seyyid Ahmed Pașa, care era valiu de Erzurum, era mai tot timpul plecat din Istanbul. În perioada în care ajungea la Istanbul vestea campaniei lui Napoleon în Egipt și în care se cristaliza, în mediile seraiului, un soi de furie antifranceză, Melling se căsătorea cu o tânără genoveză și cădea în dizgrație, din motive obscure, așa cum se poate deduce și din scrisorile îndurerate pe care i le adresa pe atunci lui Hatice Sultan:

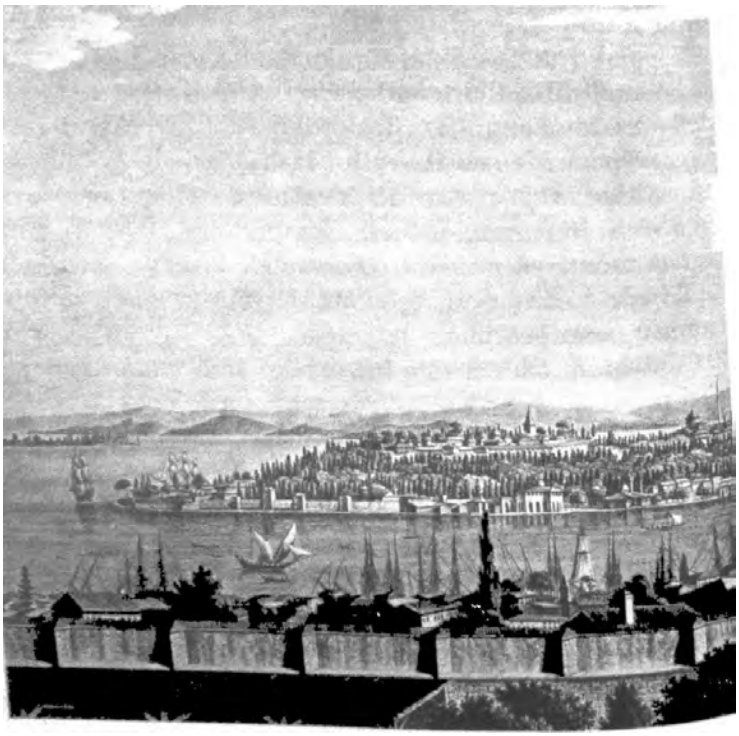

„Doamnă, eu, robul Vostru, mi-am trimis sâmbătă slujitorul

să-mi ia simbria pe luna aceasta... i s-a spus că, de-acum încolo, n-o să mai am parte de leafă... Cum m-am bucurat de atâta bunăvoință din partea Domniei Voastre, nu mi-a venit a crede că mi-ați trimis o asemenea atenționare... Socot că la mijloc se află vreo vorbă pizmașă, căci lumea vede că Stăpâna își îndrăgește robul... Acum se arată iarna și urmează să mă duc în Beyoğlu, dar oare cum am s-o pot face? N-am para chioară. Proprietarul îmi cere chiria, ne trebuie cărbuni, lemne, tot soiul de lucruri pentru bucătărie și, colac peste pupăză, copila mea s-a betegit de vărsat de vânt, iar doctorul ne cere cincizeci de kuruși... Cum am s-o scot la capăt? De câte ori n-am stăruit, câți bani n-am risipit pe drumuri și pe umblatul cu barca, fără

să am parte de vreun răspuns prielnic... Vă implor, n-am nicio para... Stăpână, nu mă lăsați așa, vă implor fierbinte..."

În perioada în care începuse să se pregătească pentru a reveni în Europa, dată fiind absența vreunui răspuns de la Hatice Sultan, căreia îi adresa aceste rugăminți stăruitoare, Melling a inițiat o serie de lucrări menite să-i aducă bani. Atunci a avut ideea de a

converti picturile detaliate, de mari dimensiuni, pe care începuse să le realizeze cu mult timp în urmă, când era apropiat de sultan, într-o carte cu gravuri și a angajat, în acest sens, o corespondență cu editori din Paris, beneficiind și de sprijinul vestitului orientalist Pierre Rufin, însărcinatul cu afaceri al Franței la Istanbul. În primele faze de elaborare a cărții, care urma să apară peste șaptesprezece ani, după plecarea lui Melling la Paris, petrecută în 1802 (Melling avea de-acum cincizeci și șase de ani), și la care urmau să lucreze cei mai faimoși gravori parizieni ai epocii, s-a vădit că pictorul era foarte iscusit în reproducerea amănuntelor întocmai așa cum erau ele, în deplinătatea realismului lor.

Ceea ce ne impresionează în primul rând când privim astăzi cele patruzeci și opt de gravuri de mari dimensiuni ale acestei cărți spectaculoase este fidelitatea față de detaliile din realitate și acuratețea redării lor. Melling lasă acea senzație de real pe care o caută cu atâta nesaț mintea noastră spre a putea contempla în tihnă frumusețile Bosforului și ale Istanbulului, cufundându-se în priveliștile acestei lumi dispărute, ca urmare a faptului că acordă o deosebită atenție amănuntelor arhitectonice și se joacă iscusit cu capriciile perspectivei. Până și gravura care înfățișează haremul sultanului – cea mai fantezistă dintre cele patruzeci și opt de imagini –, trezește, inclusiv în privitorul istanbulez, un puternic

sentiment de realism și gravitate, datorită secțiunii arhitectonice, a utilizării înlesnirilor „gotice” ale perspectivei, precum și a faptului că femeile din harem sunt zugrăvite cu o prestanță și o eleganță care se situează foarte departe de fanteziile occidentale cu privire la harem și sexualitate. Melling echilibrează atmosfera academică și gravă a imaginilor prin aspectul uman al detaliilor pe care le strecoară la marginile și în colțurile acestora. Vedem la intrarea în harem două femei care se îmbrățișează afectuos, apropiindu-și buzele, dar, spre deosebire de alți pictori occidentali ai epocii, pasionați de astfel de detalii, Melling nu exagerează această pereche și nici nu dramatizează relația de apropiere dintre cele două personaje, plasându-le în centrul imaginii.

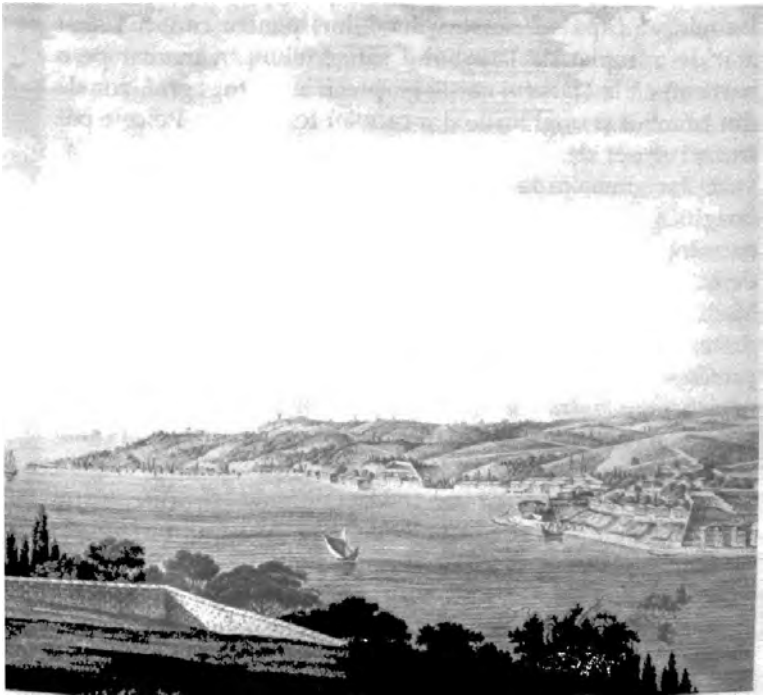

Ai impresia că peisajele istanbuleze ale lui Melling nu au niciun centru de greutate. Poate că acesta este cel de-al doilea motiv (după sobrietatea detaliilor) pentru care mă simt atât de apropiat de Istanbulul său. Melling a marcat pe o hartă aflată la sfârșitul cărții,

cu precizie de topograf, zonele din Istanbul și unghiurile din care au fost zugrăvite cele patruzeci și opt de picturi de mari dimensiuni, devenite gravuri, dar, dincolo de acest fapt, ele îmi dau sentimentul că imaginea nu are centru, și nici sfârșit, așa cum se întâmplă cu rulourile chinezești sau cu mișcările camerei de luat vederi, în unele filme de tip cinemascop. Dat fiind faptul ca Melling nu așază în centrul nici unui tablou chipuri umane dramatizate, pe măsură ce răsfoiesc paginile acestei cărți și privesc priveliștile în alb-negru, în mine se deșteaptă, asemenea unui basm din copilărie, sentimentul că Istanbulul nu are un centru, că este nesfârșit, așa cum se întâmpla când eram mic și străbăteam Bosforul, iar golfulețele își urmau unul altuia, sau peisajul dobândea unghiuri surprinzătoare la fiecare cotitură a drumului ce înainta de-a lungul falezei.

Contemplarea priveliștilor de pe Bosfor datorate lui Melling nu numai că mă face să văd colinele, pantele, văile Bosforului, care erau pustii pe vremuri și pe care uitasem că le zărisem astfel, pe măsură ce se acopereau, de-a lungul a patruzeci de ani, cu blocuri hâde, trăind astfel magia revenirii la peisajele copilăriei, ci mă determină, totodată, să realizez, cu melancolie și bucurie, că dincolo de minunățiile Bosforului, care se dezvăluie pagină cu pagină, pe măsură ce mă întorc în timp, sălășluiește o istorie paradiziacă și că însăși viața mea se alcătuiește dintr-o serie de amintiri, de peisaje și de locuri desprinse din acel rai ce aparține trecutului. Posibilitatea de a remarca, în acest punct în care melancolia se contopește cu fericirea, continuitatea unor amănunte pe care nu le-ar putea cunoaște decât cei care cunosc îndeaproape Bosforul îmi lasă impresia că imaginile s-au desprins dintr-un paradis atemporal și s-au amestecat cu viața mea de acum. Da, îmi spun eu, de îndată ce iese din golful de la Tarabya, apa liniștită a mării se unduiește brusc, sub înrâurirea crivățului venit din Marea Neagră, iar pe crestele valurilor înfrigurate, nervoase își

fac apariția bănuți de spumă, mânioși și nerăbdători, întocmai așa cum i-a zugrăvit Melling. Da, la asfințitul soarelui, codrii de pe colinele de la Bebek dobândesc o profunzime aparte, datorată unui astfel de întuneric, răspândit chiar de ei – un întuneric pe care nu l-ar putea percepe decât cei ca mine, ca Melling, care a petrecut vreo zece ani prin acele locuri. Da, brazii și chiparoșii de pe Bosfor își fac întotdeauna loc în peisajul istanbulez cu aceeași gingășie și vigoare.

Chiparoșii, protagoniști indispensabili ai grădinii islamice tradiționale și ai Paradisului în pictura islamică, se regăsesc și în picturile realizate de Melling pe Bosfor, ca niște pete delicate și grave, care conferă peisajului o armonie încărcată de poezie, așa cum se întâmplă în miniaturile iraniene. Chiar când zugrăvește brazii de pe Bosfor, cu vârfurile lor dantelate, Melling nu se cufundă cu privirea printre ramurile copacilor și nu se află în căutarea vreunei emoții dramatice ori a vreunui cadru impresionant, spre deosebire de alți pictori occidentali care au zugrăvit Bosforul și Istanbulul. El seamănă, din acest punct de vedere, cu miniaturiștii: vede ființele umane de departe, chiar și în cele mai sentimentale clipe ale lor, așa cum vede și copacii. Faptul că nu izbutește să schițeze cu deplină măiestrie mișcările descrise de trupurile oamenilor, că nu este deloc interesat de gesturi – poate că tocmai din acest motiv – sau faptul că plasează uneori cu stângăcie bărcile, corăbiile pe apele Bosforului (mai cu seamă când nouă ni se par perpendiculare pe suprafața acestora), ca și faptul că, deși manifestă atâta atenție față de edificii și de oameni, îi schițează uneori cu disproporții copilărești conferă picturilor lui Melling o aură poetică de netăgăduit determinându-i pe istanbulezi să se identifice mai lesne cu el. Constatarea că diversele figuri feminine din palatul lui Hatice Sultan sau din harem sunt zugrăvite în chip asemănător, de parcă ar fi vorba de niște surori, denotă o naivitate care stârnește zâmbetul privitorului.

Melling iese în evidență prin faptul că împletește subtil această simplitate, ce pare a fi desprinsă din cele mai bune miniaturi islamice și din copilăria epocii de aur a Istanbulului, cu detalii arhitectonice, topografice și de viață cotidiană pe care nu le-ar fi putut reproduce niciun pictor orientalist. Așa se face că Turnul Fecioarei și Üsküdarul văzute dinspre Pera, sau Palatul Topkapi văzut pe ferestrele unei cafenele zugrăvite de pe culmile de la Tophane, dintr-un punct aflat, potrivit însemnărilor pe care și le-a făcut el pe harta unghiurilor vizuale, la patruzeci de pași de biroul meu din Cihangir, unde scriu

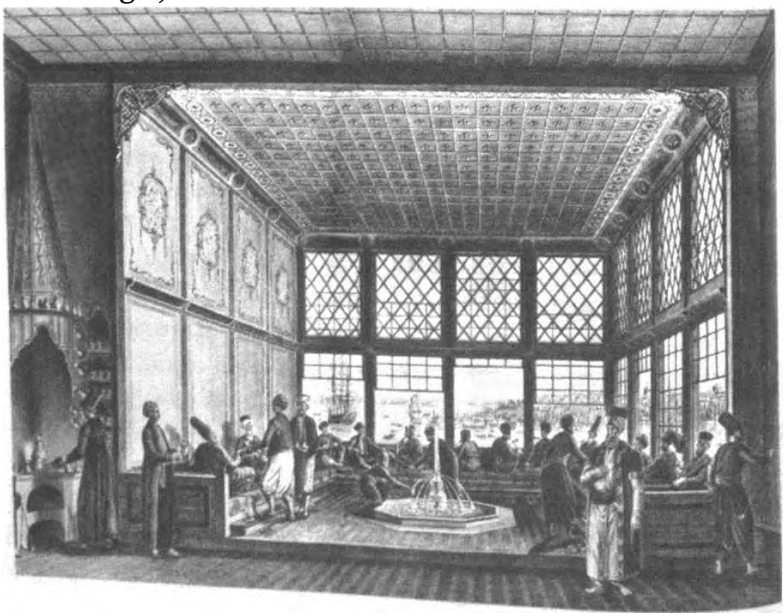

aceste rânduri, sau panorama Istanbulului văzută de pe culmile de la Eyüp, ne apar atât ca priveliști familiare de când lumea, cât și ca priveliști paradiziace. Paradisul acesta coincide cu epoca în care seraiul otoman nu mai vedea Bosforul ca pe o salbă de sate de pescari locuite de greci, ci ca pe un spațiu demn de a fi locuit, în care arhitectura otomană renunța, totodată, la simplitatea ei, sub atracția Occidentului. Datorită lui Melling, epocile otomane anterioare domniei lui Selim al III-lea mi se par a fi acum foarte

departe.

Și mie îmi place nespus de mult „să iau lupa în mână” și să-i examinez, la fel ca Marguerite Yourcenar, care examina cândva gravurile realizate de Piranesi, inspirat de Roma și Veneția, cu treizeci de ani înaintea lui Melling, pe istanbulezii care evoluează în peisajele zămislite de Melling. Îmi place, de pildă, să mă uit cu băgare de seamă la vânzătorul de pepeni din extremitatea stângă (tejgheaua și modul de expunere a pepenilor în fața cumpărătorilor au rămas la fel și astăzi) sau la celălalt vânzător de pepeni care stă pe scaun, de data aceasta în centrul părții inferioare a gravurii care înfățișează cișmeaua, pe care Melling s-a trudit s-o zugrăvească în detaliu, cu acuratețe, centimetru cu centimetru, și piața de la Tophane. Această cișmea, pe care Melling a socotit atât de important s-o zugrăvească printre monumentele din Istanbul datorită rafinamentului ei aparte și care, după cum constatăm din imagine, era amplasată în epocă pe un soclu, a ajuns să se cufunde astăzi într-un soi de groapă, căci drumurile din jurul ei s-au înălțat mereu, prin pavări și asfaltări succesive. Mă bucur nespus să redescopăr foarte multe detalii mărunte pe care, după o vreme, sfârșisem prin a le uita: copiii duși de mână de mamele lor, pe care pictorului nostru îi plăcea să-i vadă în fiece ungher, în fiece grădină

a orașului (pentru că, așa cum avea să observe Theophile Gautier la cincizeci de ani după aceea, femeile însoțite de copii erau socotite

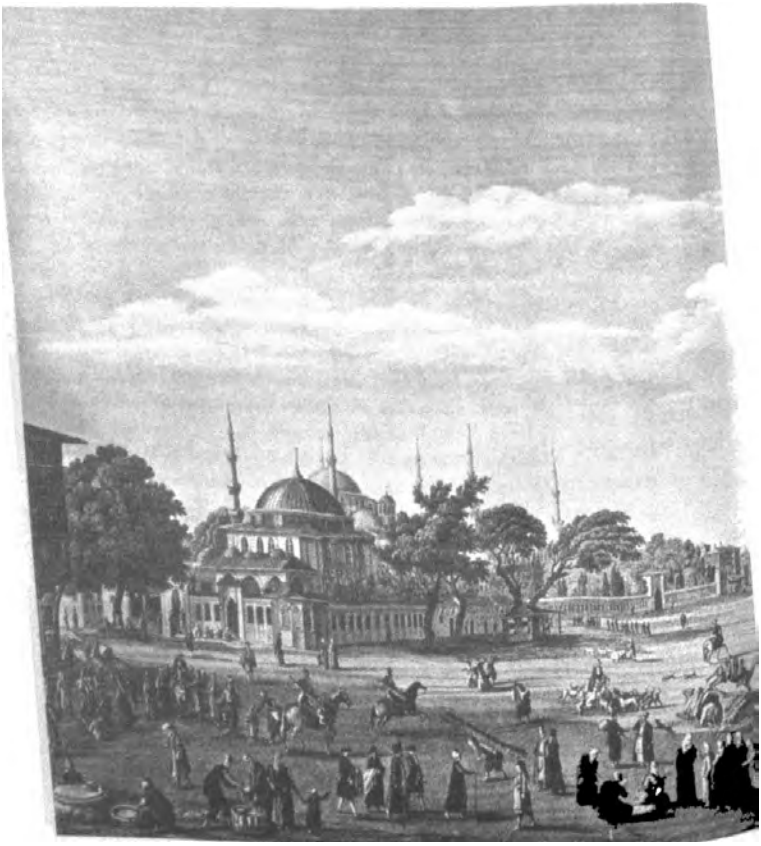

întotdeauna mai respectabile decât cele care circulau singure, nefiind astfel stingherite de nimeni), vânzătorii ambulanți care, la fel ca și astăzi, pot fi zăriți în toate cotloanele Istanbulului, cu tot soiul de veșminte, de măsuțe, de articole alimentare și cu o expresie sastisită pe chip, tânărul care aruncă undița în apele calme ale mării, la debarcaderul unei case de vară din Beșiktaș (îmi place atât de mult Melling, încât nu mă lasă inima să spun că marea n-ar putea fi niciodată atât de calmă pe țărmul de la Beșiktaș), cei doi bărbați misterioși proțăpiți la cincisprezece pași de acel tânăr (pe care i-am așezat pe coperta uneia dintre edițiile turcești ale *Fortăreței albe),* ursarul de pe dealul de la Kandilli și ajutorul său,

care zdrăngăne din tamburină, bărbatul care păşeşte agale pe lângă un cal copleşit de poveri, cu aerul că nu ia seama la gloata şi la monumentele din piaţa Sultanahmet („Hipodromul”, potrivit lui Melling), ca un istanbulez get-beget ce este, ori bărbatul care vinde covrigi la o măsuţă cu trei picioare – ca în copilăria mea într-un colţ al aceleiaşi imagini, stând cu spatele la mulţime.

Spre deosebire de personajele lui Piranesi, istanbulezii nu sunt striviţi de elementele arhitectonice şi de natură, chiar dacă se află în preajma vreunei clădiri monumentale ori sunt înconjuraţi de o privelişte impresionantă. Deşi Melling este îndrăgostit de perspectivă, la fel ca Piranesi, picturile sale sunt lipsite de dramatism. (Asta se întâmplă până şi cu barcagiii de la Tophane, care s-au încins la o sfadă „ca între barcagii”!)

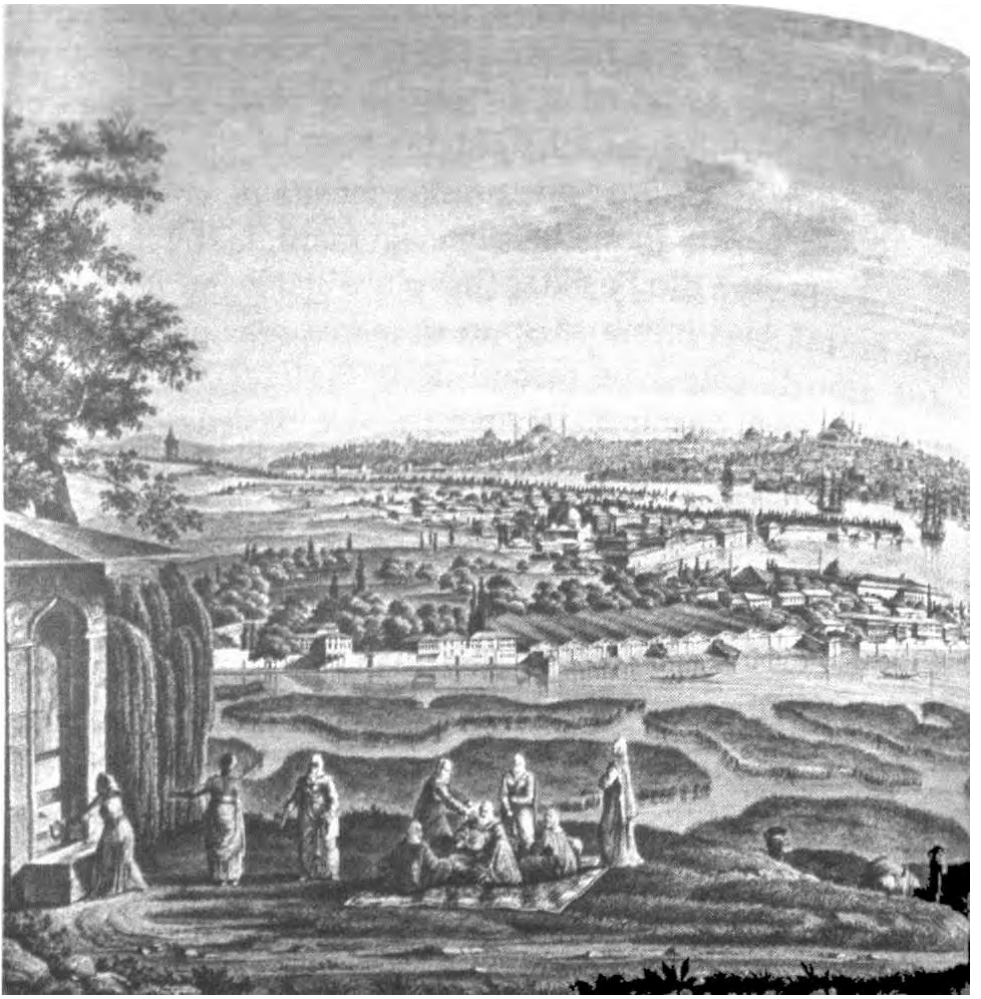

Arhitectura copleșitoare și dramatică a lui Piranesi, care-l strivește pe om, care-l transformă într-un soi de monstru, de cerșetor, de olog, de ciudățenie, este verticală. La Melling, în schimb, constatăm o mișcare pe orizontală, care străbate, fără a întâmpina vreun obstacol, cu deplina generozitate oferită de spațiul vizual accesibil cu ochiul liber, o lume miraculoasă și fericită.

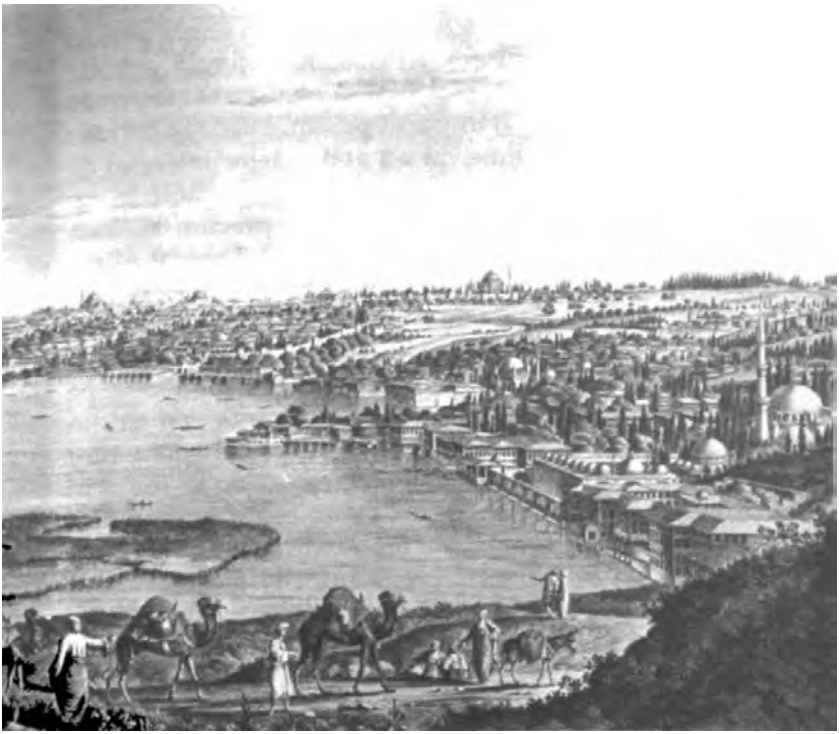

Acest fapt nu se datorează atât iscusinței sau subtilității de pictor a lui Melling, cât posibilităților oferite de geografia și arhitectura Istanbulului. Pentru a putea simți acest lucru, trebuia să fi locuit optsprezece ani la Istanbul.

La vremea când părăsea orașul, Melling își petrecuse jumătate din viață acolo. Cei optsprezece ani nu fuseseră ani de studiu, ci ani în care își cristalizase concepțiile fundamentale despre viață, în care se angajase în lupta pentru subzistență, în care trudise și își dăduse la iveală primele opere. Așa se explică faptul că ochiul său reușea să surprindă detaliile și materialul necontrafăcut pe care-l vedeau cei care viețuiau la Istanbul. Melling nu s-a arătat deloc interesat de atmosfera magică și exotică pe care urmau s-o caute în capitala otomană pictori și gravori străluciți precum William Henry Bartlett (*The Beauties of Bosphorus,* 1835), Thomas Allom *(Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor,*

1839) și Eugène Flandin *(L'Orient,* 1853), peste treizeci-patruzeci de ani. Pentru că imaginile desprinse din *O mie și una de nopți* și din romantismul orientalizant care, pe vremea aceea, înregistra o ascensiune deosebită mai ales în Franța, conducând în scurtă vreme la veritabile clișee, nu-i trezeau niciun fel de emoție, n-a încercat deloc să impresioneze, în picturile sale, prin jocuri de umbre și lumini, prin cețuri și nori adecvați atmosferei fanteziste și să zugrăvească orașul și oamenii mai sferici, mai întortocheați, mai durdulii, mai sinuoși sau mai plați decât erau.

Privirea lui Melling vine dinăuntrul orașului. Dar pentru că pe vremea aceea populația Istanbulului nu știa să se înfățișeze pe sine și să zugrăvească orașul, pentru că nu era deloc interesată de astfel de lucruri, iscusința artistică pe care a adus-o cu sine din Occident conferă acelor imagini lipsite de prejudecăți o anumită aură de stranietate. Dat fiind faptul că artistul a văzut orașul ca un istanbulez și l-a pictat ca un occidental, Istanbulul lui Melling este un spațiu la fel de familiar ca amintirile, geografia locurilor și moscheile și, totodată, o lume fără seamăn, unică și, tocmai din acest motiv, miraculoasă.

Ori de câte ori privesc acele gravuri, sunt cuprins de o melancolie firească, din pricina dispariției lumii pe care o oglindesc ele. Mă consolează să constat însă, ori de câte ori deschid cartea lui Melling, că, după cum ni-l înfățișează aproape unicul martor ocular „adevărat" al acelei lumi, astăzi de domeniul trecutului, Istanbulul meu nu era exotic, „magic" sau ciudat, că aducea mult cu Bosforul copilăriei mele, că nu era decât extraordinar.

8.
Mama, tata și disparițiile lor de acasă

Tata pleca uneori undeva departe. Nu-l mai vedeam multă vreme. În mod ciudat, la început nu-i simțeam absența. Când ajungeam să o remarcăm pe deplin, la modul dureros, așa cum se întâmpla cu câte o bicicletă despre care realizai peste multă vreme că fusese pierdută sau furată, ori cu câte un coleg de clasă care, la un moment dat, nu mai venea la școală, simțeam că începuserăm de mult să ne deprindem cu ea. Nu ni se oferea nicio explicație cu privire la motivul dispariției sale, după cum nu ni se spunea când urma să ia sfârșit aceasta. Eu și fratele meu simțeam că nu trebuia să punem asemenea întrebări și ne adaptam cu ușurință atmosferei comunitare care domnea în casă. Faptul că trăiam cu toții – unchi, mătuși, bunică dinspre tată, bucătari, servitori – în același bloc mare ne determina să trecem mai ușor peste lipsa lui, fără a uita de ea, dar și fără a cere lămuriri. Uneori ne dădeam seama de tristețea pe care o deștepta acel fapt uitat după câte o strângere în brațe

excesiv de afectuoasă din partea servitoarei, Esma Hanım, după faptul că Bekir bucătarul bunicii, ne îndeplinea toate dorințele, ori

după faptul că unchiul Aydın se arăta nespus de dornic să ne ducă duminica dimineața la Bosfor, cu mașina lui Dodge 52.

Alteori simțeam că ne aflam la ananghie după faptul că mama se instala dimineața la telefon și vorbea îndelung cu surorile, cu prietenele ori cu mama ei. Mama era îmbrăcată cu halatul ei lung, crem, imprimat cu garoafe roșii, prin deschizătura halatului, care se revărsa în falduri ce mă amețeau căci stătea așezată picior peste picior, i se zăreau gâtul minunat și cămașa de noapte, la fel de frumoasă ca pielea, iar eu îmi doream ca, în timp ce sporovăia la telefon, să mă cuibăresc în brațele ei și să mă apropii de tărâmul acela încântător din jurul părului, al gâtului, al sânilor. După cum avea să-mi spună supărată chiar ea, peste ani de zile, după o ceartă violentă pe care o avusese cu tata la masă, îmi plăcea atmosfera de catastrofă pe care-o răspândeau în casă asupra noastră scandalurile dintre părinți.

În așteptarea momentului în care mama urma să se ocupe de mine, mă așezam la masa de toaletă care gemea de sticle cu parfum, de pudriere, rujuri, lacuri de unghii, de flacoane cu apă de trandafiri, colonie și ulei de migdale, cotrobăiam entuziasmat prin sertare, căscam gura la tot soiul de pensete, foarfeci, pile de unghii, creioane de conturat sprâncenele, perii lungi, în formă de creion, instrumente ascuțite la vârf, mă uitam la fotografiile cu țânci care se aflau sub cristalul de pe masă și care ne înfățișau pe mine și pe fratele meu (mama, îmbrăcată cu același halat de casă, îmi întindea o lingură cu „mâncare de bebeluși”, în vreme ce eu mă găseam într-un scaun pentru copii, și amândoi zâmbeam cu o voioșie pe care n-o poți vedea decât în reclamele la mâncare pentru copii) și mă gândeam că în fotografii nu se vedea chiotul de bucurie pe care tocmai îl scoteam atunci.

Apoi, pentru a scăpa de plictiseala și de tristețea care începeau să mă cuprindă treptat, recurgeam la un joc despre care habar n-aveam că urma să-și găsească mai târziu perechea în romanele

mele. Dădeam la o parte, de pe cele două canaturi ale oglinzii montate la masa de toaletă a mamei sticlele, periile de păr și caseta de argint încuiată, încrustată cu flori, pe care n-o deschidea nimeni, niciodată, le așezam în centru, îmi apropiam capul de mijlocul oglinzii și, când deschideam brusc cele două părți laterale, în așa fel încât să rămân prins între ele, vedeam mii de Orhan care tremurau în nemărginirea profundă, rece, de culoarea sticlei pe care o generau, prin multiplicare, oglinzile. Când mă uitam la detaliile cele mai apropiate și mai mari eram uimit să-mi zăresc partea posterioară a capului, alungită ca un ou, care era departe de a-mi fi familiară, ori să-mi remarc ciudățenia uneia dintre urechi, care era mai clăpăugă decât cealaltă, la fel ca aceeași ureche a tatei. Și mai interesant era să-mi contemplu ceafa, care mă făcea să mă gândesc de fiecare dată, cu înfiorare, că purtam după mine, de ani de zile, un străin pe care-l numeam trupul meu. Nu era vorba doar de profilul meu reflectat de două oglinzi – mă distra și mă măgulea totodată faptul că zeci, sute de Orhan care se puteau deosebi ușor între ei, în funcție de unghiul în care se aflau, și care deveneau din ce în ce mai mărunți, dar care erau, fiecare în parte, deosebiți unul de celălalt imitau ca niște sclavi, în același timp, câte o mișcare pe care o schițam eu cu mâna. Îi determinam să săvârșească tot soiul de gesturi, spre a mă convinge că fiecare dintre ei era un rob desăvârșit. Uneori încercam să-l aflu pe cel mai îndepărtat Orhan în nemărginirea verzuie a sticlei. Alteori credeam că izbutesc să observ cum propriile mele imagini, care mă imitau, maimuțăreau câte o mișcare pe care o făceam din mână ori din cap, la foarte scurtă vreme după mine, nu însă în aceeași clipă. Cel mai înfiorător era atunci când, în vreme ce mă jucam cu chipul meu, umflându-mi obrajii, încruntându-mă, scoțând limba, sau în vreme ce-mi îndreptam atenția spre opt-zece exemplare de Orhan aflați în vreun colț al oglinzii, desprinși dintre sutele de Orhani ce se reflectau în ea, alți zece-cincisprezece Orhani aflați undeva în

adâncurile verzui ale mării de oglinzi imitau, în aceeași clipă, cine știe ce mișcare simplă săvârșită involuntar de brațele, de degetele mele, de a căror existență uitasem, iar eu, nefiind conștient de faptul că mâna mea săvârșise acel gest, credeam o clipă că niște Orhani micuți din depărtare se vorbiseră între ei și se desprinseseră de mine. Mai întâi mă înfioram, iar după ce acceptam, cu acea latură a minții mele care nu știa de glumă, că era vorba de o iluzie, îmi duceam mai departe jocul, pentru a fi apoi din nou copleșit de spaimă. După aceea mișcam oglinzile, schimbându-le unghiul cu un deget, și mă pomeneam confruntat cu un șir de Orhani total diferiți. Îmi plăcea să încerc să aflu o clipă, disperat, de parcă aș fi privit prin obiectivul unui aparat de fotografiat care-și pierduse pentru moment punctul focal, unde se afla, între acei Orhani noi, nesfârșiți, prima și cea mai apropiată dintre imagini și unde mă găseam, de fapt, eu cu adevărat (de parcă m-aș fi rătăcit pe mine însumi).

Uneori, în timpul acestui joc de-a „rătăcirea", pe care-l jucam cu mama și cu fratele meu mai mare și cu care mă amuzam o bună bucată de vreme, o parte a minții mele, care cernea cu iscusință informațiile cărora nu le putea face față, devenea receptivă, într-un mod extrem de selectiv, la conversațiile telefonice ale mamei, la felurite întrebări privind locul unde se afla tata, momentul în care s-ar fi putut întoarce acasă sau posibilitatea ca mama să dispară, la rândul ei, într-o bună zi.

Căci uneori se făcea nevăzută și mama. Când dispărea ea însă, ni se oferea câte o explicație – ni se spunea, de pildă, că „mama e bolnavă, se odihnește la tanti Neriman". Îmi amintesc că acele explicații mi se păreau rezonabile și că le credeam, așa cum reușeam să cred sincer, deși doar pe moment, în unele dintre fantasmele cu care mă confruntam în fața oglinzii. Atunci îi eram încredințați bucătarului bunicii sau portarului Ismail Efendi și ne duceam cu felurite vapoare și autobuze s-o vedem pe mama în

vreun alt capăt al Istanbulului, ca, de pildă, în casa unei rude din Erenköy sau în cea a alteia, care locuia în Istinye.

Din toate aceste preumblări mă alegeam nu atât cu melancolia, cât cu plăcerea aventurii. Mă proteja o încredere nedefinită, precum ideea că fratele meu mai mare îmi era alături și că el ar fi fost primul care s-ar fi confruntat cu primejdiile ce ni s-ar fi putut ivi în cale. Eram dezmierdați de bătrâne simpatice, afectuoase și de unchi păroși, pe care-i găseam înspăimântători – aceștia erau rudele de aproape ori de departe ale mamei, pe care ne duceam să le vizităm în casele ori în vilele lor de pe Bosfor –, ni se arăta vreun obiect ciudat din casă, care ne stârnea interesul, vreun canar ciripitor, vreun barometru nemțesc despre care eram convins că ajungea prin toate casele occidentalizate din Istanbul (o pereche înveșmântată în costume bavareze care intra sau ieșea dintr-o căsuță, în funcție de starea vremii) ori vreun ceas cu cuc care îl zăpăcea la fiecare jumătate de oră, prin hotărârea și punctualitatea cu care se ivea, pe canarul din colivie, ce se dădea de ceasul morții să-i răspundă, iar apoi ne retrăgeam în camera mamei.

După ce ne minunam de mărimea, de lărgimea camerei, de luminozitatea și farmecul mării, ce se zărea pe fereastra deschisă

(poate că de aceea mi-au plăcut întotdeauna peisajele meridionale ale lui Matisse, care se văd pe fereastră), mă gândeam întristat că era ciudat ca mama să se afle într-un loc atât de frumos și atât de străin, însă lucrurile ei personale, răspândite pe măsuțe, ca, de pildă, câteva obiecte de toaletă familiare, aceleași pensete și sticle de parfum, peria de păr căreia i se cojise lacul pe spate, precum și neasemuita mireasmă de mamă care inunda încăperea îmi insuflau încredere. Îmi amintesc în detaliu cum ne lua în brațe, rând pe rând, pe mine și pe fratele meu, și cum ne alinta. Îi dădea nenumărate sfaturi fratelui meu (întotdeauna îi plăcea să le dea sfaturi altora) cu privire la ceea ce trebuia să facă și să spună la soluțiile și la comportamentele pe care se cuvenea să le adopte în diverse împrejurări și, de pildă, la lucrurile pe care urma să i le aducă cu prilejul vizitei următoare, ori la dulapul din care ar fi urmat să le ia, în vreme ce cu mine, care priveam pe fereastră fără să ascult ce spunea, glumea și se distra – asta când îmi venea rândul.

Cu prilejul uneia dintre dispariţiile mamei, tata a adus acasă o dădacă. Eu şi fratele meu n-o simpatizam deloc pe femeia aceea scundă, rotofeie, deloc frumoasă, cu pielea mult prea albă, care zâmbea tot timpul, care ne sfătuia, în virtutea unei înţelepciuni pe care se mândrea că o stăpânea, să procedăm şi noi mereu la fel, să zâmbim şi noi mereu ca ea, şi care ne dezamăgea prin faptul că, spre deosebire de ceea ce se petrecea în familiile unora dintre cunoştinţele noastre, era turcoaică. Femeia aceea care, potrivit dădacelor cu spirit protestant pe care le cunoşteam – cele mai multe dintre ele de origine germană –, nu avea deloc „autoritate" asupra noastră şi pe care o îngânam ori de câte ori spunea, când o indispuneau hârjonelile şi îmbrâncelile noastre prin casă, „vă rog, cuminţi cuminţi, frumos frumos", făcându-l şi pe tata să râdă, s-a făcut şi ea nevăzută în scurtă vreme. Când mama îşi ieşea din fire mai apoi, sătulă de poveştile cu „dispariţia" tatei şi de confruntările pe viaţă şi pe moarte dintre mine şi fratele meu, şi ne spunea disperată „am să-mi iau lumea în cap", sau „am să mă arunc pe fereastră, iar atunci tatăl vostru o să se însoare cu femeia aia" (o dată îşi aşezase chiar un picior – unul dintre frumoasele ei picioare – pe marginea ferestrei), în faţa ochilor mei prindea viaţă, ca pretendentă la postura de mamă, imaginea acelei dădace cu pielea albă, rotofeie, binevoitoare şi derutată, şi nu imaginea vreuneia dintre femeile ale căror nume îi scăpau mamei din gură la mânie şi despre care, de cele mai multe ori, nici nu aducea vorba.

Acele „dispariţii", despre care nu se ştia niciodată când şi din ce pricină urmau să se ivească, deşi trăiam cu toţii în acelaşi bloc, în aceleaşi încăperi şi pe aceleaşi străzi şi deşi duceam o viaţă în care, dincolo de câteva mici diferenţe, aşa cum aveam să mă conving mai târziu că existau în orice familie autentică, se vorbea mereu despre lucruri asemănătoare şi se mâncau lucruri asemănătoare (din nou, obârşia – garanţia şi moartea fericirii!) erau ca nişte flori amuzante, uimitoare, otrăvitoare care, departe de a mă întrista, mă îndepărtau

de o existență nespus de banală, de clipele și zilele plictisitoare și mă atrăgeau (la fel ca oglinzile de la masa de toaletă a mamei) într-o altă lume. Am vărsat foarte puține lacrimi din cauza acelor „dispariții", catastrofe de familie ori certuri, care se adresau unei laturi obscure a sufletului meu, care mă distrau, care mă determinau să-mi percep mai bine existența și singurătatea, pe care doream s-o dau uitării.

De cele mai multe ori, certurile începeau la masă. În anii ce urmau să vină, mașina cumpărată de tata (un Opel Record model 1959) avea să devină și mai convenabilă pentru declanșarea scandalurilor, căci cei implicați în ele nu mai puteau să coboare din mașină cu aceeași ușurință cu care se ridicau de la masă. Uneori, când cearta izbucnea încă din primele minute ale unei călătorii cu mașina care era plănuită de nu știu câte zile sau din primele minute ale obișnuitelor noastre plimbări de duminică, când ne duceam la Bosfor, eu și fratele meu ne întrebam când urma tata să pună o frână bruscă, să întoarcă mașina, să ne ducă înapoi acasă, asemenea unui căpitan de vas care readuce încărcătura pe care o transportă la cheiul de la care a preluat-o, pentru ca apoi să plece în altă parte, cu aceeași mașină – după primul pod sau după prima stație de benzină?

Într-o seară, pe când ne aflam în Heybeliada, s-au ridicat de la masă, în timpul uneia dintre acele certuri asociate primilor ani, care ne marcau profund, dar care aveau o latură mai poetică, mai nobilă, amândoi. (În asemenea momente eram satisfăcut, asemenea oricărui copil, pentru că urma să mănânc așa cum voiam eu, nu așa cum voia mama.) Țipau din răsputeri unul la celălalt, la etajul de deasupra noastră, și, după ce am rămas o vreme la masă, tăcuți, cu privirile ațintite înainte, ne-am dus și noi sus, la ei, din instinct. (Când mi-a trecut din nou prin minte să deschid o paranteză aici, tot din instinct, mi-am dat seama că, de fapt, nu doream deloc să-mi amintesc de toate acele povești.) Mama, care

ne văzuse intrând și îmbrâncindu-ne, s-a repezit la noi și ne-a împins într-o altă cameră, iar apoi a închis ușa în urma ei. Camera era cufundată în întuneric, dar din cealaltă încăpere, de care era despărțită printr-o ușă cu două geamuri givrate, se răspândea o lumină destul de puternică. Eu și fratele meu am început să urmărim împreună, stând nemișcați în lumina care se strecura prin geamurile givrate cu motive în stil Art Nouveau, umbrele mamei și tatei, care ba se apropiau, ba se îndepărtau, care se însuflețeau pe măsură ce se atingeau, pentru ca apoi să se contopească din nou, printre urlete și țipete. Din vreme-n vreme, ecranul (ușa cu geamuri givrate) era zgâlțâit de violența acelui joc de umbre lacrimogen, la fel ca în teatrul *karagöz*, și totul era în alb-negru.

9.
O altă casă: Cihangir

Uneori, mama și tata dispăreau împreună. Cu un asemenea prilej, în iarna anului 1957, fratele meu mai mare a fost expediat pentru o vreme în apartamentul mătușii noastre dinspre tată și al unchiului, care locuiau cu două etaje mai sus de noi. Eu am fost dus în casa din Cihangir a surorii mamei, care a venit să mă ia din Nișantași cândva spre seară. Îmi amintesc că s-a purtat foarte frumos cu mine, ca să nu mă întristeze, că mi-a spus încă din prima clipă, în timp ce ne aflam în mașină (un Chevrolet), „am să-l pun pe Çetin să-ți cumpere niște iaurt pentru deseară" și că povestea cu iaurtul nu mi-a trezit nicio brumă de interes, dar că am fost impresionat, în schimb, de faptul că aveau șofer. Am fost dezamăgit să constat că blocul, care fusese construit de bunicul și în care aveam să locuiesc și eu peste ani, nu avea ascensor ori

încălzire centrală și că apartamentele erau mici. Mai mult, a doua

zi, când încercam să mă deprind, întristat, cu viața în noua mea casă, am fost repezit în mod neașteptat de servitoare la trezirea din somnul de după-amiază, pentru care fusesem îmbrăcat cu pijamaua și alintat din plin, căci îi poruncisem, potrivit unei deprinderi însușite în Blocul Pamuk, „Emine Hanım, vino să mă ridici din pat și să mă îmbraci!”, iar faptul acesta mă șocase.

Poate că din această cauză, m-am lăsat rugat îndelung să fac ba una, ba alta de-a lungul zilelor petrecute acolo și mi-am dat oarecum importanță. Într-o seară, la cină, m-am simțit nedreptățit când le-am spus într-o doară mătușii, soțului ei, Șevket Rado, care era gazetar, poet, editor (editorul facsimilului cărții lui Melling), și vărului meu Mehmet, care era cu șapte ani mai mare decât mine, având pe atunci doisprezece ani, că fratele tatei era Adnan Menderes[17], iar vorbele nu mi-au fost întâmpinate cu venerația sperată, ci cu râsete și întrebări batjocoritoare. În vremea aceasta, dintr-un tablou kitsch, cu ramă albă, atârnat pe perete mă privea un seamăn de-al meu, simpatic, gătit cu caschetă. Eram însă sincer convins, afirmând acest lucru, că unchiul meu era prim-ministru.

Această convingere stăruia însă doar într-un ungher al minții mele. Iluzia aceasta, de adevărul căreia eram atât de convins, fusese determinată de faptul că prenumele unchiului meu, Özhan, și prenumele primului-ministru, Adnan, alcătuite din câte cinci litere, dintre care ultimele două se potriveau, aduceau unul cu altul, din faptul că în perioada aceea primul-ministru, Adnan, se dusese în America, unde locuia de mulți ani fratele tatei, din faptul că le vedeam amândurora fotografiile de nu știu câte ori pe zi (pe ale unuia în ziare, pe ale celuilalt răspândite peste tot prin salonul bunicii), ca și din faptul că în unele fotografii cei doi aduceau foarte mult unul cu altul. Conștiința faptului că foarte multe credințe,

[17] Prim-ministru al Turciei (1899–1961), unul dintre fondatorii Partidului Democrat; a fost condamnat la moarte şi executat după lovitura de stat militară din anul 1960.

convingeri, gânduri, judecăți, prejudecăți, cunoștințe și opțiuni estetice pe care mi le-am cristalizat mai apoi în viață se întemeiau pe un mecanism mental asemănător nu m-a scutit decât în foarte mică măsură de asemenea deprinderi. Continui să cred, cu deplină onestitate, la fel ca unii americani care cred că există o legătură între Turcia și curcani[18], că personalitățile a doi oameni care poartă același nume, ba chiar nume asemănătoare, se aseamănă, că vocabulele autohtone ori străine al căror sens mi-e necunoscut au sensuri apropiate de unele cuvinte cu sonoritate asemănătoare pe care le cunosc, că în sufletul unei femei cu gropițe în obraji stăruie ceva din sufletul unei alte femei cu gropițe în obraji, pe care am întâlnit-o cândva înaintea ei, că cei grași seamănă unii cu alții, că între cei săraci există un tip de solidaritate la care eu nu am acces, că există o legătură între Brazilia și mazăre[19] (pe drapelul Braziliei se află o ditamai boaba de mazăre). Mai mult chiar, continui să fiu convins de faptul că aspectele care mă determinau să realizez o conexiune între primul-ministru și unchiul meu vor rămâne veșnic aceleași, așa cum continui să cred, într-o oarecare măsură, că o rudă îndepărtată pe care am văzut-o o dată mâncând spanac cu ochiuri într-un așa-zis restaurant (frumusețea Istanbulului de pe vremea copilăriei mele consta în faptul că dădeai mereu de câte un cunoscut ori de câte o rudă, fie pe străzi, fie în magazine) continuă să mănânce și acum, după cincizeci de ani, spanac cu ochiuri în același restaurant (care s-a închis de mult).

Faptul că nu eram luat în serios tocmai din pricina acestei iluzii care îmi ușura viața, conferindu-i un aer poetic, m-a determinat să mă angajez în experiențe și mai îndrăznețe în spațiul noii mele case, căreia aveam sentimentul că nu-i aparțineam. Deschideam, de pildă, dimineață de dimineață, după ce vărul meu pleca la Liceul

---

[18] În engleză, *Turkey*, Turcia, şi *turkey*, „curcan”.

[19] În turcă, *Brezilya*, „Brazilia” şi *bezeliye*, „mazăre”

German, o carte mare, groasă, impresionantă aflată printre cărțile lui (cred că era vorba de un volum din Brockhaus), mă instalam la masă și copiam rândurile din fața mea, exact așa cum erau. De vreme ce nu știam nemțește, după cum nu știam nici să scriu și să citesc, așa încât nu pricepeam o iotă din acel text, îndeletnicirea mea putea fi asemuită mai degrabă cu pictura decât cu scrisul. Pictam paginile și propozițiile comparându-le cu originalul. Când mai isprăveam câte unul din cuvintele acelea imprimate cu litere gotice, dintre care unele (g și k) mă puneau la grea încercare, îmi ridicam privirile de pe hârtie, asemenea unui miniaturist safavid care trasa rând pe rând miile de frunze ale unui platan uriaș, și-mi odihneam ochii privind pe fereastră, spre Bosfor, spre corăbiile care se zăreau printre maidanele și blocurile de pe colinele ce coborau, stradă cu stradă, spre mare.

În Cihangir, unde urma să ne mutăm mai apoi și noi (pe vremea

când sărăceam puțin câte puțin), am aflat pentru prima oară că la Istanbul exista o viață de cartier, că pe cuprinsul orașului existau niște arhipelaguri în care toată lumea se cunoștea cu toată lumea, de aproape sau de departe, în care nu vedeai anarhia apartamentelor de bloc, unde nimeni nu cunoștea pe nimeni, unde cei care mureau și cei care benchetuiau habar n-aveau unii de alții, închiși cum erau între patru pereți. Când priveam pe fereastră în Cihangir, nu vedeam doar marea care se întrezărea printre blocuri și printre vapoarele de pe Liniile Orășenești, pe care învățasem treptat să le recunosc, ci și blocuri, grădini presărate printre case, conacuri vechi, care nu fuseseră încă demolate, ziduri din alte vremuri, precum și copii care se jucau printre ele. Casa noastră era așezată, la fel ca foarte multe dintre clădirile istanbuleze orientate spre Bosfor, pe o stradă în pantă, pavată cu piatră cubică, ce cobora șerpuind spre mare. În serile când ningea, copiii, cărora ne alăturam și noi – eu și vărul meu –, privindu-i însă de departe, se lăsau să alunece pe acel povârniș folosindu-se de sănii, scări ori scânduri, iar hărmălaia și atmosfera de petrecere care-i însoțea erau împărtășite de întregul cartier.

Cum pe vremea aceea centrul industriei cinematografice din Turcia, care se lăuda cu locul al doilea în lume după India, producând aproape șapte sute de pelicule pe an, se găsea pe strada Yeșilçam[20] din Beyoğlu, la zece minute distanță de noi, și cum foarte mulți actori locuiau în Cihangir, străzile roiau de bărbați tomnatici care interpretau, în asemenea producții, mereu aceleași personaje secundare, mereu același gen de roluri, precum și de femei trecute și sulemenite. Copiii care îi vedeau trecând alergau după ei, amintindu-și de rolurile comice și umilitoare pe care le jucau de obicei actorii aceia sleiți (de pildă, după Vahi Öz, care

[20] Bradul verde (turc.).

întrupa un crai bătrân și gras, ce umbla neîncetat după servitoare tinere).

În zilele însorite, în capul acelei pante abrupte, pe care automobilele și camioanele aveau mari dificultăți s-o urce în zilele ploioase, căci le patinau roțile pe pietrele de pavaj, își făcea deodată apariția un microbuz din care descindeau feluriți actori, electricieni și o „echipă de filmare", care înregistrau cât ai zice pește, în zece minute, vreo scenă de dragoste, iar apoi se făceau nevăzuți. Când vedeam mai târziu din întâmplare vreunul dintre filmele ori vreuna dintre scenele acelea în alb-negru, transmise la televizor, îmi dădeam seama că adevăratul lor subiect – la fel de adevărat ca dragostea ori ca gâlceava – era Bosforul, ce se zărea undeva în fundal.

În Cihangir am aflat, pe când contemplam Bosforul printre blocuri, că în viața oricărui cartier trebuie să existe un centru (de

cele mai multe ori, o prăvălie) în care să se strângă, să se comenteze, să se evalueze toate clevetelile din jur, pentru ca apoi să se disemineze din nou. Acest centru era reprezentat în Cihangir de băcănia aflată la parterul blocului nostru. Dacă doreai să cumperi ceva de la băcanul Ligor care, asemenea majorității vecinilor săi de bloc, era grec, coborai de la etaj o sfoară la capătul căreia atârna un coș, iar apoi înșirai în gura mare ce anume voiai de la el. După ce ne-am mutat și noi în acel bloc, fapt petrecut în anii următori, mama, care socotea că era sub demnitatea ei să-i strige băcanului în gura mare „ouă și pâine", obișnuia să așeze în coșul nostru, care era mai cochet decât al celorlalți vecini, un bilețel. Cât despre vărul meu cel neastâmpărat, acesta avea obiceiul de a deschide mereu fereastra spre a lansa câte ceva (scuipat, cuie și proiectile de plută învelite abil în sârmă) înspre mașinile care se opinteau din greu în susul pantei. Chiar și astăzi, când văd câte o fereastră foarte înaltă, la stradă, mă întreb cum s-ar putea scuipa de acolo către cei ce se perindă pe trotuar.

Soțul mătușii mele dinspre mamă, Șevket Rado, devenise gazetar și editor după ce în tinerețe scrisese, fără succes, poezie și publica

revista de divertisment *Hayat*[21] – cel mai citit săptămânal din Turcia pe vremea aceea –, dar la vârsta de cinci ani nu eram interesat nici de asemenea lucruri, nici de faptul că unchiul avea foarte multe cunoștințe, foarte mulți prieteni și colegi printre poeți și scriitori – de la Yahya Kemal și Tanpınar la Kemalettin Tuğcu, care scria povestiri melodramatice pentru copii ce oglindeau structura și mizeria orașului, în genul lui Dickens –, poeți și scriitori care aveau să contribuie mai târziu la cristalizarea ideii mele despre Istanbul. Nu mă entuziasmau decât sutele de cărți pentru copii editate de unchiul (selecțiuni din *O mie și una de nopți*, volumele din *Doğan Kardeş*[22], *Basmele* lui Andersen, *Enciclopedia descoperirilor și a invențiilor),* pe care începuse să ni le dăruiască sora mamei după ce deprinseserăm slovele și pe care tot buchisindu-le, ajunsesem să le știu pe de rost.

O dată pe săptămână, mătușa mă ducea în casa din Nișantași ca să-l văd pe fratele meu. Acesta îmi povestea, făcând pe grozavul, cât de fericit era el în Blocul Pamuk, cum mâncau la micul dejun anșoa, cum râdeau și se jucau seara, cum făceau, în familie, toate acele lucruri după care tânjeam eu, cum juca fotbal cu soțul surorii tatei, cum se duceau cu toții duminica la Bosfor cu mașina unchiului, cum ascultau la radio seară de seară, fără să le rateze niciodată, știrile sportive și piesele de teatru. După aceea îmi spunea „nu te mai duce acolo, rămâi aici!".

Când venea vremea să mă întorc în Cihangir, îmi era greu să mă despart de fratele meu și de apartamentul nostru, care acum era încuiat, fapt care mă întrista. Îmi aduc aminte că o dată, venind

---

[21] Viaţa (turc.).

[22] În traducere, „Fratele-şoim" – revistă pentru copii foarte populară şi foarte variată sub raportul conţinutului, care a apărut în perioada 1945–1993 şi care reprezenta alternativa autohtonă la revistele de benzi desenate preluate din Occident. A reînceput să apară în anul 2008.

clipa despărțirii, m-am apucat din răsputeri de țeava caloriferului de lângă ușa de la intrare, plângând în hohote, că s-au adunat cu toții în jurul meu și că au încercat să-mi desprindă mâna de țeavă, străduindu-se să mă convingă cu vorba bună, dar și forțând puțin lucrurile, și că, deși mi-era foarte rușine de ceea ce făceam, n-am dat multă vreme drumul țevii, asemenea personajelor din benzile desenate care se agață în ultima clipă de câte o ramură de copac, spre a nu se rostogoli în prăpastie.

Atașamentul față de o casă? Poate. Pentru că, după cincizeci de ani, locuiesc în continuare în același loc. Casa este importantă pentru mine nu atât datorită farmecului încăperilor, al lucrurilor, cât datorită faptului că reprezintă centrul lumii mele imaginare. Melancolia mea de atunci ascundea însă, în mod indirect, confuz și copilăresc, intuiția certurilor dintre părinți, a sărăcirii survenite în urma falimentelor repetate ale tatei și ale unchiului, precum și a marilor dispute pentru averi și proprietăți care urmau să izbucnească în familie. În loc să-mi conștientizez suferința integral, cu maturitate, să mă confrunt cu ea sau, cel puțin, să mi-o dezvălui, vorbind despre ea în mod direct, o preschimbasem, prin ciudatele modificări de focalizare, prin jocurile de-a păcăleala și de-a uitarea la care apela mintea mea, într-un sentiment misterios.

Acest sentiment se contopea cu cea de-a doua lume și cu sentimentele de vinovăție pe care le purtam în minte. Să numim această stare confuză „melancolie”. Să asemănăm acest sentiment, dat fiind faptul că nu este vorba chiar de un moment de limpezime, ci de ceva care, tocmai din această cauză, maschează realitatea, ajutându-ne să o suportăm mai ușor, cu aburul pe care-l așterne pe geamuri, într-o zi rece de iarnă, un ceainic în clocot. Am ales acest exemplu și pentru faptul că geamurile aburite îmi trezesc melancolie. Îmi place și acum să contemplu astfel de suprafețe, pentru ca apoi să mă ridic și să scriu ori să desenez ceva cu degetul pe ele. Pentru că și discuția despre melancolie are o asemenea

latură. Când scriu și trasez ceva cu degetul pe un geam aburit risipesc, pe de o parte, melancolia care mă stăpânește și mă distrez, iar pe de altă parte curăț geamul, ajungând, după aceste gesturi, să admir priveliștea de afară. În cele din urmă, și peisajul ajunge să ne pară melancolic. S-ar cuveni să înțelegem puțin acest sentiment, care pare să se confunde cu soarta întregului oraș.

10.
Hüzün – melankoli – tristesse

Cuvântul *hüzün,* de origine arabă, figurează în Coran, cu un sens apropiat de cel uzual astăzi în limba turcă, în două versete; acestora li se adaugă alte trei versete, în care apare mai cu seamă sub forma *hazan.* Faptul că Profetul Muhammad desemna anul în care muriseră soția sa, Hadija, și unchiul său, Abu-Talib, prin sintagma *sanat al-huzn* („anul tristeții") dovedește că *huzn,* în turcă – *hüzün,* exprimă un sentiment care-și are obârșia într-o dispariție cu impact psihologic pronunțat. Lecturile mele sugerează că în secolele următoare, sensul cuvântului, referitor la o dispariție și la suferința mentală, la tristețea pricinuită de aceasta, a generat o mică dispută intelectuală în istoria islamului și că, în acest context, s-au afirmat două puncte de vedere esențiale.

Primul dintre ele, care sugerează că sentimentul pe care îl desemnez eu prin cuvântul *hüzün* este consecința atașamentului excesiv față de lume, față de foloasele și plăcerile materiale, susține că „dacă n-ai fi atât de obsedat de aceasta lume trecătoare, adică dacă ai fi un bun musulman, un musulman adevărat, n-ai fi prea preocupat de disparițiile care-și au sursa în lumea aceasta". Cel de-al doilea punct de vedere, care-și are sorgintea în sufism[23], este mai afirmativ și mai sugestiv în ceea ce privește, pe de o parte, sensul cuvântului, iar pe de altă parte este locul acestui simțământ de pierdere și suferință în viața noastră. În viziunea sufismului,

[23] Mistica islamică.

hüzün își are originea în sentimentul de neîmplinire determinat de neputința de a fi îndeajuns de aproape de Dumnezeu, de a face îndeajuns de mult pentru Dumnezeu în această lume. Cum un adevărat pelerin mistic nu și-ar putea frământa prea mult mintea cu probleme lumești precum averile, proprietățile, sau chiar moartea, sentimentul de absență, de pierdere și neîmplinire care-i provoacă suferință trebuie să îmbrace și un aspect de genul neputinței de a se apropia de Dumnezeu, de a aprofunda viața spirituală. Mai mult, în asemenea cazuri, nu prezența, ci absența melancoliei este percepută ca o carență. Această viziune, care-și urmează logica până la capăt, văzând în absența melancoliei o pricină de melancolie și sugerând întristare pentru incapacitatea de a te întrista suficient, a conferit melancoliei un prestigiu durabil în cultura islamică. Larga utilizare a cuvântului în cultura istanbuleză din ultimele două secole, în viața cotidiană, în poezie, precum și predominanța acestui sentiment în muzică se leagă, fără îndoială, de prestigiul amintit. Faptul că cel mai pregnant și mai trainic sentiment de care s-au molipsit reciproc, în ultimul secol, Istanbulul și locuitorii săi a fost melancolia *(hüzün)* nu se poate explica însă doar prin prestigiul de care se bucura acest cuvânt în contextul misticii islamice. Ar fi, de asemenea, cu neputință să înțelegem ponderea melancoliei, ca stare de spirit, în muzica istanbuleză din ultimul secol, sau rolul esențial care-i revine acesteia în poezia turcă modernă, atât ca stereotip verbal (așa cum se întâmplă cu *mazmun,* „calamburul" din poezia *divani),* cât și ca sentiment și ca noțiune care exprimă eșecul existențial, apatia și retragerea în sine, doar prin istoria și prestigiul cuvântului respectiv. Pentru a intui sursele sentimentului intens de melancolie pe care mi-l deștepta Istanbulul copilăriei mele, trebuie să examinăm, pe de o parte, istoria, consecințele prăbușirii statului otoman, iar pe de altă parte modul în care se reflectă această istorie în „frumoasele" peisaje ale orașului și în psihologia locuitorilor săi.

Melancolia reprezintă, la Istanbul, atât un simț pronunțat pentru muzica autohtonă, un cuvânt esențial pentru poezie, cât și o anumită perspectivă asupra vieții, o anumită stare de spirit și, în general, tot ceea ce sugerează acel „material" care face ca orașul să fie ceea ce este. Și pentru că îmbracă, concomitent, toate aceste caracteristici, melancolia este o stare de spirit pe care orașul și-o asumă, sau pe care se preface că și-o asumă cu mândrie. Iar din această pricină este privită ca un sentiment deopotrivă pozitiv și negativ.

Să revenim, pentru a putea descifra realitatea schimbătoare la care trimite *hüzün*, la discursul celor care nu văd în melancolie un cuvânt și un sentiment prestigioase, cu încărcătură poetică, ci o maladie. Potrivit lui Al-Kindi[24], acest sentiment nu are legătură doar cu moartea unei persoane îndrăgite sau cu o pierdere, ci cu foarte multe stări de spirit bolnăvicioase, precum mânia, dragostea, resentimentul, iluzia. Filosoful și specialistul în medicină Ibn Sina[25], care abordează subiectul din aceeași perspectivă largă, propune, la rândul său, o serie de metode de diagnosticare a melancoliei, precum pronunțarea numelui fetei iubite în vreme ce i se ia pulsul unui tânăr îndrăgostit fără speranță, în vederea diagnosticării bolii de care suferă. Această modalitate de abordare a subiectului de către gânditorii din perioada islamului clasic ne sugerează o comparație cu ideile lui Robert Burton, profesor la

---

[24] Filosof, matematician, medic, astronom şi astrolog arab din secolul al IX-lea (cca. 801–873), cunoscut în Europa ca Alkindus, care a jucat un rol important în promovarea filosofiei greceşti, într-o perioadă de mare deschidere şi înflorire a civilizaţiei arabo-islamice.

[25] Născut în actualul Afghanistan, Ibn Sina (cca.980–1037), cunoscut în Occident ca Avicenna, s-a remarcat prin preocupări în numeroase domenii (filosofie, medicină, psihologie, matematică, astronomie şi astrologie, chimie, geologie, teologie islamică etc.) care şi-au găsit reflectarea într-un număr impresionant de tratate şi care şi-au pus amprenta asupra istoriei intelectuale, atât în spaţiul islamic, cât şi în Occident.

Oxford, care a scris, la începutul secolului al XVII-lea, o carte ciudată, dar amuzantă, intitulată *Anatomia melancoliei,* ce numără o mie cinci sute de pagini. (Pe câtă vreme opera lui Ibn Sina, *Fi'l-Huzn,* „Despre melancolie", nu este decât un tratat de mici dimensiuni.) Se poate deduce de aici că există o anumită apropiere între aceste texte, despre care se poate presupune că reprezintă produsul unor universuri culturale foarte diferite, deoarece enumeră, printr-o abordare de tip enciclopedic, drept cauze ale acestei suferințe obscure, foarte multe variabile, precum teama de moarte, dragostea, înfrângerea, depravarea, hrana, băutura, propunând totodată, prin același tip de abordare, care se străduiește să concilieze medicina și filosofia, remedii variate precum rațiunea, munca, deprinderea cu necazurile, morala, disciplina, dieta.

Faptul că dragostea nefericită este socotită a fi una dintre sursele fundamentale ale melancoliei, precum și rădăcina cuvântului melancolie, moștenit de pe vremea lui Aristotel *(melania kole,* „bila neagră"), nu indică doar bine-cunoscuta dominantă cromatică a acestui sentiment, ci și faptul că „melancolia" semnala cândva o suferință obscură, cu o paletă foarte largă de manifestări, la fel ca vocabula „depresie" de astăzi. Deosebirea fundamentală în ceea ce privește utilizarea acestui cuvânt se poate deduce din faptul că Burton, care se lăuda că era și el melancolic, întâmpina uneori melancolia cu voioșie, socotind că aceasta deschidea calea unei bine-venite singurătăți, că dezvolta forța vitală, și plasa singurătatea, privită fie ca pricină, fie ca efect al acestui sentiment obscur în chiar centrul suferinței de care vorbim. Dar atât în mistica islamică (potrivit căreia simțământul acesta ne situează departe de țelul nostru comun, care este Dumnezeu), cât și la Al-Kindi, care o privește ca pe o boală, melancolia rămâne un sentiment măsurat cu etaloanele comunității, potrivit gândirii islamului clasic, încuviințat tocmai pentru că servește revenirii la

ea și aflat, prin urmare, în conflict cu ea și cu țelul comun al oamenilor.

Punctul meu de plecare îl constituia sentimentul pe care-l trăia un copil când privea afară, pe ferestrele aburite. Am ajuns acum la ceea ce deosebește *hüzün* de *melankoli,* un termen de dată mai recentă. Nu ne referim acum la melancolia pe care o încearcă o singură persoană, ci la sentimentul acela întunecat – *hüzün* – pe care-l trăiesc și împărtășesc milioane de oameni. Încerc să vorbesc astăzi despre *hüzün*-ul Istanbulului, al unui întreg oraș.

Înainte de a încerca să înțelegem acel inegalabil sentiment de solidaritate care se stabilește între oraș și cei care-l locuiesc, trebuie să menționăm că adevăratul subiect al unui peisaj, ca tablou, este sentimentul suscitat de peisaj în sine. Această idee era adeseori repetată în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai cu seamă de către romantici. Când afirma că particularitatea cea mai frapantă a picturilor lui Eugène Delacroix este melancolia, Baudelaire utiliza această noțiune în sens pe deplin pozitiv, ca pe un elogiu, așa cum procedau romanticii și cum aveau să procedeze mai târziu decadenții. Scriitorul și criticul Théophile Gautier, prietenul său, care urma să ajungă la Istanbul la șase ani după ce

Baudelaire își așternea pe hârtie reflecțiile privitoare la Delacroix – fapt petrecut în 1846 –, găsea că unele dintre peisajele orașului erau nespus de melancolice și atribuia cuvântului un sens pozitiv în cartea sa *Constantinople,* care avea să exercite, peste ani, o influență deosebită asupra unor scriitori istanbulezi precum Yahya Kemal și Tanpınar.

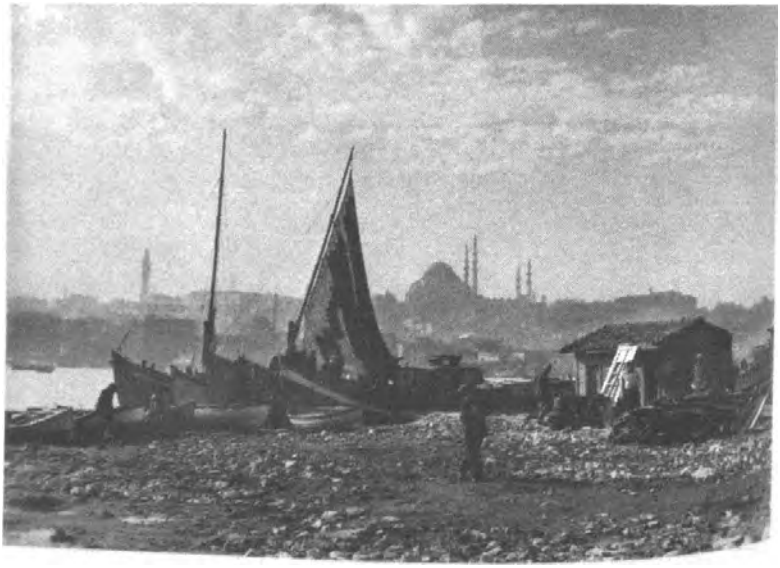

Acum însă mă străduiesc să vorbesc nu despre melancolia, ci despre *hüzün*-ul Istanbulului, care aduce cu melancolia, care este asumat cu mândrie și împărtășit de toată lumea. Aceasta înseamnă să poți vedea locurile și momentele în care acest sentiment interferează cu mediul care îl transmite orașului. Vorbesc despre amurgurile care se lasă devreme și despre tații care revin acasă cu sacoșe în mâini, pe sub felinarele din cartierele lăturalnice. Vorbesc despre bătrânii librari care tremură toată ziua de frig prin prăvăliile lor, în așteptarea câte unui mușteriu, după crizele economice care se ivesc când te aștepți mai puțin, despre frizerii care se plâng că, după criză, lumea se bărbierește mai rar, despre marinarii care, în vreme ce spală vechile vapoare de pe Bosfor, ancorate la cheiurile pustii, trag cu ochiul la micile televizoare

alb-negru aflate ceva mai încolo de ei și care peste puțină vreme se vor cufunda în somn, despre copiii care joacă fotbal pe drumurile înguste, pavate cu piatră cubică, printre mașini, despre femeile cu basmale și sacoșe de plastic care așteaptă prin stațiile de autobuz de la periferie, fără o vorbă, un autobuz care nu mai vine, despre cafenelele pustii amenajate în vechile case de pe țărmul Bosforului, despre ceainăriile pline ochi de șomeri, despre codoșii răbdători care, în serile de vară, bat trotuarele încolo și-ncoace, în speranța de a da, în cea mai mare piață a orașului, de vreun turist beat, despre puhoaiele de oameni care se

grăbesc să prindă vaporul în serile de iarnă, despre femeile care întredeschid draperiile și aruncă o privire în stradă, în așteptarea soților lor care nu mai ajung acasă seara, despre bătrânii cu tichii care vând cărțulii cu conținut religios, mătănii, uleiuri hărăzite pelerinilor la Mecca prin curți de moschei, despre intrările în blocuri, care seamănă toate una cu alta, despre clădirile impunătoare de lemn care aduceau cândva cu niște palate în miniatură și care au sfârșit prin a fi transformate în sedii ale instituțiilor municipalității, cu podele care gem la fiecare pas, despre leagănele din parcurile pustii, despre sirenele vapoarelor

cufundate în ceață, despre zidurile năruite ale orașului, moștenite de pe vremea Bizanțului, despre piețele care se golesc spre seară, despre vechile lăcașuri de dervișii preschimbate în ruine, despre zecile de mii de blocuri ale căror fațade și-au pierdut culoarea, sub asaltul murdăriei, al ruginii, al funinginii și al prafului, despre pescărușii care stau încremeniți în ploaie, pe pontoanele năpădite de midii și alge, despre ditamai conacele, vechi de secole, din care vezi ridicându-se, în cea mai geroasă zi a anului, câte un firicel anemic de fum, despre mulțimile de bărbați care pescuiesc pe podul Galata, despre sălile de lectură înghețate ale bibliotecilor, despre fotografii de pe străzi, despre duhoarea de răsuflări omenești

a sălilor care adăposteau cândva cinematografe vestite, cu tavane aurite, și care au sfârșit prin a fi transformate în cinematografe porno, în care pătrund bărbați rușinați, despre bulevardele pe care nu mai vezi picior de femeie după apusul soarelui, despre mulțimile care se adună pe la porțile bordelurilor controlate de primărie în zilele pe jumătate calde, pe jumătate vântoase când suflă austrul, despre tinerele femei care stau la coadă pe la ușile

măcelăriilor care vând carne la preț redus, despre luminile palide ale instalațiilor de iluminat atârnate între minaretele moscheilor în zilele de bairam, despre afișele de pe ziduri, rupte ori mâzgălite pe ici, pe colo, despre străzile murdare ale orașului care, dacă s-ar afla într-o urbe occidentală, ar deveni exponate de muzeu, despre mașinile americane obosite, rămase din anii 1950, care se opintesc din greu, ca maxi-taxiuri, pe pantele abrupte, despre puzderia de oameni care umplu autobuzele până la refuz, despre moscheile ale căror acoperișuri și ale căror jgheaburi sunt în veșnică reparație, despre cimitirele și despre chiparoșii care dăinuie în oraș ca o a doua lume, despre luminile palide pe care le vezi seara pe vapoarele care circulă între Kadıköy și Karaköy, despre copiii de vârste fragede care încearcă să le vândă batiste de hârtie tuturor celor care le ies în cale pe stradă, despre turnurile cu ceas pe care

nu le întreține nimeni, despre biruințele otomane pe care le

buchisesc copiii prin manualele de istorie și despre bătăile pe care le încasează aceiași copii la întoarcerea acasă, seara, despre teama cu care sunt așteptați „responsabilii" în perioadele de interdicție a circulației pe străzi, proclamată din te miri ce, sub pretextul recensămintelor electorale, al recensămintelor de populație ori al căutării nu știu căror teroriști, despre scrisorile de la cititori, înghesuite prin unghere obscure de

gazete, pe care nu le citește nimeni, cu mesaje de genul „cupola cutărei moschei din cartierul nostru, veche de trei sute șaptezeci de ani se prăbușește, ce face statul?", despre pasajele subterane amplasate în cele mai aglomerate locuri din oraș, despre pasajele supraterane cu trepte ciobite, fiecare, în alt fel, despre bărbatul care vinde, de patruzeci de ani, cărți poștale cu Istanbulul în același loc, despre cerșetorii care îți ies în cale la cele mai insolite colțuri de stradă și despre cerșetorii care rostesc zilnic aceleași cuvinte, la aceleași colțuri de stradă, despre mirosul greu de closet care îți asaltează pe neașteptate nările pe bulevardele ticsite de lume, pe vapoare, prin felurite pasaje, despre tinerele care citesc coloanele

semnate de Sora Güzin în ziarul *Hürriyet*[26], despre apusurile de soare care colorează ferestrele din Üsküdar într-un soi de portocaliu cu reflexe roșietice, despre orele cele mai timpurii ale dimineții, când toată lumea doarme, mai puțin pescarii care ies în larg, despre cele două capre și trei pisici sastisite care-și fac veacul prin cuștile amplasate în locul acela din parcul Gülhane care numai „grădină zoologică" nu se poate numi, despre dizeuzele de mâna a treia și de mâna întâi din barurile de noapte, care imită diverse cântărețe americane și staruri ale muzicii pop din Turcia, despre elevii care se plictisesc la nesfârșitele ore de engleză, în timpul cărora nimeni nu reușește să învețe să spună, vreme de șase ani, mai mult de *yes* și *no*, despre emigranții care lâncezesc la debarcaderul din Galata, despre resturile de legume, fructe, gunoaie, hârtii, pungi de plastic, saci, cutii, lăzi care rămân după ce se strâng piețele, în serile de iarnă, despre femeile frumoase, cu capul acoperit de văl, care se târguiesc, stânjenite, prin piețe, despre tinerele mame care înaintează cu greu pe străzi, însoțite de câte trei copii, despre imaginea Cornului de Aur, când privești dinspre podul Galata spre Eyüp, despre vânzătorii de covrigi care se lasă furați de peisaj în vreme ce-și așteaptă mușteriii pe chei, despre sirenele vapoarelor, care se aud răsunând an de an în zare, la unison, în vreme ce întregul oraș ia, încrezător, poziție de drepți, fără a se clinti din loc vreme de un minut, pentru a-l comemora pe Atatürk, despre cișmelele de cartier, vechi de sute de ani, la care se ajungea cândva urcând niște trepte, dar care au rămas acum sub nivelul străzii, după ce pietrele din care se alcătuia caldarâmul au fost acoperite cu nenumărate straturi de asfalt, cărora li s-au subtilizat robinetele și care s-au transformat în simple mormane de marmură, despre tinerele care trudesc până în zori, pentru cele

[26] Libertatea (turc.).

mai scăzute simbrii din oraș, pentru a onora cine știe ce comenzi, la mașinile de tivit și mașinile de cusut nasturi îngrămădite prin apartamentele de bloc de pe străzile lăturalnice unde, pe vremea copilăriei mele, familiile din clasa de mijloc, doctorii, avocații, profesorii, obișnuiau să asculte radioul seara, despre faptul că totul este ciobit și căzut în paragină, despre berzele care, la apropierea toamnei, își fac apariția din Balcani din Europa de Est și de Nord și, trecând pe deasupra Bosforului, a insulelor, în drumul lor spre sud, contemplă întregul oraș, precum și despre puhoaiele de bărbați care se îndreaptă spre casele lor, trăgând cu sete din țigări, după meciurile de fotbal ale echipei naționale care, în copilăria mea, se sfârșeau invariabil cu înfrângeri severe. Când ajungem să percepem cum se cuvine acest simțământ, dar și peisajele, cotloanele, oamenii care îl răspândesc asupra orașului, când ajungem să creștem cu el, sentimentul melancoliei sfârșește prin a dobândi, la un moment dat, indiferent de locul din care contemplăm orașul, o limpezime perceptibilă la nivelul peisajului și al oamenilor, așa cum se întâmplă cu ceața care prinde să freamăte delicat pe apele Bosforului când se ivește pe neașteptate soarele, în diminețile reci de iarnă.

În acest punct, *hüzün* se îndepărtează simțitor de sentimentul clasic al melancoliei, care redă starea de spirit a unui singur om, și dobândește un sens asemănător cu cel invocat de Claude Lévi-Strauss în *Tristes Tropiques,* „Tropice triste”. Deși Istanbulul, care este situat pe paralela 41, nu poate fi comparat în niciun fel cu orașele de la tropice în ceea ce privește clima, geografia și condițiile severe de sărăcie, se poate spune că fragilitatea existențelor umane, depărtarea de centrele civilizate ale Occidentului și „atmosfera misterioasă” care guvernează relațiile dintre oameni, atmosferă pe care un occidental n-o va pricepe decât cu mari eforturi la început, apropie asocierile pe care le trezește sentimentul numit *hüzün* de ceea ce se numește *tristesse,* în

sensul atribuit acestui cuvânt de Claude Lévi-Strauss.

La fel ca *tristesse*, cuvântul *hüzün* este foarte adecvat pentru a

evoca nu atât suferința unui singur om, care ar putea fi privită ca o simplă boală, cât o cultură, un mediu și un sentiment care domină milioane de oameni.

Diferența esențială dintre cele două cuvinte nu decurge din faptul că Istanbulul este cu mult mai înstărit decât Delhi sau Sao Paulo (pe măsură ce înaintezi către cartierele lăturalnice, ipostazele sărăciei și orașele aduc întotdeauna unele cu altele), ci din faptul că, la Istanbul, istoria, urmele biruințelor și ale civilizațiilor apuse se găsesc în imediata ta vecinătate. Deși părăginite, neîngrijite și pierdute printre mormane de beton, marile moschei monumentale și clădirile istorice ale orașului, dar și apeductele, cișmelele, micile geamii de la periferie, îi determină pe milioanele de oameni care viețuiesc printre ele să se perceapă cu amărăciune ca pe niște relicve ale unui mare imperiu.

La Istanbul, monumentele istorice nu constituie situri protejate, cu care să te mândrești și care să fie etalate ca într-un muzeu, așa cum se întâmplă în marile orașe occidentale rămase de pe urma vastelor imperii prăbușite cândva. Oamenii nu fac decât să trăiască printre ele. Faptul acesta îi încântă pe călătorii și pe autorii de jurnale de călătorie veniți din Occident, însă locuitorilor orașului, înzestrați cu antene sensibile, nu face decât să le aducă aminte că puterea și belșugul trecutului au dispărut odată cu civilizația pe care o reprezintă ele, că prezentul este atât de sărman și de confuz încât nu poate fi comparat cu vremurile de odinioară. Edificiile acestea năpădite de murdărie, praf, noroi, care „se armonizează cu mediul" prin însăși paragina lor, nu-ți îngăduie plăcerea de a te făli cu ele, după cum nu ți-o îngăduie nici conacele mistuite, rând pe rând, de foc pe vremea copilăriei mele.

Sentimentul acesta poate fi comparat cu cel trăit în 1867 de Dostoievski care, aflat în Elveția, nu reușea deloc să priceapă cum de genevezii își iubeau atât de mult orașul: „Se raportează la cele mai simple lucruri, până și la stâlpii de pe străzi, ca la niște obiecte

nespus de frumoase și de măreț”, tuna și fulgera într-o scrisoare naționalistul Dostoievski, furios pe Occident. Genevezii se mândreau cu atmosfera istorică în care trăiau, făcând, de pildă, chiar și atunci când îți explicau unde se afla o adresă banală, afirmații de genul „după ce treceți de fântâna aceea măreață și foarte elegantă de bronz”. Într-o situație asemănătoare, un istanbulez ar fi spus „cotește pe lângă cișmeaua aia secată, apoi ia-o înainte pe stradă, de-a lungul maidanului prăpădit de incendiu”, indispus, mai cu seamă, de ceea

ce urma să vadă străinul cu care vorbea pe străzile nevoiașe. Putem oferi, în acest sens, un exemplu la întâmplare, extras din povestirea *Bedia și frumoasa Eleni* de Ahmet Rasim, unul dintre cei mai mari scriitori istanbulezi, despre care voi vorbi ceva mai departe:

„Treceți de hamamul lui Ibrahim Pașa. Mai mergeți oleacă. O să vedeți pe partea dreaptă o casă dărăpănată, cu fațada orientată către dărăpănătura (hamamul) din capul străzii".

Un istanbulez mai optimist ar desluși adresa, așa cum face probabil toată lumea, raportându-se la băcănii și la cafenele, care reprezintă cea mai mare avuție a Istanbulului. Căci calea cea mai scurtă de a te elibera de melancolia pe care ți-o inspiră statutul de relicvă a unui mare imperiu este dezinteresul total față de edificiile istorice și de numele clădirilor ori de particularitățile arhitectonice care le deosebesc pe acestea între ele. Așa procedează de obicei istanbulezii, ajutați de sărăcie, dar și de ignoranță. Smulg, de pildă, pietre din zidurile orașului spre a le folosi la ridicarea propriilor construcții, cu totul indiferenți la ideea de „istorie", comportându-se față de clădirile cu pricina de parcă abia ar fi fost ridicate, sau încearcă să le dreagă cu beton. O altă modalitate de a uita este demolarea ori incendierea vechilor clădiri și înlocuirea lor cu câte un bloc „occidental, modern". Nepăsarea, distrugerea nu fac, în cele din urmă, decât să sporească sentimentul de *hüzün*, adăugându-i o nuanță de zădărnicie și de sordid. Sentimentul de melancolie pe care-l generează suferința pricinuită de ruină, de pierdere și sărăcie îi pregătește pe istanbulezi pentru noi înfrângeri și pentru alte forme de privațiune.

Diferența dintre *hüzün* și *tristesse* devine, în acest punct, foarte limpede. Sentimentul de *tristesse* despre care vorbea Claude Lévi-Strauss în inegalabila sa carte este sentimentul pe care i-l inspiră unui occidental orașele mari și mizere, neputința, puzderia de oameni de la tropice. Cartea lui Lévi-Strauss nu redă starea de spirit a acelor orașe și a celor care trăiesc în ele, ci sentimentul de vinovăție al occidentalului ajuns acolo, hotărârea sa de a se elibera de prejudecăți și clișee, precum și suferința nespus de umană, amestecată cu sentimente de compasiune, pe care-o încearcă. Cât despre *hüzün*, acest sentiment nu reprezintă reacția unei persoane

care privește lucrurile din afară, ci reacția istanbulezului la situația în care se află. Muzica otomană „clasică", muzica pop turcească și muzica numită „arabesc", care s-a dezvoltat în anii 1980, pun întotdeauna în lumină acest sentiment, oscilând mereu, cu diverse grade de subtilitate, între compasiune și tristețe. Occidentalul sosit în oraș nu simte, de cele mai multe ori, nici această *hüzün*, nici melancolia. Chiar și Gérard de Nerval, a cărui melancolie a fost suficient de puternică pentru a-l determina, în cele din urmă, să se sinucidă, s-a distrat la Istanbul, arătându-se impresionat de culorile, de vioiciunea, de violența și de serbările din oraș, și a auzit femei râzând în hohote până și prin cimitire. Poate că lucrul acesta nu se datora atât faptului că, în perioada în care a venit el la Istanbul, sentimentul de catastrofă și de pierdere nu era suficient de perceptibil, iar statul otoman se mai afla încă în deplinătatea puterilor sale, cât faptului că Nerval a scris, de fapt, masivul volum intitulat *Voyage en Orient* pentru a uita de propria-i melancolie, apelând la toate nuanțele stereotipelor fantezii orientale ale occidentalilor.

Cum spuneam că la obârșia sentimentului istanbulez de *hüzün* se află sărăcia, înfrângerea și un anumit sentiment de pierdere, revin la sensul coranic al cuvântului respectiv. Istanbulul își poartă însă *hüzün*-ul nu ca pe o „boală trecătoare" sau ca pe o „suferință abătută asupra noastră, de care trebuie să scăpăm", ci ca pe un sentiment care este chiar rodul opțiunii sale. Deși sensul acesta aparte al cuvântului *hüzün* se apropie de melancolia lui Robert Burton, care scria că „toate celelalte plăceri sunt vane; niciuna dintre ele nu este mai dulce ca melancolia", ironia și umorul cu care se raportează Burton la propria-i persoană sunt înlocuite, atunci când este vorba să trăiască *hüzün*-ul Istanbulului, de mândrie, ba chiar de fanfaronadă. Și poezia turcă modernă din perioada post-republicană se referă la *hüzün* în aceiași termeni, ca la un destin inevitabil și ca la un sentiment izbăvitor, ce conferă

profunzime sufletului omenesc. În același timp, sentimentul acesta se interpune între poet și viață ca un soi de geam aburit. O proiecție melancolică a vieții este, pentru el, mai ispititoare decât viața însăși. Și istanbulezii recurg la asemenea retrageri în sine, date fiind sărăcia și necazurile cu care se confruntă. Sentimentul acesta, care are semnificația unei retrageri conștiente din fața vieții, beneficiază, pe de o parte, de prestigiul pe care l-a dobândit melancolia în literatura mistică islamică, părând să constituie, pe de altă parte, una dintre cauzele – asumate cu mândrie, la modul lucid – eșecului, indeciziei, înfrângerii și sărăciei celor care locuiesc în oraș. În acest sens, *hüzün* nu este prezentată doar ca o consecință a neajunsurilor, a marilor pierderi cu care se asociază viața, ci, fapt și mai important, ca temei esențial al acestora. Protagoniștii filmelor turcești din copilăria și tinerețea mea nu se arătau ahtiați de iubitele lor, de bani, de succes din pricina sentimentului de *hüzün* pe care-l purtau în suflete încă de la naștere, aidoma protagoniștilor foarte multor povești adevărate la care am fost martor ori despre care am auzit vorbindu-se pe vremea aceea: *hüzün* îi transformă pe foarte mulți istanbulezi în persoane sfioase și constituie, totodată, o scuză pentru sfioșenia lor.

Ambiția de a reuși, pe care Balzac a afirmat-o și a așezat-o în inima orașelor moderne prin intermediul unor personaje precum Rastignac, precum și conștiința individualității în raport cu societatea se află foarte departe de *hüzün.* Melancolia atrofiază orice formă de creativitate a istanbulezilor, confruntați cu valorile și tiparele comunității, și vine în întâmpinarea ideii că trebuie să te mulțumești cu puțin, să fii ca toată lumea și să-ți păstrezi modestia. *Hüzün,* care favorizează sentimentul solidarității, necesar pentru a supraviețui în vremuri de restriște, de sărăcie, conduce la deslușirea eronată a vieții și a orașului. Asumarea ei este deopotrivă stimabilă și înșelătoare, căci ne înfățișează înfrângerea și sărăcia

nu ca pe o consecință, ci ca pe o condiție respectabilă, acceptată din start, care precedă trăirea propriu-zisă. Sărăcia, care s-a cuibărit în viața Istanbulului ca o boală fără leac, care nu poate fi învinsă cu niciun chip și care este trăită ca o ursită, precum și confuzia mentală, dominația albului și a negrului

sunt trăite, astfel, ca o onoare, nicidecum ca un insucces ori un eșec.

Această atitudine este cu totul opusă raționalismului și individualismului încrezător în sine al lui Montaigne (ca și, peste ani, al lui Flaubert) care, vorbind despre noțiunea de *tristesse,* se pretindea a fi foarte departe de acest sentiment, deși era și el un melancolic. Montaigne, care sugera că asocierea noțiunii de *tristesse* cu noțiuni precum Înțelepciunea, Virtutea și Conștiința, scrise cu majuscule, nu este deloc adecvată, se arăta încântat de faptul că italienii conferă cuvântului *tristezza* un soi de înțeles neprielnic, dăunător, nesănătos.

Pentru Montaigne, tristețea era un sentiment pe care un intelectual ce-și ducea viața singur, în tovărășia cărților, se străduia să-l învingă prin forța minții, așa cum proceda și în cazul morții. În

ceea ce privește Istanbulul, acesta, ca un oraș mare ce este, își trăiește melancolia afirmând-o. Literatura și muzica turcă modernă privitoare la Istanbul s-au aplecat asupra acestui sentiment, și l-au însușit cu mândrie și l-au transformat în biruință, conferind astfel melancoliei rolul unui centru care unește, care definește orașul în sensul de comunitate. În *Huzur*, „Tihna", cel mai mare dintre romanele consacrate vreodată Istanbulului, personajele sunt condamnate la neputință și înfrângere din pricina melancoliei pe care le-o inspiră istoria, sentimentul de surpare și de pierdere al orașului. Dragostea nu le aduce tihna, căci sunt stăpâniți de *hüzün*. În filmele alb-negru despre Istanbul, până și cea mai înduioșătoare, mai autentică poveste de dragoste sfârșește în melodramă din cauza „melancoliei" eroului principal, care este înzestrat cu ea din naștere.

În majoritatea acestor pelicule alb-negru constatăm că, în momentul în care ne identificăm cu melancolicii eroi care nu izbutesc să fie fericiți pentru că, la fel ca în romanul *Huzur,* „Tihna", de Tanpınar, se retrag în ei înșiși, nu sunt destul de fermi, de întreprinzători ori se pleacă în fața vitregiilor istoriei și ale anturajului lor, peisajele Istanbulului prind să freamăte, atinse de aceeași melancolie, oricât de „frumoase", de nepereche, de pitorești ori de cunoscute ar fi ele. Uneori, când schimb canalele la televizor și dau peste o astfel de scenă de film, turnată pe stradă, începând să o urmăresc la întâmplare, de pe la jumătate, mă urmărește un gând... Văd străzile pavate cu piatră cubică pe care pășește protagonistul, privind ferestrele luminate ale vreunei case de lemn de la periferie și gândindu-se la iubita lui care tocmai se mărită cu altul, sau privesc peisajele de pe Bosfor, în alb-negru, pe care le contemplă eroul care, confruntat cu un industriaș bogat și puternic, își demonstrează mândria și voința prin modestie și cumpătare, și mă gândesc că melancolia izvorăște, de fapt, nu din povestea dureroasă, tragică a protagonistului ori din faptul că

acesta nu izbutește să obțină mâna iubitei sale, ci din peisajele, din străzile, din imaginile Istanbulului care sfârșesc prin a-i frânge voința.

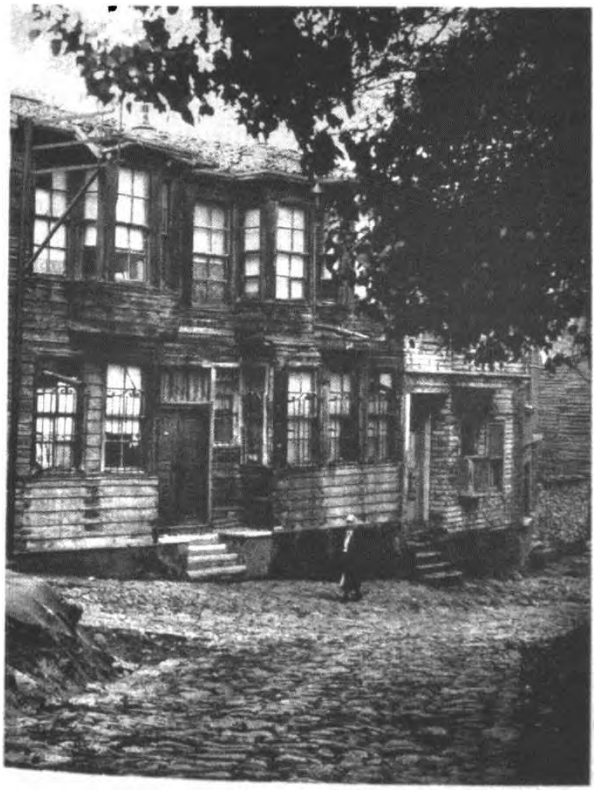

Mă gândesc atunci că n-aș putea percepe cu adevărat *hüzün*-ul decât contemplând priveliștea, imaginea acelor străzi dosnice și înțelegând povestea personajului din film. Protagoniștii romanului *Huzur* de Tanpınar, care este rodul unei „arte superioare", ce depășește cu mult asemenea filme populare, obișnuiau și ei să iasă la plimbare pe Bosfor sau să hoinărească pe străzile lăturalnice ale Istanbulului, contemplând ruinele, ori de câte ori relațiile lor sentimentale se aflau în impas.

Problema scriitorilor, a poeților din Istanbul care, pe de o parte, împărtășeau cu restul orașului acel sentiment de catastrofă și pierdere, acea melancolie, iar pe de altă parte aveau, la fel ca

Tanpınar, autorul romanului *Huzur,* gustul lecturii, erau entuziasmați de cultura occidentală și doreau să fie moderni, era mai complicată și mai tristă decât a altor istanbulezi: ei oscilau între sentimentul comunitar, care le deștepta savoarea melancoliei, și solitudinea rațională, în genul lui Montaigne, sau sentimentală, în genul lui Thoreau, sugerată de cărțile achiziționate din Occident. Descoperirea imaginii Istanbulului, cultivată de către unii dintre condeierii amintiți ca o soluție la acest impas, a devenit acum o parte a poveștii mele și a orașului. Am scris cartea de față stând îndelung la taifas cu operele celor patru scriitori melancolici ai Istanbulului, care au descoperit și cultivat imaginea de care vorbeam prin felurite întâmplări, lecturi și plimbări.

11.
Cei patru scriitori, melancolici și singuratici

Îmi erau foarte puțin familiari în copilărie. Citisem într-o oarecare măsură poeziile unuia dintre ei – ale lui Yahya Kemal, marele și rotofeiul poet, pe care-l cunoștea o țară întreagă. În cazul altuia, cel al popularului istoric Reșat Ekrem Koçu, îmi atrăseseră mai întâi atenția niște imagini ce înfățișau metode de tortură din perioada otomană, comandate de autor pentru a-i însoți articolele apărute în paginile de istorie ale gazetelor. Le cunoșteam tuturor numele încă de la vârsta de zece ani, deoarece cărțile lor se aflau în biblioteca tatei. Pe vremea aceea însă, ideea mea despre Istanbul, aflată în curs de cristalizare, nu fusese încă înrâurită de ei. Când m-am născut eu, erau cu toții în viață și locuiau la o jumătate de oră de zonele în care-mi duceam eu existența la Istanbul. Când am împlinit zece ani, muriseră aproape toți, cu excepția unuia, fără ca eu să fi apucat să-i văd vreodată.

Gândindu-mă mai târziu la Istanbulul copilăriei mele, imaginile în alb-negru pe care le purtam în minte s-au amestecat cu ceea ce scriseseră ei despre oraș, așa încât mi-a devenit cu neputință să mă mai gândesc la Istanbul – la Istanbulul meu – fără să țin seama de ei. Într-o vreme, pe la treizeci și cinci de ani, când visam să scriu un mare roman despre Istanbul, în genul *Ulise,* îmi făcea mare plăcere să mi-i imaginez pe cei patru scriitori melancolici pe acele străzi ale Istanbulului pe care obișnuiam să mă plimb eu în copilărie: de

pildă, și mama obișnuia să mănânce pe timpuri, o dată pe săptămână, pentru ca apoi să se plângă, iritată, de ceea ce mâncase, la restaurantul lui Abdullah Efendi din Beyoğlu, pe la care se abătea mereu poetul acela gras. Îmi imaginam că vestitul poet lua prânzul acolo, iar în timpul acesta pe stradă, prin fața vitrinei, trecea istoricul Koçu, aflat în căutare de material pentru *Enciclopedia Istanbulului.* Apoi mi-l închipuiam pe gazetarul-istoric, căruia-i plăceau băieții necopți și frumoși, cumpărând un ziar în care urma să se afle un articol al romancierului Tanpınar, de la un tânăr și fermecător vânzător de ziare care-și făcea veacul pe o uliță lăturalnică din Beyoğlu. Nespus de scundul autor de memorii Abdülhak Şinasi Hisar, care ieșea foarte puțin în lume și care, împătimit cum era de curățenie, obișnuia să poarte mănuși albe, avea să se certe tocmai atunci cu un vânzător de măruntaie care-i împachetase ficatul cumpărat pentru pisică într-o gazetă murdară. Mi-i închipuiam pe cei patru eroi în aceleași momente – fie umblând prin aceeași ploaie, fie stând la același colț, fie pășind pe același povârniș, fie încrucișându-și pașii pe drum.

Etalam hărțile realizate cândva de vestitul Pervitich, cartograful croat de la asigurări, ce înfățișau cartierele Beyoğlu-Taksim-Cihangir-Galata și stabileam, stradă cu stradă și clădire cu clădire, locurile prin care urmau să treacă eroii mei; mă gândeam în amănunt, cercetându-mi amintirile, la ce florăreasă, la ce cafenea, la ce cârciumă ori la ce vânzător de *muhallebi* urmau să se oprească. Mirosul mâncărurilor din acele localuri și prăvălii, rândurile gazetelor hărtănite de atâta citit prin cafenele, afișele de pe ziduri, care fac ca orașul să fie pentru mine ceea ce este, vânzătorii ambulanți, reclamele de pe autobuze, precum și multe alte lucruri asemănătoare – de pildă, știrile cu litere mobile, închipuite din becuri, care rulau în partea de sus a unui bloc înalt (acum demolat), aflat cândva pe o latură a Pieței Taksim –, urmau să devină pentru mine tot atâtea puncte în care aveau să se intersecteze, prin atenția pe care le-o acordau, cei patru eroi melancolici ai mei. Ori de câte ori mi-i amintesc pe acești scriitori împreună, mă gândesc că orașul acesta este unic nu doar prin topografia sa, prin aspectul specific al clădirilor și al oamenilor care, de cele mai multe ori, reprezintă rodul întâmplării, ci și prin densitatea întâmplărilor, tainice ori manifeste, care asigură coeziunea amintirilor adunate de cei care, asemenea mie, trăiesc de cincizeci de ani pe aceleași străzi, dar și a literelor, a culorilor, a imaginilor. Iar atunci îmi închipui că aș fi putut să-i întâlnesc pe cei patru scriitori melancolici în copilărie.

Este posibil să mă fi întâlnit cu romancierul Tanpınar, de care mă simțeam cel mai aproape dintre cei patru, pe vremea când mama mă ducea pentru prima oară în Beyoğlu. Și noi treceam, la fel ca el, pe la librăria Hachette (Haşet) de la Tünel. Romancierul, poreclit „Ponositul”, locuia, de fapt într-o cămăruță din imobilul numit Căminul Narmanlı, care se afla chiar vizavi de librărie. Blocul Ongan din Ayazpaşa, unde am fost dus după ce m-am născut, căci Blocul Pamuk era încă în construcție, se găsea chiar

vizavi de Park Hotel, unde a locuit în ultimii ani ai vieții poetul Yahya Kemal, maestrul și profesorul lui Tanpınar.

Oare romancierul Tanpınar nu venea, pe vremea aceea, să-l vadă, serile, pe poetul Yahya Kemal? Era posibil să-i fi zărit și la cofetăria hotelului, unde mama se ducea adeseori pentru a cumpăra prăjituri după ce ne-am mutat în Nișantași, mai târziu. Abdülhak Șinasi Hisar, pe care l-am menționat mai devreme ca memorialist, obișnuia, la rândul său, să vină adeseori în Beyoğlu, ca să facă târguieli ori să ia masa, întocmai ca popularul istoric Koçu. Pesemne că mi-am încrucișat pașii și cu ei.

Sunt conștient de faptul că mă port la fel ca admiratorii veritabili, care sesizează tot soiul de coincidențe și întrepătrunderi între detalii uitate din viețile și din filmele unor vestite staruri de cinema, pe care le admiră, și propria lor viață. Însă poeziile, romanele, povestirile, articolele, amintirile și enciclopediile semnate de acești patru eroi, pe care le voi evoca uneori în această carte, m-au pregătit, de fapt, pentru spiritul orașului în care trăiesc. Prin atitudinile lor complexe și creatoare, care oscilau între prezent și trecut sau, pentru a folosi o expresie dragă occidentalilor, între Orient și Occident, acești patru condeieri melancolici m-au făcut să intuiesc genul de relație pe care aș fi putut-o stabili între cărțile pe care le îndrăgeam și gustul pentru arta modernă, pe de o parte, și

viața și cultura orașului în care trăiam, pe de altă parte.

Toți acești scriitori au fost fascinați, într-o anumită etapă a vieții lor, de strălucirea literaturii occidentale și, mai cu seamă, de cea a literaturii și a artei franceze. Poetul Yahya Kemal și-a petrecut, în tinerețe, nouă ani la Paris și a deprins, grație poemelor lui Verlaine, ale lui Mallarmé, sensul „poeziei pure", căreia urma să-i caute mai târziu un corespondent „naționalist". Tanpınar, care vedea în Yahya Kemal un soi de părinte, îi admira la rândul său pe aceiași poeți, precum și pe Valéry. În fruntea scriitorilor francezi la care nu putea renunța niciunul dintre cei trei și de care erau cu toții dependenți, alături de memorialistul A. Ș. Hisar, se afla André Gide.

Tanpınar învățase să transpună peisajul în cuvinte de la Théophile Gautier, pe care-l admira Yahya Kemal.

Admirația nemăsurată, uneori aproape copilărească, pe care o nutreau în tinerețe față de literatura franceză și față de cultura occidentală i-a determinat inevitabil să conștientizeze faptul că operele lor trebuiau să fie moderne sau occidentale. Voiau să scrie ca occidentalii, n-aveau niciun fel de îndoială în această privință. Știau însă, într-o anumită măsură, că n-aveau cum să fie la fel de originali ca occidentalii, chiar de-ar fi fost să scrie ca ei. Căci, odată cu noțiunea de literatură modernă, cultura franceză le inculcase irevocabil și noțiunea de autenticitate, de originalitate, de acuratețe. Contradicția pe care o percepeau între ideea de a fi occidentali și necesitatea de a fi „autentici" le-a creat dificultăți mai cu seamă în perioada în care au început să zămislească primele opere în tonalitate proprie.

Doreau, de asemenea, să concilieze noțiuni precum „artă pentru artă" sau „poezia pură", pe care le deprinseseră de la scriitori precum Gautier sau Mallarmé, cu ideea de originalitate și „autenticitate". Unii prozatori și poeți din generația lor fuseseră înrâuriți de alți scriitori francezi, pe care-i citiseră la fel de fascinați, dar pentru că ceea ce deprinseseră pe această filieră se adresa nu atât dorinței lor de a fi autentici, cât instinctului de „a se face utili" și de a-i educa pe alții, nu se confruntaseră cu prea mari dificultăți. Pe câtă vreme scriitorii de acest gen, angajați pe o cale care-i purta, pe de o parte, către literatura didactică, iar pe de alta, către tentațiile politicii cotidiene, îi aveau drept exemple pe Victor Hugo sau Zola, Yahya Kemal, Tanpınar sau Abdülhak Şinasi Hisar se gândeau ce anume urmau să facă cu Verlaine, Mallarmé și Proust. Erau, totodată, supuși unor constrângeri, mai întâi din cauza prăbușirii statului otoman, a pericolului ca Turcia să devină o colonie occidentală, iar mai apoi din cauza naționalismului impus de Republica Turcia.

Dată fiind dorința lor de a se distanța, din instinct estetic, de dimensiunea didactică și de cea politică, acești scriitori s-au

pomenit supuși unor presiuni și solicitări de factură naționalistă. Viziunea artistică pe care o dobândiseră în Franța îi făcuse să simtă că, în Turcia, n-aveau să fie niciodată la fel de puternici și de autentici ca Mallarmé sau ca Proust dacă rămâneau doar moderni. Au găsit ceea ce căutau într-un fapt foarte autentic și foarte poetic – prăbușirea Imperiului Otoman, în care se născuseră și crescuseră, ca parte a unei mari civilizații. Percepția profundă a faptului că civilizația otomană se prăbușea, se năruia în mod ireversibil îi înzestra pe acești scriitori cu o viziune poetică ce le permitea să vorbească despre trecut fără a se expune pericolelor reprezentate de nostalgia monocordă, de preamărirea istoriei sau de naționalismul agresiv și de spiritul comunitar, cărora le căzuseră victime foarte mulți contemporani. Își duceau viața la Istanbul, unde dăinuiau, în paragină, vestigiile marii pierderi. Și-au dat seama că urmau să-și găsească o voce originală dacă aveau să se dedice poeziei melancolice, consacrate prăbușirii și ruinei.

Edgar Allan Poe afirmă în vestitul său eseu intitulat *Filosofia compoziției* că, pe vremea când concepea poemul *Corbul*, era preocupat mai cu seamă să scrie un poem în tonalitate „melancolică". Urmând același raționament rece ca și Coleridge, Poe ajunge la concluzia că cel mai melancolic subiect de inspirație este moartea. Apoi se întreabă când anume ar putea fi poetic subiectul morții melancolice și răspunde, cu logică de inginer, „când se află în cea mai intimă relație cu frumusețea!", precizând că acesta este și motivul pentru care a plasat în centrul poemului său o preafrumoasă tânără plecată dintre cei vii.

Cei patru scriitori cu care îmi închipuiam că mă întâlnisem întâmplător în copilărie nu aplicaseră, fără îndoială, raționamentul compozițional al lui Poe la modul conștient, dar simțiseră că doar dacă aveau să se orienteze către trecutul Istanbulului, cu acea melancolie născută din certitudinea că civilizația cu care se asocia acesta murise, dispăruse în mod irevocabil, aveau să-și descopere o

voce proprie. Faptul că-și răsuceau din când în când privirile către trupul neînsuflețit al frumoasei dispărute, aflat într-un ungher, sau către ruinele orașului, contemplând splendoarea de altădată, viața Istanbulului de odinioară, conferea trecutului un aer de demnitate și de poezie. Viziunea lor poetică și eclectică, pe care aș putea-o numi „melancolia ruinelor", i-a împins spre naționalism, așa cum își dorea statul opresiv, dar i-a și ferit de atitudinea autoritară, dictatorială, întotdeauna potențial militantă, căreia i-au căzut pradă alți contemporani de-ai lor, împătimiți de istorie. Ceea ce ne face să ne delectăm, fără a ne simți sufocați, cu memoriile lui Nabokov, cu desăvârșirea și bogăția familiei sale aristocratice este faptul că scriitorul, care ni se adresează de pe un alt continent și într-o altă limbă, precizează în mod foarte limpede la începutul volumului său că lumea respectivă a dispărut de mult, că s-a sfârșit, că s-a sleit, că nu va mai reveni niciodată. Jocurile cu timpul și memoria, care corespundeau atmosferei bergsoniene a vremii (și la care au recurs și cei patru scriitori melancolici), nu fac altceva decât să ne insufle iluzia efemeră, trăită ca plăcere estetică, că trecutul rămâne viu, întocmai ca ruinele ce supraviețuiesc în inima Istanbulului.

Această iluzie este întreținută, la cei patru scriitori ai mei de câte un joc, de câte o suferință ce urmează jocului, precum și de ideea că moartea este strâns împletită cu frumusețea. Însă ideea că frumusețea civilizației trecute s-a istovit reprezintă, mai cu seamă, un punct de plecare.

În timp ce explică ceea ce el numește „civilizația Bosforului", vorbind de un sentiment care șovăie între alean și durere, Abdülhak Șinasi Hisar își întrerupe deodată discursul și afirmă, de parcă abia atunci i-ar fi trecut prin minte această idee: „Toate civilizațiile sunt pieritoare, asemenea morților din morminte. Iar noi știm că civilizațiile care și-au împlinit ciclurile nu vor mai reveni niciodată, la fel ca morții noștri".

Ceea ce-i unește pe cei patru scriitori, dincolo de erudiție, este

faptul că au transpus în poezie melancolia care decurge din acest sentiment de pierdere. Le era suficient, pentru a o percepe, să-și răsucească privirile nu doar spre trecutul, ci și spre prezentul Istanbulului. Când procedau în acest fel vedeau, de fapt, în Istanbulul prezentului un trecut care supraviețuia prin ruine.

După Primul Război Mondial, pe vremea când poetul Yahya Kemal și romancierul Tanpınar citeau cărțile călătorilor occidentali și se plimbau printre ruinele din cartierele de la periferia orașului, pentru a cultiva imaginea Istanbulului melancolic, dar și „turco-otoman", populația orașului abia dacă depășea o jumătate de milion de locuitori. În copilăria mea, la sfârșitul anilor 1950, orașul avea în jur de un milion de locuitori. La începutul anului 2000 orașul părea să aibă în jur de zece milioane de locuitori. Dacă lăsăm la o parte Bosforul, Pera și orașul vechi, Istanbulului de astăzi i s-au adăugat de zece ori mai mulți locuitori decât vedeau acești scriitori la vremea lor.

Cu toate acestea, cea mai răspândită imagine a orașului, însușită de către cei care trăiesc în el, rămâne imaginea cultivată de acești scriitori. Neajunsul acesta decurge și din faptul că populația care s-a alăturat orașului în ultimii cincizeci de ani n-a cultivat decât în foarte mică măsură imaginea unui Istanbul nou, care să facă abstracție de Bosfor, de peninsula istorică și de vechile nuclee ale orașului. După cum rezultă din felurite sondaje, cei care trăiesc în cartierele îndepărtate, în care „există copii de zece ani care n-au văzut încă Bosforul", după cum se afirmă, cu necruțătoare obiectivitate, nu se simt istanbulezi. Faptul că Istanbulul a fost în permanență deschis migrațiilor, rămânând divizat între cultura tradițională și cea occidentală, între o minoritate excesiv de bogată și mahalalele de la periferie, în care trăiesc milioane de persoane nevoiașe, a făcut ca nimeni să nu se mai simtă cu adevărat acasă în el, în ultimii cincizeci de ani.

Cei patru scriitori melancolici despre care voi mai aduce vorba

în această carte au fost uneori criticați și etichetați drept „retrograzi” în primii patruzeci de ani ai Republicii, pe vremea când își elaborau operele, pentru că stăruiau excesiv asupra vestigiilor trecutului sau asupra stilului de viață otoman, și nu asupra idealurilor și utopiilor modernizării.

Trăind însă în acest oraș, ei nu voiau decât să se lase înrâuriți în continuare de cele două mari culturi, de cele două surse esențiale de inspirație pe care gazetarii le-ar numi, fără subtilitate, „Orient” și „Occident”. Împărtășeau, dată fiind sincera melancolie care-i stăpânea, sentimentul comunitar care domina orașul, dar explorau, totodată, farmecul pe care urma să-l confere acest sentiment peisajului și creațiilor lor, privind orașul ca niște străini veniți din Occident. Faptul că acționau împotriva regulilor impuse de stat, de instituțiile sociale și de tot soiul de comunități, că se comportau ca niște „occidentali” atunci când li se cerea să fie „orientali” și ca niște „orientali” atunci când se impunea să fie „occidentali” era o modalitate instinctivă de apărare, care urma să le asigure singurătatea de care aveau nevoie.

Cei patru scriitori melancolici – memorialistul Abdülhak Şinasi Hisar, prietenul său, poetul Yahya Kemal, despre care Hisar a scris o carte, romancierul Ahmet Hamdi Tanpınar, mai întâi elevul, apoi apropiatul lui Yahya Kemal, și gazetarul-istoric Reşat Ekrem Koçu – au trăit în solitudine toată viața, nu s-au căsătorit niciodată și s-au stins în aceeași singurătate.

Cu excepția lui Yahya Kemal, cu toții au simțit, când le-a venit sorocul, că nu-și desăvârșiseră opera așa cum ar fi vrut, că scrierile lor rămăseseră neisprăvite, circulând sub formă de fragmente disparate, sau că nu izbutiseră să-și găsească cititorii pe care-i doreau. Cât despre Yahya Kemal, cel mai mare și mai influent poet al Istanbulului, acesta a refuzat, de fapt, toată viața să-și reunească operele în volum.

12.
Bunica dinspre tată

Când i se puneau întrebări pe această temă, bunica se declara încrezătoare în saltul către occidentalizare făcut în perioada lui Atatürk, dar, în realitate, nu se sinchisea deloc de Occident ori de Orient, la fel ca toți locuitorii orașului. De fapt, ieșea foarte rar. Aidoma celor mai mulți dintre localnici, care se simțeau ca la ei acasă, nu era interesată nici de monumentele, nici de istoria ori de „frumusețile" Istanbulului. Cu toate acestea, studiase istoria la școala normală. Înainte de a se logodi și de a se căsători cu bunicul, săvârșise un gest foarte îndrăzneț pentru Istanbulul anilor 1910 – ieșise cu el la restaurant. Când bunicul o întrebase, în localul cu pricina, despre care astăzi îmi imaginez că era vreun restaurant-cazinou din Pera, de vreme ce stăteau la masă unul în fața celuilalt și se servea băutură, ce anume voia să bea (gândindu-se la ceai ori limonadă), bunica îi dăduse – faptul se petrecea în 1917 – un răspuns foarte aspru, crezând că i se oferea alcool:

— Nu beau spirtoase, domnule.

Mai târziu, după patruzeci de ani, când bea câte un pahar de bere alături de ceilalți membri ai familiei la mesele de bairam și de Revelion, la care participa toată lumea, iar apoi se înveselea, obișnuia să râdă îndelung, în hohote ori de câte ori istorisea din nou această poveste, pe care o cunoșteam cu toții foarte bine. Dacă stătea în salon în vreo zi oarecare, cufundată în fotoliul ei dintotdeauna, hohotul de râs pe care-l lăsa să-i scape după ce

depăna această întâmplare lăsa locul lacrimilor pricinuite de moartea prematură a acelui „om de excepție” care fusese bunicul, pe care eu nu-l văzusem decât în câteva fotografii. În timp ce plângea încercam să mi-o imaginez străbătând, cândva, străzile, veselă. Îmi era însă la fel de greu să fac acest lucru pe cât de greu era să-mi reprezint o femeie grăsuță și tihnită dintr-un, tablou de Renoir în ipostaza unei femei înalte, suple și nervoase dintr-un tablou de Modigliani.

Dispariția timpurie, neașteptată a bunicului care, după ce adunase o avere însemnată, murise de un cancer al sângelui, o adusese pe bunica în postura de „patroană” a unei familii numeroase. Bucătarul, Bekir, care-i era un soi de partener de viață, i se adresa cu oarecare ironie când se sătura de nesfârșitele ei ordine și observații, spunând „bine, patroană!”. Dar autoritatea de patroană a bunicii privea doar casa, prin care rătăcea mereu cu un mănunchi mare de chei în mână. Tata și fratele lui pierduseră, în tinerețe, fabrica pe care o moșteniseră de la bunicul, se apucaseră de afaceri pe picior mare în domeniul construcțiilor, făcuseră investiții păguboase și merseseră din faliment în faliment, vânzându-i mamei lor, rând pe rând, bunurile, clădirile, blocurile rămase de la bunicul, iar în vremea aceasta bunica, care nu ieșea niciodată în lume, nu făcuse altceva decât să verse câteva lacrimi și să-i sfătuiască să fie mai atenți data viitoare.

Obișnuia să-și petreacă diminețile în pat, sprijinită de pernele mari, umplute cu fulgi, care se-nșirau una în spatele alteia, și acoperită cu plapuma groasă, uriașă. Bucătarul Bekir așeza grijuliu, pe o pernă așezată de bunica peste plapumă, o ditamai tava (ziarul vechi pus între perna brodată cu flori și tava de argint altera această privelițte) pe care se găseau ouă moi, măsline, telemea, pâine prăjită, iar bunica lua micul dejun, care dura foarte mult, în pat, citind ziarele, și tot acolo îi primea și pe primii vizitatori ai zilei. (De la ea am deprins plăcerea de a bea ceai îndulcit ținând în gură o

bucată de telemea tare.)

Unchiul, care nu pleca niciodată la serviciu fără să-și sărute și să-și alinte mama, își făcea apariția devreme. Mai târziu, după ce-și expedia soțul la treabă, trecea pe acolo și mătușa, cu geanta în mână. Într-o vreme, chiar înainte de a începe școala, obișnuiam să mă duc și eu pe la bunica dimineața, așa cum făcuse și fratele meu mai mare cu doi ani în urmă; mă așezam lângă ea, la marginea plăpumii, cu un caiet în mână, și încercam să deprind tainele buchilor. După cum aveam să descopăr mai târziu la școală, mă plictisea ideea de a învăța ceva de la alții, iar pagina goală îmi trezea mai degrabă dorința de a mâzgăli ceva pe ea decât de a scrie.

Tocmai când eram în toiul acestor scurte lecții de scriere și citire, intra bucătarul Bekir, care o întreba zi de zi același lucru, cu mereu aceleași cuvinte:

— Ce le dăm ăstora să mănânce astăzi?

Întrebarea aceasta era pusă cu foarte mare seriozitate, de parcă ar fi urmat să se decidă ce anume avea să se gătească în ziua aceea în bucătăria unui mare spital sau a unei cazarme. Bunica dezbătea cu bucătarul care anume dintre locatarii feluritelor apartamente ale blocului urma să vină la masa de prânz și la cină și ce anume s-ar fi putut găti, iar în vreme ce ei încercau să se inspire din

„meniul zilei”, care se găsea în partea de jos a filei corespunzătoare zilei respective, înțesată cu tot soiul de informații ciudate, din calendarul *Cunoașterea, cu orele de rugăciune,* eu contemplam câte o cioară care dădea roată ramurilor chiparosului, aflat în grădina din spate.

Bucătarul Bekir care, în ciuda sarcinii sale dificile, nu-și pierduse deloc umorul, îi înzestrase pe fiecare dintre nepoții care hălăduiau prin casa bunicii cu câte un nume. Al meu era „cioară”. Când l-am întrebat, peste ani, de ce, mi-a explicat că mă uitam mereu la ciorile de pe acoperișul de alături și că eram tare sfrijit. Fratele meu mai mare, care nu se despărțea nicio clipă de ursulețul lui, căci îi era nespus de drag, fusese poreclit „doica”, unul dintre verii mei, care avea ochii grozav de trași spre tâmple, „japonezul”, celălalt, care era foarte încăpățânat, „capra”, iar un altul, care se născuse prematur, „șase luni”. Am fost chemați ani de zile, pe vremea când locuiam în bloc, cu aceste nume, în care percepeam o notă de tandrețe.

În camera bunicii se afla, la fel ca în camera mamei, o masă de toaletă ademenitoare, ale cărei canaturi le-aș fi putut deschide, spre a mă strecura între ele și a mă face nevăzut, însă nu aveam voie să mă apropii de ea. Pentru că bunica, care-și petrecea prima parte a zilei în pat și care nu folosea niciodată masa de toaletă pentru machiaj, așezase piesa aceea de mobilier în așa fel încât putea vedea în oglindă tot coridorul, „ușa de serviciu”, holul și celălalt capăt al salonului, până la ferestrele de la stradă, și, astfel, putea controla tot ce se petrecea în casă, îi putea vedea pe cei care intrau și ieșeau, pe cei care tăifăsuiau în vreun ungher și pe nepoți, când se băteau. Uneori, când nu-și putea da seama ce semnificație avea forfota din celălalt capăt al salonului – de lângă masa cu intarsii de sidef, de exemplu –, căci agitația din capătul opus al casei, cufundat mereu în întuneric, se reflecta în oglindă la dimensiuni și mai mici, îl striga pe Bekir cât o ținea gura, iar acesta

venea imediat și-i dădea de știre ce se petrecea.

Dincolo de cititul gazetelor și, uneori, de brodatul fețelor de pernă cu flori, bunica își petrecea cea mai parte a după-amiezilor fumând și jucând dame cu felurite doamne din Nișantași de aceeași vârstă cu ea. Îmi amintesc că uneori jucau și pocher. Îmi plăcea să stau mai la o parte și să cotrobăi printre monedele perforate, cu margini zimțate și monograme sultanale, rămase de pe vremea defunctului stat otoman, care se găseau printre jetoanele autentice, păstrate într-o pungă moale de catifea, de culoare sângerie.

Una dintre doamnele aflate la masa de joc provenea din haremul imperial, care fusese desființat după prăbușirea statului otoman, când familia otomană – nu-mi vine s-o numesc dinastie! – fusese nevoită să părăsească Istanbulul, și se căsătorise cu un tovarăș de afaceri al bunicului. Cele două partenere de joc se adresau una alteia cu formule precum „doamnă, stimată doamnă", deși doamna din harem, al cărei stil de a vorbi, excesiv de prețios, îl maimuțăream împreună cu fratele meu, era prietenă cu bunica, și înfulecau fericite bucățile unsuroase de plăcintă presărate cu cașcaval topit, proaspăt scoase din cuptor, pe care le aducea bucătarul. Amândouă erau grase, dar se simțeau în largul lor, căci trăiau într-o vreme și într-o cultură care nu problematiza acest lucru. Când se întâmpla ca bunica mea cea grasă să iasă în lume, să se ducă la vreo petrecere, adică o dată la patruzeci de ani, era chemată, în ultima fază a pregătirilor, care durau zile întregi, Kamer Hanım, soția portarului, spre a-i strânge șireturile corsetului cât putea de tare. Asistasem cândva temător la o lungă scenă de acest gen, presărată cu înghionteli, ciorovăieli și exclamații de genul „încet, fata mea!". Manichiurista-pedichiurista care era convocată în zilele de dinaintea evenimentului și care petrecea cu bunica ore în șir mă fascina și ea cu vasele, cu apa amestecată cu săpun, cu periile și cu multe alte ustensile etalate în jurul ei, dar când o vedeam pe bunica, pe care mi-o reprezentam cu

totul altfel, cu ghemotoacele acelea de vată îndesate între degetele de la picioare, în timp ce unghiile îi erau vopsite de mâinile altcuiva în roșu-pompier, eram deopotrivă dornic de a privi și dezgustat.

După douăzeci de ani, când ne mutaserăm în alte case, în alte zone, continuam s-o găsesc pe bunica, ori de câte ori o vizitam dimineața în apartamentul ei din Blocul Pamuk, în același pat, printre genți, ziare, perne și umbre. Mirosul neasemuit care domnea în încăpere era întotdeauna la fel – îți evoca un amestec de săpun, colonie, praf și lemn. Unul dintre lucrurile de care nu se despărțea niciodată era un caiet gros, cu scoarțe de piele, în care scria câte ceva în fiecare zi. Caietul acela, în care erau consemnate socoteli, amintiri, feluri de mâncare servite la masă, cheltuieli, planuri și evoluția vremii în felurite zile, mai avea și caracteristica unui ciudat „registru de protocol". O altă urmare a interesului său pentru protocol și pentru otomani, care se datora poate și cărților de istorie pe care le citea și care o determina să folosească uneori un limbaj „ceremonios", zeflemitor, era faptul că fiecare dintre nepoții ei fusese înzestrat cu numele câte unui padișah din epoca victorioasei întemeieri a statului otoman. Uneori, după ce-i sărutam mâna, ceea ce se-ntâmpla de fiecare dată când o vizitam, după ce puneam în buzunar bucuros, fără nicio jenă, bancnota pe care mi-o dăduse, așa cum făcea de fiecare dată, după ce-i povesteam, rând pe rând, ce făceau mama, tata și fratele meu mai mare, îmi citea însemnările pe care tocmai și le făcea:

„A venit în vizită Orhan, nepotul meu. Este foarte deștept, foarte drăguț. Studiază arhitectura la universitate. I-am dat zece lire. Cu voia Domnului, o să aibă într-o bună zi mare succes și o să cinstească numele familiei Pamuk, la fel ca bunicul lui".

După ce-mi citea din caiet, mă privea pe deasupra ochelarilor, care făceau ca ochii ei atinși de cataractă să arate și mai ciudat, adresându-mi un zâmbet ironic și misterios, iar eu mă străduiam să-i întorc zâmbetul, fără a izbuti să-mi dau seama dacă în spatele

acelei ironii stăruia o urmă de umor la adresa ei, sau dacă nu cumva descoperise, de fapt, absurditatea vieții.

13.
Neplăcerile și plăcerile școlii

Primul lucru pe care l-am învățat la școală a fost că unii oameni sunt proști, iar al doilea, că alți oameni sunt și mai proști decât primii. Cum la vârsta aceea n-aveam cum să pricep că abilitatea de a te preface că nu bagi de seamă această diferență fundamentală și definitorie în viață, întocmai așa cum se întâmplă cu diferențele de religie, rasă, sex, clasă socială, avere și (ultimele pe listă) cultură, reprezintă o formă de maturitate, de delicatețe și eleganță, obișnuiam să ridic degetul, zbuciumat, ori de câte ori învățătoarea ne întreba câte ceva, pentru a-i arăta că știam răspunsul corect.

În lunile și anii următori, gestul acesta s-a transformat în deprindere. Și clasa, și învățătoarea își dăduseră seama într-o oarecare măsură că eram un elev bun, inteligent, dar eu continuam să ridic degetul, pentru a demonstra că puteam face față oricărei întrebări. Învățătoarea mă punea arareori să răspund, indicându-i, de cele mai multe ori, pe alți copii care făceau același lucru, ca să vorbească și ei. După o vreme, degetul meu a ajuns să se ridice instinctiv, indiferent dacă știam sau nu răspunsul la întrebarea care se pusese. Faptul acesta arăta o dorință de afirmare similară cu neastâmpărul unei persoane care, deși poartă haine obișnuite, dorește ca lumea să bage de seamă că este bogată punându-și o podoabă sau o cravată foarte scumpă, dar și un soi de admirație față de învățătoare, precum și dorința de a colabora cu ea.

Căci un alt lucru pe care l-am deprins cu plăcere la școală a fost puterea dascălului, ca „autoritate". Numeroasa mea familie din Blocul Pamuk avea ceva dezordonat și fragmentat, iar la mesele

care presupuneau multă lume fiecare vorbea în legea lui. Familia părea să se fi sudat de la sine, prin nevoia de dragoste și prietenie, de conclav și taifas, prin obiceiuri și reguli pe care nu le punea nimeni în discuție, așa cum se-ntâmpla cu orele petrecute la masă sau în preajma aparatului de radio. Tata nu constituia deloc un centru de putere și autoritate, era puțin vizibil, iar din când în când se făcea nevăzut. Fapt și mai important, nu ne certa absolut deloc, pe mine ori pe fratele meu, iar dacă făceam ceva care-i displăcea nici măcar nu se încrunta. Tata era cu adevărat demn de cuvintele „aceștia sunt cei doi frați mai mici ai mei", pe care urma să le rostească în anii următori, când avea să ne prezinte prietenilor săi. De aceea, acasă nu recunoșteam decât „autoritatea" mamei. Însă influența ei nu reprezenta, în ceea ce mă privea, un „centru de putere" străin, exterior, ci izvora din dorința de a fi iubit, alintat și agreat. Așa se explică interesul pe care mi l-a stârnit puterea învățătoarei asupra clasei, formată din douăzeci și cinci de elevi.

Poate pentru că mă identificam într-o oarecare măsură cu ea și cu mama, pentru că în mine exista o nesfârșită dorință de a mă

bucura de aprobarea învățătoarei. Nu voiam doar să răspund la toate întrebările, ci și să-mi fac bine lecțiile, să fiu iubit, să-i par deosebit și inteligent. „Stați cu mâinile încrucișate la piept și nu vorbiți!”, spunea ea, iar eu îmi încrucișam mâinile la piept și stăteam așa răbdător toată ora. Dar, încetul cu încetul, plăcerea de a răspunde la toate întrebările, de a rezolva vreo problemă de aritmetică înaintea tuturor sau de a lua cele mai bune note a început să pălească, orele au prins să treacă tot mai greu, iar timpul, să se scurgă uneori cu o încetineală de necrezut.

Îmi întorceam ochii de la un elev neghiob, grăsun care încerca să scrie ceva la tablă, sau de la o fată care îmbrățișa întreaga lume, fie că era vorba de învățătoare, de elevi ori de omul de serviciu, cu același optimism, cu aceleași priviri cumsecade, surâzătoare, încrezătoare și priveam pe fereastră, către ramurile de sus ale castanului care se zărea printre blocuri. Pe una dintre ramuri se așeza o cioară. O urmăream cu atenție. Cioara, pe care o vedeam de jos, și unicul nor aflat în spatele crengii își schimbau treptat atât forma, cât și locul. Asemuiam norul pe care-l zăream pe fereastră cu botul și capul unei vulpi, iar apoi cu un câine. Îmi doream ca forma de câine pe care-o vedeam să rămână neschimbată, iar norul să-și continue drumul astfel, dar peste puțin timp norul se transforma într-una dintre zaharnițele acelea cu picior care se aflau în vitrina bunicii, pe care n-o deschidea nimeni niciodată, iar eu voiam să fiu acasă. În timp ce mă duceam cu gândul la liniștea aceea învăluită-n umbră, la atmosfera aceea dătătoare de încredere de acasă, din beznă își făcea apariția pe neașteptate, ca prin vis, tata, iar duminica ne duceam cu toții la Bosfor, la plimbare. Între timp, la blocul de vizavi se deschidea o fereastră și apărea o servitoare care scutura cârpa de praf, pentru ca apoi să contemple gânditoare strada, pe care eu n-o vedeam de unde eram. Oare ce se petrecea pe stradă? Auzeam o căruță care înainta pe pavaj și-l auzeam pe negustorul de „vechituuuri!” anunțându-și prezența, cu

vocea lui stinsă. După ce-l petrecea din priviri pe negustorul de vechituri, servitoarea care contemplase strada se retrăgea, iar eu vedeam lângă fereastra pe care tocmai o închisese un alt nor, care se deplasa în aceeași viteză ca norul de mai devreme, dar în direcție opusă. În vreme ce norul, care se reflecta și în fereastra de alături, își vedea de drum, mă întrebam dacă vulpea-câinele-zaharnița de mai înainte fuseseră un nor. Tocmai atunci, se stârnea în clasă un soi de forfotă și, văzând degetele care se ridicau, făceam și eu, agitat, același lucru, deși nu auzisem întrebarea învățătoarei, și așteptam, lăsând să se-nțeleagă că știam răspunsul corect. Chiar și în acele prime clipe în care nu reușeam să-mi dau seama, după răspunsurile celorlalți elevi, ce anume întrebase învățătoarea, în mintea mea cufundată în visare își făcea loc un fel de amăgire care mă făcea să cred că știam foarte bine despre ce era vorba.

Clasele în ale căror bănci am stat ani la rând, așezați câte doi, erau distractive nu atât datorită lucrurilor pe care le învățam la ore sau a semnelor de aprobare pe care le primeam din partea învățătoarei, cât datorită plăcerii de a-mi cunoaște, rând pe rând, colegii de clasă, precum și a prilejului de a constata, cu oarecare mirare, cu ceva admirație, dar și cu o anumită compasiune, cât de diferiți erau aceștia de mine. Era, de pildă, un băiat trist care, citind ceva la ora de turcă și ajungând la sfârșit de rând, continua de la rândul următor, nu de la cel de dedesubt, și care, în ciuda faptului că era cât se poate de atent, era incapabil să-și îndrepte greșeala, de care făcea haz întreaga clasă. În clasa întâia primară aveam o colegă care-și prindea părul lung, roșcat în coadă de cal și care a stat, o vreme, cu mine în bancă. Ghiozdanul ei, în care se găseau mere începute, covrigi, semințe de susan, creioane, cordelițe de păr, era dezordonat și murdar, dar atât ea, cât și ghiozdanul răspândeau un miros plăcut de lavandă care mi-o făcea dragă; o admiram pentru că putea să spună deschis orice, cu îndrăzneală, iar la sfârșit de săptămână, când n-o vedeam, îmi era dor de ea. Un

băiat era tuns chilug, după cum spunea bunica, o fetiță mărunțică mă fascina prin fragilitatea și delicatețea ei, mă miram să constat că un alt coleg povestea dintr-o suflare, fără să ascundă nimic, tot ceea ce se petrecea la el acasă și mă-ntrebam, în sinea mea, cum de era posibil așa ceva. Cum de se putea ca fata aceea să plângă cu adevărat când recita poezii despre Atatürk, cum de se putea ca un altul să mintă, știind prea bine că toți aveau să-și dea seama de acest lucru, cum de se putea ca ghiozdanul, caietul, șorțulețul, părul, vorbele și tot ceea ce-l privea pe un al treilea copil să fie atât de dichisite?

Obișnuiam să-i asemăn pe foarte mulți copii din clasă cu felurite lucruri sau animale familiare, așa cum, pe stradă, făceam involuntar analogii între boturile mașinilor, alcătuite din faruri, bare de protecție, capotă, parbriz, și diverse alte obiecte: îl asemănăm, de pildă, pe un copil care avea nas ascuțit cu vulpea, pe un altul, ca un zdrahon, cu ursul – așa îi spunea, de fapt, toată lumea –, pe un alt băiat, care avea păr țepos, cu ariciul... Îmi amintesc de o fetiță de origine evreiască pe nume Mari, care ne-a vorbit îndelung despre Sărbătoarea Azimelor și ne-a povestit că, în unele zile, nu punea mâna nici măcar pe întrerupătorul din casa bunicii ei. O altă fetiță ne-a spus că într-o seară, când se afla în camera ei și se răsucise repede ca să se uite-n spate, văzuse umbra unui înger, iar faptul acesta mi-a rămas întipărit în minte, căci m-a înspăimântat. Când tatăl unei colege care purta mereu ciorapi lungi, la fel de lungi ca picioarele ei, și care părea întotdeauna gata să plângă, a murit, ministru fiind, într-un accident de avion din care prim-ministrul Adnan Menderes a scăpat ca prin urechile acului, am crezut că fetița obișnuia să plângă pentru că presimțea ceea ce urma să se petreacă chiar înainte de a-și pierde tatăl. Foarte mulți copii aveau probleme legate de dentiție, așa cum se-ntâmpla și cu mine, iar unii dintre ei purtau proteze. Se spunea că pe undeva, pe la etajele superioare ale clădirii de alături, care găzduia

internatul liceului și sala de sport, ar fi existat, pe lângă infirmerie, un cabinet stomatologic, iar când se enerva, învățătoarea îi amenința pe cei care făceau pozne că avea să-i trimită acolo. O pedeapsă mai puțin aspră presupunea să fii trimis în colțul dintre peretele pe care era atârnată tabla și ușă și să stai acolo în picioare, cu spatele la clasă. Pedeapsa aceasta se transforma uneori în „stat într-un picior", numai că nu prea se recurgea la așa ceva deoarece, în cazul acesta clasa nu mai urmărea lecția, ci era cu ochii la elevul pedepsit, ca să vadă cât avea să reziste astfel. Ștrengarii trimiși la colț nu stăteau, în general, într-un picior, dar săvârșeau fapte care-mi trezeau nu atât admirația, cât invidia și furia: scuipau în coșul de gunoi sau făceau cu ochiul către clasă, fără a fi observați de învățătoare.

Eram fericit uneori să constat că leneșii, ștrengarii, proștii și obraznicii erau certați, pedepsiți, chinuiți, altoiți de învățătoare, deși mai târziu aveam să cred sincer în spiritul comunitar, în solidaritate. Era, de pildă, o fetiță care părea foarte sociabilă, purtându-se fără fasoane cu toată lumea, care venea la școală cu o mașină condusă de șofer, care se ducea la tablă cât se poate de satisfăcută ori de câte ori i-o cerea învățătoarea pentru a cânta, fandosindu-se, un cântec în limba engleză: *Jingle bells, jingle bells, jingle all the bells.* Nu mă plictiseam să văd cum era umilită, cum era hărțuită pentru că, în ciuda foarte bunelor ei relații cu învățătoarea, nu obișnuia să-și facă temele. Nu reușeam să pricep de ce se prefăcea întotdeauna că și-o făcuse, dar că n-o găsea în clipa aceea prin caiet, deși învățătoarea nu-nghițea deloc asemenea figuri și, pe de altă parte, existau mereu câțiva copii care nu-și făcuseră temele când se făcea control. Faptul că spunea, mânată de o clipă de neliniște și lașitate, „acum nu reușesc s-o găsesc, doamna învățătoare!" îi întârzia pedeapsa cu câteva secunde, dar sporea și mai mult violența palmei sau a urechelii care urma. Bătăile administrate în școlile otomane, nuiaua lungă pe care-o abătea

profesorul asupra elevilor, fără a se clinti din loc, bătaia la tălpi despre care vorbea Ahmet Rasim (1865–1932) în amintirile sale din copilărie și școală intitulate *Bătaia la tălpi. Nopțile mele* ne erau prezentate în manualele de mai târziu drept racile ale trecutului, dinaintea Republicii și a lui Atatürk. Dar cred că până și la Liceul Işık, o școală cu taxă din înstăritul cartier Nișantași, profesorii bătrâni și morocănoși rămași din epoca otomană care foloseau acum, în locul bătăii la tălpi sau al nuielei, rigle de producție franceză, întărite pe margini cu bucăți subțiri și dure de mică, intuiau că unele dintre noutățile desemnate prin cuvântul modernizare vizau înnoirea metodelor de asuprire a celor neputincioși.

Când vreun elev care nu-și făcea temele cu consecvență sau care-o scotea din răbdări pe învățătoare cu năzbâtiile lui era scos în fața clasei ca să fie arătat tuturor, când începeau momentele acelea dureroase care duceau la bătaie și umilință, inima pornea să-mi bată năvalnic și mi se-ncețoșa mintea. Mai apoi, când am crescut și ne-am pomenit pe mâinile unor profesori în vârstă, sătui de viață, mânioși, precum profesorul de sport, profesorul de religie ori profesorul de muzică, care le înlocuiau pe învățătoarele blajine și mămoase de până atunci, întâmpinam inițial cu plăcere asemenea ceremonialuri ale pedepsei, care deveniseră mai frecvente, văzând în ele câteva minute de spectacol survenite în toiul unei lecții plicticoase. Dacă elevul își mărturisea vina, privind drept înainte, ca un pisoi care-a vărsat castronul cu lapte, și înșira câteva scuze convingătoare, primea o pedeapsă ușoară. Dar cei care dădeau și mai mult cu bâta-n baltă, cei care nu născoceau vreun pretext oarecare, fie el și mincinos, care să le atenueze vinovăția, cei care nu erau în stare să scornească ceva, cei care preferau să-ncaseze bătaie, prea leneși ca să improvizeze ceva, cei care ne făceau cu ochiul în timp ce erau înjosiți ori înghiontiți de profesor, provocându-ne râsul, cei care, pe de o parte, născoceau minciuni

stângace, iar pe de altă parte se jurau sincer că „n-am să mai mint niciodată, domnule profesor!”, cei care săvârșeau fără să-și dea seama, ca niște animale prinse în cursă, vreo altă greșeală, care le sporea și mai mult chinurile, deși erau deja sfârșiți de bătaie și umilință, mă învățau lucruri mai profunde cu privire la oameni și la existență, care depășeau informațiile din manualele de Științe ale naturii și de Dirigenție.

Uneori, văzând că vreo fată pe care o iubeam de departe pentru aspectul ei îngrijit, plăcut ori fragil, se-nroșea la față ca sfecla și că i se umpleau ochii de lacrimi în asemenea momente de înjosire și scuze, îmi doream s-o văd scăpată de chin. Când constatam însă că un grăsan blond, care mă chinuia și pe mine în pauze, o dădea tot mai mult în bară pe măsură ce vorbea și, pe măsură ce-o dădea în bară, încasa și mai multe palme, urmăream ceea ce se petrecea cu încântare, fără compasiune. Alteori, când nu izbuteam să-mi dau seama de ce se îndărătnicea, scoțând-o pe învățătoare din sărite, un băiat brunet, slăbuț, tăcut și trufaș, despre care ajunsesem la concluzia că era nesimțit și prost fără speranță, oboseam, văzându-l că plângea, să le mai dau dreptate, concomitent, dascălului și elevului. Oricât de mult le-ar fi plăcut unor profesori să evidențieze mai degrabă ignoranța elevilor pe care-i scoteau la tablă decât să le verifice cunoștințele, umilindu-i pe această cale, unii dintre copii se comportau de parcă le-ar fi plăcut mai curând să fie înjosiți decât să se descurce și să scape din acea situație. Unii profesori turbau de furie când vedeau câte un caiet învelit în hârtie de altă culoare decât ar fi trebuit, alții răspundeau câte unei șușoteli nevinovate, pe care n-ar fi luat-o în seamă în alte împrejurări, cu câte o palmă, unii elevi căscau ochii cât cepele, ca niște iepuri orbiți de faruri, la câte o întrebare la care știau, de fapt, să răspundă, iar alții – pe aceștia îi apreciam cel mai mult – debitau, bine intenționați, ceva ce știau, orice, chiar dacă nu puteau să răspundă la întrebarea care li se pusese atunci.

Uneori, în asemenea momente, care începeau cu mustrări sau cu azvârlirea cărților, a caietelor prin încăpere, când în clasă nu se auzea nici musca, mulțumeam Domnului că mă număram printre norocoșii care nu aveau parte de asemenea umilințe. O treime dintre elevii din clasă se numărau printre privilegiații de acest fel. Spre deosebire de unele școli de stat la care bogații și săracii învățau în aceeași clasă, la școala aceea particulară, linia de demarcație secretă dintre cei care erau înjosiți în permanență și norocoșii care nu erau maltratați niciodată n-avea nicio legătură cu starea materială a elevului. Linia aceasta de demarcație, de care uitam fericit în pauze, când zburdam și mă jucam, însuflețit de frățietate copilărească, acomodându-mă cu școala, și pe care sufletul meu o respingea, ieșea deodată la iveală când învățătoarea se instala, aidoma unui monument al puterii, la locul ei de la catedră, iar eu mă întrebam, cu naivă, dar și vie curiozitate, în clipele de bătaie și umilință, cum de puteau fi unii atât de leneși, de lipsiți de onoare, de voință, de simțire sau, pur și simplu, cum de puteau fi „așa”. La această întrebare, care se îndrepta către obscuritățile vieții și către sufletele colegilor mei de clasă, nu-mi răspundeau însă nici benzile desenate pe care tocmai începusem să le citesc pe vremea aceea și în care toți „cei răi” aveau gurile strâmbe, nici intuițiile mele de copil, așa încât o dădeam și eu

uitării. Toate aceste aspecte mă conduseseră la concluzia că locul numit școală nu răspundea, de fapt, întrebărilor fundamentale, că nu făcea decât să ne ajute să le privim ca pe o realitate a vieții. De aceea m-am străduit până în anii de liceu să ridic degetul și să mă plasez de partea mai confortabilă și mai tihnită a liniei de demarcație.

Cu toate acestea, intuiam că principalul lucru pe care-l învățam la școală nu era atât acceptarea „adevărurilor" de necontestat ale vieții, cât fascinația față de ele. În primii ani, învățătoarea ne punea mereu să cântăm în toiul orelor, invocând tot soiul de pretexte. Mă prefăceam că intonam acele cântece ale căror cuvinte, în engleză ori franceză, nu le pricepeam și care nu-mi plăceau, iar în acest răstimp mă distram urmărindu-i pe colegii mei de clasă. (Cântau ceva tradus în limba turcă, de genul „nene paznicule, nene paznicule, a venit bairamul, hai, fluieră!".) Băiatul acela bondoc care, cu o jumătate de oră în urmă, plângea pentru că iar își uitase caietul acasă cânta acum fericit, căscând larg ochii mari. Fata care își aranja mereu părul lung pe după urechi făcea același gest chiar în miezul cântecului. Unul dintre ștrengarii aceia grăsuni care mă alergau în pauze pe culoare și sfătuitorul lui, mai viclean, mai inteligent decât el și suficient de prudent ca să rămână de aceeași parte a liniei de demarcație cu mine, în ciuda ticăloșiei lui, rătăceau acum printre vălătucii de nori ai muzicii, purtând pe chip o expresie angelică. Fetița cea ordonată mai verifica o dată, la mijlocul cântecului, dacă penarele și caietele se aflau la locul lor, fata cea inteligentă și silitoare care, ori de câte ori o întrebam, la revenirea din grădină în clasă, „vrei să fii perechea mea?", ca să ne așezăm amândoi în rând, nu făcea altceva decât să mă strângă de mână în tăcere, se concentra, ca să cânte mai bine, iar băiatul acela zgârcit și umflat care, la lucrările de control, se lăsa deasupra foii de hârtie ca să nu se uite nimeni la el făcea niște mișcări de parcă și-ar fi oferit cuiva trupul, pe care nu-l oferea, de fapt, nimănui.

Văzând că unul dintre idioții aceia fără speranță, care mânca bătaie zi de zi, participa la rândul lui cu plăcere la cântec, că unul dintre derbedei o trăgea de păr pe fata din fața lui, că aceasta, care obișnuia să plângă din te miri ce, se uita pe fereastră, cântând cu sârg, îmi încrucișam o clipă privirile cu fata roșcată, care-și strângea părul în coadă de cal, după care ne zâmbeam unul altuia. Când cântecul, din care nu pricepeam o iotă, ajungea la partea cu „lai la, lai la, lai lai lai", mă alăturam și eu vesel vocii în urcare, așa cum făcea toată lumea, pentru ca apoi să-mi imaginez, uitându-mă pe fereastră, că nu peste mult timp, nu peste mult timp avea să sune clopoțelul, că toți cei din clasă aveau să-și ia repede, cu zarvă mare, paltoanele și ghiozdanele și că, la vremea când aveam să mă pomenesc cu ghiozdanul într-o mână și cu cealaltă mână în mâna uriașă a portarului care ne ducea, pe mine și pe fratele meu mai mare, acasă, la trei minute distanță de școală, aveam să fiu obosit de toată gloata aceea, dar aveam să iuțesc pasul, la gândul că urma s-o văd pe mama.

14.
Soj ep ițapiucs un

De cum am învățat să scriu și să citesc, lumii imaginare din mintea mea i s-au adăugat constelații de litere. Noul meu univers nu se alcătuia din reverii pline de tâlc, din imagini care depănau o poveste, ci doar din litere și din sunetele pe care le presupuneau ele. Citeam toate inscripțiile care-mi cădeau sub ochi – numele de companii de pe scrumiere, afișele de pe ziduri și pereți, știrile din ziare, reclamele, firmele restaurantelor, plăcuțele camioanelor, inscripțiile de pe ambalaje, semnele de circulație, informațiile tipărite pe plicul cu scorțișoară de pe masă, pe bidonul cu ulei din bucătărie, pe săpunuri, pe pachetele de țigări și pe cutiile cu medicamente ale bunicii. Nu era obligatoriu să cunosc sensurile cuvintelor, pe care le repetam uneori cu voce tare. Era ca și cum undeva, în mintea mea, între centrul văzului și cel al înțelegerii ar fi fost plasată o mașinărie care convertea toate literele în silabe și sunete.

Mașinăria aceea, pe care nici măcar n-o luam în seamă uneori, așa cum se întâmplă cu un aparat de radio deschis pe care nu-l ascultă nimeni, într-o cafenea zgomotoasă, funcționa necontenit.

În timp ce mă-ntorceam acasă de la școală, ochii mei descopereau singuri literele, deși mă simțeam nespus de trudit, iar mașinăria din mintea mea spunea: PENTRU SIGURANȚA ȘI VIITORUL BANILOR DUMNEAVOASTRĂ. IETT. STAȚIE FACULTATIVĂ. CÂRNAȚII TURCEȘTI APIKOĞLU. BLOCUL PAMUK.

Odată ajuns acasă, ochii mi se fixau pe titlurile din ziarul pe care îl citea bunica: ÎN CIPRU, FIE DIVIZARE, FIE MOARTE. PRIMA ȘCOALĂ TURCEASCĂ DE BALET. AMERICANUL CARE S-A SĂRUTAT PE STRADĂ CU O TÂNĂRĂ TURCOAICĂ A FOST CÂT PE CE SĂ FIE LINȘAT. FOLOSIREA CERCURILOR HULA HOOP PE STRĂZILE ORAȘELOR NOASTRE A FOST INTERZISĂ.

Literele îmi aminteau uneori, prin aranjamentul lor straniu, de vremea când începusem să buchisesc alfabetul. Printre alcătuirile de soiul acesta se număra o indicație amplasată pe unele dintre plăcile de pavaj din jurul Reședinței Valiului, aflată la trei minute de mers pe jos de locuința noastră din Nișantași. Când plecam pe jos cu mama și cu fratele meu mai mare, îndreptându-ne din Nișantași spre Taksim-Beyoğlu, citeam aceste litere, între care se aflau alte plăci, pe care nu scria nimic, de-a-ndoaselea, sărind peste plăcile goale, ca la șotron:

SOJ EP IȚAPIUCS UN

Prescripția aceasta îmi trezea mai întâi dorința de a scuipa neîntârziat pe jos, numai că mă gândeam șovăitor la indicație și la inscripția vegheată de polițiștii ce păzeau Reședința Valiului, aflată la doi pași de noi. De data aceasta mă temeam ca nu cumva din gura mea deschisă să se scurgă pe jos, fără să-mi dau seama, vreun

fir de salivă. Intuiam, de fapt, că povestea cu scuipatul pe jos îi privea pe adulții din categoria nesimțiților fără minte, a blegilor care mâncau mereu bătaie de la doamna învățătoare, la școală. Da, se-ntâmpla să vedem uneori pe stradă persoane care scuipau, ba chiar își suflau mucii pe jos, pentru că nu aveau batistă, dar păcatul acesta nu era atât de frecvent la Istanbul încât să îndreptățească indicația cu pricina. Mai târziu, pe când mă documentam asupra celebrelor borcănele de scuipat ale chinezilor, precum și asupra diverselor neamuri care-și făcuseră o îndeletnicire din a scuipa, niciuna, nici două, pe jos, m-am întrebat de ce mi se întipărise în minte atât de temeinic, fără a se mai șterge vreodată, dispoziția aceea. (Când rostesc, chiar și acum, numele lui Boris Vian, nu-mi vin în minte cele mai izbutite romane ale scriitorului francez, ci cartea aceea proastă intitulată *Voi scuipa pe mormintele voastre.)*

Motivul principal pentru care mi s-a întipărit în minte indicația aceea așternută pe trotuarele din Nișantași avea poate legătură cu faptul că perioada în care mi s-a statornicit în cap mașinăria de citit care funcționa automat a coincis cu perioada în care mama ne prelucra intens cu privire la ceea ce se face și ce nu se face în afara casei, adică printre străini. Tot pe vremea aceea, mama ne așeza, pe mine și pe fratele meu, în fața ei și începea să ne dea nenumărate sfaturi ca, de pildă, „băgați de seamă, să nu cumpărați și să nu mâncați nimic de la vânzătorii aceia murdari de pe străzi, și nici să nu comandați vreodată chiftele când mergeți la restaurant, pentru că în carnea tocată intră cea mai proastă, cea mai grasă, cea mai nenorocită carne cu putință”. Sfaturile acestea interferau cu un alt anunț, pe care mașinăria din capul meu tocmai îl citea și înregistra atunci: CARNEA NOASTRĂ ESTE DEPOZITATĂ ÎN FRIGIDER. Altă dată, mama ne sfătuia să evităm, pe stradă, persoanele necunoscute. Mașinăria din capul meu spunea: INTERZIS ACCESUL PERSOANELOR SUB 18 ANI. Când despre cuvintele AGĂȚATUL ESTE INTERZIS ȘI PERICULOS,

inscripționate în partea din spate a tramvaielor, acestea nu-mi produceau nicio tulburare, atât pentru că exprimau o idee împărtășită și de mama, prezentată însă ca o dispoziție a autorităților de stat, cât și pentru că făceau referire la un comportament foarte străin nouă, care presupunea să te prinzi de partea din spate a tramvaielor și să călătorești gratuit. La fel se întâmpla și cu mesajul ESTE INTERZIS ȘI PERICULOS SĂ VĂ

APROPIAȚI DE ELICE, înscris pe partea din spate a vapoarelor de pe Liniile Orășenești. Pe câtă vreme spusele mamei, care ne interzicea să aruncăm gunoi pe jos, coincideau cu spusele autorităților statului, care afirmau că ARUNCATUL GUNOAIELOR INTERZIS, inscripția ÎN MĂ-SA CU ĂLA CARE ARUNCĂ GUNOAIE, așternută cu niște litere ca vai de ele, scrise de mână, neoficial pe un alt zid mă deruta. Mama ne spunea să nu sărutam niciodată mâna cuiva, cu excepția celor două bunici, iar mie îmi venea în minte inscripția de pe tubul cu anșoa: PREPARAT FĂRĂ A FI ATINS CU MANA. Poate că între unele indicații scrise precum NU RUPEȚI FLORILE! sau NU ATINGEȚI! și interdicția de a arăta cu degetul, pe care mama ne-o repeta adeseori când mergeam cu ea pe stradă, exista o anumită legătură. Dar cum trebuia să interpretez inscripția NU BEȚI APĂ DIN BAZIN!, înscrisă pe marginea unor bazine în

care nu vedeam niciodată apă, sau plăcuța cu interdicția NU CĂLCAȚI PE IARBĂ!, înfiptă prin parcuri pline de noroi în care nu se vedea nici urmă de iarbă?

Pentru a înțelege mai bine rațiunea „civilizatoare” a acestor tăblițe care transformau orașul într-o pădure de avertismente, amenințări și admonestări, să ne oprim puțin asupra editorialiștilor gazetelor din Istanbul și asupra a ceea ce scriau cândva „foiletoniștii orașului”, precursorii lor.

15.
Ahmet Rasim și ceilalți foiletoniști ai orașului

La începuturile perioadei de opresiune marcate de domnia sultanului Abdülhamit, cunoscută sub numele de „Despotism”, care a durat treizeci și trei de ani, într-o zi de la sfârșitul anilor 1880, ușa încăperii în care se afla un tânăr gazetar în vârstă de circa douăzeci și cinci de ani, care se apucase de lucru încă din zori la micul jurnal *Saadet*[27] de la Sublima Poartă, s-a deschis „pe neașteptate”, înăuntru și-a făcut apariția o persoană destul de înaltă, care purta fes roșu și „un soi de veston militar” cu mâneci din postav roșu, iar aceasta i s-a adresat tânărului:

— Vino aici!

Tânărul gazetar s-a ridicat în picioare, înspăimântat.

— Ia-ți fesul! Umblă!

Tânărul gazetar și bărbatul în veston militar au urcat într-o trăsură care aștepta în fața porții, punându-se în mișcare. Au trecut podul fără să scoată o vorbă. Tânărul gazetar, care era scund și avea un chip plăcut, n-a cutezat să întrebe încotro se duceau decât pe la jumătatea drumului.

— La Șeful cancelariei! Mi s-a zis „du-te să-l aduci!”.

Odată ajunși la Palat, tânărul gazetar a fost lăsat să aștepte puțin, iar apoi s-a văzut cu bărbatul acela supărat, mânios, cu barbă sură care stătea așezat la o masă.

---

[27] Fericirea (turc.).

— Ia vino încoace! i-a strigat bărbatul.

I-a arătat furios ziarul *Saadet,* care era deschis pe masa și l-a întrebat:

— Ce-nseamnă asta?

Înainte ca tânărul gazetar să priceapă despre ce era vorba a început să urle la el:

— Ar trebui să vă pisăm capu-n piuliță, trădătorilor, ingraților!

Văzând că mânia-i fusese stârnită de un poem cu refrenul „N-o să mai vină primăvara, n-o să mai vină primăvara?”, al cărui autor se stinsese din viață, tânărul gazetar a încercat să-i explice despre ce era vorba, deși îl copleșise teama.

— Ia te uită, mai și vorbește... Marș afară! l-a admonestat Șeful cancelariei imperiale.

După ce a așteptat afară cincisprezece minute, tremurând ca varga, tânărul gazetar a fost poftit din nou înăuntru. Dar ori de câte ori deschidea gura, era potopit cu injurii și amenințări, înainte de a apuca să spună că nu el scrisese poezia.

— Destrăbălații, bastarzii, neobrăzații, mojicii, câinii, blestemații, neam bun de spânzurat!

Dându-și seama că n-avea să apuce să deschidă gura, tânărul gazetar și-a adunat tot curajul de care era în stare, și-a scos sigiliul din buzunarul vestei și l-a pus pe masă. Când a citit numele imprimat pe el, șeful cancelariei și-a dat seama imediat că era vorba de o eroare.

— Cum te numești?

— Ahmet Rasim.

Ahmet Rasim, care avea să relateze această întâmplare peste patruzeci de ani în cartea sa intitulată *Scriitor, poet, om de litere,* ce cuprinde amintiri din viața literară, povestește amuzat, cu acel umor fin care-l caracteriza întotdeauna și cu acea poftă de viață care-l apropia incredibil de mult de amănuntele vieții, că Șeful cancelariei lui Abdülhamit, dându-și seama că la mijloc se afla o confuzie, îi spusese „ia loc, căci ești fiul meu", după care trăsese sertarul biroului, îi făcuse semn să se ducă la el, îi dăduse cinci lire și adăugase „banii aceștia ți se cuvin, să nu spui nimănui".

Pofta de viață, simțul umorului și plăcerea de a scrie au făcut din Ahmet Rasim unul dintre cei mai mari scriitori ai Istanbulului. Ahmet Rasim a știut să compenseze, prin optimismul, bucuria și energia sa inepuizabilă, melancolia care pusese stăpânire, ca urmare a „catastrofei", pe romancierul Tanpınar, pe poetul Yahya Kemal și pe memorialistul Abdülhak Şinasi Hisar, lăsând-o cu chibzuință la o parte. Deși era interesat de istorie, deși a scris cărți inspirate de asemenea subiecte, așa cum au făcut toți scriitorii pasionați de Istanbul, n-a căutat în trecut „o epocă de aur dispărută", căci a știut să echilibreze prin altceva sentimentul melancoliei și al pierderii. Pentru el, trecutul Istanbulului nu reprezenta un tezaur sacru în care urma să-și caute forța necesară și resursele unei voci autentice pentru a scrie mari opere în stil occidental, ci un tărâm amuzant și plăcut, la fel ca orașul, ale cărui

ipostaze cotidiene îi plăcea să le urmărească, și ca locuitorii lui.

Subiectul Orient-Occident sau subiectul „schimbării civilizației" nu-l interesa peste măsură, așa cum nu-i interesa nici pe istanbulezi, preocupați de necazurile vieții de zi cu zi. În ceea ce-l privea, era o temă interesantă datorită occidentalizării, a practicilor excesiv de pretențioase, a comportamentului snobilor demni de zeflemea. Scrisese în tinerețe romane și poeme cu veleități literare, iar când se vădise că nu avea succes, rămăsese cu un anumit scepticism, cu un umor, cu un cinism subtil la adresa a tot ceea ce era artificial și pretențios. Plăcerea cu care lua în derâdere diversele stiluri de recitare ale snobilor poeți istanbulezi care-i imitau pe parnasienii sau pe decadenții francezi, obiceiul acestora de a-i opri pe trecători și de a le recita poeme, iscusința cu care aduceau imediat vorba despre cariera sau poeziile lor ne fac să simțim neîntârziat distanța pe care o așeza Ahmet Rasim între propria-i persoană și cultura elitelor occidentalizante, ai căror reprezentanți fuseseră inițial funcționari ai Sublimei Porți, la fel ca el.

Dar aspectul definitoriu al vocii și al manierei de expresie a lui Ahmet Rasim decurgea din faptul că era un gazetar, un foiletonist – *feuilletoniste,* potrivit termenului utilizat în Franța pe vremea aceea – care se întreținea din scris. Cum politica, ce nu-i stârnea prea mari emoții, lăsând la o parte furiile și atașamentele de moment, era un subiect primejdios și cu neputință de abordat, date fiind represaliile statului și cenzura (povestea amuzat cât de aerisite rămâneau, uneori coloanele de ziar, după ce se tot tăia câte ceva pe ici, pe colo), s-a consacrat cu toată forța de care era capabil observării entuziaste, nesățioase a orașului în care trăia. („Dacă nu reușești să-ți găsești un subiect din pricina interdicțiilor și a îngustimii zonei politicului, abordează problemele municipalității și viața orașului, pentru că acestea sunt citite întotdeauna!" Acesta este sfatul unui foiletonist istanbulez care avea în urmă treizeci de

ani de activitate.)

Prin urmare, Ahmet Rasim a scris necontenit, vreme de o jumătate de secol, despre tot ceea ce privea Istanbulul, de la soiurile de beţivi la vânzătorii stradali din cartierele de la periferie, de la băcani la saltimbanci, de la muzicanţi la cerşetori, de la splendoarea cartierelor de pe Bosfor la cârciumi, de la ştirile cotidiene la pieţe, de la locurile de distracţie, pajişti şi parcuri la pieţe şi târguri, de la

frumuseţile fiecărui anotimp în parte la gloate, de la bătăile cu bulgări de zăpadă şi săniuş la istoria presei, de la bârfe la meniurile restaurantelor. Se dădea în vânt după liste, după clasificări şi avea o minte înclinată către descoperirea diferenţelor dintre temperamente, personalităţi, particularităţi. Simţea acelaşi entuziasm faţă de occidentalizare, faţă de diversitatea oraşului care aducea cu sine, zi de zi, o altă noutate, o altă ciudăţenie, un alt dezastru sau o altă aberaţie, date fiind capriciile migraţiilor şi ale istoriei, ca un botanist confruntat cu varietatea şi bogăţia plantelor dintr-o pădure. Îi sfătuia mereu pe tinerii scriitori să aibă

„întotdeauna un caiet de însemnări asupra lor” când colindau orașul.

Ahmet Rasim a reunit cele mai frumoase dintre aceste articole, scrise în ritm susținut, între anii 1895–1903, într-un volum intitulat *Scrisori despre oraș*. Deprinderea de a așterne pe hârtie nemulțumirile legate de municipalitate, pe care o urmărea în calitatea sa de „foiletonist al orașului”, așa cum se autointitulase cu ironia lui dintotdeauna, de a-și nota observațiile legate de viața de zi cu zi, de a lua pulsul așezării își avea, de fapt, obârșia tocmai în anii 1860, când literatura și ziarele franceze reprezentau o pildă în această privință. Namık Kemal[28], care era înrâurit nu doar de piesele de teatru și de poemele lui Victor Hugo, ci și de atitudinea sa romantică și combativă, publicase în 1867, în gazeta *Tasvir-i Efkâr*[29], „Epistole de Ramadan”, demonstrându-i cititorului otoman că genul epistolar nu era folosit doar de oamenii de stat și de iubitele lor pentru a-și împărtăși felurite taine și a se amenința reciproc, că prin intermediul „scrisorilor” publicate astfel te puteai adresa unui oraș întreg ca și cum te-ai fi adresat unei persoane apropiate, unei iubite. Epistolele lui Namık Kemal, care prezentau detaliile stilului de viață istanbulez în perioada Ramadanului, nu se mărginesc să rămână doar primul exemplu de „epistole urbane”, de genul celor abordate mai târziu de către foarte mulți scriitori, ci îi determină pe istanbulezi să perceapă că alcătuiesc, prin intermediul gazetelor, o comunitate închisă, apelând la o modalitate de adresare de genul scrisorii, care este, în mod tradițional, încărcată de conotațiile presupuse de confidențialitate,

---

[28] Scriitor, gazetar, istoric şi reformator social (1840–1888), exponent al „perioadei Reformelor” (Tanzimat), care s-a ilustrat prin implicarea în mişcările reformiste din Imperiul Otoman, dar şi prin poziţia naţionalistă, pe fondul dezbaterilor privitoare la viitorul acestuia.

[29] Descrierea ideilor (turc.).

intimitate și asociere. Dincolo de Ahmet Rasim, cel mai scrupulos dintre autorii de epistole despre Istanbul, care și-a făcut o ocupație și o obsesie din a pătrunde în viața cotidiană a orașului, dând sfaturi și formulând critici, deși era lipsit de orice simț al umorului, a fost Ali Efendi, cunoscut ca Basiretçi Ali Efendi[30] (și pomenit la un moment dat, când gazeta pe care o edita cu sprijinul Palatului imperial a publicat din neatenție un articol indezirabil, ca Basiretsiz Ali Efendi[31]), deoarece gazeta pe care o edita se numea *Basiret*[32] în timp ce în articolele cotidiene ale lui Ahmet Rasim, care nu numai că avea gust muzical, dar și compunea muzică, puteai percepe toate vocile Istanbulului, cei care citeau „scrisorile" lui Basiretçi Ali Efendi încercau sentimentul că urmăreau un film mut, în alb-negru, a cărui acțiune se petrecea pe străzile Istanbulului anilor 1870.

Aceste articole adresate orășenilor și orașului, în care și-au încercat forțele foarte mulți editorialiști, de la Ahmet Rasim la Burhan Felek, fără a folosi uneori, de-a lungul întregului secol XX, titulatura de „scrisori urbane", mai aveau și o a doua menire, dincolo de faptul că reflectau culorile, mirosurile, sunetele Istanbulului, precum și umorul și dispoziția autorului: să le insufle istanbulezilor bunele maniere și normele de conduită care se cereau a fi respectate pe străzi, în parcuri și grădini, în magazine și locuri de divertisment, pe vapoare, pe poduri, în piețe, în tramvaie. Cum era foarte greu să formulezi critici la adresa sultanului, a statului, a guvernului, a poliției, a armatei, a mai-marilor religiei, ba chiar, uneori, a municipalității, privilegiații care știau să scrie și să citească îi transformau pe oamenii lipsiți de apărare și identitate, pe istanbulezii care pășeau, se plimbau, își vedeau de treburi pe

---

30 Clarvăzătorul Ali Efendi (turc.).

31 Nevăzătorul Ali Efendi (turc.).

32 Clarviziunea (turc.).

străzile orașului în țintă unică a criticilor și mâniei lor. Faptul că știm astăzi ce făceau pe străzi, în ultimii o sută treizeci de ani, ce mâncau, despre ce vorbeau, ce fel de sunete scoteau istanbulezii mai puțin instruiți decât cititorii de gazete și decât foiletoniștii se datorează obsesiilor foiletoniștilor fideli orașului, care apostrofau acea gloată, uneori cu mânie, alteori cu afecțiune, de cele mai multe ori cu dispreț.

Ori de câte ori mă confruntam într-un foileton, de-a lungul celor patruzeci și cinci de ani de când am învățat să scriu și să citesc, cu genul acesta de admonestări și povețe, care funcționau uneori în sensul modernizării, alteori în sensul atașamentului față de valorile tradiționale, îmi aduceam aminte cu plăcere de vocea mamei, care ne spunea cândva NU SE ARATĂ CU DEGETUL.

16.
Nu mergeți pe stradă cu gura deschisă

Prezint mai jos o selecție arbitrară de sfaturi, atenționări, perle, lamentații extrase din moștenirea de sute de mii de pagini lăsată de acei foiletoniști nemărturisiți sau vădiți care au scris cele mai amuzante pagini din istoria de o sută patruzeci de ani a presei istanbuleze:

„Trăsurile noastre comune, inspirate de omnibuzele franceze, țopăie ca niște potârnichi, din piatră-n piatră, între Beyazıt și Edirnekapi, din pricina drumurilor desfundate.” (1894)

„Ne-am săturat să constatăm că, după fiecare ploaie, se inundă toate piețele orașului. Să se rezolve odată problema asta, indiferent cine-o fi s-o facă!” (1946)

„Date fiind majorarea chiriilor percepute pentru prăvălii, a impozitelor, precum și nesfârșitele migrații către orașul nostru, acum au ajuns să se-mbulzească pe vapoare, după vânzătorii de

lame de ras, de covrigi, de midii umplute, de batiste de hârtie, de papuci, de tacâmuri, de articole de galanterie de jucării, de apă, de suc, și vânzătorii de budinci, *kokoreç*[33], dulciuri, *kebap*." (1949)

„S-a spus cândva că birjarii vor purta, cu toții, un singur gen de îmbrăcăminte, pentru a înfrumuseța orașul; ce cochet ar fi arătat acum dacă s-ar fi pus în aplicare această idee!" (1897)

„Printre reușitele stării de asediu se numără și faptul că maxi-taxiurile nu mai opresc acum decât în stațiile care le-au fost indicate. Ce însemna anarhia aceea de pe vremuri?!" (1971)

„Interdicția ca producătorii să mai comercializeze șerbeturi despre care primăria nu are știință cu ce vopsele și fructe sunt preparate este o decizie bună." (1927)

„Când vedeți o femeie frumoasă pe stradă, n-o priviți cu dezgust, de parcă ați fi cât pe ce s-o ucideți, ori cu prea multă dorință, iar dacă vi se încrucișează privirile cu ale ei zâmbiți-i frumos și treceți mai departe, ferindu-vă ochii." (1974)

„Inspirați de un articol apărut în celebra gazetă pariziană *Le Matin* cu privire la diversele maniere de a merge prin oraș, le reamintim și noi celor care nu știu să meargă cum se cuvine pe străzile Istanbulului care este oful nostru: nu mergeți pe stradă cu

[33] Intestine de oaie prăjite şi asezonate cu diverse condimente, ierburi aromatice, etc.

gura deschisă.” (1924)

„Sperăm ca noile aparate de taxare instalate de conducerea militară în taxiuri să fie, de data aceasta, puse în funcțiune atât de către șoferi, cât și de către călători, așa încât în orașul nostru să nu se mai ajungă la tocmeli în spiritul lui «dă cât poți, frate», la certuri, la povești cu poliția, așa cum se-ntâmpla cu douăzeci de ani în urmă, pe vremea ultimelor aparate de taxat.” (1983)

„Obiceiul vânzătorilor de năut prăjit și al vânzătorilor de magiun de a le da copiilor năut și magiun contra unei bucăți de plumb, nu a banilor, nu numai că-i îndeamnă pe copii la hoție, ci mai și face ca pietrele tuturor cișmelelor din Istanbul să fie furate iar robinetele rupte, în vreme ce plumbul care acoperă cupolele criptelor și ale moscheilor să fie făcut bucățele.” (1929)

„Megafoanele camioanelor de la Aygaz, ale camioanelor cu roșii și cartofi, precum și vocile neplăcute ale vânzătorilor au transformat orașul într-un iad.” (1992)

„Am făcut un salt în direcția ridicării câinilor de pe străzi. Dacă s-ar mai fi continuat vreo două-trei zile în același ritm susținut, dacă ar fi fost îngrămădiți cu toții pe Hayırsızada[34], dacă ar fi fost răzlețite toate haitele, dobitoacele acestea ar fi dispărut cu totul din oraș... Acum iar nu se mai poate merge pe stradă de atâta mârâit.” (1911)

„Hamalii care dețin cai au lăsat iar mila deoparte, împovărându-și armăsarii peste puterea lor de a îndura, și le bat pe

---

[34] Cea mai mică dintre insulele din zona Istanbulului, folosită în perioada bizantină ca loc de exil, dar şi de retragere pioasă. A devenit celebră datorită acţiunii întreprinse în 1910 de către autorităţile otomane care, confruntate cu problema aparent insolubilă a câinilor străzii, au dispus strângerea şi „deportarea” acestora în insula amintită. Cei circa 80 de mii de câini au fost abandonaţi pe insulă, fără hrană şi apă, ajungând să se mănânce între ei. Acţiunea respectivă a stârnit numeroase controverse şi a fost considerată de rău augur de către o parte dintre locuitorii oraşului, care au pus pe seama ei „ghinioanele” din perioada Războaielor Balcanice şi apoi a Primului Război Mondial.

bietele dobitoace chiar în inima orașului.” (1875)

„Închizând ochii la căruțele care pătrund până și în cele mai exclusiviste zone ale orașului, pe motiv că acestea sunt pâinea săracului, condamnați Istanbulul la privelişti pe care nu le merită deloc.” (1956)

„Știind cât de mare este la noi dorința oamenilor de a coborî primii de pe vapoare sau din alte mijloace de transport, n-avem cum să-i oprim pe cei care sar de pe vas înainte ca acesta să acosteze la Haydarpașa, chiar de-ar fi să strigăm «primul care sare e măgar!»”. (1910)

„Practica unor gazete de a-și înscrie cititorii la tragerile pentru Biletul de Avion (loterie) spre a-și spori tirajele face ca în ziua tragerii să apară cozi și mulțimi neplăcute în fața redacțiilor.” (1928)

„Cornul de Aur a încetat să mai fie Corn de Aur, devenind în schimb bazinul scârnav al unor fabrici, ateliere și abatoare; am distrus Cornul de Aur prin schelete de vapoare, acizi industriali, catranuri scurse din ateliere și canale de evacuare.” (1968)

„Foiletonistului dumneavoastră urban îi sosesc plângeri potrivit cărora paznicii din bazare și din mahalale obișnuiesc să picotească

noaptea prin cafenele în loc să patruleze pe străzi, iar în foarte multe cartiere nici măcar nu se mai aude ciomagul paznicului.” (1879)

„Se spune că vestitul scriitor francez Victor Hugo obișnuia să urce de cele mai multe ori la etajul de sus al omnibuzelor cu cai de la Paris, colindând astfel orașul de la un capăt la altul și studiind comportamentul concetățenilor săi. Ieri am făcut și eu același lucru și am ajuns la concluzia că foarte mulți dintre concetățenii noștri istanbulezi circulă pe străzi foarte neglijent, izbindu-se necontenit unii de alții, că obișnuiesc să arunce pe jos bilete, cornete de înghețată ori coceni de porumb, că pietonii circulă pe șosele iar mașinile pe trotuare și că toți locuitorii orașului sunt foarte prost îmbrăcați, nu atât din sărăcie, cât din lene și ignoranță.” (1952)

„Dacă vom circula pe străzi ori prin piețe respectând regulile de circulație, la fel ca în Occident, nu așa cum ne trece prin minte ori cum ne vine nouă, vom scăpa de haosul care domnește în jur. Dacă o să mă-ntrebați însă câte persoane din acest oraș cunosc regulile de circulație, asta este altă poveste...” (1949)

„Ceasurile acelea mari, proțăpite de o parte și de alta podului (din Karaköy), îi torturează pe istanbulezi cu speranțe deșarte, la fel ca toate ceasurile publice din oraș, punându-și în mișcare arcurile

la întâmplare și făcându-i pe unii să creadă că vaporul lor, care este ancorat la debarcader, a plecat de mult, iar pe alții – că vaporul continuă să-i aștepte, deși a plecat de mult." (1929)

„A sosit sezonul ploilor, s-au deschis și umbrelele, bravo, dar oare știm să mergem pe străzi fără a ne scoate ochii unii altora cu marginile umbrelelor deschise, fără a ne izbi de alți cetățeni cu umbrele, ca mașinuțele din parcurile de distracții și fără a umbla buimaci pe trotuare, ca niște mine plutitoare pentru că umbrelele ne îngustează raza vizuală?" (1953)

„Ce păcat că zona Beyoğlu a devenit de nefrecventat din cauza filmelor erotice, a aglomerației, a țevilor de eșapament ale autobuzelor și automobilelor!" (1981)

„De cum izbucnește vreo boală molipsitoare pe undeva prin Istanbul, primăriile noastre se-apucă, în general, să presare var ici și colo, pe câteva dintre străzile murdare și zoioase ale orașului; asta în vreme ce mormanele de gunoaie zac la vedere..." (1910)

„După cum bine știe toată lumea, primăria urma să îndepărteze cu totul câinii și măgarii, iar poliția, cerșetorii și vagabonzii din Istanbul. Lucrul acesta nu s-a întâmplat însă, iar acum ne-am mai

pomenit și cu o șleahtă de martori mincinoși.” (1914)

„Ieri, nici vorbă de urcat în tramvaie prin partea din față ori de respect față de cei mai vârstnici, pe motiv că a nins... Constatăm de fapt mereu, cu regret, că normele de conduită urbană, pe care nimeni nu le cunoaște, au fost date uitării.” (1927)

„Interesându-mă de prețul artificiilor care, în cursul acestei veri, au ajuns să fie lansate nebunește, seară de seară, prin toate ungherele Istanbulului, m-am gândit că folosirea acelor sume de bani, irosite acum pe amuzament și ostentație, pentru instruirea copiilor săraci din urbea noastră, care numără zece milioane de locuitori, i-ar face mai fericiți până și pe concetățenii care se distrează la nunțile respective. N-am dreptate?” (1997)

„Casele «de apă dulce»[35] de care erau atât de scârbiți artiștii frânci înzestrați cu gust și inimă erodează cu temeinicie, mai cu seamă în ultima vreme, peisajul Istanbulului, asemenea unui roi de

[35] Această sintagmă era folosită în mod tradiţional cu referire la levantini (numiţi *tatlısu Frengi*, „frânci de apă dulce”), ajungând să-i desemneze apoi, în sens mai larg, pe europeni şi mai ai seamă pe francezi. Casele „de apă dulce” erau, prin urmare casele în stil european sau „levantin”.

molii care face praf o bucată de stofă. În ritmul acesta, Istanbulul se va transforma într-o grămadă de imobile dezgustătoare, iar pricina acestui fenomen nu trebuie căutată doar în incendii, în sărăcia abătută asupra noastră, în slăbiciune, ci și, într-o oarecare măsură, în patima noastră pentru nou." (1922)

17.
Plăcerile picturii

La câtva timp după ce am început școala, am descoperit că-mi plăcea foarte mult să desenez și să pictez. Folosirea cuvântului „descoperire” în acest context ar putea fi însă înșelătoare, căci ar putea sugera revelația unui lucru preexistent, de care nu eram însă conștient, la fel ca în cazul descoperirii Americii. Aveam o plăcere sau o aptitudine tainică pentru pictură, însă nu-mi dădusem încă seama de ea pe vremea când începeam școala. Ar fi mai corect să spun așadar că, după cum s-a vădit, priveam pictura ca pe o îndeletnicire plăcută, emoționantă. Aceasta înseamnă, implicit, revelația stării de spirit personale pe care o numim „aptitudine”, precum și a talentului. La mine nu exista însă așa ceva.

Sau exista, dar n-avea importanță. Simțisem că era plăcut să pictezi și fusesem foarte fericit de această descoperire. Acesta era singurul lucru care conta.

Într-o seară, la ani de zile după aceea, l-am întrebat pe tata cum de își dăduseră seama de înclinația mea pentru pictură.

— Ai desenat un copac și, pe una dintre ramurile lui, o cioară, mi-a spus el. Mama ta și cu mine ne-am uitat unul la altul, căci cioara din desenul tău stătea pe creangă ca o cioară adevărată.

Mi-a plăcut și am crezut întotdeauna această poveste, chiar dacă nu deslușește cum trebuie cele întâmplate, ba chiar este derutantă. Copacul și cioara pe care le-am desenat la șapte ani nu erau, în mod foarte probabil, ceva atât de ieșit din comun. Partea fascinantă a poveștii relatate de tata se lega de faptul că, sub înrâurirea desenului, el și mama ajunseseră deodată la concluzia că „aveam

înclinație pentru pictura”. Hotărâtoare, în această privință, a fost capacitatea tatei, mereu optimist și nespus de încrezător în sine, de a crede cu adevărat că tot ceea ce făceau fiii lui era minunat. Atunci nu gândeam, desigur, așa. Eram la fel de convins ca și părinții mei că mă bucuram de o înzestrare excepțională pentru artele plastice – ceva ce lumea avea să numească mai târziu aptitudine.

Pe măsură ce pictam și le arătam celor din jur ceea ce făceam, eram lăudat, mi se adresau cuvinte plăcute, ba chiar eram întâmpinat cu o mirare care mi se părea sinceră. Parcă mi s-ar fi pus la îndemână o mașinărie, așa încât să pot fi alintat, sărutat, îndrăgit, apreciat. Iar eu apăsam pe buton și pictam sau desenam ori de câte ori mă plictiseam. Părinții mei îmi cumpărau hârtie, vopsele, creioane, iar eu trudeam întruna, arătându-mi creațiile mai cu seamă tatei. El avea exact reacția pe care o doream: se uita de fiecare dată la tabloul sau la desenul pe care-l realizasem cu o admirație și o uimire care mă mirau până și pe mine și îl comenta:

— Ce frumos l-ai închipuit pe omul acesta care prinde pește! Iar pentru că el este plictisit, ai zugrăvit marea întunecată. Cel de alături este băiatul lui, nu-i așa? Păsările așteaptă și ele să se arate peștii... Foarte inteligent!

Dădeam îndată fuga în camera alăturată și mă așterneam din nou pe pictat. Cel aflat lângă bărbatul care pescuia nu era, de fapt, fiul, ci prietenul lui, dar pentru că-l desenasem, din greșeală, cam mic, ajunsese să-i fie fiu. Acum aveam însă o oarecare experiență, oricât de limitată ar fi fost ea, în privința modului în care trebuia să întâmpin elogiile tatei. Luam din spusele lui acea parte care mă satisfăcea pe mine, iar apoi, când îi arătam pictura mamei, îi spuneam acesteia:

— Uite cum a ieșit. Bărbatul care prinde pește și băiatul lui.

— Bravo, dragul meu, e frumos! spunea mama. Dar ce-ar fi să-ți mai faci și lecțiile?

Într-o zi, la școală, s-au îmbulzit toți colegii să se uite la o pictură

pe care tocmai o făcusem, iar profesorul nostru cu strungăreață a atârnat-o pe perete. Am încercat un sentiment de nedescris, de parcă mi s-ar fi revărsat din buzunare tablete de ciocolată și jucării. Tot ceea ce aveam de făcut era să zugrăvesc asemenea miracole, asemenea iluzionistului care dă la iveală de niciunde iepuri și porumbei, iar apoi să primesc elogii pentru ele.

În plus, înclinația mea prinsese să evolueze către o dexteritate la care ajunsesem puțin câte puțin, în timp. Pentru că, pictând mereu în legea mea, făcusem progrese. Eram atent la modul în care erau redate, în benzile desenate, în caricaturile din ziare, în ilustrațiile rudimentare din manualele și revistele școlare, câte o casă, câte un copac, câte un om care stătea în picioare. Nu desenam după natură, privind obiectele, străzile, ci reproduceam imaginile care-mi veneau mie în minte. Spre a-mi rămâne în minte și a mă putea inspira, o imagine trebuia să fie simplă, așa cum erau imaginile din benzile desenate, din caricaturi, din cărțile de școală. Picturile în ulei ori fotografiile erau la fel de dificile ca viața, ba chiar mai complicate decât ea. De vreme ce nu reușeam să-mi dau seama cum anume fuseseră făcute, nu reușeau să-mi trezească nici plăcerea de a le reproduce. Mă încântau în schimb cărțile de colorat, așa încât mă duceam mereu cu mama la Alaaddin și mai cumpăram câte una, dar nu pentru a o colora: priveam stăruitor imaginile, iar apoi le așterneam pe hârtie. Casele, copacii ori străzile desenate astfel îmi rămâneau întipărite în minte.

Îmi plăcea să desenez copaci. Desenam doar un copac, unul singur. Îi schițam la repezeală ramurile, frunzele. Conturam munții care se zăreau printre ramuri, printre frunze. Mai în spate desenam alți doi munți, și mai înalți decât primii. Apoi, inspirat de stampele japoneze pe care le văzusem până atunci, schițam cel mai înalt și mai sensibil munte, aflat în spate de tot. Mâna mea învățase foarte bine să-i zămislească. Norii și păsările pe care le închipuiam erau asemenea norilor și păsărilor pe care le văzusem în alte imagini.

Desenam amintindu-mi de ele, dar era vorba de creațiile mele, iar copacii, munții, norii arătau de parcă ar fi fost aievea. La sfârșitul desenului, ajungeam la partea cea mai plăcută a îndeletnicirii mele: zugrăveam zăpada de pe piscul celui mai înalt dintre munți, aflat dincolo de munții ce se vedeau în zare.

Ridicam apoi desenul de pe masă, îl țineam ceva mai departe de ochi și-mi contemplam încântat opera. În timp ce priveam imaginea pe care o realizasem, înclinam capul spre stânga, spre dreapta sau, alteori, sprijineam desenul de ceva, mă îndepărtam și-l admiram puțin de la distanță. Da, asta era, era frumos, eu îl făcusem. Faptul că zugrăvisem acea imagine, că o priveam ca și cum i-ar fi aparținut altcuiva, așa cum privesc acum pe fereastră, era plăcut.

Uneori însă, când doream să văd desenul pe care-l plăsmuisem prin ochii altora, simțeam că-i lipsea ceva. Sau eram copleșit de o anumită emoție și-mi doream să prelungesc, să retrăiesc clipele acelea de plăcere fără seamăn pe care le încercam în timp ce lucram. Cea mai scurtă cale de a reveni la acea stare era să mai adaug imaginii un nor, câteva păsări, câteva frunze.

În anii care au urmat mi s-a întâmplat uneori să cuget că micile adăugiri făcute acelor desene sfârșiseră prin a le „strica”. Dar, deși știam foarte bine că era vorba de o cale mai directă de a reveni la satisfacțiile pe care le încercam în timp ce desenam, nu mă puteam abține. Uneori mă simțeam cuprins de o dorință intensă de a retrăi acele delicii, așa încât mă apucam de un nou desen, de o nouă pictură.

Ce fel de plăcere încercam în timp ce desenam sau pictam? În punctul acesta, memorialistul dumneavoastră își va îndepărta puțin relatarea de spiritul băiatului imatur și se va apropia, în încercarea de a-l pricepe pe acesta, de spiritul scriitorului ajuns la cincizeci de ani, care crede că s-ar putea explica pe sine.

1. Desigur că la originea plăcerii de a picta sau de a desena se

găsea plăcerea de a crea, într-o clipă, un miracol și de a-i determina pe cei din jur să-l accepte. Știam cu o parte a sufletului, încă de pe când desenam ori pictam, că aveam să-mi arăt lucrarea cuiva, că aceasta urma să fi apreciată, că aveam să fiu lăudat și răsfățat. Așteptarea aceasta a devenit treptat mai intensă, s-a contopit cu momentul în care desenam ori pictam și a făcut ca secundele în care creionul aluneca pe hârtie să fie, la rândul lor, încărcate de fericire.

2. Desenând mereu și privind stăruitor alte imagini, mâna și mintea mea începuseră să dobândească o anumită iscusință. Când schițam un copac bazându-mă tocmai pe această iscusință, mâna mi se mișca parcă de la sine. Era o plăcere să urmăresc admirativ, în timp ce creionul înainta grăbit pe hârtie, linia pe care o trasa mâna mea, de parcă ar fi fost vorba de opera altcuiva. Era ca și cum în mine s-ar fi cuibărit o altă persoană, care ar fi realizat acel desen. Această altă persoană avea o latură inteligentă, atrăgătoare, care-mi provoca spiritul. Eram uimit și-mi doream să cred că aș fi putut deveni la fel de strălucit și de atrăgător ca ea. În timp ce continuam să fiu stăpânit de uimire, o altă latură a mea cerceta unduirile copacului, amplasamentul munților, întregul desen, iar faptul că zămislisem, pe foaia albă de hârtie, acea lucrare ivită din nimic îmi dădea încredere în mine. Mintea mea se concentra, pe de o parte, asupra vârfului creionului, care se mișca pe hârtie fără ca eu să conștientizez ceea ce făceam, iar pe de alta controla de undeva din fundal ceea ce săvârșeam atunci. Acest al doilea moment, care venea pe urmă, acest moment al controlului exercitat de minte era oarecum la fel de plăcut ca o analiză critică. Dar adevărata plăcere – plăcerea micului pictor de a-și descoperi, privind mișcările propriei mâini, libertatea și curajul – se datora faptului că acel creion se așternea singur pe treabă. Alunecam cu creionul pe hârtie asemenea unui copil care alunecă cu sania pe zăpadă, detașându-mă de propria-mi persoană și contopindu-mă cu

cea de-a doua persoană care pătrundea în mine, preschimbându-mă într-o simplă linie.

3. Între senzația scindării dintre minte și mână, pe de o parte, și, pe de altă parte, senzația că mâna se mișca parcă în legea ei, desprinzându-se de minte, iar mintea pătrundea pe neașteptate într-o lume imaginară, exista o anumită similitudine senzorială. În plus, spre deosebire de lumile acelea ciudate pe care le plăsmuia mintea, mâna nu tăinuia ceea ce făcea, ci le arăta tuturor ceea ce plămădise, așteptând elogii, iar eu primeam laudele și mă simțeam mândru de ele. Desenul și pictura însemnau dominația asupra unei a doua lumi, a cărei existență nu-mi stârnea niciun fel de sentimente de vinovăție.

4. Oricât de imaginare ar fi fost lucrurile pe care le desenam – o casă, un copac, un nor –, acestea aveau un aspect material și real. Faptul acesta îmi făcea plăcere. Casa pe care o înfățișam devenea, parcă, a mea. Simțeam că puteam să pun stăpânire pe ceea ce desenam și pictam. Ideea descoperirii, a contopirii cu arborele sau cu priveliștea pe care-o zugrăveam mă scăpa de plictiseala prezentului, purtându-mă către o altă lume, ba mai mult, către o lume care era, într-o anumită măsură, adevărată, de vreme ce o puteam înfățișa și altora.

5. Îmi plăcea să simt mirosul, prezența hârtiei, a creionului, a caietelor de desen, a cutiilor cu vopsele, a celorlalte materiale. Mângâiam cu sinceră tandrețe foile albe de desen. Puneam deoparte desenele și picturile pe care le făceam, îmi plăceau însușirile lor specifice de obiecte, de lucruri.

6. Descoperirea acestor deprinderi și plăceri mărunte sădea în mine convingerea, întărită și de elogiile pe care le primeam, că eram o persoană specială, aparte. Nu le mărturiseam acest lucru celorlalți și nu mă făleam în fața lor, însă doream ca ei să perceapă acest lucru. Desenul și pictura îmi îmbogățeau viața, așa cum se-ntâmpla și cu cea de-a doua lume pe care o purtam în minte,

făceau ca forța de a abandona la modul conștient prima lume, prăfuită, cufundată în semiîntuneric să devină o latură binemeritată a personalității mele, acceptată și de cei apropiați.

18.
Colecția de informații și ciudățenii a lui Reșat Ekrem Koçu: Enciclopedia Istanbulului

Pe vremea când abia învățasem să scriu și să citesc, am găsit în biblioteca năpădită de praf din salonul bunicii, ale cărei uși zăvorâte, prevăzute cu geam, erau rareori deschise și în care se aflau enciclopedii din seria *Hayat,* romane îngălbenite de timp, hărăzite tinerelor, și tratatele de medicină ale unchiului meu din America, un volum de dimensiuni impresionante. Cartea, care se intitula *De la Osman Gazi la Atatürk* și al cărei subtitlu era *Panorama celor 600 de ani de istorie otomană,* mi-a plăcut nespus, atât datorită selecției subiectelor abordate, cât și ilustrațiilor, numeroase și ciudate. În anii următori, pe vremea când locuiam în felurite apartamente închiriate, îmi făcusem un obicei din a scoate din bibliotecă, ori de câte ori mă duceam în vizită la bunica, cartea aceea, pe care o reciteam cândva, în copilărie, mereu și mereu, rând cu rând, așezând-o pe biroul unchiului, în zilele când se spălau rufe la etajul la care locuiam noi, când nu mă duceam la școală, pretextând că eram bolnav, sau când pur și simplu fugeam de la ore și urcam la etajul bunicii.

Ceea ce făcea cartea aceea atât de plăcută, lăsând la o parte ilustrațiile în alb-negru, desenate de mână, pe care nu mă mai săturam să le privesc, era faptul că privea istoria otomană nu ca pe o însumare de bătălii, victorii, înfrângeri și tratate, relatate într-un limbaj semeț, cu accente naționaliste, așa cum se-ntâmpla în

manuale, ci ca pe o înșiruire de ciudățenii, de evenimente și personalități bizare, șocante, înfiorătoare, înspăimântătoare, ba chiar dezgustătoare. Din acest punct de vedere, cartea aducea cu acele

Tarihimizden Garib ve Meraklı Şeyler
DEHŞET VERİCİ BİR İDAM ŞEKLİ: ÇARMIH
KESİK BAŞI İLE TOP GİBİ OYNANAN VEZİR
GECE GÖMÜLEN VEZİR

Tarihimizden Garib ve Meraklı Şeyler
AYAKLARI İLE YAZI YAZAN KOLSUZ ÇOCUK
AŞİYAN
ÇOK KIYMETLİ BİR KABİR TAŞI
XVII. ASIRDA UÇAN ADAM HAZARFEN AHMED ÇELEBİ

„cărți de sărbătoare” din perioada otomană în care erau zugrăvite breslele ce se perindau prin fața sultanului, săvârșind, în acest răstimp, lucruri bizare, menite să-l amuze. Așa cum se poate constata și din miniaturile care înnobilează „cărțile de sărbătoare”, era ca și cum noi, cititorii „contemporani” ai acelei cărți ciudate, ne-am fi aflat acolo, în Piața Sultanahmet, unde sultanul contempla cu delectare, de la fereastra clădirii cunoscute astăzi sub numele de Palatul Ibrahim Pașa, avuția, culorile, stranietatea și parada feluriților meseriași înveșmântați în straie pe potriva îndeletnicirii lor. Era neobișnuit să contemplu de departe, de la fereastra noastră modernă, ciudățenia, stranietatea, dar și neașteptata umanitate a

otomanilor, pe care socoteam, satisfăcuți, că-i lăsaserăm în urmă, deoarece ne convinseserăm singuri că, după proclamarea Republicii și după occidentalizare, eram învăluiți în aura unei civilizații „mai raționale și mai științifice".

Prin urmare, citeam și eu cu băgare de seamă despre acrobatul care traversase, cu aceeași băgare de seamă, Cornul de Aur pe o funie întinsă între două catarge de corabie, la ceremonia de circumcizie a Șehzadelei Mustafa, fiul sultanului Ahmet al III-lea, și priveam cu plăcere ilustrația în alb-negru care înfățișa evenimentul respectiv. Aflam că pe Urcușul Karyağdı, aflat în zona Eyüp, fusese întemeiat un cimitir al călăilor, deoarece „strămoșii" noștri nu găsiseră cu cale să-i îngroape pe gâzi, care-și făcuseră o îndeletnicire din uciderea oamenilor în schimbul banilor, în aceleași cimitire cu alți muritori. Citeam că în 1621, pe vremea lui Osman al II-lea, fusese o iarnă aprigă, prilej cu care Cornul de Aur înghețase bocnă, iar Bosforul, doar în parte, și-mi făcea mare plăcere să studiez îndelung detaliile unei imagini care închipuia un șir de bărci așezate pe sănii și niște corăbii prinse între ghețurile de pe Bosfor, fără să-mi treacă deloc prin minte că ilustrațiile din carte reflectau, la fel ca multe altele, mai degrabă imaginația bogată a ilustratorului decât realitatea ca atare. O altă ciudățenie la care-mi făcea plăcere să revin din vreme-n vreme era o imagine care înfățișa doi vestiți nebuni istanbulezi, din epoca lui Abdülhamit al II-lea. Era vorba de un bărbat pe nume Osman, care umbla întotdeauna gol pușcă (desenatorul îi acoperise „locul cu rușinea", aidoma persoanelor despuiate care se rușinează de cei care le privesc), și de o femeie, Madam Upola, care se-mbrăca cu tot ce găsea. Potrivit autorului, oamenii nu-i lăsau pe cei doi nebuni să pășească „pe pod" pentru că, ori de câte ori se-ntâlneau, se năpusteau unul asupra altuia și se-ncăierau. (Podul: pe vremea aceea nu existau nici podurile de pe Bosfor, nici cele patru poduri care traversează astăzi Cornul de Aur – nu exista decât podul de

lemn din Galata, care fusese construit în 1845, între Karaköy și Eminönü, care avea să fie reconstruit de trei ori până la sfârșitul secolului XX și pe care istanbulezii îl numeau, pur și simplu, „Podul”.) În acest răstimp, ochii mi se ațintea asupra imaginii unui bărbat care purta o cofă în spate și o funie în jurul gâtului, cu care era legat de un copac, și citeam că, în urmă cu o sută de ani, Hüseyin Bey, unul dintre primarii de pe vremuri ai Istanbulului, îl legase de acel copac, spre a-l pedepsi pentru că supusese la chinuri un biet animal nevinovat, pe un vânzător de pâine ambulant care-și priponise acolo calul împovărat de coșuri cu pâine, iar apoi se dusese la cafenea să joace cărți.

Cât de adevărate erau acele ciudățenii despre care se afirma că-și aveau, în parte, obârșia în „gazetele vremii”? De pildă, Kara Mehmet Pașa, un pașă din secolul al XV-lea, fusese cu adevărat descăpățânat în urma unor negocieri, pentru domolirea unei răzmerițe provocate de spahii la Istanbul; capul lui tăiat le fusese, poate, predat spahiilor, în speranța de a se pune capăt răzvrătirii, iar aceștia se jucaseră, poate, puțin cu căpățâna, vărsându-și asupra ei năduful la adresa vizirului, așa cum făceau unii oameni în asemenea împrejurări. Dar oare spahiii se puteau compara în vreun fel, în timpul acelei partide de fotbal cu capul, așa cum era ea zugrăvită în carte, cu jucătorii care driblează astăzi pe teren? Cum ochii mi se fixau asupra imaginii fără a pune asemenea întrebări, citeam mai departe cum fusese făcută fărâme și ucisă, în timpul unei revolte a spahiilor, Ester Kira, care era, în secolul al XVI-lea, multezimul vămilor și, totodată, „omul de mită” al lui Safiye Sultan și cum fusese țintuită fiecare parte a trupului ei pe porțile celor care-i dăduseră mită femeii și priveam, cu oarecare teamă, ilustrația ce înfățișa o mână bătută-n cuie pe o ușă.

Atenția deosebită și sinceră pe care-o acorda Koçu detaliilor de felul acesta, înspăimântătoare și bizare, se îndrepta și către un alt subiect după care se dădeau în vânt călătorii străini, și anume către

metodele de tortură și de condamnare la moarte folosite la Istanbul. Citeam că, pentru executarea pedepsei cu moartea prin cazna numită „cârligul", fusese amenajat un loc de execuție în Eminönü, că osândiții, goi așa cum îi făcuseră mamele lor, erau legați fedeleș, săltați cu niște macarale, iar apoi lăsați să cadă brusc peste cârligul acela ascuțit. Unui ienicer care o răpise pe tânăra soție a unui imam, îi tăiase părul și apoi o purtase prin oraș îmbrăcată în straie bărbătești, trăind cu ea o mare dragoste, îi fuseseră frânte, când fusese prins, mâinile și picioarele, după care fusese îngrămădit, alături de niște cârpe îmbibate-n ulei și praf de pușcă, în țeava unui obuzier și aruncat în aer. O altă metodă, prezentată drept „o formă îngrozitoare de condamnare la moarte", consta în plimbarea prin oraș, în chip de pildă, a vinovatului, care era răstignit, gol pușcă, pe o cruce, cu fața în jos și luminat de niște lumânări înfipte în capul umerilor și pe fese. În timp ce priveam o imagine ce înfățișa un făptaș în pielea goală care tocmai era supus la cazne, eram străbătut de un fior erotic, căci eram încântat să văd cum istoria Istanbulului era pusă în relație cu un astfel de sentiment al morții, care-ți vâra groaza-n oase, cu ilustrațiile acelea în alb-negru, pline de umbre, cu înșiruirea aceea de ciudățenii.

Cartea amintită se datora condeiului unuia dintre scriitorii istanbulezi pe care i-am pomenit mai devreme sub numele generic de „cei patru scriitori, melancolici și singuratici" – popularul istoric Reșat Ekrem Koçu. Nu fusese gândită de la bun început ca o carte, ci se datora reunirii în volum a suplimentelor pe patru pagini pe care le difuzase ziarul *Cumhuriyet* în 1954. (Cum ultima pagină a fiecărui supliment era rezervată „Lucrurilor ciudate și curioase din istoria noastră", dădeam peste această secțiune, care-mi plăcea foarte mult, la fiecare patru pagini.) Reșat Ekrem Koçu nu încerca, de fapt, pentru prima oară să-i determine pe oameni să îndrăgească și să citească această combinație aparte de povești ciudate, bizarerii, informații de ordin istoric ori enciclopedic și ilustrații în

alb-negru, desenate de mână. Prima sa tentativă de acest fel, petrecută cu zece ani în urmă, fusese *Enciclopedia Istanbulului*, pe care începuse s-o editeze în 1944 și pe care fusese nevoit s-o abandoneze, din lipsă de fonduri, în anul 1951, când ajunsese la pagina 1000 și la cel de-al patrulea volum, dar nu depășise încă litera B.

Koçu a mai încercat o dată să-și publice enciclopedia, pe care o elogia cu îndreptățită mândrie, afirmând că era „prima enciclopedie din lume referitoare la un oraș", reluând, la șapte ani de la abandonarea proiectului, litera A. Când se reapuca de treabă la vârsta de cincizeci și trei de ani, a decis să-și încheie lucrarea la cel de-al cincisprezecelea volum, de teamă ca nu cumva enciclopedia lui fără asemănare să rămână din nou neisprăvită, și s-a străduit să confere textelor un caracter mai „popular". De data aceasta avea mai multă încredere în sine și-și considera obsesiile personale mai umane și mai banale, așa încât nu se mai sfia de ele și nu vedea de ce n-ar fi consemnat în enciclopedie plăcerile, curiozitățile și pasiunile sale personale.

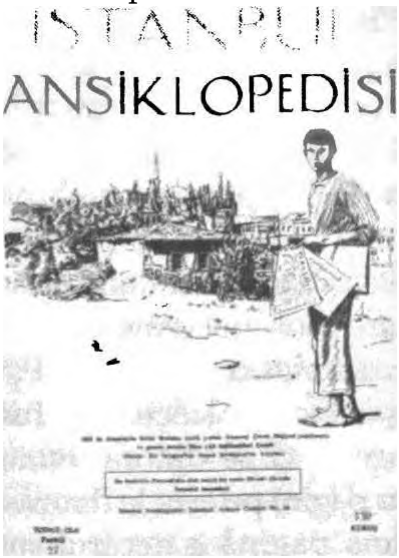

Textele incluse în cea de-a doua *Enciclopedie a Istanbulului* realizată

de Reșat Ekrem Koçu, care a început să apară în 1958 și a rămas din nou neisprăvită în 1973, când se afla la volumul XI și la litera G, sunt textele cele mai stranii și mai strălucite care s-au scris despre Istanbul în secolul XX, dar și textele cele mai adecvate spiritului orașului, prin compoziția și atmosfera lor.

Pentru a înțelege această enciclopedie ciudată, care a devenit o „carte-cult" pentru o mână de istanbulezi interesați de orașul lor și de literatură și pe care-mi face și mie mare plăcere să o citesc, deschizând orice volum, la întâmplare, se cuvine să-l cunoști mai întâi pe Reșat Ekrem Koçu.

Reșat Ekrem Koçu a fost unul dintre acele spirite aparte atinse de melancolia Istanbulului la început de secol XX – un spirit care a zămislit o imagine melancolică a orașului, nedusă însă până la capăt. Melancolia i-a definit întreaga existență, a constituit rațiunea tainică a operei sale, modul său specific de a privi viața și ultima sa înfrângere, dar sentimentul acesta nu se face remarcat în mod special, nu-ți este sugerat de cărțile, de scrierile sale. De aceea,

înțelegând melancolia lui Koçu, ar fi ciudat să spui, în primă instanță, că s-a contaminat de acest simțământ din istorie, de la

familia sa și, desigur, mai cu seamă de la Istanbul. Pentru că, la fel ca toți eroii sentimentali răniți de oraș, Reșat Ekrem Koçu vedea în melancolie cel mult o trăsătură din naștere, determinată de obârșie, care îi structura personalitatea. Socotea că sentimentul acesta de retragere în sine, de acceptare, dintru bun început, a înfrângerii în fața vieții nu-i fusese transmis de Istanbul, că, dimpotrivă, Istanbulul reprezenta, în ceea ce-l privea, cel mult o consolare.

Trebuie să știm că Reșat Ekrem Koçu s-a născut la Istanbul în familia unui funcționar-profesor (1905), că mama sa era fiică de pașă, că tatăl său a făcut multă vreme gazetărie și că viitorul scriitor a cunoscut împrejurări pe care le-au cunoscut și ceilalți scriitori melancolici din Istanbul, care erau asemenea și de-o vârstă cu el. Și-a petrecut întreaga copilărie asistând la războaie, înfrângeri și pribegii care urmau să pună capăt existenței statului otoman și să condamne Istanbulul, pentru zeci de ani, la o sărăcie de care n-avea să se mai poată izbăvi niciodată. În anii următori, acestea urmau să fie frecvent abordate în cărțile și articolele sale, alături de alte subiecte precum ultimele mari incendii la care fusese martor în copilărie, breasla tulumbagiilor, scandalurile de stradă, viața de cartier, cârciumile. În unele dintre scrierile sale pomenește de faptul că și-a petrecut o parte din pruncie într-un conac de pe țărmul Bosforului, care mai apoi a ars. Pe vremea când avea douăzeci de ani, tatăl său a cumpărat un conac de lemn în cartierul Göztepe, iar tânărul Koçu și-a petrecut o mare parte din viață într-o zonă în care asista mereu la destrămarea tradiției conacelor de lemn și a familiilor mari, numeroase de pe vremuri. Așa cum se întâmpla în toate situațiile de felul acesta, când conacul de lemn a sfârșit prin a fi vândut, ca urmare a înrăutățirii stării materiale a familiei și a conflictelor care o măcinau, Koçu nu s-a rupt de mediul său, ci a continuat să locuiască în Göztepe, chiar dacă o făcea acum în apartamente de bloc. Cea mai importantă decizie din

viața lui Koçu, care a constituit o expresie a spiritului său melancolic, orientat spre trecut, a fost decizia de a studia istoria la Istanbul, pe vremea când statul otoman se prăbușea și când ideologia fondatoare a Republicii Turcia reprima, împingea în subterane tot ceea ce avea legătură cu trecutul otoman, pe vremea când se împământenea deprinderea de a subestima și de a pune la îndoială acest trecut, pentru ca mai apoi, la absolvire, să fie angajat la universitate, ca asistent al istoricului Ahmet Refik, îndrăgitul său profesor.

Profesorul său, Ahmet Refik, care era cu douăzeci și cinci de ani mai în vârstă decât Koçu și care se născuse în 1880 la Istanbul, era primul istoric modern și popular al Istanbulului; scrisese o serie de cărți intitulate *Viața otomanilor în veacurile trecute* și devenise faimos publicându-le sub formă de fascicule, așa cum avea să procedeze și Koçu mai târziu cu enciclopedia sa. Pe de o parte preda cursuri la universitate, iar pe de altă parte căuta documente prin neorânduiala, printre tonele de praf din arhivele otomane, numite pe atunci *hazine-i evrak,* „tezaurul de documente", colinda din bibliotecă în bibliotecă, citea manuscrise interesante și stranii datorate cronicarilor otomani și, date fiind abilitățile sale literare – asemănătoare cu cele ale lui Koçu –, se folosea de acest material, pe care-l trecea în revistă cu repeziciune, pentru a scrie cărți de popularizare sau articole, pe care le publica prin gazete (era, totodată, un poet și un textier foarte îndrăgit). Excluderea din universitate, în timpul „reformei" din 1933, a lui Ahmet Refik, care îl înrâurise foarte mult pe Koçu prin multe dintre particularitățile sale, ca, de pildă, capacitatea de a îngemăna istoria cu literatura, abilitatea de a descoperi documente cu conținut bizar și de a le publica prin jurnale, calitatea sa de iubitor înfocat al cărții, care colinda anticariatele rând pe rând, strădania de a face din istorie o lectură accesibilă, obiceiul de a sta seara îndelung la taifas, în fața unui pahar cu băutură, a reprezentat o grea lovitură pentru Koçu.

Când profesorul său și-a pierdut reputata poziție prin „reformă” (grație căreia a fost epurat de la Facultatea de Drept și bunicul meu dinspre mamă), datorită faptului că era un apropiat al Partidului Libertății și Concilierii, care i se opusese lui Atatürk, și, mai ales, datorită atașamentului său pătimaș față de istoria și cultura otomană, Reșat Ekrem Koçu a rămas, la rândul lui, pe drumuri.

Koçu a fost și mai nefericit să-și vadă profesorul, care constituise pentru el un adevărat exemplu, murind în mizerie după ce, odată căzut în dizgrația statului și a lui Atatürk, se confruntase, vreme de cinci ani, cu singurătatea și dezinteresul celorlalți, după ce fusese nevoit să-și vândă, una câte una, cărțile din bibliotecă pentru a-și putea cumpăra medicamente. Așa cum avea să se-ntâmple peste patruzeci de ani și în cazul lui Koçu, multe dintre cele nouăzeci de cărți pe care le scrisese cândva Ahmet Refik nu se mai găseau pe piață la vremea când murea acesta.

Într-un articol nespus de trist referitor la moartea lui Ahmet Refik și la uitarea de care avusese parte, ca scriitor, încă din timpul vieții, Reșat Ekrem Koçu revine cu sincer lirism, vorbind despre profesorul său, la copilărie, menționează faptul că începuse să-l citească pe Ahmet Refik încă de pe vremea când era un băiat fericit, de unsprezece ani, care trăia într-un conac de lemn de pe Bosfor, „în anii trândavei copilării din care am ieșit asemenea peștilor strălucind de solzi care țâșneau din ape când aruncai undița în mare, la debarcaderul din fața vilei noastre de pe Bosfor” și arată cum se alimentaseră reciproc, pe de o parte, amintirile de pe vremea fericitei, etern pierdutei sale pruncii, care se petrecuse prin casele și vilele acelea de pe Bosfor pe care urma să le văd mai apoi arzând, rând pe rând, de-a lungul întregii mele copilării și tinereți, și, pe de altă parte, un sentiment de melancolie la fel de intens ca istoria otomană și ca Istanbulul însuși. Dar, dincolo de o țară care devenea din ce în ce mai săracă, de interesul scăzut al cititorilor și de Istanbul în sine, melancolia lui Reșat Ekrem Koçu

mai avea și o altă motivație puternică: faptul că era homosexual, în prima jumătate a secolului XX, la Istanbul.

Dacă analizăm subiectele romanelor sale populare, dacă le respirăm atmosfera pitorească, încărcată de violență și sexualitate și, mai cu seamă, dacă răsfoim la întâmplare *Enciclopedia Istanbulului,* ne dăm seama că Reșat Ekrem Koçu vorbea, încă din anii 1950, despre dorințele, plăcerile și obsesiile sale sexuale neobișnuite și că se comporta cu mult mai multă îndrăzneală decât toți scriitorii istanbulezi cu care era contemporan. *Enciclopedia Istanbulului* abundă, începând chiar de la primele sale fascicule, în cuvinte admirative la adresa frumuseții tinerilor și flăcăilor, exprimate cu nenumărate pretexte, a căror frecvență sporește apoi cu repeziciune. De pildă, Mirialem Ahmet Ağa, unul dintre „băieții de casă" ai lui Soliman Magnificul, este un „balaur uman" și un flăcău fraged, cu brațe ca niște ramuri de chiparos... Sau bărbierul Cafer este un „flăcău legendar prin frumusețea lui", pentru că Ulvi

Çelebi vorbește despre el în *Șehrengiz*[36], în care îi ridică în slăvi pe cei mai fermecători

oyulmuş bir çubuk ile içilmiği devirde o çu-
buklara «tütün çubuğu» ve ekseriya sâdece
«çubuk» denilirdi, dolayısı ile tütün içme-
ye «çubuk içmek», tütün ikramına «çubuk
ikram etmek», «çubuk çıkarmak», «çubuk
hüliâlâmı ve asrın
Efendisinindir.
Duhan için o şehir
Virin biçareler can ir

meșteșugari ai Istanbulului. „Ahmed Orfanul, frumosul vânzător de haine vechi”, potrivit titlului unui alt articol din enciclopedie un „gingaș flăcău de cincisprezece-șaisprezece ani”, este protagonistul unei povești istanbuleze cu același titlu. Autorul spune că era „un băietan desculț, cu șalvarii peticiți și răspeticiți, căruia i se zărea pielea prin sfâșieturile cămășii, dar altfel era de un farmec răpitor; sprâncenele i se arcuiau pe frunte aidoma unor peceți așezate pe beratul frumuseții, părul te ducea cu gândul la un cocor fercheș, pielea smeadă bătea în auriu, avea priviri năzuroase, vorba plină de cochetărie, iar trupul, vioi și vârtos ca o sabie”. Koçu, care-i punea pe desenatorii fideli enciclopediei sale să-i închipuie rând pe rând

[36] Cuvântul şehrengiz, care s-ar putea traduce prin „tulburătorul oraşului”, desemna o specie poetică de influenţă persană, care a început să se dezvolte la începutul secolului al XVI-lea şi care a fost intens cultivată până către sfârşitul secolului al XVIII-lea. Manuscrisele de acest tip (se cunosc, în prezent, patruzeci şi şase de astfel de scrieri) se prezentau, de fapt, adeseori ca nişte „catastife poetice” în care erau trecuţi în revistă cei mai frumoşi şi, eventual, mai „disponibili” tineri din aşezarea respectivă, care era, la rândul ei, prezentată pe larg, mai ales sub aspectul vieţii sociale.

pe acești eroi desculți, caută refugiu, în articolele apărute în primele volume ale lucrării, în caracterul licit al deprinderilor și jocurilor literare, asemenea poeților *divani* care elogiau, temerari, farmecul efebilor. În articolul *Civelek,* „Junii", descrie în amănunt relațiile dintre tinerii imberbi care intrau în rândurile ienicerilor și „vajnicii derbedei" care-i luau sub aripa lor ocrotitoare. După ce consemnează, în articolul *Civan*, „Băiețandrul", că „frumusețea ce constituie laitmotivul literaturii *divani* este frumusețea băiețandrilor", oferă cu mare plăcere detalii referitoare la istoria acestui cuvânt, despre care precizează că înseamnă „fecior proaspăt, de-a pururi tânăr". Această exprimare prudentă, strecurată, în primele volume, printre informații de natură istorică, literară, culturală lasă loc, în volumele ulterioare, libertății de a vorbi, cu orice prilej, despre flăcăii frumoși și despre coapsele lor. În articolul care poartă numele marinarului Dobrilovitch citim că acest „foarte chipeș" tânăr de origine croată făcea parte din echipajul unui vapor al companiei Șirket-i Hayriye, că în ziua de 18 decembrie 1864, în timp ce vaporul pe care lucra acosta la debarcaderul din Kabataș, acesta își prinsese piciorul între vapor și chei (una dintre cele mai profunde spaime împărtășite de toți istanbulezii), că piciorul i se desprinsese de trup odată cu cizma, căzând în mare, și că tânărul croat spusese în acel moment „mi-a picat cizma" – atât și nimic mai mult! Pentru a putea vorbi, în primele volume, despre flăcăi frumoși, despre efebi, despre băiețandri cu picioare dezgolite, se impunea ca Reșat Ekrem Koçu să parcurgă istorii, scrieri de tip *șehrengiz,* epopei populare, manuscrise uitate, aflate în biblioteci pe la care nu se abătea nimeni, antologii de poezie din perioada otomană, cărți bizare privitoare la cultura otomană și la cea istanbuleză, cărți de ghicit, cărți de sărbătoare, precum și gazete din secolul al XIX-lea (în care a nimerit peste chipeșul marinar croat), pentru care manifesta un interes deosebit.

În ultimii ani de viață, când îmbătrânea, Koçu și-a dat seama, întristat și mânios, că enciclopedia sa n-avea să se poată limita la cincisprezece volume și că n-avea s-o isprăvească niciodată, așa încât a început să nu mai simtă nevoia surselor scrise pentru a rămâne fidel fixațiilor sale. A început să le consacre articole de enciclopedie feluriților tineri, feluriților băieți cu care făcuse cunoștință, sub diverse pretexte, pe străzile, prin cârciumile, cafenelele și cazinourile Istanbulului ori pe podurile orașului, copilandrilor care vindeau ziare și care-i trezeau, fiecare, un interes aparte, celor mai frumoși și mai puri dintre elevii care vindeau, de sărbători, rozete cu emblema Asociației Aeronautice din Turcia. De pildă, în cel de-al zecelea an de lucru, la pagina 4767 a celui de-al nouălea volum al enciclopediei, care a început să apară când Koçu avea șaizeci și trei de ani, i-a consacrat un articol „înzestratului acrobat de 14–15 ani" pe care-l cunoscuse în perioada 1955–1956. Koçu povestește că îl văzuse într-o seară pe scena unui cinematograf de vară din cartierul Göztepe, unde-și petrecuse cea mai mare parte a vieții: „Cu pantofii, cu pantalonii și cu tricoul lui alb, care avea imprimate pe piept steaua și semiluna turcească, cu șortul alb, foarte decoltat, pe care-l purta când își făcea apariția, despuiat, în arenă, cu chipul lui inocent și plăcut, cu manierele, ținuta, purtările lui de domn, demonstra pe dată că se afla la nivelul omologilor săi din țările occidentale". Din continuarea articolului aflăm că autorul enciclopediei fusese întristat să constate că, la încheierea programului său, băiatul se apucase să umble cu o tavă în mână, făcând chetă, fără a se necăji însă pentru că nu izbutea să strângă bani, în ciuda aplauzelor cu care se alesese, și că scriitorul se bucurase să vadă că băiatul nu era excesiv de stăruitor și de servil. Koçu relatează abătut că băiatul acrobat în vârstă de paisprezece ani, care le dădea unora dintre spectatori cartea sa de vizită, făcuse cunoștință și cu scriitorul în vârstă de cincizeci și unu de ani, că în cei doisprezece ani care se scurseseră între acea primă

întrevedere de la cinematograf și redactarea articolului de enciclopedie autorul pierduse urma tânărului, deși le trimisese scrisori atât băiatului, cât și familiei sale, că, din păcate, misivele sale rămăseseră fără răspuns și că, din acest motiv, n-avea să poată consemna în enciclopedie ce mai făcuse personajul său în ultimii ani.

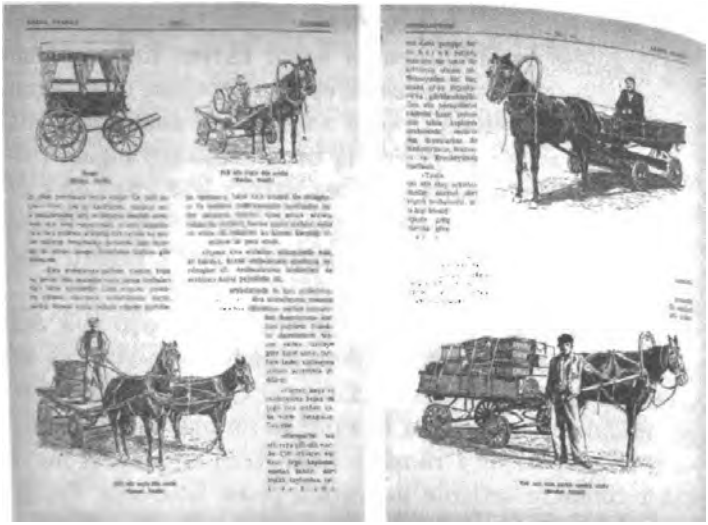

Cititorul curios și răbdător al anilor 1960, care continua să cumpere, fasciculă de fasciculă, opera lui Koçu parcurgea *Enciclopedia Istanbulului* mai degrabă ca pe o revistă care relata povești interesante, amuzante, ciudate, exotice referitoare la oraș, precum și o seamă de evenimente din viața de zi cu zi decât ca pe o sursă cuprinzătoare, care ordona toate informațiile privitoare la Istanbul. Îmi aduc aminte că în anii aceia vedeam, în unele case, fascicule din enciclopedie prin colțurile în care erau păstrate revistele săptămânale. Cât despre Koçu, acesta era cu mult mai puțin celebru decât opera sa, care era comercializată, la fel ca revistele, de către vânzătorii de ziare. Era cu neputință ca enciclopedia sa să se bucure de acceptare în Istanbulul anilor 1960, câtă vreme cuprindea însemnări care dădeau glas obsesiilor, pasiunilor, tristeților și dorințelor acestui exponent solitar al

orașului modern, devotat Istanbulului și tuturor informațiilor privitoare la el. Ori de câte ori răsfoiesc ultimele volume ale *Enciclopediei Istanbulului* care, la prima sa ediție și la primele volume ale celei de-a doua ediții, constituia o sursă de informare „științifică" sau „serioasă", ca urmare a sprijinului de care se bucura din partea foarte multor scriitori și profesori care împărtășeau aceeași dragoste pentru Istanbul, al unei generații de literați care simțea nevoia să protesteze împotriva occidentalizării și-a distrugerii orașului prin incendii și demolări, încerc toate deliciile de care ar putea avea parte un călător imaginar, rătăcitor la întâmplare prin trecutul și prezentul orașului, căci la aceste ultime tomuri echipa de redactare sfârșise prin a se restrânge progresiv, iar Koçu rezerva mai mult spațiu fixațiilor și curiozităților sale personale.

Și eu percep uneori dragostea de trecut și melancolia aflate în spatele acestui efort apreciabil, care l-a costat pe Koçu o viață întreagă, punându-mi întrebări legate nu atât de motivația lor istorică, cum ar fi prăbușirea otomanilor ori căderea Istanbulului în dizgrație, cât de sursele lor obscure, de ordin personal, aflate în copilăria scriitorului, desfășurată prin vile și case de lemn de pe Bosfor. Este posibil să-l asemănăm pe „enciclopedistul" nostru cu adevărații colecționari învăluiți în melancolie care, după o deziluzie personală, încep să strângă și să acumuleze instinctiv ba una, ba alta, renunțând la dragoste și la oameni, și care-și consacră întreaga viață acestei îndeletniciri. Koçu nu aduna însă lucruri, așa cum procedează colecționarii clasici, atașați de obiecte, ci tot soiul de informații bizare privitoare la Istanbul. Asemenea colecționarilor din Occident, care acționează mânați de un impuls profund, sincer, și care nu se gândesc niciodată de la bun început că lucrurile din colecția lor ar urma să ajungă într-un muzeu, Koçu aduna tot soiul de materiale, de detalii ciudate, de amintiri personale legate de oraș, și asta pentru simplul fapt că așa-i venea,

nu pentru că s-ar fi gândit la vreo enciclopedie oarecare pe care ar fi urmat s-o publice ulterior.

Este posibil ca nespus de ingenioasa idee de a realiza o enciclopedie a Istanbulului, menită să încorporeze toate acele materiale stranii, să-i fi trecut prin minte, aidoma unui colecționar care visează să întemeieze un muzeu, după ce a intuit probabilitatea ca inedita colecție să se extindă la nesfârșit, iar din clipa aceea să fi perceput aspectul material al colecției sale de informații. În articolele consacrate lui Koçu după moartea acestuia, profesorul Semavi Eyice, istoric al artei bizantine și otomane, care îl cunoștea pe istoric încă din anul 1944 și care scrisese foarte multe articole din cuprinsul enciclopediei încă de la prima ediție a acesteia, vorbea despre marea bibliotecă a lui Koçu, despre „articolele" pe care le purtase acesta cu sine ani de zile, ordonate în plicuri, despre colecția sa de tăieturi din ziare, de fotografii și desene, despre caietele, despre dosarele (astăzi pierdute) ticsite de notițele pe care și le făcuse citind ani de zile, cu răbdare, gazetele care apăreau la Istanbul în secolul al XIX-lea. În cursul unei întrevederi cu mine, același Semavi Eyice mi-a spus că răposatul Koçu mai avea și o colecție impresionantă de informații privitoare la crimele de proporții, ciudate și misterioase săvârșite în trecut la Istanbul.

Către sfârșitul vieții, pe vremea când își dădea seama întristat că enciclopedia sa avea să rămână neisprăvită, Koçu îi spusese prietenului său Semavi Eyice, într-un moment de supărare și proastă dispoziție, că intenționa să ardă în grădină toată acea acumulare de informații, toate acele materiale legate de Istanbul, toată acea colecție căreia-i consacrase o viață întreagă. *Enciclopedia Istanbulului* și-a încetat apariția în fascicule, care, de fapt, își răriseră simțitor apariția, în anul 1973, fără a mai fi nevoie ca Reșat Ekrem Koçu să fie copleșit de acea mânie de adevărat colecționar care te duce la gândul la Utz, eroul colecționar de porțelanuri al

romancierului Bruce Chatwin (cândva angajat la Sotheby's), care-și face într-o bună zi colecția țăndări, într-un acces de furie. Cu doi ani înainte, Koçu se certase, într-o clipă de arțag, cu înstăritul său asociat, care-l criticase

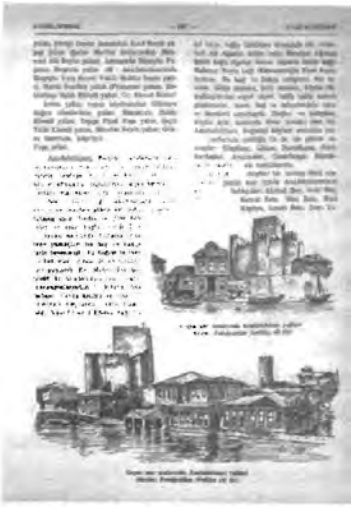

pentru că, mânat de maniile sale, copleșise enciclopedia cu articole lungi și inutile, așa încât, la închiderea biroului de la Babıali, își mutase întreaga colecție – ciornele, tăieturile din ziare și fotografiile – în apartamentul său din Göztepe. Koçu și-a trăit și el ultimii ani ai vieții izolat într-un apartament de bloc burdușit cu propria-i colecție (adică cu mormane de hârtii și fotografii), la fel ca toți colecționarii obsedați ai Istanbulului al căror trecut ascunde o poveste tristă și care nu izbutesc niciodată să așeze lucrurile pe care le-au strâns într-un muzeu. Casa de lemn construită de tatăl său fusese vândută după moartea surorii sale, dar Koçu nu se putea rupe de propriul cartier. Nu mai avea decât o singură persoană apropiată – pe Mehmet, un orfan pe care-l cunoscuse din întâmplare, la fel ca și pe ceilalți băieți de pe străzile Istanbulului care deveniseră articole de enciclopedie, pe care-l luase la el, îl adoptase și-l numise în fruntea editurii pe care o întemeiase.

Desigur că mai avea și vreo patruzeci de „prieteni" – istorici,

scriitori, literați – care scriseseră (cei mai mulți dintre ei, precum Semavi Eyice), vreme de treizeci de ani, articole pentru *Enciclopedia Istanbulului,* fără a pretinde vreodată drepturi de autor. Exponenții vechii generații de scriitori, care se numărau printre acești condeieri a căror trăsătură comuna era dragostea față de Istanbul, de genul lui Sermet Muhtar Alus, care semnase memorii și romane umoristice în care surprindea cartierele, tipurile umane, conacele și pașalele din Istanbulul secolului al XIX-lea, în permanentă goană după femei, Osman Nuri Ergin, care publicase o istorie foarte amănunțită a primăriei și un celebru ghid al orașului, apărut în 1934, și care pusese bazele Bibliotecii Municipale din Istanbul, donându-și propria bibliotecă, muriseră în perioada în care apăreau primele volume. Cât despre scriitorii din noua generație, aceștia se îndepărtau de Koçu „din capriciu", potrivit expresiei lui Eyice, așa încât la conversațiile care constituiau o parte inseparabilă a editării enciclopediei ori la ieșirile la cârciumă, care aveau loc la sfârșitul zilei, participa din ce în ce mai puțină lume, pe măsură ce treceau anii. Koçu avea o țâfnă de colecționar solitar pe care ar fi putut-o elucida un psiholog precum Melanie Klein – cea care a descifrat foarte bine copilăria unor persoane atașate obsesiv atât de oameni, cât și de obiecte.

De cele mai multe ori (în perioada 1950–1970), colaboratorii se întâlneau seara la redacția enciclopediei, iar după ce stăteau de vorbă îndelung, se duceau cu toții la câte o cârciumă din zona Sirkeci. Acești renumiți scriitori ai vremii, care nu acceptau printre ei nicio femeie și care, la fel ca poeții *divani* din Istanbulul de altădată, trăiau într-o lume centrată exclusiv pe bărbați, erau ultimii reprezentanți ai literaturii *divani,* ai tradiției taifasului și ai culturii masculine otomane private. Această cultură masculină tradițională, ai cărei exponenți vorbeau despre femeie într-un limbaj fantezist, stereotip, de parcă ar fi fost vorba de o creatură ireală, care erau interesați de dragoste ca de un subiect pur literar

și care asociau sexualitatea cu simțăminte de stranietate, păcate, maculare, amăgire, trădare, înjosire, slăbiciune, rușine, vinovăție, dar și cu teamă, este perceptibilă în fiecare pagină a enciclopediei. De-a lungul celor treizeci de ani, n-au existat decât două-trei femei care-au scris în *Enciclopedia Istanbulului,* ele reprezentând niște excepții. Aceasta se datora și faptului că temele și autorii noilor articole erau decișI de către Koçu și de către ceilalți membri ai grupului cu ocazia reuniunilor organizate la librari, la redacție sau prin cârciumi, unde se duceau cu toții după lucru, ca între bărbați. Taifasurile acestea din cârciumi, care urmau să aibă loc mai apoi seară de seară, au devenit atât de inseparabile de enciclopedie, de la conceperea articolelor până la publicarea lor, încât Koçu i-a evocat, în articolul său intitulat „Noctambulism", cu acea emoție încercată de literați când vorbesc despre scriitorii care i-au înrâurit cândva, pe poeții otomani care, la fel ca el, nu se puteau abține să nu se ducă seară de seară la cârciumă. După ce amintește în fugă, cu plăcere, de veșmintele, farmecul, politețea și grația băieților care le turnau vin în cupe mușteriilor de prin crâșme – care erau, așadar, „paharnici" –, așa cum nu se putea abține să n-o facă în foarte multe dintre articolele sale când aducea vorba, cu un pretext oarecare, despre efebi, Koçu arată că adevăratul scriitor „noctambul", era Ahmet Rasim, pe care-l menționează cu cea mai deplină venerație și despre care am vorbit când i-am pomenit pe foiletoniștii orașului.

Dragostea lui Ahmet Rasim pentru adevăratul Istanbul, situată departe de orice elocință și exagerare, iscusința sa de a schița tablouri, priveliști, scurte povestiri pline de vioiciune pe baza a ceea ce vedea și auzea în intervale limitate de timp, când se plimba pe străzile orașului, capacitatea de a-și scrie amintirile nu ca pe niște istorii ale propriei intimități, ci ca pe o bizarerie a orașului în care trăia, bizarerie care se confunda cu trecutul, ca și deprinderea de a evoca și categorisi obiceiurile, convențiile, tradițiile, moda și

emoțiile repede schimbătoare ale urbei, l-au înrâurit pe Reșat Ekrem Koçu la fel de mult ca pe profesorul său, Ahmet Refik, pe urmele căruia a pășit întreaga viață.

Felul lui Ahmet Rasim de a relata povești de dragoste, crailâc și desfrâu plasate în vechiul Istanbul, conferindu-le atât o notă de intrigă și depravare, cât și o atmosferă de exotism și romantism l-a influențat pe Koçu nu doar într-un mare număr de articole din enciclopedie, ci și în foarte multe dintre relatările „bazate pe documente" pe care le-a conceput, întocmai ca maestrul său, spre a fi publicate în foileton prin gazete. (Cele mai explicite dintre acestea sunt *Pățanii la Istanbul în numele dragostei, Cârciumi și feciori de cârciumă din Istanbulul de altădată* și *Fătălăii.)* Koçu nu se simțea deloc jenat când își publica enciclopedia, când îl cita din abundență, cu orice prilej, pe profesorul său, profitând și de relaxarea care exista în Turcia anilor 1960 în materie de drepturi de autor, pentru că și el credea poate, după ani de zile – cu acea iluzie de colecționar care nu trebuie blamată –, în adevărul fiecăruia dintre fragmentele pe care le decupase ori le copiase de prin gazete, pentru a le pune mai apoi la păstrare în servietă, prin dosare ori plicuri.

Principalul factor care-i diferenția pe Ahmet Rasim și pe Reșat Ekrem Koçu, cei mai mari și mai bizari scriitori ai Istanbulului care, în cei patruzeci de ani care separau datele lor de naștere (1865 și 1905), înregistrase apariția primelor gazete, epoca sultanului Abdülhamit – caracterizată printr-un intens efort de modernizare și prin felurite constrângeri politice –, inaugurarea universităților, opoziția și publicațiile Junilor Turci, admirația față de Occident și apariția primelor romane turcești, în literatură, precum și mari deplasări de populații și incendii, era reacția față de filosofia scrisului, deprinsă din Occident. Confruntându-se devreme cu eșecul, Ahmet Rasim, care scrisese în tinerețe romane și poezii de inspirație occidentală, a început să privească excesul de influență

europeană ca pe un soi de „imitație”, de snobism, de încercare de „a-i vinde castraveți grădinarului”. Mai mult, găsea că idei precum originalitatea, nemurirea, idolatrizarea artistului erau mult prea occidentale și prea „străine” spiritului autohton, adoptând o filosofie a scrisului mai nonșalantă, mai umilă, mai tolerantă: își scria articolele destinate gazetelor pentru a-și câștiga pâinea de zi cu zi și așa cum îi venea lui la socoteală, împrumutându-și forța expresivă din inepuizabila vitalitate a Istanbulului, fără a face prea mari eforturi și fără a se lăsa tracasat de problema vreunei supraviețuiri oarecare ori a „artei”, fără a se opinti în vreun fel. Cât despre Koçu, acesta nu reușea deloc să se desprindă de formele literare, de metodele de clasificare, de ideea „măreției” în știință și literatură, care erau de factură occidentală. Făcea eforturi pentru a concilia atașamentul față de subiectele pe care le îndrăgea, față de ciudățenii, de idei fixe, de bizarerii uitate cu ideea de Occident și de discurs „occidental”, așa cum le concepea el. Un rol, în această privință, îl avea și faptul că, trăind la Istanbul, nu cunoștea îndeajuns de bine operele romantice, uitate, deviante produse de literatura occidentală. Dar, chiar dacă le-ar fi cunoscut, ceea ce aștepta cultura în care trăia și care purta încă amprenta otomană de la un scriitor, de la un profesor, de la un editor de carte era să se angajeze într-un dialog instructiv cu centrul societății, cu focarele sale de putere și cultură, să se adreseze acestora, nicidecum să caute să-și plaseze textele într-un spațiu nefiresc, marginal, subteran. Koçu însuși voise inițial să fie profesor la universitate pentru ca mai apoi, când fusese eliminat din rândurile ei, să dorească să publice o mare enciclopedie. Intuia că asemenea instituții, care dominau cunoașterea, care-o ordonau și-o foloseau, în calitate de centru de putere, i-ar fi putut fi utile și în alt mod: conferind legitimitate și protejând, printr-o aureolă de autoritate și „știință”, „ciudățeniile” pe care le scotea la iveală fără voia lui.

Însă scriitorii otomani care percepeau aceleași ciudățenii,

aceeași dragoste față de oraș și de efebi n-aveau deloc nevoie de o asemenea protecție. În lucrările de tip *șehrengiz,* un gen literar foarte răspândit în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, scriitorii otomani enumerau, pe de o parte, așa cum face și Reșat Ekrem Koçu, aspectele definitorii ale unui oraș anume, elogiindu-i frumusețile și, pe de altă parte, rezervau un anumit număr de pagini celor mai celebri efebi *(mahbup)* ai respectivei așezări. Mai mult, în manuscrisele din specia *șehrengiz* stihurile dedicate efebilor nu erau tăinuite, timid, printre versurile care exaltau monumentele și particularitățile orașului cu pricina. Dimpotrivă, lucrările de acest gen, din care Koçu citează abundent în enciclopedia sa, au fost, de fapt, cultivate tocmai pentru a-i elogia, într-un limbaj pe jumătate hazliu, pe jumătate serios, pe cei mai de seamă efebi ai unui oraș sau altul, datorându-li-se, potrivit expresiei lui Koçu, „poeților cu duh Kalenderi[37]". Dacă răsfoim la întâmplare *Cartea de călătorie* a lui Evliya Çelebi, fără a stărui asupra „prescurtărilor" și cenzurii tacite la care a fost supusă aceasta de către statul turc modern, vom vedea că până și acest scriitor otoman, care trece drept cel mai „clasic" dintre toți, aduce vorba, când descrie vreun oraș oarecare și când se referă la casele, moscheile, clima, apa și poveștile lui ciudate, despre efebii – *mahbup* – așezării. Reșat Ekrem Koçu a inițiat publicarea unei enciclopedii a Istanbulului și pentru că și-a dat seama de faptul că eforturile de centralizare, de uniformizare, de disciplinare și de control ce decurgeau din strădania de modernizare și

[37] Membri ai unui ordin mistic musulman, care se caracteriza prin practici rituale extravagante, violent contestate de teologii sunniţi, prin aspectul şi vestimentaţia stranie, prin morala foarte laxă. Deşi aveau lăcaşuri răspândite în întreaga lume islamică, duceau o viaţă preponderent itinerantă şi practicau, cel puţin în perioada clasică, cerşitul ritual, care le asigura subzistenţa. Au început să dispară treptat de la sfârşitul secolului al XVI-lea, fiind absorbiţi de alte confrerii mistice, cu doctrine asemănătoare, dar oarecum „agreate" şi controlate de statul otoman.

occidentalizare blocaseră modalitățile la care apelau scriitorii istanbulezi pentru a da expresie ciudățeniilor, obsesiilor, „fixațiilor sexuale pe care morala de familie a claselor de mijloc nu le-ar fi putut accepta".

În spatele acestui curaj, care-mi trezește un sincer respect, se găsea, desigur, o concepție foarte naivă și foarte copilărească cu privire la enciclopedie, văzută ca produs al unei culturi și al unei civilizații specifice. Undeva în cartea *De la Osman Gazi la Atatürk*, pe care a publicat-o după ce prima *Enciclopedie a Istanbulului* a fost abandonată, Koçu scrie că *Făpturi ciudate,* cartea lui Zekeriya din Kazvin, tradusă în secolul al XV-lea din limba arabă în limba turcă, este „un gen de enciclopedie". Afirmația aceasta demonstrează atât efortul lui Koçu de a demonstra, din elan patriotic, că otomanii descoperiseră și practicaseră pe vremuri, înainte de a intra sub influența Occidentului, genuri asemănătoare cu enciclopedia, cât și faptul că scriitorul vedea în enciclopedie un soi de culegere (antologie) ordonată alfabetic. Lui Koçu nici măcar nu-i trecea prin minte că informațiile sau „poveștile" trebuiau să fie sistematizate, că între ele se cuvenea să existe o relație bazată pe relevanță, o ierarhie logică, menită să indice esența civilizației respective sau modul ei de funcționare, că, tocmai de aceea, unele dintre articolele enciclopediilor sunt mai scurte, altele mai lungi, iar altele – pornind tot de la aceeași logică – n-ar trebui să existe deloc și că, de fapt, din acest motiv, nu el trebuia să slujească istoria, ci istoria trebuia să-l slujească pe el. Din acest punct de vedere, Koçu poate fi asemuit cu „neputinciosul" istoric la care se referă Nietzsche în *Despre foloasele și prejudiciile pe care istoria le aduce vieții* și care, împotmolindu-se în detaliile trecutului, transformă istoria orașului în care trăiește în istoria propriei personalități.

Unul dintre motivele acestei neputințe deriva din faptul că Reșat Ekrem Koçu se atașa sentimental – la fel ca adevărații colecționari, care prețuiesc lucrurile pe care le-au acumulat nu după valoarea

lor de piață, ci după cea sentimentală – de poveștile pe care le descoperea, povești pe care le extrăsese ani de-a rândul din viață, din gazete, din biblioteci și din documentele otomane. Dar fie că pornește la drum dintr-un motiv foarte personal, fie că acționează potrivit unui plan rațional, un colecționar fericit (acesta este, de cele mai multe ori, bărbat și „occidental") izbutește să-și expună, în cele din urmă, colecția, căreia i-a consacrat întreaga viață, urmând o concepție care clasează totul, realizează legătura dintre obiecte și le conferă acestora noimă în acord cu o anumită logică și un anumit sistem, asemenea unei enciclopedii. Instituțiile în care se petrece acest lucru se numesc muzee, iar la Istanbul, pe vremea lui Koçu, nu exista niciun muzeu întemeiat pe o colecție personală (chiar și acum, numărul lor este neglijabil). Dacă privim marile muzee, care au în spate sute de ani, și enciclopediile, care presupun acumulări asemănătoare, ca pe niște entități care conferă sens și care ordonează informațiile și obiectele prin însăși logica reunirii, clasificării și expunerii lor, ar fi mai adecvat să asemănăm *Enciclopedia Istanbulului* a lui Koçu cu „dulapurile de bizarerii" aflate la temelia primelor muzee, nu cu un muzeu în sine. Experiența frunzăririi *Enciclopediei Istanbulului* seamănă cu experiența pe care ai încerca-o contemplând prin ochii prezentului, cu uimire, dar și cu o umbră de zâmbet, scoicile, oasele unor animale stranii, mostrele de rocă din dulapurile cu bizarerii care deveniseră o adevărată modă pentru prinții și artiștii europeni, mai cu seamă între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea.

Enciclopedia Istanbulului a fost îndrăgită și a fost întâmpinată mai întâi cu un asemenea zâmbet de către iubitorii de carte din generația mea. Zâmbetul acesta era, desigur, reacția unei generații care se lăuda că era mai „occidentală" și mai „modernă", dar și cu o jumătate de veac mai tânără decât Koçu și care strâmba din buze la auzul termenului de „enciclopedie", folosit de istoric pentru a-și desemna lucrarea. Mai exista și un sentiment de duioșie și

înțelegere față de naivitatea, de buna-credință pe care le trăda dorința lui de a-și însuși dintr-odată, oarecum la întâmplare, o noțiune pe care civilizația occidentală o cizelase vreme de sute de ani. Dar, și mai în străfunduri, exista satisfacția de a dispune de o carte care concorda cu ciudățenia, dezordinea, anarhia și stranietatea, cu neputință de clasat, de disciplinat, a Istanbulului, divizat între modernitate și civilizația otomană. Ba chiar mai mult de o carte – de unsprezece volume uriașe, care nu se mai găseau pe piață!

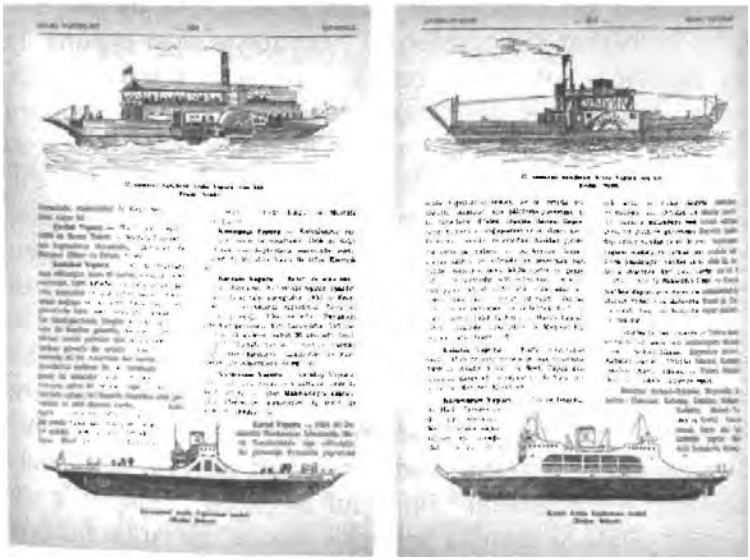

Mi se întâmplă uneori să dau de câte cineva care este nevoit să citească toate cele unsprezece volume: un prieten, istoric de artă, care face o cercetare despre lăcașurile de dervișI în ruină ale Istanbulului, sau un altul, care face o cercetare despre hamamurile neștiute ale orașului... Simțim atunci nevoia instinctivă de a discuta puțin despre *Enciclopedia Istambulului,* fără a ne pierde zâmbetul melancolic. Oare prietenul meu, cercetătorul, o fi citit că ușa aripii destinate bărbaților din vechile hamamuri istanbuleze era străjuită de un negustor de vechituri care repara încălțările și veșmintele rupte ale celor care veneau să se scalde? Prietenul meu mă

întreabă, referindu-se la articolul „Prunele de la mausoleul lui Eyyüp Sultan” din același volum, de ce se numește o varietate de prună specifică Istanbulului „prună de mausoleu”. Îi adresez, la rândul meu, o nouă întrebare, răsfoind volumul de pe masă: cine este Matrozul Ferhad? (Răspuns: este curajosul matelot care, într-o zi din vara anului 1958, a plonjat în mare spre a-l salva de la înec pe un tânăr de șaptesprezece ani care căzuse de pe vaporul ce se îndrepta spre Insule.) Ne amintim o vreme, zâmbind, de o expresie devenită stereotipă mai cu seamă în ultimele pagini: „N-am avut cum să ne ducem, în timp ce scriam acest articol, să vedem cum mai arată strada acum”. Discutăm despre Cafer Albanezul, unul dintre gangsterii din Beyoğlu, care l-a ucis în 1961 pe *bodyguard*-ul necruțătorului său adversar (articolul „Crima din Dolapdere”) sau despre (articolul) „Cafeneaua jucătorilor de domino”, în care se reuneau cândva pasionații de domino – joc îndrăgit mai cu seamă de minoritățile greacă, evreiască și armeană din Istanbul. Odată ajunși în acest punct, discuția poate dobândi consistența amintirilor și a nostalgiei după trecut când spun, de pildă, că și la noi în bloc se juca domino pe vremea copilăriei mele, că în prăvăliile cu jucării, în tutungerii și în papetării se vindeau, pe vremuri, jocuri de acest fel. Sau vorbim despre articolul consacrat lui „Don Adam”, cel circumcis estetic, „care umbla din ținut în ținut însoțit de cele cinci tinere al căror codoș era și care, la fel ca și fetele sale, le era bine cunoscut negustorilor care veneau din Anatolia”, sau despre Hotelul Imperial din Beyoğlu, care era preferatul turiștilor occidentali pe la mijlocul secolului al XIX-lea, sau despre felul și rațiunea după care fuseseră schimbate numele unor magazine din Istanbul, care sunt evocate pe larg în articolul „Magazin”.

La un moment dat, în timpul acestei flecăreli, se poate deduce, după zâmbetul pe care-l afișăm, că deși subiectul discuției este *Enciclopedia Istanbulului*, emoția și dragostea noastră se îndreaptă,

de fapt, spre Reșat Ekrem Koçu. După un timp, melancolia, care devine treptat tot mai intensă, ne face să simțim însă că nici el nu constituie adevăratul subiect al sporovăielii noastre. Adevăratul subiect al acesteia este constatarea că efortul de a desluși complexitatea Istanbulului cu ajutorul metodelor de clasificare și elucidare științifică proprii Occidentului n-are sorți de izbândă. Unul dintre motivele acestei stări de fapt este disimilitudinea Istanbulului în raport cu orașele occidentale, complexitatea, anarhia, excesul de ciudățenie, neorânduiala sa, care se împotrivește ierarhizărilor obișnuite. Dar, de la un anumit moment, felul în care ne plângem de „ciudățenia", de unicitatea și de alteritatea lui ne face să intuim că nu este vorba atât de tânguire, cât de elogiu și, în cele din urmă, de un gen de „naționalism istanbulez", de genul celui pe care-l agreează iubitorii enciclopediei lui Koçu.

Iar când ne gândim, spre a nu cădea în bizareria de a ne lăuda cu bizareria Istanbulului, că enciclopedia lui Koçu n-a fost dusă până la capăt și, pe de altă parte, că a fost un „eșec", pentru că melancolicul nostru scriitor nu stăpânea îndeajuns de bine metodele de cunoaștere și de clasificare occidentale, pentru că nu era suficient de occidental, ne aducem aminte că, la drept vorbind, îl iubim tocmai din aceste motive, tocmai datorită „eșecului" său. *Enciclopedia Istanbulului* ori operele celor patru scriitori melancolici rămân neisprăvite, eșuează din pricină că cei patru nu pot fi occidentali până la capăt. Ei s-au și desprins însă de identitatea tradițională, până într-atât încât au reușit să observe orașul și priveliștile acestuia cu alți ochi, iar pentru a deveni occidentali au pornit, plini de curaj, într-o călătorie fără întoarcere, soldată cu pendularea între Orient și Occident. Cele mai „frumoase" și mai profunde pagini din operele lui Koçu și ale celorlalți trei scriitori melancolici sunt paginile suspendate între cele două lumi, al căror preț este singurătatea și a căror răsplată,

originalitatea.

Prin anii 1970, adică după moartea lui Koçu, vedeam în Târgul Anticarilor, aflat în imediata vecinătate a Moscheii Beyazıt, pe la care mă abăteam ori de câte ori mă duceam la Bazarul Acoperit, că unele fascicule din *Enciclopedia Istanbulului,* reunite acum în volum, și unele cărți de Koçu, care le tipărise în ultimii ani ai vieții pe speze proprii, erau expuse alături de cărți vechi, îngălbenite, decolorate, jilave, ieftine. Vânzătorii de carte pe care-i cunoșteam îmi spuneau că, deși vindeau cărțile respective, pe care le descoperisem cândva în biblioteca bunicii, iar apoi începusem să le citesc, la kilogram, la preț de deșeuri, nu se găsea niciun cumpărător dornic de ele.

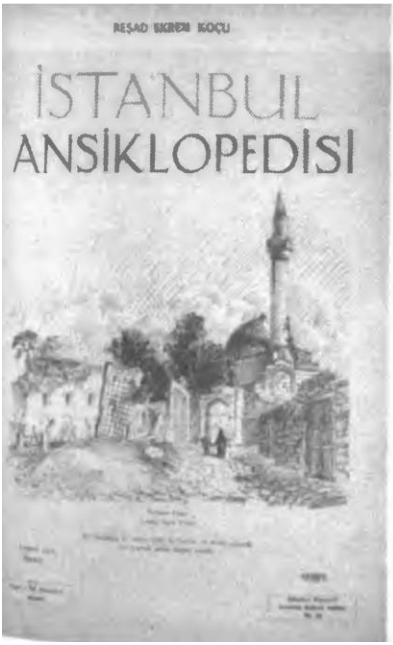

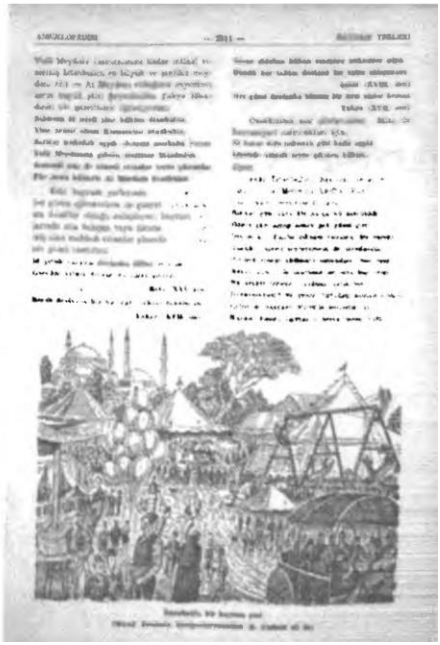

19.
Cucerire sau cădere: turcizarea Constantinopolului

În copilărie eram foarte puțin interesat de Bizanț, la fel ca foarte mulți turci din Istanbul. Când eram copil și se pronunța numele Bizanțului, îmi veneau în minte înspăimântătoarele veșminte și bărbi ale preoților ortodocși greci, apeductele și vechile biserici de cărămidă roșie răspândite prin oraș, precum și Sfânta Sofia. Toate acestea aparțineau unui trecut suficient de îndepărtat ca să nu mai fie nevoie să se știe de ele. Până și otomanii, care cuceriseră și nimiciseră Bizanțul, mi se păreau nespus de îndepărtați. Noi eram prima generație a „noii civilizații" care ajunsese la Istanbul după ei.

Însă otomanii despre ale căror ciudățenii vorbea Reșat Ekrem Koçu aveau măcar nume care semănau cu ale noastre. Cât despre bizantini, aceștia dispăruseră odată cu Cucerirea. Strănepoții

strănepoților strănepoților lor aveau magazine de textile și încălțăminte, precum și cofetării în Beyoğlu. Una dintre cele mai mari distracții, în copilărie, era să mă duc cu mama la cumpărături în Beyoğlu și să colindăm împreună feluritele magazine deținute de greci. În unele prăvălii de țesături lucra întreaga familie – tata, mama, fiicele –, iar când se ducea mama acolo, căutând material pentru vreo draperie sau catifea pentru cine știe ce fețe de pernă, toți aceștia se porneau să turuie între ei în limba greacă. Mai târziu, acasă, obișnuiam să imit limba aceea ciudată și gesturile agitate ale tinerelor vânzătoare și ale tatălui lor. Interesul arătat maimuțărelilor mele, modul în care îi evocau ziarele, felul în care erau apostrofați din vreme-n vreme – „vorbiți turcește!" –, mă făcea să intuiesc că grecii, la fel ca săracii orașului și ca locuitorii magherniților de la periferie, nu treceau drept persoane respectabile.

Mă gândeam că biruința lui Mehmet al II-lea, care cucerise Istanbulul și li-l confiscase, jucase și ea un anumit rol în această privință. Aniversarea a cinci sute de ani de la Cucerirea Istanbulului, care era menționată din când în când sub numele de

„marele miracol”, avusese loc în 1953, cu un an înainte de nașterea mea, însă singurul lucru care-mi stârnea interesul în legătură cu tema respectivă era seria de timbre emisă cu acel prilej. În timbrele cu pricina defilau toate poveștile sacre legate de cucerire, precum trecerea corăbiilor pe uscat, portretul lui Mehmet al II-lea Cuceritorul, realizat de Bellini, sau fortăreața Rumelihisan.

În funcție de modul în care sunt desemnate anumite evenimente, putem deduce în ce parte a lumii ne aflăm – în Orient sau în Occident. Ceea ce s-a petrecut la 29 mai 1453 reprezintă pentru occidentali Căderea Constantinopolului, iar pentru orientali, Cucerirea Istanbulului. Pe scurt, „cădere” ’ sau „cucerire”. La mulți ani după aceea, soția mea, care studia la Columbia University din New York, urma să fie acuzată de către un profesor american de naționalism pentru că folosise, într-un referat, cuvântul „cucerire”. Dar soția mea, care se raporta la eveniment în termenii sistemului național de învățământ, deoarece făcuse liceul în Turcia, dar care, pe de altă parte, avea rădăcini rusești dinspre mamă, era într-o anumită măsură, cu inima, și de partea ortodocșilor. Sau poate că nu vedea, de fapt, evenimentul nici ca pe o cucerire, nici ca pe o cădere, dar, la fel ca unii prizonieri de război nefericiți care n-au de ales decât între a fi creștini sau a fi musulmani, rămăsese suspendată între două lumi.

Istanbulezii au învățat să celebreze evenimentul ca pe o „cucerire” la începutul secolului XX, grație occidentalismului și a naționalismului turcesc. La începutul secolului trecut, jumătate din populația Istanbulului era nemusulmană, iar cea mai mare parte a nonmusulmanilor era constituită din greci, continuatori ai Bizanțului. În copilărie și în prima mea tinerețe exista o puternică mișcare naționalistă turcească, potrivit căreia folosirea toponimului Constantinopol denota faptul că turcii nu aparțineau orașului, că primii locuitori ai acestuia urmau să revină într-o bună zi spre a ne alunga pe noi, cotropitorii, care ne aflam acolo de cinci

sute de ani, sau că, cel puțin, aveau să ne transforme în cetățeni de mâna a doua. Dar până și otomanii numeau uneori orașul Constantinopol.

Cât despre turcii care acordă însemnătate occidentalizării, aceștia nu agreează exacerbarea ideii Cuceririi. În 1953, președintele Celal Bayar și prim-ministrul Adnan Menderes și-au anulat în ultimul moment participarea la ceremoniile prilejuite de împlinirea celor cinci sute de ani de stăpânire turcească, pentru a nu-i supăra pe prietenii lor occidentali și pe greci, deși pregătirile pentru festivități duraseră ani de zile. În primii ani ai Războiului Rece, Turcia, care era membru al NATO, nu dorea să aducă aminte lumii de Cucerire. Peste doi ani, în 1955, când masele, incitate discret de guvernul turc, au scăpat de sub controlul autorităților, bunurile grecilor și ale altor minoritari din Istanbul au căzut pradă jafului. Aceste incidente, în cursul cărora au fost distruse biserici și au fost uciși preoți, seamănă cu jafurile și atrocitățile comise în perioada „Căderii", despre care vorbesc istoricii „occidentali". Date fiind greșelile comise de statul turc și de statul grec, care după constituirea statelor naționale și-au tratat minoritarii ca pe niște ostatici, numărul grecilor care au părăsit Istanbulul în ultimii cincizeci de ani a fost mai mare decât al celor care au făcut acest gest în primii cincizeci de ani de după 1453.

În 1955, în timp ce englezii se retrăgeau din Cipru iar guvernul grec se pregătea să preia controlul total asupra insulei, un agent al serviciilor secrete turce a lansat o bombă asupra casei în care se născuse Atatürk, la Salonic. Cum această știre s-a răspândit în întregul oraș grație ziarelor istanbuleze, care au amplificat evenimentul, scoțând o a doua ediție, în Piața Taksim s-a adunat o mulțime ostilă nonmusulmanilor, care a incendiat și jefuit mai întâi zona Beyoğlu, în care se găseau magazinele la care obișnuiam să mă duc pe atunci cu mama, iar apoi, până dimineața, întregul oraș.

Se poate afirma că bandele de jefuitori, care au stârnit groaza prin violențele la care s-au dedat în unele cartiere cu populație greacă numeroasă, precum Ortaköy, Balıklı, Samatya, Fanar, s-au purtat la fel de nemilos ca soldații sultanului Mehmet al II-lea Cuceritorul, care prădaseră Istanbulul după cucerire, căci în unele locuri au distrus și tâlhărit micile băcănii, au incendiat modestele lăptării deținute de greci, au năvălit în case și au violat femei de origine greacă ori armeană. Mai apoi s-a vădit că, pentru a-i îmboldi la fapte pe jefuitorii care, vreme de două zile, răspândiseră teroare și transformaseră Istanbulul într-un iad mai amarnic decât cele mai negre coșmaruri orientale ale creștinilor și occidentalilor, organizatorii, susținuți de stat, le spuseseră că erau liberi să fure în voie.

În dimineața următoare, după o noapte în care toți cei ce nu erau musulmani riscaseră să fie linșați, zona Beyoğlu și Bulevardul Istiklal gemeau de obiecte care nu putuseră fi cărate, dar care fuseseră distruse cu plăcere după ce vitrinele și ușile magazinelor fuseseră sparte, iar interioarele acestora, prădate. Peste țesăturile, covoarele ori articolele de îmbrăcăminte de toate culorile, de toate mărimile, de toate soiurile zăceau frigidere, aparate de radio sau mașini de spălat rufe, care pe vremea aceea abia începuseră să se

răspândească în Turcia; bulevardul era plin de servicii de porțelan făcute zob, de jucării (cele mai bune magazine de jucării ale vremii se găseau în Beyoğlu), de articole de bucătărie, de acvarii, la modă pe atunci, de cioburi provenite de la lustrele sparte. Ici, colo se zăreau biciclete, automobile răsturnate ori incendiate, câte un pian făcut fărâme, manechine dezmembrate care contemplau cerul, întinse pe bulevardul pardosit cu pânzeturi revărsate din vitrinele marilor magazine și tancuri, care își făcuseră totuși apariția, deși târziu, pentru a calma spiritele.

Toate aceste lucruri, ca și detaliile legate de ele, îmi rămân vii în minte, de parcă le-aș fi văzut cu ochii mei, pentru ca la noi în casă s-a discutat îndelung pe această temă, ani de zile. În timp ce familiile creștine își făceau curățenie prin case și magazine, la noi acasă se vorbea insistent mai cu seamă de faptul că bandele agresive ale jefuitorilor veniseră în fața blocului în care locuiam, străbătuseră bulevardul de la un tapat la altul, spărseseră vitrinele

magazinelor, iar unchiul și bunica urmăriseră cu neliniște ceea ce se petrecea, alergând de la o fereastră la alta, răstimp în care huliganii strigaseră lozinci îndreptate împotriva grecilor, a creștinilor și-a celor cu dare de mână. Cum fratele meu mai mare cumpărase, cu câteva zile în urmă, un mic drapel de pânză al Turciei, de felul celor care începuseră să se vândă la prăvălia lui Alaaddin ca urmare a ascensiunii naționalismului turc, aflat în plin avânt în acele zile, iar apoi se străduise să-l atârne în Dodgeul unchiului, mașina acestuia n-a fost răsturnată și nici nu i-au fost sparte geamurile.

20.
Religia

Până la zece ani am avut în minte o imagine foarte limpede a lui Dumnezeu: era imaginea unei femei venerabile, cu chip nelămurit, nespus de bătrână, înfășurată în văluri albe. Deși aducea a ființă omenească, năluca aceasta nu mi se înfățișa asemenea altor ființe omenești care-mi bântuiau reveriile, asemenea unei persoane oarecare cu care m-aș fi putut încrucișa pe stradă. Pentru că stătea cu capul în jos și într-o rână. Când punea stăpânire pe mintea mea, înconjurată de o oarecare curiozitate, dar și de pietate, toate celelalte fantasme pe care le purtam în mine erau împinse-n fundal, iar arătarea se rotea de două-trei ori cu grație în jurul propriului ax, așa cum se-ntâmpla în unele reclame sau pe genericele unor filme, după care devenea ceva mai limpede și se-nălța oarecum în sus, către norii printre care-i era locul. Faldurile vălului ei alb erau foarte bine definite, la fel ca la unele statui ale căror imagini le văzusem prin cărțile de istorie. Pe măsură ce năluca, ale cărei mâini, brațe ori trup nu se zăreau deloc, prindea contur în fața ochilor mei, simțeam că mă trimitea cu gândul la o creatură nespus de puternică, de venerată, care se afla mai presus de toate, dar nu mă temeam prea tare de ea. Nu pentru că nu m-aș fi crezut păcătos sau pentru că m-aș fi socotit neprihănit, ci pentru că simțeam că ființa aceea îndepărtată și însemnată n-ar fi fost interesată de reveriile și de greșelile mele. Nu-mi amintesc s-o fi chemat vreodată în ajutor și nici să-i fi cerut ceva. Deoarece îmi dădeam seama foarte bine că nu era interesată de cei ca mine, ci de cei sărmani.

La noi în bloc, doar servitorii și bucătarii erau preocupați de această arătare. Simțeam într-o oarecare măsură că Dumnezeu nu era interesat doar de cei nevoiași, ci de toată lumea din bloc, sau cel puțin că, teoretic vorbind, așa trebuia să fie, dar noi eram suficient de înzestrați de soartă ca să nu avem nevoie de El. El era sprijinul celor în suferință, al celor îndeajuns de săraci ca să nu-și poată trimite copiii la școală, al cerșetorilor de pe stradă, care nu încetau să-l invoce, al celor inocenți și buni care se aflau la strâmtoare. Din pricina aceasta, când auzea vorbindu-se la radio de sate îndepărtate, izolate de viscol, ori de persoane nevoiașe rămase pe drumuri din pricina vreunui cutremur, mama spune: „Să-i ajute Dumnezeu!" Formula aceasta era folosită nu atât pentru a i se îndeplini dorința cu pricina, cât sub înrâurirea simțământului trecător de vinovăție pe care-l încercam în acele momente din pricina bunăstării noastre, spre a trece mai ușor peste sentimentul de zădărnicie sugerat de faptul că nu puteam face prea mare lucru pentru cei aflați în necaz.

Știam de fapt, dată fiind logica noastră deschisă către matematică, către rațiune, că ființa aceea bătrână și blajină din închipuirea mea n-ar fi plecat urechea la dorințele noastre. Asta pentru că nu făceam nimic pentru ea, pe câtă vreme bucătarii, slujnicele din bloc și toți ceilalți săraci pe care-i cunoșteam fructificau cu sârg orice prilej de a intra-n relație cu Dumnezeu și posteau o lună pe an; Esma Hanım își așternea covorașul de rugăciune în cămăruța ei în clipele libere care-i mai rămâneau după ce ne slujea și-și făcea rugăciunea, Îl invoca în clipele de bucurie, de tristețe, de fericire, de teamă și de mânie, ba chiar, uneori, când deschidea ori închidea ușa, când făcea un lucru pentru prima sau ultima oară, precum și cu multe alte prilejuri, iar când făcea acest lucru mai murmura ceva nelămurit.

Când relația aceasta stăruitoare pe care-o aveau cei sărmani, cei nevolnici cu Dumnezeu se limita la menționarea faptului că aveau

nevoie de sprijin, nu ne deranja prea mult, pe mine și pe ceilalți din casă. Ba chiar ne liniștea faptul că mai aveau încredere și în altcineva în afară de noi și că, în felul acesta, mai exista și o altă forță care să le „poarte poverile". Dar liniștea aceasta ne stârnea uneori și încordare, căci îl transforma pe Dumnezeu într-o forță la care cei ce nu erau ca noi ar fi putut apela într-o zi împotriva noastră, sau devenea, cel puțin, un motiv de invidie.

Îmi aduc aminte că am urmărit-o de câteva ori cu atenție, nu atât de plictiseală, cât de curiozitate, pe bătrâna noastră servitoare în timp ce-și făcea rugăciunea și că am încercat o încordare asemănătoare. Felul în care se apleca și se ridica, greoaie, Esma Hanım pe covorul ei de rugăciune, așezat invers și într-o rână, la fel ca năluca lui Dumnezeu din mintea mea, felul în care se prosterna, încetineala bruscă ce punea stăpânire pe mișcările ei când se-ndoia și se-ndrepta de șale îmi păreau, în timp ce o priveam prin crăpătura ușii, niște gesturi imploratoare, niște gesturi care trădau conștiința propriei mărginiri și-mi inspirau o mânie și-o stingherealã a cărei pricină n-am izbutit s-o deslușesc pe de-a-ntregul. Mă enervau, în timpul acelor rugăciuni la care purcedea când nu era nimeni acasă și când nu avea treabă, liniștea care domnea în încăperea întunecată, precum și tăcerea, întreruptă din când în când de rugăciunile pe care le rostea în șoaptă. Ochii îmi cădeau asupra câte unei muște care înainta agale pe geam. Musca se rostogolea pe spate, iar când zgomotul aripilor ei semitransparente, care se zbăteau neliniștite în timp ce încerca să se redreseze, ajungea să se confunde cu șoaptele Esmei Hanım, care se ruga, îmi doream să pun capăt jocului și-o trăgeam pe femeie de basma.

Știam din experiențele anterioare că, intervenind în rugăciune, i-o „stricam". În timp ce bătrâna continua ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic, apelând la întreaga ei voință pentru a-și sfârși rugăciunea așa cum se cuvenea, eram, pe de o parte, preocupat de

aspectul nenatural, ludic al gestului ei (pentru că acum doar se prefăcea că-și făcea rugăciunea), iar pe de altă parte ofensat de fermitatea pe care-o vădea când se consacra, cu întreaga tărie sufletească, actului pe care-l săvârșea, așa încât mă angajam într-un război al voinței cu ea. Faptul că între mine și femeia aceea, care mă iubise întotdeauna foarte mult, care mă lua în brațe și mă mângâia ori de câte ori i se ivea prilejul, care mă prezenta pe stradă străinilor ce mă socoteau

simpatic drept „nepotul ei", se interpunea Dumnezeu mă deranja, la fel ca atunci când o familie întreagă este deranjată de cei excesiv de evlavioși. Cu toate acestea, respectam fermitatea de care dădea dovadă pentru a-și putea continua rugăciunea, mă simțeam stingherit de atașamentul pe care-l manifesta față de o altă entitate, fără legătură cu noi, și mă temeam. Teama pe care o încercam nu era teama de Dumnezeu, ci teama de furia celor care credeau nemăsurat în el, așa cum li se-ntâmpla mereu reprezentanților burgheziei turce.

Uneori, în timp ce Esma Hanım își făcea rugăciunea, mama, care voia să-i ceară ceva, începea s-o strige din încăperea alăturată, sau toată lumea aștepta ca ea să răspundă la telefonul care tocmai suna în acele momente. Atunci îmi revenea sarcina să dau fuga și să-i spun mamei că-și făcea rugăciunea. Uneori o făceam din toată inima, alteori însă n-o făceam, mânat de același sentiment, care era o combinație de stranie stingherealã, de dorință de a face rău și de

gelozie, iar atunci așteptam să văd ce urma să se întâmple. Această atitudine trăda deopotrivă dorința de a determina ce anume era mai puternic, atașamentul slujnicei față de noi, sau atașamentul ei față de Dumnezeu, și dorința de a mă lupta cu lumea în care se lăsa purtată și din care revenea uneori sub înrâurirea amenințărilor mele furioase.

„Dacă mă tragi de basma când îmi fac rugăciunea, o să-ți împietrească mâna!", îmi spunea Esma Hanım. În ciuda acestui fapt, tot o trăgeam de basma și nu mă preschimbam în stană de piatră. La un moment dat abandonam însă jocul la fel ca cei mari care, chiar dacă nu credeau în nimic, tot nu renunțau la prudență, pentru orice eventualitate. Faptul că nu mă preschimbam în clipa aceea în stană de piatră nu însemna că n-aveam să mă preschimb pe viitor. La fel ca restul moderaților din bloc, renunțam, de la un anumit moment, la dezinteresul și la atitudinea zeflemitoare față de religie și, dincolo de faptul că treceam cu ușurătate peste teama de Dumnezeu a celor evlavioși, fără a o pricepe, le puneam credința și deprinderile pe seama faptului că erau săraci.

Aveam parcă impresia că-l invocau mereu pe Dumnezeu tocmai pentru că erau sărmani. Cum în casă se vorbea de pietatea unuia sau a altuia, de faptul că-și făcea rugăciunea de cinci ori pe zi exact așa cum se vorbea despre cineva abia venit de la țară la oraș, pe jumătate cu mirare, pe jumătate cu dispreț, era foarte posibil să ajung la o concluzie contrară: poate că rămăseseră săraci tocmai din cauza nemărginitei lor credințe în Dumnezeu.

Faptul că n-am izbutit să merg mai departe cu imaginea acelui Dumnezeu venerabil, înfășurat în văluri albe pe care-l purtam în minte, faptul că relația mea cu El a rămas la nivelul unei temeri difuze și al unei tratări superficiale care, din prudență, nu răscolea prea mult acest subiect, se datora și împrejurării că nimeni nu mă instruia, acasă, în această privință. Poate și pentru că nimeni nu știa nimic care să-mi servească drept învățătură: câtă vreme am

locuit în blocul acela, nu i-am văzut niciodată pe cei din familia mea să-și facă rugăciunea, să țină post ori să îngaime vreo rugăciune. Din acest punct de vedere, membrii familiei noastre se îndepărtaseră simțitor de religie, dar conviețuiau cu ea asemenea burghezilor francezi care se temeau să-și încheie socotelile cu ea.

Cum avântul laic al Republicii lui Atatürk făcuse ca acest vid de credință, care putea să ia aspectul unui soi de lipsă de principii, de cinism sau de necredință, să dobândească, printr-o mișcare cu totul contrară, aparența unui avânt al modernizării și occidentalizării, lenea aceasta spirituală era înviorată, când se impunea, de ardoarea unui „idealism" care era evidențiat mereu cu mândrie. Dar, cum religia nu era suplinită de nimic, peisajul spiritual al familiei era la fel de pustiu ca tristele maidane năpădite de ruine și ferigi care rămăseseră în urma demolării nemiloase a conacelor de lemn de pe vremuri.

Golul acesta a fost suplinit, iar curiozitatea mea (de ce fuseseră ridicate atunci toate moscheile acelea?), satisfăcută de credința și deprinderile servitorilor din casă. Nu mi-a fost greu să deduc, din remarci de genul „dacă pui mâna, te faci stană de piatră", „i-a înțepenit limba-n gură", „a venit îngerul și l-a suit la cer", „trebuie să pornești cu piciorul stâng", că religia era un soi de superstiție sau de „credință oarbă". Fâșiile de pânză atârnate la mausoleele șeicilor, lumânările aprinse la Sofu Baba, în Cihangir, leacurile băbești pe care și le preparau unii altora, în bucătărie, slujitorii care nu mergeau la medic, precum și proverbele, expresiile, amenințările ori propunerile care se strecurau în casa noastră republicană și europenizantă prin mijlocirea limbii și care-și aveau obârșia în istoria de sute de ani a feluritelor locașuri și ordine mistice ne transformaseră viața într-un șotron amuzant, cu pătrate și cercuri care se cuveneau a fi evitate sau sărite în anumite momente. Când pășesc, chiar și acum, printr-o piață vastă, pe un culoar, pe trotuare încep să țopăi ca la șotron, căci transform

deodată grija de a nu păși pe liniile despărțitoare dintre pietrele de pavaj sau de a sări peste pătratele negre dintre ele într-o chestiune de credință.

Cele mai multe dintre credințele și interdicțiile de felul acesta, care suplineau religia, se confundau uneori, în mintea mea, cu povețe de genul „nu se arată cu degetul", venite din partea mamei. Remarca „nu deschideți ușa și geamul, căci se face *kurander"* mă făcea să cred că exista un anume Kurander Baba – întocmai ca Sofu Baba, de pildă –, al cărui suflet nu se cuvenea să fie tulburat.

Faptul că religia nu se adresa, prin mijlocirea lui Dumnezeu, a cărților, a preceptelor și a profeților Lui, problemelor lumești și conștiinței noastre, ci se limita la regulile, în parte ciudate, uneori amuzante, care stârneau interesul claselor inferioare, ca urmare a nevolniciei lor, înlesnea acceptarea ei în viața noastră cotidiană, care șovăia, cu o stranie armonie și logică, între Orient și Occident. Nici bunica mea dinspre tată, nici unchiul și mătușile mele, nici tata și mama, care făceau parte din generația următoare, nu țineau vreodată post, dar în lunile de Ramadan așteptau ora *iftar*-ului[38] cu hămeseala celor care făceau acest lucru. În serile de iarnă, când seara se lăsa devreme iar bunica juca pocher cu musafirele ei, ora ruperii postului devenea oră de ceai, însoțit de un soi de pâine coaptă-n cuptor, iar când se apropia ora cu pricina, bătrânele acelea vesele care obișnuiau să îmbuce mereu câte ceva în timp ce jucau cărți lăsau deoparte îndopatul, lângă masa de joc era așternută cu grijă masa de *iftar,* cu tot soiul de dulcețuri, brânzeturi, măsline, plăcinte, cârnați, așa care se putea vedea prin casele bogătașilor cu dare de mână, iar când se auzea la radio *ney*-ul, care sugera că se apropia ora ruperii postului, întrebau nerăbdătoare, de parcă ar fi flămânzit din zori, „cât mai este?",

[38] Ora de rupere sau întrerupere a postului, care în perioada Ramadanului durează de la apusul până la răsăritul soarelui.

pentru ca după ce se auzea bubuitul tunului să-l lase pe bucătar să guste ceva, iar apoi să se apuce de mâncat cu nesaț. Chiar și astăzi când aud, la radio, sunetul *ney*-ului, îmi lasă gura apă.

Prejudecata mea fundamentală cu privire la religie și la islam s-a confirmat când am fost dus pentru prima oară la moschee. Nu era vorba de o vizită „oficială": servitoarea noastră, Esma Hanım, m-a dus acolo într-o după-amiază când nu era absolut nimeni acasă, fără să ceară voie nimănui, și nu atât de dragul rugăciunii, cât din cauză că se plictisea. La Moscheea Teșvikiye, un grup de vreo douăzeci-treizeci de persoane, alcătuit din slujitori, bucătari, portari aflați în slujba bogătașilor din Nișantași și din proprietarii câtorva prăvălioare aflate pe străzile dosnice ale cartierului cleveteau în șoaptă, instalați pe covoare, într-o atmosferă care aducea mai degrabă a solidaritate și camaraderie decât a închinăciune, în așteptarea orei rugăciunii. Îmi aduc aminte că în timp ce își făceau rugăciunea mă plimbam printre ei ori alergam prin cotloanele moscheii jucându-mă de-a ceva, că nu mă mustra și nu mă oprea nimeni, ba chiar că foarte mulți dintre cei care

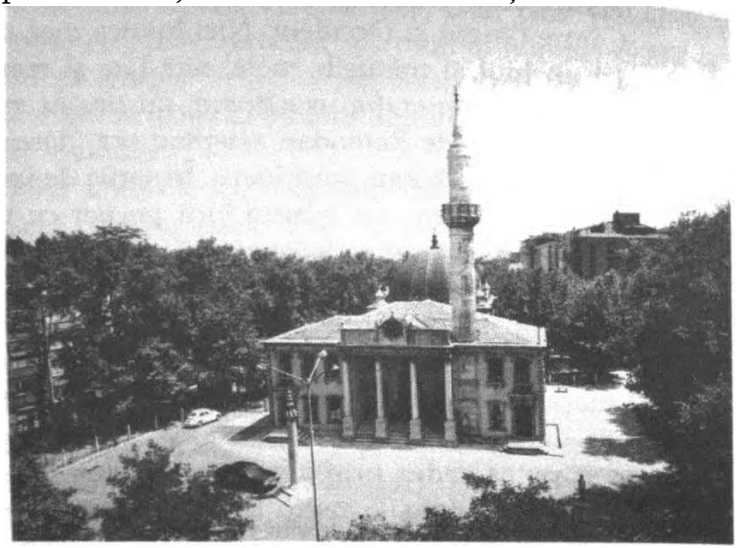

alcătuiau atunci comunitatea îmi zâmbeau cu nespusă blândețe,

așa cum mi s-a întâmplat mereu în copilărie. Mai aflasem o dată că religia le aparținea sărmanilor, dar spre deosebire de ceea ce sugerau caricaturile din ziare ori atmosfera republicană din casă, ajunsesem la concluzia că persoanele evlavioase erau inofensive.

Faptul că atmosfera disprețuitoare care domnea în casă la adresa religiei se transforma uneori în furie autoritară îmi dădea însă de înțeles că exista o anumită contradicție între laturile inocente și pozitive ale acelor persoane și lucrurile în care credeau ele, iar acea contradicție împovăra proiecte majore precum modernizarea, europenizarea și progresul. Trebuia să ne împotrivim energic atașamentului excesiv pe care-l vădeau acei „ignoranți", cărora aveam dreptul de a le porunci nu numai pentru că eram avuți, ci și pentru că eram occidentalizați și „pozitiviști", față de ciudatele lor credințe, și asta nu doar în interes propriu, ci și în interesul țării. Pricepeam, cu mintea mea de copil, că limbajul mușcător folosit de bunica atunci când aflase că un electrician care venise să-i repare ceva plecase la rugăciune se referea nu atât la o reparație măruntă care rămăsese neisprăvită cât la tradițiile și deprinderile care ne făceau să rămânem în urma altora.

Îmi dădeam seama, după articolele kemaliste din ziare, după caricaturile ce înfățișau tipuri reacționare – femei înfășurate în văluri negre, bărbați cu mătănii în mâini și cu bărbi rotunde – și după ceremoniile de comemorare a lui Kubilay, Martirul Revoluției, desfășurate la școală, că plăcutele credințe ale celor sărmani puteau atinge dimensiuni înspăimântătoare, care ne-ar fi putut dăuna și nouă, și statului, pe care-l simțeam ceva mai al nostru decât ei, și patriei, așa cum îmi dădeam seama și de faptul că cei din categoria noastră își socoteau averea legitimă, în calitate de clasă dominantă. În asemenea momente mă lăsam purtat binișor de spiritul ingineresc, pasionat de matematică ce domnea la noi în casă și ajungeam la concluzia că ne aflam în postura de „stăpâni" nu pentru că am fi fost bogați, ci pentru că eram

occidentalizați, în pas cu modernitatea. Iar faptul acesta mă determina să desconsider familiile care, deși la fel de bogate ca noi, nu erau la fel de occidentalizate. În anii următori, când democrația urma să mai avanseze puțin iar ceilalți oameni cu stare din țară aveau să vină din provincie la Istanbul, începând să se manifeste în „societate", averile unor persoane care nu se-mpărtășiseră deloc din cultura occidentală și din laicism, dar care erau cu mult mai înstărite decât noi aveau să genereze, în familie, deziluzie și furie, căci falimentele repetate ale tatei și ale fratelui său ne ruinaseră: dacă noi ne meritam averile, proprietățile, privilegiile și facilitățile, pe care tocmai eram pe cale să le pierdem, datorită faptului că eram occidentalizați, cum se putea explica avuția acelor oameni pe care unii stângiști, care gândeau, în privința multor chestiuni spirituale (la vremea aceea n-aveam habar nici de Mawlana[39], nici de subtilitățile misticii islamice, nici de marea cultură persană), ca șoferii și bucătarii și care îndemnau la lovituri de stat militare, îi numeau „provinciali parveniți"? Burghezia occidentalizată din Istanbul a susținut în ultimii patruzeci de ani toate intervențiile militare și toate ingerințele armatei în politică, nu atât pentru a se împotrivi agresiunilor stângii (o mișcare de stânga atât de puternică n-a existat, de fapt, niciodată în Turcia), cât de teama că, într-o bună zi, clasele de jos ale societății și bogătașii din provincie s-ar fi putut uni sub stindardul credinței spre a-i contesta stilul de viață. Mă tem ca nu cumva, pătrunzând în universul islamului politic, a cărui relație cu religia este cu mult mai insignifiantă decât s-ar putea crede, și al loviturilor de stat militare să nu compromit

[39] Mawlana Jalal ad-Din Rumi sau, pentru turci, Mevlâna Celâleddin Rumi (m. 1273), mistic persanofon, descendent al unei familii cu vechi tradiţii intelectuale stabilite la Konya (Asia Mică) şi inspirator al ordinului sufit Mawlawi (pentru turci, Mevlevi). Opera sa cuprinde, printre altele, un vast *Matnawî* (în turcă, *Mesnevi*), devenit canonul confreriei care se revendică de la el, şi un volum de poeme închinate lui Šams ad-Dîn Tabrizî (pentru turci, Şemseddin din Tabriz), după tragica dispariţie a acestuia.

armonia tainică a acestei cărți.

Pentru mine, adevăratul subiect al religiei este sentimentul de vinovăție. Încercam, în copilărie, un sentiment de vinovăție pentru că nu mă temeam îndeajuns de imaginea acelei femei venerabile, înfășurate în văluri albe care-mi venea din când în când în minte și pentru că nu credeam suficient în ea. Mă simțeam vinovat și pentru că stabileam o distincție între mine și cei care credeau în ea. Mă agățam însă din răsputeri, cu instinct de copil, de aceste simțăminte de vinovăție ca de o stare de neliniște care urma să-mi sporească profunzimea sufletească, care urma să-mi facă existența mai variată și mai inteligentă, așa cum mi-o făcea și lumea imaginară în care evadam din când în când, fără efort, cu disperare. Starea aceasta de neliniște m-a făcut de cele mai multe ori nefericit, dar m-a determinat mai apoi, când mi-am amintit de ea, nu și când o trăiam, să îndrăgesc viața pe care o lăsasem în urmă. Cât despre celălalt Orhan, cel fericit, care locuia într-o altă casă din Istanbul și la care visam adeseori, mi-l reprezentam desprins de suferințe precum teama de credință și sentimentul vinovăției. Când oboseam de cerințele impuse de religie și de sentimentul de vinovăție îmi doream să-l descopăr pe acel Orhan, despre care-mi închipuiam că, în loc să-și piardă vremea cu asemenea lucruri, se ducea la cinematograf.

Cu toate acestea, au existat în copilăria mea și momente în care m-am supus preceptelor religiei. De pildă, când eram în clasa a patra primară, aveam o învățătoare a cărei apreciere îmi făcea mare plăcere, care mă făcea fericit printr-un simplu zâmbet și mă făcea să sufăr printr-o simplă ridicare din sprâncene – îmi amintesc chiar și acum de ea ca de o persoană foarte neplăcută și autoritară. Femeia aceea în vârstă, posomorâtă, vorbea clasei despre „splendorile religiei noastre” și se referea la credință nu ca la o chestiune de convingere, de credință și smerenie, așa cum simțeam și cum mă temeam eu, ci apelând la o estetică rațională și

utilitaristă. Potrivit ei, Profetul Muhammad acordase o mare însemnătate postului pentru că acesta reprezenta un „regim" benefic deopotrivă sănătății și disciplinării eului. Femeile din Occidentul contemporan, îndrăgostite, la sute de ani după el, de propria lor frumusețe, descopereau, mai nou, cât de vital era regimul alimentar. Rugăciunea era și ea, de fapt, un soi de gimnastică ce accelera circulația sângelui și-ți păstra trupul vânjos și sprinten. În vremurile noastre, milioane de japonezi se opreau zilnic din lucru, prin birouri, prin fabrici, la semnalul unei sirene și făceau gimnastică timp de cinci minute, de parcă și-ar fi făcut rugăciunea, după care reveneau la lucru. Cum această prezentare pragmatică și logică a islamului era pe potriva iubirii de credință și a spiritului de sacrificiu pe care le nutrea în taină micul pozitivist din mine, am decis să țin și eu post într-o zi de Ramadan.

O făceam sub înrâurirea învățătoarei și din dorința de a-i fi pe plac, dar n-am mărturisit acest lucru. Când i-am spus mamei ce decisesem, am băgat de seamă că era oarecum mirată, oarecum bucuroasă, dar și puțin neliniștită: deși n-avea niciun fel de deprinderi religioase, mama era, dintre noi, cea mai consecventă adeptă a principiului „credinței pentru orice eventualitate", dar, cu toate acestea, știa că obiceiul de a posti le era specific celor neoccidentalizați. N-am abordat deloc acest subiect de față cu fratele meu mai mare și cu tata. Nesațul de credință din sufletul meu luase, încă înainte de a ține post prima oară, aspectul unei trăiri pe care se cuvenea s-o tăinuiești, rușinat. Retorica pozitivistă referitoare la îndatoririle religioase pe care mi-o însușisem de la bătrâna învățătoare fusese și ea înfrântă încă înainte de a se manifesta, în confruntarea cu sensibilitatea și discursul hiperemotiv, sceptic și ironic referitor la simbolurile de clasă care se practica în familia noastră. Am postit cu discreție, fără să mă laud, fără să aștept vreun „bravo" din partea cuiva. Poate că mama ar fi trebuit să-mi spună că un copil de unsprezece ani nu era

obligat să țină post. Ea s-a mulțumit însă să-mi pregătească, sârguincioasă, plăcinte și sendvișuri cu anșoa, așa cum îmi plăceau mie, pentru *iftar*. Citeam în ochii ei că, pe de o parte, era mulțumită să constate că mezinul ei era un om cu frica lui Dumnezeu însă, pe de altă parte, se întreba îngrijorată dacă nu cumva în mine exista, mai mult decât la ceilalți, o latură distructivă, avidă de suferințe spirituale, de pătimire.

Cel mai limpede exemplu privitor la atitudinea ambiguă a familiei față de religie era oferit de Sărbătoarea Jertfei. La fiecare Sărbătoare a Jertfei era adus și legat în grădinița din spatele Blocului Pamuk un berbec, căci așa se cuvenea să procedeze orice musulman cu dare de mână, pentru ca în ziua sărbătorii acesta să fie sacrificat de măcelarul cartierului, care venea acasă. Cum nu-mi plăceau prea mult oile și mieii, nu mi se rupea inima când auzeam behăitul berbecului, care-și trăia atunci ultimele zile, așa cum li se-ntâmpla micilor protagoniști cu inimă de aur care populau benzile desenate. Ba chiar eram satisfăcut să știu că urma să scăpăm, după o vreme, de animalul acela pocit, prost și urât mirositor, dar faptul că, în vreme ce carnea dobitocului sacrificat le era împărțită săracilor, noi ne reuneam, în aceeași zi, cu întreaga familie, la masa de prânz, beam bere, care ne era interzisă de religie, și mâncam o cu totul altă carne, cumpărată de la măcelar, pe motiv că cealaltă mirosea respingător, mă făcea să mă gândesc că nu toată lumea își trăia existența spirituală ca pe un sentiment de permanentă neliniște și vinovăție, așa cum o trăiam eu. Dacă esența religioasă a ideii de sacrificiu presupunea să curmi viața unui animal în locul vieții unui copil și să te eliberezi, în felul acesta, de simțămintele de vinovăție care te încercau, spre a-ți dovedi atașamentul față de Dumnezeu, cei din familia noastră procedau tocmai pe dos, deoarece înfruptându-ne dintr-o carne mai gustoasă, cumpărată de la măcelărie, nu din carnea animalului jertfit, săvârșeam un gest pentru care ar fi trebuit să ne simțim de

două ori vinovați.

Trăiam însă într-o casă în care erau trecute sub tăcere contradicții și inconsecvențe cu mult mai profunde decât acestea. Absența dimensiunii spirituale, pe care o remarcam adeseori la familiile occidentalizate, înstărite și laicizate din Istanbul, se vădea nu atât din ignorarea religiei, cât din asemenea tăceri: se vorbea fără rezerve despre subiecte precum matematica, rezultatele obținute la școală, fotbalul, distracțiile, însă toată lumea era cuprinsă de un soi de fâstâceală și de o singurătate deplorabilă când venea vorba de subiecte fundamentale precum iubirea, tandrețea, religia, sensul vieții, gelozia, resentimentul, iar când cei în suferință voiau să discute, să comunice cu cineva, își agitau mâinile și brațele, neputincioși și zbuciumați, aidoma unor surdomuți, fără a putea scoate o vorbă. Mai apoi se retrăgeau, tăcuți, în lumea lor interioară, lăsându-se purtați de muzica de la radio și trăgând din țigară. Așa am trecut și eu, în tăcere, peste postul ținut atunci, din dragoste pentru credință. Cum ziua aceea întunecată de iarnă era, de fapt, scurtă, n-am pătimit prea mult din pricina foamei. Cu toate acestea, în timp ce mâncam sendvișurile cu anșoa, cu icre tarama și cu maioneză pe care mi le pregătise mama și care n-aveau nimic de-a face cu mesele tradiționale de *iftar* ale turcilor, care presupuneau măsline și cârnat, simțeam o anumită mulțumire și pace interioară. Nu era vorba atât de faptul că făcusem ceva pentru Dumnezeu, cât de plăcerea de a fi promovat cu succes un examen pe care decisesem singur să-l susțin. În seara aceea, după ce am mâncat cu plăcere, pe săturate, m-am dus la cinematograful Konak, străbătând în fugă străzile reci, și am văzut un film turnat la Hollywood, uitând de toate, după care nu mi-a mai trecut niciodată prin minte să țin post.

Relația aceasta stângace cu credința nu m-a îndepărtat însă nicidecum de problematica religioasă și metafizică. Socoteam, cu o parte a minții, că dacă Dumnezeu știa tot, așa cum se spunea, deși

eu nu puteam crede în El așa cum mi-aș fi dorit, era nespus de ager la minte și avea să mă ierte, dându-și seama de ce nu puteam crede în El cu niciun chip. Dacă n-aveam să-mi preschimb credința în sfidare, într-un atac conștient la adresa lui, Dumnezeu avea să mă-nțeleagă, avea să vadă în sentimentele de vinovăție pe care mi le provoca faptul că nu puteam să văd în el un temei de alinare a caznei necredinței și, de fapt, n-avea să ia prea mult seama la un copil ca mine.

Nu de Dumnezeu mă temeam eu, ci de mânia pe care ar fi putut-o încerca la adresa celor ca mine cei ce credeau nemăsurat în el. Prostia habotnicilor, a căror inteligență n-ar fi putut fi comparată în niciun fel – Doamne păzește! – cu cea a lui Dumnezeu, în care credeau cu patimă, constituia un al doilea motiv de spaimă. Teama că într-o bună zi urma să fiu pedepsit pentru că nu eram „ca ei" nu m-a părăsit ani de zile, iar în prima tinerețe, când împărtășeam idei de stânga, a avut mai multă înrâurire asupra mea decât lucrările teoretice. Ceea ce m-a uimit în anii care au urmat a fost faptul că foarte mulți istanbulezi occidentalizați, laicizați, pe jumătate atei nu aveau niciun sentiment de vinovăție pentru poziția socială pe care o dețineau. Mereu mi-am închipuit că oamenii aceia, care nu respectau niciun precept religios și care-i disprețuiau, din rațiuni de clasă, pe cei devotați credinței lor – la fel ca snobii „moderniști" care disprețuiau deprinderile artistice și culturale ale claselor inferioare – încercau, într-un anumit moment al vieții – de pildă, în clipa unui accident de mașină sau pe patul de spital –, să încheie o învoială secretă cu Dumnezeu.

Îmi amintesc că abordam, deși cu stângăcie, asemenea subiecte în pauze, cu un coleg de gimnaziu al cărui curaj îl admiram pentru că nu făcuse o asemenea înțelegere. Băiatul acela infernal, care provenea din familia unui foarte bogat antreprenor în construcții, care făcea echitație în imensa grădină a minunatei lor case de pe colinele Bosforului, care reprezenta Turcia, ca jocheu, la diverse

concursuri internaționale, obișnuia să ridice deodată ochii spre cer când constata, într-un anumit moment al dezbaterii noastre metafizice, că șovăiam de teamă, spunând „dacă există, să mă omoare acum!”, după care adăuga, cu o siguranță care mă uimea: „Ei, vezi, sunt încă viu!” Aveam un simțământ de vinovăție atât din pricină că nu eram la fel de curajos ca el, cât și din pricină că-i dădeam dreptate în taină, însă starea de confuzie mentală care mă stăpânea îmi făcea plăcere, deși nu-mi dădeam seama de acest lucru.

Mi-am trăit simțămintele de vinovăție, care-și aveau obârșia nu atât în îndepărtarea de Dumnezeu, cât în îndepărtarea de sentimentul comunitar împărtășit de locuitorii orașului, ca pe un sentiment personal. După vârsta de doisprezece ani, când tensiunea metafizică dintre credință și apartenență a fost înlocuită de sentimentele de curiozitate și vinovăție legate de sfera sexualității, intensitatea frământărilor mele religioase s-a diminuat. Cu toate acestea însă, ori de câte ori mi se încrucișează pașii, într-o mulțime, pe un vapor sau pe un pod, cu vreo femeie în vârstă, înfășurată în văluri albe, mă cuprind fiorii.

21.
Bogătașii

Pe la mijlocul anilor 1960, mama cumpăra, duminică de duminică, ziarul *Akșam*. *Akșam* nu se număra printre jurnalele care pătrundeau în casa noastră zilnic, așa încât trebuia să se ducă cineva anume la chioșcul de ziare duminica dimineața, iar tata, știind că mama cerea să i se cumpere gazeta pentru rubrica de cancanuri din înalta societate intitulată „Ați auzit?", care era semnată de o persoană cu pseudonimul Gül-Peri[40], insista de fiecare dată, în glumă, asupra acestui aspect. Intuiam, după glumele și înțepăturile tatei, că interesul pentru bârfele din lumea bună reprezenta o slăbiciune umană, și aceasta din două motive. Primul dintre ele, pentru că gazetarii care așterneau pe hârtie asemenea cancanuri obișnuiau să-i ironizeze, din invidie, pe „bogătași", printre care ne număram, sau printre care doream să credem că încă ne număram și noi, însăilând nenumărate minciuni privitoare la ei. Al doilea, pentru că în viața acelor persoane cu dare de mână, suficient de stângace ca să ajungă în coloana de cancanuri din înalta societate, oricât de mincinos ar fi fost ceea ce se spunea despre ei, nu trebuia să existe nimic care să stârnească prea mari invidii. Cu toate acestea însă, mama și tata citeau asemenea bârfe, luându-le în serios:

---

[40] Zâna-trandafir (turc.).

- Urări de bine pentru Feyziye Madenci. Se pare că în casa ei din Bebek a pătruns un hoț, dar nu este limpede ce anume a șterpelit acesta. Să vedem dacă poliția va fi în stare să rezolve un jaf atât de misterios.
- Vara trecută, Aysel Madra n-a putut face baie în mare din cauza operației la amigdale. Vara aceasta, când se află în insula Kuruçeşme, este fericită, dar și cam nervoasă. Nu ne întrebați de ce...
- Muazzez Ipar a plecat la Roma. Această femeie delicată din lumea bună a Istanbulului n-a fost niciodată mai veselă în timpul vreunei călătorii. Oare de ce, se întreabă lumea, din cauza domnului de lângă ea?
- Semiramis Sarıay, care și-a petrecut lunile de vară în Büyükada, revine acum la casa ei din Capri. Iar de acolo, se va repezi până la Paris, unde va deschide câteva expoziții de pictură. Pe când expoziții de sculptură?
- Lumea bună a Istanbulului a fost atinsă de deochi. Persoanele ale căror nume sunt frecvent menționate la această rubrică se îmbolnăvesc și ajung la operație rând pe rând. Mai de curând, Harika Gürsoy, pe care am văzut-o foarte veselă la petrecerea sub clar de lună desfășurată în casa răposatei Rușen Eșref din Çamlıca...

— Aaa, și Harika s-a operat de amigdale, spunea, de pildă, mama după aceea.

— Ar face bine să-și opereze mai întâi negii de pe față! spunea tata necruțător, fără a stărui însă prea mult asupra acestui subiect.

Sesizam din asemenea discuții că unele „persoane din înalta societate" la care făceau aluzie autorii de cancanuri ce se semnau cu pseudonime prin gazete, uneori furnizându-le numele, alteori nu, se numărau printre cunoștințele noastre și că, în ciuda bârfelor, mama îi invidia pe acei oameni, care erau în mod limpede

mai bogați decât noi, pentru existența pe care o duceau. Protestul mamei față de averea acelor persoane era exprimat uneori prin expresia „s-au pomenit la gazetă". Așa cum se poate deduce și din verbul „a se pomeni", în expresia aceasta stăruia, în egală măsură, neîncrederea față de gazetele din Istanbul, în care apăreau o grămadă de scorneli, și solida convingere a istanbulezului potrivit căreia se cuvenea ca persoanele cu stare să nu se afișeze prea mult.

Îmi aduc aminte că, în copilărie și în prima mea tinerețe nu doar mama, ci multe alte persoane înstărite din Istanbul sugerau sau, mai rar, exprimau deschis ideea că cei bogați trebuiau să se ascundă, să-și disimuleze bogăția și puterea, în cazul în care aceasta exista: această trăsătură distinctivă a vechilor bogătași din Istanbul nu era deloc consecința vreunei etici a modestiei, cu care se cuvenea să te fălești, sau a vreunei etici a muncii, a acumulării, de genul protestantismului. Ea nu-și avea obârșia decât în teama de stat. Sultanii și statul otoman văzuseră secole de-a rândul, în orice istanbulez excesiv de bogat – de cele mai multe ori, era vorba de pașale care beneficiau de putere politică –, o amenințare la adresa lor, așa încât găseau mereu câte un pretext ca să-i lichideze pe cei aflați în această situație și să le confișteze averile. Cât despre evrei care, în ultimele secole de existență ale Imperiului Otoman, ajunseseră suficient de înstăriți ca să împrumute statul, ori despre armeni și greci, care se evidențiaseră prin micul comerț și micile meșteșuguri, aceștia erau, desigur, anxioși, trăind cu amintirea impozitului pe avere impus în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a confiscării samavolnice a bunurilor și fabricilor pe care le deținuseră cândva și a jafului căruia îi căzuseră pradă magazinele lor cu prilejul incidentelor din 6–7 septembrie 1955.

De aceea, marii proprietari de pământuri veniți din provincie la Istanbul sau industriașii de provincie din cea de-a doua generație erau mai curajoși decât istanbulezii cu cheag când se punea problema să-și etaleze bunurile și proprietățile ori să se laude cu

averile lor. Relaxarea lor era, desigur, socotită „parvenitism” și privită cu ironie de către familiile istanbuleze care se protejau, de teama statului, sau care nu-și putuseră păstra averea mai mult de o generație, așa cum ni se întâmplase nouă. Sakıp Sabancı, bogătașul aflat la a doua generație, care a venit de la Adana la Istanbul și se găsește în fruntea celei de-a doua familii din Turcia în ceea ce privește averea, este o persoană de care toată lumea face haz și-și bate joc pe la spate (însă nu prin gazete, de teama că acestea nu vor mai beneficia de spațiu publicitar), din pricina faptului că a ridicat această relaxare, disprețuită de bogătașii din Istanbul, care văd în ea o atitudine de „arivist”, într-o bizarerie deranjantă, ajutat poate și de înfățișarea sa stranie, însă grație curajului de provincial vădit în etalarea propriei averi, a izbutit să fondeze după 1990, în propria-i casă, la fel ca Frick la New York, cel mai bun muzeu privat din Istanbul.

Un alt motiv al faptului că bogătașii din Istanbul nu-și etalau niciodată averile pe vremea copilăriei mele, tăinuindu-le în dosul zidurilor și al ușilor închise, al faptului că n-au constituit niciodată colecții și nici n-au deschis vreun muzeu oarecare era teama îndreptățită că averea lor putea fi socotită „dubioasă”. Cum statul și funcționarii statului își vârau nasul oriunde se producea ceva și cum era imposibil să ajungi mare bogătaș fără a colabora cu politicienii, toată lumea putea presupune că până și trecutul celui mai „onest” dintre oamenii cu stare era marcat de locuri obscure și pete întunecate. Tata nu-și bătea joc cu plăcere de accentul de provincial al lui Vehbi Koç, în slujba căruia s-a aflat ani de zile după ce banii rămași de la bunicul se isprăviseră, ori de capacitatea redusă de înțelegere a fiului acestuia, pe care-l socotea mai puțin inteligent decât tatăl său, dar în momentele de furie povestea că în spatele avuției lor se aflau cozile și lipsurile din perioada celui de-al Doilea Război Mondial.

Bogătașii istanbulezi de pe vremea copilăriei și a tinereții mele

nu erau persoane sigure de sine, care să se fi ales cu parale de pe urma creativității ori a inovațiilor lor comerciale și care să-și sporească mai departe câștigul, în virtutea aceleiași rațiuni, ci aveau mai degrabă aspectul unor oameni care se-mbogățiseră dintr-odată, cândva în trecut, profitând de o anumită împrejurare, de relația cu statul și cu birocrații, bazată pe mită, și care-și petreceau restul vieții străduindu-se să-și ascundă avutul (după 1990, teama s-a diminuat), să-l protejeze și, mai cu seamă, să-l justifice. Cum avuția lor nu se întemeia pe nicio activitate mentală, acești oameni nu erau prea interesați de cărți, lectură ori, mai știu eu, șah. Epoca otomană, care-ți permitea să avansezi în ierarhia statului, ajungând pașă înstărit, în măsura în care învățai și aveai parte de o bună educație, precum și spiritualitatea ei sufită au fost date deoparte după proclamarea Republicii, odată cu închiderea lăcașurilor de derviși și cu renunțarea la literatura lor specifică, pe care lumea nu o mai citește acum, iar cultura aceea subtilă, despre care se credea că urma să fie înlocuită spontan de cultura europeană prin Reforma alfabetului, a căzut pradă uitării.

Singurul lucru pe care-l puteau face mult prea timizii și prea plații bogătași ai Istanbulului, care se temeau pe bună dreptate de stat și care, în cea mai mare parte, nu-și puteau transmite profiturile generațiilor următoare, era să se arate mai europeni decât erau, spre a-și legitima averile și a se simți bine. Apelau, în acest scop, la veșminte, la obiecte și la cele mai noi descoperiri ale civilizației occidentale (de la aparate de stors citrice la mașini de ras electrice) pe care, date fiind sumele de care dispuneau, și le puteau procura din Europa, și le arătau unii altora și se simțeau fericiți. Poate că un bun exemplu în privința ciudatelor dimensiuni pe care le putea atinge străduința de a părea occidental este oferit de unele familii care au locuit la Istanbul ani de zile, care au pus pe picioare o afacere, îmbogățindu-se, după care, într-o bună zi, au vândut tot, casele, bunurile, proprietățile (așa cum a făcut un

renumit foiletonist și proprietar de gazetă, care se număra printre apropiații mătușii mele paterne), deși nu mai aveau niciun fel de probleme ori de temeri legate de stat, de legislație, și au socotit că este mai atrăgător să-și ducă viața într-un cartier oarecare al Londrei, stând cu ochii la zidul blocului de vizavi și la televizorul care emitea într-o engleză pe care n-o pricepeau prea bine, decât la Istanbul, admirând Bosforul. Un alt exemplu îl constituie obiceiul de a aduce câte o guvernantă din Europa, care să-i învețe pe copii limbi străine, așa cum făceau cândva aristocrații ruși, și aventura trăită mai apoi de aceasta cu stăpânul casei, așa cum se întâmplă în *Anna Karenina* și cum au pățit foarte multe familii.

Inexistența unei aristocrații de sânge în Imperiul Otoman i-a obligat pe bogătașii istanbulezi din perioada republicană să se manifeste ca „cei mai autentici", „mai fără de pereche", „mai speciali" exponenți ai acestei categorii. Căci, pentru ca lucrurile vechi rămase de pe urma culturii otomane, mistuite, în cea mai mare parte, de flăcări odată cu vilele de pe Bosfor, să poată fi revendicate de către cei înstăriți ca „antichități", era necesar să se ajungă până în anii 1980 și să se înțeleagă faptul că tezaurizarea simbolurilor culturii otomane nu intra în contradicție cu occidentalizarea. Poveștile de acest gen, evocate acasă cu un zâmbet, dar și cu plăcere, din care se deduceau, pe lângă faptul că și noi fuseserăm bogați cândva, ba chiar că încă mai păream a fi, năravurile, deprinderile bogătașilor istanbulezi și, mai cu seamă, felul în care făcuseră avere (mie îmi plăcea cel mai mult povestea unui bogătaș care se pricopsise într-o noapte, aducând la Istanbul un vapor cu zahăr în perioada Primului Război Mondial, iar mai apoi savurase acel chilipir până la sfârșitul vieții), mă împiedicau, poate, să-i consider „misterioși" pe cei cu avere, așa cum li se întâmpla altora, dar, în ciuda acestui fapt, sentimentul de provizorat și de vacuitate, de lipsă de spiritualitate și cultură, datorat faptului că nu prea știau ce să facă cu banii, îi făcea uneori

foarte speciali, când mă întâlneam cu vreunul dintre ei – unii, rude îndepărtate, alții cunoștințe sau prieteni din copilărie ori tinerețe ai tatei sau ai mamei, alții vecini de cartier din Nișantași, sau „pseudonime" la rubrica „Ați auzit?" – eram curios să-i cunosc biografia.

Era, de pildă, un domn dichisit, un prieten din tinerețe al tatei, despre care nu-mi dădeam seama dacă era trist sau vesel când se lăuda că „n-avea nevoie să mai muncească toată viața" (pe atunci, faptul acesta era, la Istanbul, o bună dovadă a bunăstării cuiva), căci multele bunuri și proprietăți rămase de pe urma tatălui său, un pașă care ajunsese ministru în ultima perioadă de existență a statului otoman, îi asigurau o rentă serioasă. Își petrecea cea mai mare parte a zilei fără să facă nimic, citind ziarele sau contemplându-i pe trecători de la fereastra apartamentului său de bloc din Nișantași, după care, după-amiaza, se îmbrăca tacticos cu cele mai elegante haine pe care le avea, cumpărate de la Paris sau Milano, se bărbierea, își aranja cu grijă mustața și se ducea în holul și la cofetăria Hotelului Hilton, unde zăbovea două ore, bând ceai, căci aceasta era singura lui ocupație reală din timpul zilei. „Asta pentru că doar acolo mă simt în Europa", îi spusese o dată tatei, încruntând din sprâncene de parcă i-ar fi încredințat o taină cu totul aparte și adoptând o expresie întristată, care cerșea înțelegere pentru teribila lui suferință sufletească. O doamnă foarte bogată și nespus de grasă, care făcea parte din aceeași generație, fiind, de data aceasta, prietena mamei, și pe care eu și fratele meu o imitam pentru că li se adresa tuturor cu vorbele „ce mai faci, maimuță?", deși ea era cea care semăna, de fapt, cu o maimuță, își petrecuse întreaga viață respingându-i pe cei care-i cereau mâna pe motiv că nu erau destul de europeni și de rafinați și îndrăgostindu-se de bărbați distinși și bogați care nu s-ar fi căsătorit niciodată cu ea, pentru că nu era suficient de frumoasă, apoi, când se apropia de cincizeci de ani, se căsătorise cu un polițist de vreo treizeci de ani,

despre care afirma că era „foarte gentleman, foarte curtenitor”, iar după ce căsătoria cu pricina eșuase, fapt petrecut la scurtă vreme după aceea, își consacrase restul vieții tinerelor din mediul ei, cărora le explica că se cuvenea să-și găsească bărbați la fel de înstăriți ca ele.

Oamenii aceștia, familiarizați într-o oarecare măsură atât cu cultura tradițională, cât și cu cea occidentală, deoarece erau urmașii ultimei generații de inși chivernisiți, de pașale otomane cu vederi occidentalizante, n-au izbutit să transforme în capital averile moștenite de la tații, de la familiile lor, n-au izbutit să-și convertească avuțiile într-o parte a capitalului comercial și industrial sălbatic al Istanbulului, care sporea rapid, deoarece știau că nu puteau nici măcar să bea ceai la aceeași masă cu „bădăranii aceia de negustori”, care împărtășeau o cultură a camaraderiei și a comunității la fel de „autentică și de sinceră” ca deprinderea lor de a înșela și escroca, necum să mai producă și să facă comerț cu ei. Când ne duceam în conace ori vile de pe Bosfor pentru a vizita asemenea persoane care descindeau din familiile cu cheag de pe vremuri și care, de cele mai multe ori, nu-și dădeau seama că erau pungășite și de avocații pe care-i angajaseră ca să le protejeze bunurile și să strângă veniturile provenite din chirii, prețuiam dragostea aparte pe care mi-o arătau, deoarece știam foarte bine că cele mai multe dintre ele preferau tovărășia pisicilor și a câinilor. Îmi făcea plăcere să constat că ființele acelea care viețuiau în casele de pe Bosfor, ce urmau să valoreze o avere în anii următori, când aveau să fie vândute rând pe rând (asta dacă nu cumva fuseseră mistuite de flăcări între timp), printre măsuțe, canapele, mese cu intarsii de sidef, tablouri în ulei, inscripții caligrafice, puști de pe vremuri, săbii, decorații istorice, ancestrale, orologii uriașe și multe alte vechituri, ce urmau să ticsească, după vreo zece-cincisprezece ani, magazinul lui Raffi Portakal, negustorul de antichități, duceau un soi de existență de persoane neajutorate și

sărmane, în ciuda nenumăratelor proprietăți pe care le dețineau, dincolo de vile și de obiectele din ele. Cu toții aveau manii care arătau că relațiile lor cu realitatea din afara vilei ori a conacului era problematică. Unul dintre ei, care se sprijinea în baston și care avea aspectul unui moș pricăjit, uscățiv, îl trăgea mereu pe tata deoparte și-i arăta, cu un aer misterios, mai întâi colecția lui de ceasuri, apoi pe cea de arme, de parcă i-ar fi arătat niște fotografii cu femei goale. O tanti în vârstă ne mai explica o dată, cu aceleași cuvinte ca în urmă cu cinci ani, când mai fuseserăm acolo, cum să dăm roată unui mic zid năruit, care era foarte periculos, pentru a coborî la debarcaderul de bărci, o alta vorbea în șoaptă, ca să n-o audă servitorii, o alta repeta cu mojicie o întrebare care avea s-o obsedeze pe mama mai târziu, căutând să afle de unde se trăgea bunicul meu dinspre tată. Unul dintre domnii aceia grași, care avea obiceiul de a-și plimba agale oaspeții prin casă, de parcă le-ar fi făcut turul unui muzeu, ne repeta, ori de câte ori ne duceam pe la el, o istorioară legată de o mită și un scandal pe care o citise cu ani în urmă într-un ziar, lăsând impresia că o citise chiar în dimineața aceea în ziarul *Hürriyet* și că fusese uimit de amploarea neobrăzării care cuprinsese orașul. Undeva, în toiul acestor povestiri, al întrebărilor despre sănătate și al vizitei înseși, în vreme ce mama continua să ne urmărească cu coada ochiului, ca să vadă dacă nu cumva făceam ceva necuvenit, ajungeam la concluzia că familia noastră nu era atât de importantă pe cât se străduiau s-o arate „bogătașii" aceia și-mi doream să plec cât mai repede din vila ori conacul în care ne aflam, spre a reveni acasă. Intuiam această inegalitate din faptul că cineva greșea numele tatei, sau îl credea pe bunicul fermier de provincie, sau, așa cum aveam să constat la foarte mulți bogătași de pe vremuri, retrași în sine, din faptul că o imperfecțiune măruntă, un amănunt banal și prozaic al existenței de zi cu zi (faptul că se aducea la masă zahăr tos în loc de zahăr cubic, că servitoarea purta ciorapi nepotriviți sau că o barcă cu

motor trecea prin imediata apropiere a vilei) dobândea proporții neașteptate, pricinuite de supărare și obsesie, transformându-se astfel într-un subiect foarte important, inepuizabil, care le făcea pe gazde să uite de noi. De fapt, fiii, nepoții sau băieții aflați atunci acasă, care erau de vârsta mea și cu care lumea se aștepta să mă împrietenesc, erau persoane suficient de „dificile" pentru ca fie să se ia la harță cu pescarii la cafeneaua din cartier, fie să-i ia la bătaie pe clericii care predau pe la școlile franceze din oraș, fie să se sinucidă, câțiva ani mai târziu, dacă nu cumva ajungeau să fie închiși, peste vreme, prin cine știe ce ospicii din Elveția.

Cum dependența de bunurile, de proprietățile, de maniile și fixațiile lor era suficient de puternică pentru ca respectivii să ajungă să se judece între ei, la fel ca în cazul familiei mele din Blocul Pamuk, găseam că între oamenii aceia și „ai noștri" exista o oarecare similitudine. Cunosc, între acești oameni care, deși conviețuiau de ani de zile în același conac impunător, se dădeau reciproc în judecată pentru felurite bunuri și proprietăți, pentru ca apoi să se reunească la masa de seară, râzând și glumind între ei, la fel ca tata-unchiul-mătușa, persoane care, luându-și supărarea prea în serios, n-au mai vorbit deloc cu celelalte, ani de-a rândul, deși locuiau în aceeași casă, sau persoane care, pentru că nici măcar nu suportau să se vadă, și-au împărțit cu grosolănie întreaga vilă, începând cu cea mai mare dintre încăperi, cu vedere spre Bosfor, tavan înalt și balcon, pe din două, ridicând între ele un zid mizer de gips (nu se vedeau unele pe altele, dar ascultau toată ziua zgomotele părții adverse, de la accese de tuse până la sunete de pași), ca și persoane care și-au blocat reciproc, prin felurite tertipuri juridice, accesul către poarta grădinii, căci puteau fi fericite în spațiul acela, pe care și-l împărțiseră la modul „haremul este al tău, iar anexele ale mele", nu grație propriului confort, ci grație disconfortului pe care li-l puteau crea celor mai apropiate dintre rude, pe care le detestau.

Constatarea că asemenea conflicte intrafamiliale continuau și la nivelul generației următoare m-a făcut să mă gândesc că genul acesta de aversiune reprezenta o caracteristică a bogătașilor din Istanbul. Descendenții unei familii înstărite care se îmbogățise, la fel ca bunicul, în perioada de început a Republicii, stabilindu-se în Nișantași, într-o zonă care nu se afla prea departe de Bulevardul Teșvikiye, unde locuiam noi, împărțiseră în două terenul primit de tatăl lor de la sultanul Abdülhamit. Unul dintre frați ridicase mai întâi, pe jumătate din loc, un bloc mai retras, care se conforma normelor primăriei și, din acest motiv, nu ocupa trotuarul. După câțiva ani, celălalt frate ridicase și el, pe jumătatea de teren care-i revenea, un bloc care, deși aflat în vecinătatea celuilalt, era amplasat cu trei metri mai în față, așa încât îi răpea cu bună știință perspectiva mezinului. Confruntat cu această situație, primul dintre frați ridicase un zid de înălțimea unui bloc cu cinci etaje, doar pentru a-l văduvi pe celălalt de priveliștea oferită de ferestrele laterale, după cum bine știa întregul cartier Nișantași.

Genul acesta de conflicte intrafamiliale era puțin frecvent printre istanbulezii de viță nouă, căci familiile venite din provincie și stabilite la Istanbul fuseseră solidare și se sprijiniseră reciproc spre a putea face față problemelor. După 1960, când populația orașului s-a dublat iar prețurile terenurilor au sporit cu repeziciune, banii aceștia picați deodată ca din cer i-au luat prin surprindere pe toți cei care locuiau la Istanbul de câteva generații și care izbutiseră să agonisească un număr de terenuri în oraș. Primul lucru pe care l-au făcut aceștia spre a dovedi că erau istanbulezi înstăriți, de viță veche, a fost, desigur, să se ia la harță între ei pentru a-și împărți bunurile și proprietățile. Poate că acesta a și fost motivul pentru care unul dintre cei doi frați care, având în proprietate dealurile și colinele sterpe de dincolo de Bakirköy, se pomeniseră incredibil de bogați prin extinderea neașteptată a orașului, a scos pistolul și și-a împușcat fratele mai mare, la

începutul anilor 1960. Ziarele, pe care le-am citit cu atenție, sugerau că în spatele fratricidului s-ar fi aflat dragostea fratelui mai mare pentru soția mezinului. Am urmărit îndeaproape acea crimă din lumea bună, care mă zguduise nespus, pentru că băiatul cu ochi verzi al bărbatului care-și ucisese fratele îmi era coleg de clasă la școala primară, la Liceul Terakki[41] din Șișli. Pe vremea când primele pagini ale ziarelor ofereau cu satisfacție amănunte despre scandalul acela legat de averi și femei, fiul asasinului, care avea piele albă și păr roșcat, își făcea apariția în clasă îmbrăcat, ca întotdeauna, cu veston de țăran din Bavaria și pantaloni scurți și-și petrecea ziua plângând în tăcere, cu batista în mână. Ori de câte ori aveam să trec, în cei patruzeci de ani care au urmat, prin acea zonă a Istanbulului, care poartă acum numele de familie al colegului meu de clasă în costum bavarez și în care locuiesc o sută cincizeci de mii de oameni, sau ori de câte ori aveam să aud numele cartierului, cunoscut de întregul Istanbul și devenit între timp un adevărat orășel, urmau să-mi vină în minte ochii înroșiți de plâns ai colegului meu, care se smiorcăia întruna, cu gravitate, dar și cu discreție.

Familiile de armatori, care mai erau și toate din zona Mării Negre, își făcuseră o preocupare din rezolvarea neînțelegerilor familiale pe calea armelor, vădind o atitudine mai realistă decât noi, care apelam la tribunalele statului. Oamenii aceștia, care intraseră, în cea mai mare parte, în afaceri cu mici ambarcațiuni cu pânze, care începuseră apoi să se concureze unii pe alții din cauza contractelor de transport achiziționate prin licitație de la stat și cărora le plăcea să se intimideze unii pe alții nu prin inovații occidentale precum libera concurență, ci prin intermediul bandelor pe care le constituiau, care din vreme-n vreme, când

[41] Progresul (turc.).

osteneau să se mai tot ucidă între ei, mai aveau și perioade pașnice, care nu durau însă prea mult, căsătorindu-se unii cu alții precum prinții din Evul Mediu, care atunci când reîncepeau să se lichideze le supărau mai cu seamă pe proaspetele soții, care acum se-nrudeau cu ambele tabere, dar care nu-și pierdeau niciodată umorul, începuseră să treacă de la ambarcațiunile cu pânze la barje, apoi de la barje la mici șlepuri, să-și mărite fetele cu odrasle de președinte și să dea petreceri ori recepții cu „șampanie, caviar și pompă", ca să folosim expresia stereotipă a vremii, consemnate apoi la rubrica „Ați auzit?", pe care o urmărea cu atenție mama.

Recunoșteam, în instantaneele realizate de fotografi la asemenea petreceri, nunți sau baluri, pe care obișnuiau să le frecventeze mama și tata, uneori și unchiul, mătușa și bunica, instantanee care erau aduse acasă în aceeași seară și rămâneau pe bufet câteva zile, o seamă de cunoștințe care veneau adeseori pe la noi, sau vreo două-trei persoane înstărite, ale căror fotografii apăruseră prin ziare, vreun politician care avea grijă să conviețuiască bine cu ei, iar apoi încercam să ghicesc, din convorbirile telefonice ale mamei cu sora ei, care participa mai des la asemenea evenimente, cum fusese atmosfera la nuntă.

Spre deosebire de chefurile de după anii 1990, la care erau invitate televiziunea, presa și felurite manechine și care erau aduse la

cunoștința întregului Istanbul prin focuri de artificii, nunțile și balurile din perioada anterioară nu erau dominate de ambiția de a dovedi restului Istanbulului cât de înstăriți erau cei înstăriți, ci urmăreau să satisfacă nevoia celor avuți de a se reuni și a-și da uitării temerile, neliniștile. Când participam la asemenea nunți ori petreceri, percepeam îndată, în ciuda confuziei care mă stăpânea, un soi de fericire aparte în relațiile dintre ei. Citeam această fericire și în privirile mamei, la vremea când plecam de acasă, după ce ne pregătiserăm pentru eveniment întreaga zi. Nu era vorba însă atât de fericirea de a merge la o petrecere, de a ști că urma să-ți petreci timpul în mod plăcut, să te desfeți cu delicatese, să te distrezi, cât de fericirea de a fi împreună cu acele persoane, de a te afla alături de niște oameni cu stare, de a fi socotit, dintr-un motiv sau altul, drept unul dintre ei.

Când intram într-o sală mare, bine luminată, sau când pășeam printre mese pregătite cu dichis, printre tende, vase cu flori, servitori și chelneri, cu ocazia vreunei petreceri în aer liber prilejuite de câte o nuntă de vară, simțeam că cei bogați erau, de fapt, foarte fericiți să se revadă, că prezența altor persoane de-o seamă cu ei le dregea starea de spirit. Din pricina aceasta intuiam că și ei îi cercetau din ochi pe participanți, la fel ca mama, ca să vadă cine venise, și că se bucurau ori de câte ori dădeau cu ochii de persoane alături de care le făcea plăcere să fie invitați. Oamenii aceia, a căror avere se baza, de foarte multe ori, nu atât pe propria cunoaștere, pe creativitate și sârguință, cât pe noroc ori pe vreo escrocherie pe care doreau s-o dădea uitării și care se bizuiau mai degrabă pe sumele de bani pe care le dețineau decât pe propriile abilități, se simțeau relaxați și se străduiau, totodată, să-și refacă moralul constatând că împărțeau acel spațiu cu alte persoane care nu ieșeau în evidență decât prin sumele de bani pe care le dețineau.

În ceea ce mă privește, după clipele primei întâlniri eram învăluit deodată în adierea unui vânt ciudat și începeam să mă simt

străin de acel loc. Fie eram cuprins de descurajare la vederea vreunui obiect de lux care-mi era cu totul necunoscut, căci nu-l văzusem acasă (de pildă, cuțitul de pâine electric), fie mă simțeam stânjenit să constat cât de apropiați puteau fi mama și tata de asemenea oameni, despre ale căror averi afirmaseră mai înainte râzând că ascundeau lucruri rușinoase, scandaluri, escrocherii. După o vreme descopeream că mama, care era sincer mulțumită să se afle alături de ei, și tata, care flirta poate cu vreuna dintre iubitele lui de taină, nu uitaseră, de fapt, de poveștile și cancanurile acelea stranii pe care le istoriseau acasă, ci doar se prefăceau, pentru moment, că habar n-aveau de ele. Nu procedau, oare, toți bogații la fel? A fi avut însemna, poate, să te comporți în permanență „ca și cum". De exemplu, îi auzeam pe foarte mulți bogătași din Istanbul plângându-se, la nenumărate petreceri, de mâncarea servită în timpul ultimei călătorii cu avionul, de parcă ar fi fost vorba de un subiect deosebit de supărător, deosebit de însemnat și de parcă nu și-ar fi petrecut cea mai mare parte din viață hrănindu-se cu feluri banale, preparate neglijent. Uneori mă tulbură gândul că vederea acelor oameni, care erau atât de în largul lor pentru că-și puseseră sufletele la păstrare în locuri sigure, îndepărtate, la care nu se putea ajunge prea ușor, așa cum se întâmplă cu banii depuși („delapidați", spuneau părinții mei) în băncile elvețiene, ar fi putut constitui un exemplu prost pentru mine.

Erau momente când pricepeam, din câte o aluzie a tatei, că sufletele acelor oameni nu se aflau chiar atât de departe. Când îi criticam pe la douăzeci de ani, rostind vorbe grele, deși nu vorbeam chiar în termenii de acum, pentru prostia, pentru nepăsarea lor, pentru gesturile afectate pe care le săvârșeau pentru a părea mai occidentali decât erau, pentru existența lor lașă și nespus de ștearsă, care-i făcea să nu întemeieze nicio colecție, niciun muzeu, să nu se lase purtați de nicio obsesie, de nicio

pasiune, când îmi îndreptam chiar limba ascuțită împotriva prietenilor de familie, a prietenilor din copilărie și din tinerețe ai părinților mei ori împotriva părinților unora dintre prietenii mei, tata mă întrerupea cu tact și, poate pentru că se temea ca nu cumva să fiu nefericit în viață, așa cum aveam să cred mai târziu, îmi spunea deodată, în chip de atenționare, că, „de fapt", doamna de care vorbeam (o femeie frumoasă) era o „fată" foarte generoasă, foarte cumsecade și că, dacă aș fi cunoscut-o mai îndeaproape, mi-aș fi dat și eu foarte bine seama de acest lucru.

22.
Vapoarele de pe Bosfor, incendiile, scăpătarea, mutările și celelalte urgii

Eșecurile permanente, falimentele care se abăteau asupra afacerilor puse pe picioare de tata și de fratele lui, confruntările dintre mama și tata și cele dintre cei patru membri ai familiei noastre, disputele din familia mare, în centrul căreia se afla bunica, mă făceau să aflu treptat că viața nu se alcătuia doar din evenimente amuzante, din plăceri de genul celor pe care le descopeream în fiecare zi (pictura, sexualitatea, prietenia, somnul, iubirea, mâncarea, jocul, privitul, etc.) și din nesfârșite perspective de fericire, ci și din catastrofe mai mari sau mai mărunte, mai mult sau mai puțin însemnate, care surveneau fără veste, pentru ca apoi să sporească în intensitate, să se amplifice. Învățasem de-acum bine că nenorocirile de felul acesta puteau să-ți răsară în cale pe neașteptate, când ți-era lumea mai dragă, la fel ca minele plutitoare a căror latitudine și longitudine la ieșirea din Bosfor în Marea Neagră le era dezvăluită în copilăria mea, cu mare gravitate, atât marinarilor, cât și celorlalți istanbulezi, la rubrica „Anunț către marinari", ce urma după știrile și buletinul meteo de la radio.

Se putea întâmpla în orice moment ca mama și tata să se ia la harță, sau ca la etajul de deasupra noastră să izbucnească vreo ceartă legată de avere și proprietăți, sau ca fratele meu mai mare să decidă, furios, să-mi administreze o lecție de pomină. Sau se putea ca tata să-și facă într-o bună zi apariția acasă și să ne spună pe neașteptate, senin, că apartamentul în care locuiam fusese vândut,

că se pusese sechestru pe el, că trebuia să ne mutăm în altă parte, sau că urma să plece într-o călătorie.

În anii aceia ne-am mutat de nenumărate ori. La fiecare mutare, tensiunea din casă creștea și, pentru că mamei, care-și petrecea vremea supraveghind împachetatul lucrurilor, al oalelor și tingirilor, ce erau învelite rând pe rând în ziare, îi slăbea vigilența în ceea ce ne privea, alergam și mă jucam prin casă împreună cu fratele meu mai mare, într-o atmosferă de deplină libertate. Bufetele, mesele, dulapurile, pe care începuserăm să le socotim părți inseparabile ale peisajului nostru domestic, care nu-și schimbau locul niciodată, erau date la o parte și, în timp ce părăseau casa, purtate de hamali, în timp ce spațiul în care locuiserăm ani de zile se golea, sufletul îmi era cuprins de tristețe. Aflam atunci consolare în descoperirea vreunei bile sau a vreunei mașinuțe pierdute, care reprezenta o amintire prețioasă. Poate că unele dintre casele în care ne mutam nu mai erau la fel de confortabile, de calde ca Blocul Pamuk din Nișantași, însă nu m-am simțit niciodată nefericit pentru că am ajuns în Cihangir, în Beșiktaș, căci locuințele acestea ofereau o perspectivă foarte frumoasă asupra Bosforului, după cum nu mi-a sărit în ochi faptul că săräceam puțin câte puțin.

Aveam întotdeauna la îndemână niște măsuri de rezervă, descoperite de mine, împotriva micilor dezastre. Una dintre aceste formule, bazate pe atașamentul simbolic față de o ordine riguroasă, de reguli, de armonia ori repetarea lor (să nu calc pe linii, să nu închid niciodată complet anumite uși), sau dimpotrivă (să mă văd cu celălalt Orhan, să evadez în cea de-a doua lume, să pictez sau să stârnesc o ceartă cu fratele meu și să provoc, astfel, eu catastrofa), presupunea să număr vapoarele care se perindau pe Bosfor.

De fapt, număr vapoarele care trec încolo și încoace pe Bosfor de când mă știu. Număr tancuri petroliere românești, crucișătoare sovietice, ambarcațiuni pescărești cu pânze care vin de la Trabzon,

nave de pasageri bulgărești, vapoare ale Căilor Maritime care se-ndreaptă spre Marea Neagră, nave de observare sovietice, transatlantice italiene cochete, vase cu cărbune, cabotiere înmatriculate la Vama, vapoare de marfă nevopsite, neîngrijite, mâncate de rugină, nave hârbuite, întunecate, sub pavilion incert, care nu este limpede de unde vin. Nu număr însă orice: nu număr ambarcațiunile cu motor care-i transportă de pe un țărm pe celălalt pe funcționarii care se duc la serviciu și pe femeile care se întorc de la piață cu plase în mâini, și nici vapoarele Liniilor Orășenești, care-i poartă dintr-un ungher în altul al Istanbulului pe călătorii triști, ce fumează și beau ceai, îngândurați, și pe care am ajuns să le recunosc la fel ca tata, căci ele constituie, de fapt, părți indisociabile ale vieții mele, aidoma lucrurilor din casă.

Număr vapoarele cu un soi de neliniște, uneori abătut, alteori precipitat, de cele mai multe ori fără să bag de seamă că o fac. Simt, în timp ce țin socoteala vaselor care străbat Bosforul, că săvârșesc un gest care-mi ocrotește rânduiala vieții. În momentele de nespusă mânie și tristețe din copilărie, când fugeam de mine, de școală, de viață și mă făceam nevăzut, în deplină libertate, pe străzile Istanbulului, încetam să le mai număr. Atunci aveam sentimentul că tânjeam după urgii, după incendii, după o altă viață, după celălalt Orhan.

Dacă am să istorisesc cum a început povestea cu număratul

vapoarelor, poate că obsesia mea va fi mai lesne de înțeles. Pe vremea aceea, la începutul anilor 1960, locuiam, mama, tata, fratele meu mai mare și cu mine, într-un mic apartament cu fața la mare, aflat într-un bloc construit de bunicul în Cihangir. Eram în ultima clasă a școlii primare; prin urmare, aveam unsprezece ani. O dată pe lună, seara, când mă culcam, potriveam ceasul deșteptător, pe al cărui cadran se găsea imaginea unui brad, așa încât să sune cu câteva ore înainte de răsăritul soarelui, mă trezeam către sfârșitul nopții în întuneric și tăcere, mă strecuram în patul gol din camera în care dormea uneori servitoarea, ca să nu tremur de frig în noaptea de iarnă, căci n-aș fi fost în stare să aprind singur soba pe care o stingeau părinții seara, înainte de culcare, îmi luam manualul de limba turcă și începeam să repet cu îndârjire, spre a învăța pe de rost poezia pe care trebuia s-o memorez până la ora la care plecam la școală:

„Drapel, drapel azuriu,

Leagănă-te-n vânt, o, mândru drapel!”

După cum știu toți aceia dintre noi care au fost nevoiți cândva să învețe pe de rost vreun text, vreo rugăciune, vreo poezie, nu suntem prea atenți la ceea ce vedem în timp ce ne străduim să ne întipărim în minte cuvintele cu pricina. Atunci, ochii minții, ca să spunem așa, devin interesați de imaginile pe care ni le oferă fantezia, spre a ne înlesni memorarea. Prin urmare, în timp ce memorăm, ochii noștri contemplă parcă lumea spre a-și satisface propria plăcere, fără a lua seama la minte. În timp ce învățam poezii pe de rost, tremurând de frig în nopțile geroase de iarnă, contemplam tenebrele Bosforului, care abia se deslușea pe fereastră.

Bosforul, care se întrezărea printre blocurile cu patru-cinci etaje, printre acoperișurile și coșurile caselor de lemn în ruină ce urmau să fie rând pe rând mistuite de flăcări în următorii zece ani și printre minaretele Moscheii Cihangir, era negru ca smoala, căci

vapoarele Liniilor Orășenești nu circulau încă la orele acelea timpurii, prin urmare nu era luminat de proiectoare și faruri. Întunericul dens era străpuns uneori de luminile bătrânelor vinciuri, care descărcau marfă la Haydarpașa, pe țărmul asiatic, sau ale vaselor de marfă care treceau tăcute, de câte o rază nelămurită de lună ori de lumina vreunei bărci cu motor singuratice, iar atunci întrezăream barje uriașe, năpădite de rugină și placate cu midii, cu mușchi, barca vreunui pescar solitar și Turnul Fecioarei, a cărui albeață îl făcea să semene cu o stafie. De cele mai multe ori însă, marea era învăluită într-un întuneric misterios. Bosforul părea tenebros chiar și la vremea când colinele înțesate de blocuri și de cimitirele ticsite de chiparoși prindeau să se lumineze ușor, cu mult înainte de a se arăta soarele dinspre țărmul asiatic, iar eu aveam impresia că apele acelea aveau să rămână veșnic întunecate.

Uneori, în vreme ce mintea-mi era preocupată de învățatul pe de rost, de repetare și de tainicele jocuri ale memoriei, ochii-mi cădeau asupra câte unei arătări care înainta agale prin apele pline de curenți ale Bosforului – un vapor ciudat, o barcă pescărească ce pornise la drum de cu noapte. În ciuda faptului că nu eram deloc atent, că nu eram cu mintea la ceea ce vedeam, ochiul meu verifica parcă o clipă, din obișnuință, obiectul acela asupra căruia stăruia și nu-i permitea să treacă mai departe până ce nu constata că era

vorba de o formă familiară: da, un vas de marfă, o barcă pescărească al cărei felinar nu funcționează, îmi spuneam în sinea mea; da, barca de pasageri cu motor care-i transportă pe primii călători ai dimineții de pe țărmul asiatic pe cel european; da, un costier care se-ndreaptă către unul dintre porturile acelea îndepărtate ale Uniunii Sovietice...

Într-una dintre acele dimineți, în timp de stăteam ghemuit sub plapumă, în frig, memorând o poezie, ochii mei mirați au rămas pironiți asupra unui lucru pe care nu-l mai zăriseră niciodată până atunci. Îmi amintesc perfect că am uitat de-a binelea de cartea pe care o țineam în mână și că am rămas încremenit locului. Era o namilă care se făcea tot mai mare pe măsură ce se înălța din mare, în întunericul nopții, și care, pe măsură ce devenea tot mai mare, părea să se apropie de mine, care-o urmăream de pe colina cea mai apropiată de apă. Era o arătare care, prin mărimea și forma ei, părea ireală, ca ruptă din vise: o navă de război sovietică! O matahală de cetate plutitoare care se ivise deodată din negura nedefinită și din beznă, ca dintr-un basm! Trecea în tăcere, cu motoarele reduse simțitor, dar era atât de masivă încât, chiar și așa, făcea să scârțâie pervazul ferestrei, tâmplăria, podelele de lemn ale casei, să zdrăngăne cleștele de la sobă, așezat aiurea, cratițele și ibricele, înșirate rânduri-rânduri în bucătărie, să zăngăne geamurile camerelor calde în care dormeau mama, tata și fratele meu, să se smucească încet, din străfunduri, ca la un cutremur blând, povârnișul pavat cu piatră cubică ce cobora spre mare, cazanele de gunoi din fața porților, întregul cartier care, la primele ore ale dimineții, arăta destul de trist. Prin urmare, vorba aceea de clacă pe care și-o tot transmiteau istanbulezii în șoaptă, la ureche, în anii Războiului Rece se dovedea a fi adevărată: după miezul nopții, Bosforul era traversat în tăcere de nave de luptă rusești.

Am fost cuprins o clipă de neliniște, pricinuită de sentimentul răspunderii. Întregul oraș dormea și doar eu văzusem vasul acela

sovietic, uriaș, care cine știe încotro se-ndrepta, spre a săvârși fapte rele. Trebuia să-i avertizez pe oameni, să alarmez Istanbulul și întreaga lume. În plus, împrejurarea aceea aducea cu situațiile în care se pomeneau feluriți copii curajoși, eroici, despre care citeam în revistele de pe vremea copilăriei și care salvau un întreg oraș, cufundat în somn la ceas de noapte, de năpastele aduse de puhoaie, incendii ori armate inamice. Pe de altă parte însă, nu aveam deloc intenția să ies din așternutul cald, pe care abia izbutisem să-l încălzesc.

M-a copleșit îngrijorarea și atunci am găsit, agitat, o soluție făcând altceva, iar din clipa aceea acel altceva s-a transformat în deprindere: am numărat navele sovietice care treceau pe Bosfor cu toată atenția de care era în stare mintea mea, concentrată asupra memorării poeziei! Ce vreau să spun prin asta? Am înregistrat caracteristicile vasului care tocmai trecea, la fel ca legendarii spioni americani despre care se spunea că fotografiau toate navele comuniste care treceau pe Bosfor dintr-o casă conspirativă aflată sus, pe deal (o altă legendă istanbuleză, probabil adevărată, din anii Războiului Rece), numai că am făcut-o în minte. Am stabilit, în închipuire, o legătură între vasul care trecea atunci, alte vapoare care se perindaseră pe acolo, cursul Bosforului și, parcă, rotația pământului: am numărat și am transformat astfel uriașa navă în ceva banal. Știam foarte bine că doar lucrurile care nu puteau fi numărate, care nu puteau fi consemnate, ale căror particularități nu puteau fi precizate provocau urgii înspăimântătoare. Așa am început să veghez la ordinea lumii și să-mi veghez totodată, tulburat, propria fericire, numărând nu doar uriașele vase sovietice, ci toate vapoarele „notabile” care se perindau pe Bosfor. Cei care ne-au învățat, de-a lungul întregii vieți școlare, că strâmtorile reprezintă cheia cuceririi întregii lumi, inima geopolitică a lumii și că, din această cauză, toate popoarele, în frunte cu rușii, și toate armatele au vrut să pună stăpânire pe

frumosul nostru Bosfor aveau dreptate.

După ce am depășit copilăria, am locuit mereu pe câte o colină de pe care se putea vedea, supraveghea Bosforul, chiar dacă de departe, printre blocuri, cupole ori dealuri. Pesemne că din pricina sensului spiritual pe care-l îmbracă posibilitatea de a vedea Bosforul, chiar și de la distanță, fereastra orientată spre mare a înlocuit, în casele istanbuleze, mihrabul din moschei (altarul din biserici, *tebah*-ul din sinagogi), iar fotoliile, divanurile, scaunele, mesele din camerele de zi sunt așezate întotdeauna cu fața spre strâmtoare. O altă urmare a dorinței nestrămutate de a zări Bosforul din casă este faptul că Istanbulul văzut de pe un vapor care pătrunde din Marea Marmara în Bosfor îți evocă miriade de ferestre nesățioase, care au fost plămădite tocmai pentru a ține sub observație acel vapor și Bosforul în sine, care își taie una alteia perspectiva, care se așază, nemiloase, una în calea alteia.

Am aflat mai apoi, când am început să-mi împărtășesc deprinderea și anxietatea cu alții, că obiceiul de a contabiliza vapoarele care treceau pe Bosfor nu reprezenta doar o ciudățenie de-a mea, că era vorba de un nărav al foarte multor istanbulezi asemenea cu mine, de toate vârstele, că foarte mulți dintre noi obișnuiam să aruncăm, în timpul vieții de zi cu zi, câte o privire

spre strâmtoare, de la fereastră ori de pe balcon, și să numărăm vasele, ca să ne dăm seama dacă se apropiau sau nu urgiile, moartea, marile răsturnări de situație. Aveam, de pildă, o rudă îndepărtată care locuia într-o casă cu vedere spre Bosfor, situată pe o colină din Serencebey, în cartierul Beșiktaș, unde urma să ne mutăm și noi peste ani, și care consemna într-un catastif toate navele care se perindau pe Bosfor, de parcă acesta i-ar fi fost rostul. La liceu aveam un coleg de clasă care susținea că toate vapoarele dubioase – cam vechi, cam ruginite, cam hârbuite sau sub pavilion incert – transportau în secret arme sovietice pentru cutare insurgenți autohtoni, sau petrol, care urma să zdruncine piețele internaționale.

Aceste obsesii pot fi privite și ca urmări ale unei culturi în care obiceiul de a-ți amăgi vremea privind pe fereastră constituia o modalitate însemnată de petrecere a timpului liber, înainte de apariția televiziunii. Este la fel de posibil să le concepi ca pe niște efecte colaterale ale nesfârșitelor delicii prilejuite de contemplarea Bosforului. Dar în spatele pasiunii mele de a număra vapoare, în spatele fixațiilor asemănătoare ale foarte multora dintre cunoștințele mele se afla o altă spaimă, cuibărită temeinic în inimile noianului de locuitori ai Istanbulului. Transformarea orașului lor, care se nutrea cândva din abundența întregului Orient Mijlociu, într-o așezare tristă și nevoiașă, în ruină, care-și epuizase resursele și care fusese distrusă treptat de războaiele declanșate de Imperiul Otoman cu Occidentul și cu Rusia, îi preschimbase pe istanbulezi într-o gloată introvertită și naționalistă, care suspecta în permanență tot ceea ce provenea din afară, din locuri îndepărtate, de la occidentali și, de fapt, tot ceea ce era novator, tot ceea ce purta influențe străine. În plus, așa cum simțeam mereu în copilărie, istanbulezii nu s-au putut elibera vreme de o sută cincizeci de ani, din aceleași motive, de spaima că în orașul lor se putea produce oricând o nouă catastrofă, că puteau să survină noi

înfrângeri și dezastre.

Uneori, când plec din Istanbul, mă gândesc că vreau să revin cât mai repede acasă, ca să pot număra în continuare vapoarele. Alteori am sentimentul că dacă nu număr vapoarele care trec pe Bosfor, am să fiu copleșit mai repede de sentimentul de tristețe și pierdere pe care-l răspândește orașul. Poate că tristețea reprezintă o ursită inevitabilă pentru cineva care și-a petrecut întreaga viață la Istanbul, în anii vieții mele. Dar hotărârea de a face ceva împotriva tristeții este importantă și pentru că asociază privitul pe fereastră și contemplarea dezinteresată a Bosforului cu un anumit sentiment al datoriei.

Desigur că în fruntea nenorocirilor de care-și amintea necontenit și pe care le aștepta cu neliniște întregul oraș se aflau accidentele cu vapoare, pe Bosfor. Acestea erau trăite cu acel sentiment specific unei mari comunități, care unea întregul oraș. Mă bucuram în taină de astfel de dezastre, simțind că, în asemenea împrejurări, erau depășite cadrele obișnuite ale vieții și că, în cele din urmă, nouă nu avea să ni se întâmple nimic, iar faptul acesta îmi insufla un sentiment de vinovăție și plăcere.

Aveam doar opt ani, de pildă, când s-au ciocnit două tancuri petroliere în inima Bosforului și când lumea și-a dat seama, după zgomotul exploziei și după fumul produs de flăcări, care întuneca cerul spuzit de stele, că acestea ardeau, după ce provocaseră o explozie grozavă, și eram mai degrabă cuprins de entuziasm decât de teamă, în așteptarea spectacolului. Mai târziu am aflat cu toții, din telefoanele pe care le-am primit, că explodaseră și depozitele de petrol din jur, că ardea, de fapt, întregul Bosfor, că totul era cuprins de flăcări. Așa cum se întâmpla la toate marile incendii care meritau să fie privite și consemnate, fuseseră mai întâi câteva persoane care zăriseră flăcările și fumul, apoi auziserăm zvonuri care se vădiseră a fi, în cea mai mare parte, false, iar după aceea căzuserăm pradă tentației nestăvilite de a contempla incendiul, în

ciuda împotrivirii mamelor și mătușilor noastre.

Am fost treziți în grabă de unchiul, care ne-a urcat în mașină și ne-a dus la Tarabya, una dintre colinele din dosul Bosforului. Îmi amintesc că vederea polițiștilor care blocaseră drumul de coastă ce trecea prin fața unui mare hotel în construcție m-a întristat și m-a tulburat la fel de tare ca incendiul. Mai apoi aveam să aflu cu invidie că unul dintre colegii mei de școală trecuse de cordonul de poliție împreună cu tatăl lui, care-și prezentase, ostentativ, cartea de vizită, spunând „presa!". Așa am ajuns să urmăresc, exaltat, la sfârșitul unei nopți de toamnă din anul 1960, incendiul de pe Bosfor, pierdut în mulțimea istanbulezilor curioși care se revărsaseră pe străzi echipați cu pijamale, cămăși de noapte, pantaloni îmbrăcați la repezeală, papuci, unii cu copii în brațe, alții cu genți și pungi de plastic în mâini. Prin mulțime începuseră deja să se perinde, așa cum aveam să constat și la spectacolele oferite în anii următori de incendiile pe mare, de flăcările ce mistuiau vilele de pe Bosfor ori felurite vapoare, vânzători de halviță, de covrigi, de apă, de semințe, de chiftele, de șerbet, despre care n-aveam să-mi pot da seama niciodată de unde apăruseră într-un răstimp atât de scurt.

Tancul petrolier Petar Zoranić, care plecase din portul sovietic Tuapse către Iugoslavia încărcat cu unsprezece tone de kerosen și care, după cum aveau să scrie ziarele mai târziu, se abătuse de la ruta sa pe Bosfor, se ciocnise cu tancul petrolier grecesc World Harmony, care se îndrepta spre Uniunea Sovietică, spre a prelua tot niște combustibil lichid, iar kerosenul deversat la două-trei minute după aceea din vasul iugoslav explodase, producând un zgomot pe care urma să-l audă întregul Istanbul. Cum echipajele părăsiseră navele imediat sau, în unele cazuri, muriseră pe loc, prefăcându-se în scrum, vapoarele rămase fără comandanți scăpaseră de sub control și, aflate la cheremul curenților aprigi, misterioși și al vârtejurilor Bosforului, care le târau încolo

și-ncoace, începuseră să se rotească aidoma unor mingi de foc, amenințând cartierele situate pe cele două țărmuri, Emirgânul, vilele de la Yeniköy, zona Kanlıca, depozitele de petrol și de benzină de la Çubuklu, coastele presărate cu case de lemn de la Beykoz. Locurile pe care le descrisese cândva Melling ca paradiziace sau la care se referise A. Ș. Hisar când vorbise despre „civilizația Bosforului" fuseseră cuprinse de flăcările degajate de petrol și invadate de trâmbe de fum negru.

În funcție de direcția în care se-ndreptau vapoarele, de coasta de care se apropiau, cei care locuiau în zona respectivă își abandonau, precipitat, vilele ori casele de lemn, ieșeau în stradă cu plăpumi, cu copii în brațe și se-ndepărtau în fugă de țărm. Tancul petrolier iugoslav fusese târât mai întâi dinspre țărmul asiatic spre Rumelihisarı și se izbise de vasul de pasageri Tarsus, care era ancorat în zona Istinye, iar acesta din urmă fusese la rândul lui

cuprins de flăcări și începuse să ardă. Când vasele în flăcări ajunseseră în dreptul zonei Beykoz, oamenii care-și părăsiseră casele, fugind departe de țărm, escaladaseră deja dealurile din jur, echipați cu trenciuri îmbrăcate în grabă peste cămășile de noapte și peste pijamale, precum și cu plăpumi, pe care le purtau în brațe.

Marea era năpădită de flăcări orbitoare și dobândise o culoare gălbuie. Coșurile, catargele, platformele pe care se aflau cabinele căpitanilor celor două vapoare, transformate acum în mormane de fiare incandescente, se topiseră de căldură și se lăsaseră într-o rână. Cerul era scăldat într-o lumină roșie, orbitoare, care se revărsa parcă din pântecele navelor. Din când în când se producea câte-o explozie, iar din vapoare se desprindeau bucăți de metal de mărimea unei pături, care se prăbușeau în mare, arzând ca hârtia, în vreme ce de pe țărm și de pe dealurile din jur răsunau strigăte, țipete, iar exploziile erau însoțite de țipete de copii.

Cât de instructiv poate fi să vezi că locurile în care te desfătai cândva cu parfumul florilor de primăvară, plimbându-te printre miresmele răspândite de arborii-lui-Iuda și de caprifoi, în care trăgeai un pui de somn paradiziac, zăcând la poalele duzilor, în care contemplai nuanța argintie a picăturilor de apă desprinse din vârful vâslelor ce se mișcau alene în timp ce te apropiai, strecurându-te printre nenumăratele bărci răspândite pe marea ce strălucea ca mătasea în nopțile de vară cu clar de lună, de o barcă din care răsuna muzica, să vezi că grădinile și codrii plini de chiparoși și brazi, vilele impunătoare, străvechi de pe țărm, care n-au fost încă mistuite de foc, sunt cotropite de explozii, de incendii, de cerul sângeriu și de oameni în lacrimi, care și-au părăsit casele în fugă, înveșmântați ca de noapte?

Așa cum aveam să-mi dau seama mai târziu, totul se petrecuse pentru că pe vremea aceea nu număram vapoarele. Sentimentul acesta de vinovăție legat de dezastre nu-mi trezea dorința de a fugi, de a mă îndepărta de ele, ci, dimpotrivă, îmi stârnea imboldul de a mă afla la locul nenorocirii, de a fi martor la evenimente. Mai apoi, încercam un sentiment de vinovăție ori de câte ori se inflamau lucrurile pentru că, la fel ca foarte mulți istanbulezi, îmi doream, de fapt, catastrofele respective. Însă nesațul de a privi și de a mă afla la locul faptei prevala asupra acestui sentiment.

Până și Tanpınar, care a suferit toată viața constatând că vestigiile culturii otomane se năruiau sub impactul modernizării de tip occidental, al sărăciei și, mai cu seamă, al ignoranței, al neputinței istanbulezilor și care a abordat acest subiect în romanele sale prin prisma dimensiunilor sale profunde, psihologice, mărturisește în secțiunea intitulată „Istanbul" din cartea sa *Cinci orașe* că-i făcea plăcere să contemple vechile conace de lemn în flăcări (asemănând și el, la fel ca Gautier, această plăcere cu cea pe care o încerca Nero în împrejurări similare). Și mai straniu este faptul că Tanpınar era sincer întristat să constate, cu doar câteva pagini mai înainte, că „marile capodopere dispar una după alta chiar sub ochii noștri, asemenea unui drob de sare cufundat în apă, preschimbându-se-n mormane de cenușă, de țărână".

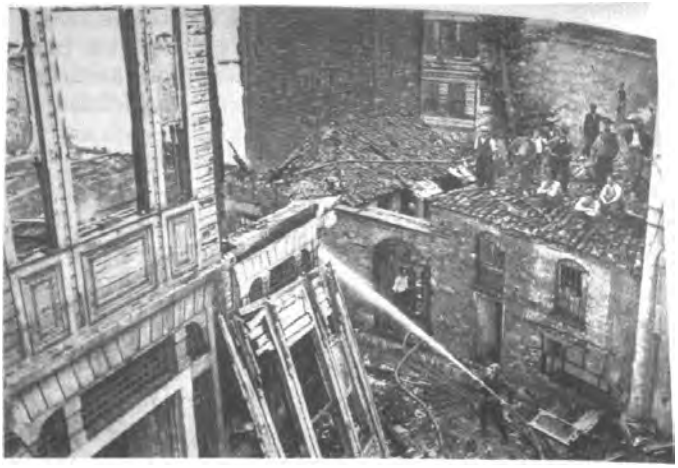

La vremea aceea, Tanpınar asistase, din casa lui situată pe Povârnișul Tavuk Uçmaz din Cihangir, care se afla pe aceeași stradă cu blocul construit de bunicul meu prin anii 1950, din care „numărasem" nava de luptă sovietică, la incendiul ce cuprinsese Academia de Arte Frumoase la care preda și el, care era cunoscută pe vremuri ca Vila Sabihei Sultan și care adăpostise cândva Adunarea Deputaților din Imperiul Otoman. Pentru a atenua, poate, discrepanța dintre plăcerea cu care vorbește, pe de o parte,

despre „trâmbele de flăcări și fum care se ridicau și se rostogoleau o clipă prin aer, în acel straniu sfârșit de lume” care durase mai bine de o oră și care, date fiind exploziile, copleșise împrejurimile cu o ploaie plăcută de scântei, și amărăciunea pricinuită de distrugerea unuia dintre cele mai frumoase edificii de lemn din epoca lui Mahmut al II-lea, precum și a nenumăratelor amintiri și studii pe care le adăpostea (în acel incendiu fusese mistuită întreaga colecție de relevee semnate de arhitectul Sedad Hakkı Eldem, cel mai însemnat depozitar al arhitecturii otomane), Tanpınar se referă la sultanii otomani pasionați de contemplarea incendiilor. Îi enumera, rând pe rând, cu un straniu sentiment de vinovăție, pe cei care, de cum auzeau strigându-se „arde!”, înhămau caii la trăsură și se duceau să urmărească spectacolul, pe cei care-și luau cu ei, ca să nu le fie frig, pături și blănuri, ori mâncare și instrumente de preparat cafea, știind că „reprezentația” avea să dureze mult timp.

Incendiile din vechiul Istanbul erau departe de a constitui un simplu spectacol la care dădeau fuga să se uite pașalele, tâlharii, hoții și, desigur, copiii și curioșii – ele reprezentau o distracție majoră, apocaliptică, așa încât călătorii-scriitori occidentali ce începuseră să viziteze orașul de pe la mijlocul secolului al XIX-lea se simțeau obligați să le relateze, în calitate de martori. Théophile Gautier, care a ajuns la Istanbul în 1852, descrie cu plăcere, rând pe rând, cele cinci incendii la care a asistat de-a lungul celor două luni petrecute în oraș, începând cu primul dintre ele, izbucnit în vreme ce el se afla în cimitirul din Beyoğlu și scria poezii. Desigur că un incendiu iscat noaptea este de preferat pentru amatorul de spectacol. Când vorbește despre incendiul declanșat la o fabrică de vopsele de pe țărmul Cornului de Aur, despre fabrica ce ardea scuipând spre cer flăcări multicolore, ca despre „o privelițte minunată”, Gautier este atent, aidoma unui pictor, și la umbrele vapoarelor din Cornul de Aur, la tălăzuirea mulțimii care privește

pârjolul și la trosnetele iscate de lemnăria care se prăbușește, precum și de clădirile înghițite de flăcări. După o vreme revine la locurile mistuite de pârjol și se străduiește să identifice în resemnarea sutelor de familii care încearcă să supraviețuiască prin adăposturi încropite în două zile, printre covoare, saltele, perne, oale, tingiri și alte lucruri scăpate din foc, acceptându-și nenorocirea și invocând „soarta", o trăsătură turco-musulmană.

Incendiile erau însă atât de inseparabile de istoria Istanbulului otoman, veche de cinci sute de ani, încât istanbulezii păreau să fi fost pregătiți din timp pentru această năpastă care ținea sub teroare orașul, mai cu seamă din secolul al XIX-lea. Pentru istanbulezii care trăiau, în secolul al XIX-lea, pe străzi înguste, în case de lemn, incendiile erau mai degrabă o întâmplare la care se așteptau dinainte, ca la un deznodământ inevitabil, decât o catastrofă. Chiar dacă n-ar fi survenit prăbușirea Imperiului Otoman, Istanbulul tot și-ar fi pierdut, de fapt, memoria și o bună parte din vigoare, din pricina incendiilor care, la începutul secolului XX, și-au urmat unul altuia, înghițind dintr-odată mii de case, zeci de mahalale, de cartiere, care mai de care mai întins, și lăsându-i pe zeci de oameni fără case, fără agoniseală, fără mijloace de subzistență.

Pentru cei ca mine, care au asistat, în anii 1950 și 1960, la mistuirea și prăbușirea ultimelor vile de lemn de pe țărmul Bosforului, a ultimelor conace ori case de lemn, care erau deja în ruină, plăcerea de a privi asemenea incendii purta și urmele unui alt impas sufletesc decât cel trăit de pașalele otomane, care prețuiau mai cu seamă spectacolul, contemplarea unor astfel de pârjoluri: dorința, străbătută de sentimente de vinovăție, umilință și invidie, de a vedea dispărând cât mai degrabă ultimele vestigii ale unei mari culturi și civilizații, ai cărei moștenitori nu aveam cum să fim, și asta pe drept cuvânt, spre a face loc unei imitații de rangul al doilea, palide și mizere a civilizației occidentale.

Când, în copilăria și tinerețea mea, lua foc vreo casă de lemn de pe țărm, la fața locului se adunau, spre a urmări priveliștea, mulțimi curioase de pe ambele laturi ale Bosforului, iar cei care doreau să vadă totul mai de aproape se apropiau de ea în bărci ori în ambarcațiuni cu motor. În anii primei mele tinereți, eu și prietenii mei ne telefonam unii altora ori de câte ori izbucnea vreun incendiu de felul acesta pe Bosfor, după care urcam în mașini și ne duceam, de pildă, la Emirgân, unde ascultam la casetofoane Creedence Clearwater Revival, atunci la modă, stând în mașinile parcate, una lângă alta, pe țărmul mării, mâncam pâine prăjită cu caşcaval, beam ceai și bere, aduse de la ceainăria de alături, și contemplam flăcările misterioase care se ridicau dinspre vila de coastă ce ardea pe țărmul opus, în Asia.

În timpul spectacolului, vorbeam despre tot felul de lucruri, ca, de exemplu, despre faptul că, în timpul unor incendii de pe vremuri, cuiele bătute în pereții caselor de lemn fuseseră

proiectate în aer, sub formă de tăciuni, traversaseră în zbor Bosforul și dăduseră foc altor case asemănătoare, aflate pe țărmul european. Dar până la urmă ajungeam să vorbim despre dragoste, despre bârfele din lumea politicii, despre meciuri de fotbal și despre prostiile părinților noștri. Dacă prin fața conacului de lemn în flăcări trecea vreun tanc petrolier, nimeni nu manifesta vreun interes față de el, nimeni nu-l număra, pentru că nenorocirea se produsese, de fapt, deja. Când incendiul era în toi, în clipele în care era perceput cu acea intensitate a spaimei pe care ți-o inspiră orice catastrofă, printre prietenii mei din mașini se înstăpânea tăcerea, iar atunci simțeam că fiecare se gândea, privind flăcările, la dezastrul care avea să-i marcheze propriul viitor.

Uneori, când dorm, percep teama de o nouă catastrofă – acea teamă care-și are obârșia în Bosfor și pe care o cunosc, pe care o trăiesc toți istanbulezii. La un moment dat, între miezul nopții și dimineață, mă trezește din somn sirena unui vapor. Când mai aud o dată, în tăcerea nopții, sirena aceea gravă și pătrunzătoare, care sună îndelung și al cărei ecou rătăcește pe dealurile dimprejurul Bosforului, îmi dau seama îndată că pe Bosfor domnește negura. În nopțile cețoase, sirena farului de la Ahırkapı, aflat în punctul în care Bosforul se deschide spre Marea Marmara, se aude răsunând trist, la intervale regulate. Așa se face că, în timp ce șovăi între somn și trezie, în mintea mea își face loc năluca unui vapor maiestuos, care se străduiește să-și croiască drum prin apele învolburate, încețoșate ale Bosforului.

Din ce țară provine vaporul, cât este de mare, ce încărcătură are? De ce este îngrijorat pilotul aflat în cabina căpitanului și, cine știe, poate secunzii care-l flanchează? Au fost prinși de vreun curent, au remarcat vreo siluetă care se apropie de ei prin ceață, ori poate s-au abătut de la rută și, băgând de seamă că se îndreaptă într-o direcție greșită, acționează sirenele de alertă? Istanbulezul aflat în pat, oscilând între somn și trezie, ezită tot mai mult, pe măsură ce-i

ajung la urechi sirenele vaporului, care îi par din ce în ce mai sfâșietoare și mai disperate, între compasiunea pentru marinari și teama de catastrofă, între un vis înspăimântător și curiozitatea față de ceea ce se petrece acolo, pe Bosfor. În zilele cu furtună, mama spunea: „Să-i ajute Dumnezeu pe cei care ies pe mare pe vremea asta!" Pe de altă parte, simțământul că în apropiere, dar la o distanță suficient de mare ca să nu-ți dăuneze ție, se petrece o nenorocire, ceva de groază este cel mai bun soporific pentru cei care se trezesc în puterea nopții. Istanbulezul care șovăie între somn și trezie ajunge și el să adoarmă după o vreme, înfășurat în plapumă, în timp ce numără sirenele vapoarelor. Iar apoi visează, poate, că se află și el în pericol, pe vasul acela învăluit în ceață.

Fie că visează sau nu, dimineața uită că a fost trezit în toiul nopții de sirenele vapoarelor, așa cum își uită și propriile vise. Doar copiii sau adulții copilăroși își amintesc de ceață și de sirenele de vapoare din timpul nopții. Cei de genul acesta li se adresează, în cel mai banal moment al vieții de zi cu zi, în timp ce așteaptă la coadă la poștă sau în timp ce prânzește, celor de alături, spunându-le: „Azi-noapte m-au trezit din somn niște sirene de vapoare".

În asemenea momente simt că în nopțile cețoase visez, încă din copilărie, același lucru pe care-l visează milioane de istanbulezi ce locuiesc pe dealurile dimprejurul Bosforului.

Să vă povestesc și despre o altă spaimă care bântuie visele celor ce locuiesc în vilele de pe țărmul Bosforului, referindu-mă la un accident care mi s-a întipărit în minte la fel de profund ca incendiile ce cuprindeau la răstimpuri tancurile petroliere. Într-una dintre nopțile acelea cețoase – dacă este să ofer data exactă, pe data de 4 septembrie 1963, la ora patru dimineața – șlepul Arhanghelsk de 5500 de tone englezești, care transporta spre Cuba niște materiale militare pe care le luase din portul rus Novorosisk, a pătruns cu zece metri pe uscat, la Baltaliman, încercând să-și continue drumul, cu toate că vizibilitatea nu

depășea zece metri, și a distrus, dintr-un foc, două vile de lemn, ucigând, totodată, trei persoane.

„Ne-a trezit un zgomot înspăimântător. Tocmai ne gândeam că vila fusese lovită de trăsnet, când clădirea s-a despicat, trosnind, în două. Printr-o minune a sorții, noi am rămas în partea care nu s-a prăbușit. Când ne-am venit în fire și ne-am uitat în jur, ne-am trezit nas în nas cu un ditamai șlepul, care pătrunsese în camera de zi de la etajul al treilea."

Ziarele au publicat declarațiile celor care scăpaseră cu viață din accident, precum și fotografii ale navei care pătrunsese în camera de zi a casei de lemn: vasul căruia i se zărea prora ucigașă, fotografia bunicului, un pașă de pe vremuri, atârnată pe perete, ciorchinii de strugure așezați în farfuria de pe bufet, una dintre marginile covorului, care atârna în gol, fluturând în vânt ca o draperie, căci cealaltă jumătate a încăperii nu mai exista, bufete, măsuțe, anluminuri înrămate și divanul, răsturnat într-o rână. Ceea ce făcea ca acele fotografii să arate teribil de înspăimântătoare și de atrăgătoare era faptul că obiectele printre care pătrunsese nava, semănând moarte în jurul ei, erau obiecte familiare, care aduceau cu cele aflate prin casele noastre – fotolii, bufete, măsuțe, paravane, scaune, mese, un divan. Recitind gazetele apărute în urmă cu treizeci de ani, acum legate în tomuri, în care se vorbea despre frumoasa liceană care-și pierduse viața în accident, după ce se logodise cu puțin timp în urmă, despre lucrurile pe care le discutaseră, cu o seară înainte, cei care urmau să moară și cei care urmau să scape teferi, despre suferința încercată de tânărul din cartier la vederea trupului neînsuflețit al fermecătoarei sale logodnice, care zăcea printre dărâmături, mi-am amintit că întregul Istanbul vorbise zile întregi despre acel accident.

Cum Istanbulul avea atunci un milion de locuitori, nu zece, ca acum, accidentele de pe Bosfor nu erau percepute ca niște dezastre obișnuite, petrecute într-un oraș apocaliptic în care muritorii se

pierd în mulțime, ci ca niște povești care, transmise din om în om, sfârșeau prin a dobândi dimensiuni legendare. M-a uimit să constat însă că foarte multe dintre cunoștințele mele, aflând că scriam ceva despre Istanbul, mi-au vorbit cu jind, aproape cu lacrimi în ochi, de parcă mi-ar fi evocat frumoasele zile de altădată, despre catastrofele petrecute cândva pe Bosfor și au insistat să amintesc în scrierea mea de dezastrele lor preferate.

După cum știam, o dată, prin luna iulie a anului 1966 probabil, o ambarcațiune cu motor care-i transporta pe membrii Asociației de Prietenie Turco-Germane, aflați la plimbare pe Bosfor, s-a izbit, între Yeniköy și Beykoz, de o altă ambarcațiune cu motor, încărcată cu cherestea, care cobora pe firul apei spre Marea Marmara, după care s-a scufundat, iar treisprezece persoane și-au pierdut viața, dispărând în apele întunecate ale Bosforului – ei, despre asta trebuia să scriu neapărat!

Trebuia să scriu despre tancul petrolier românesc Ploiești care rupsese în două, dintr-o singură atingere, o barcă pescărească, scufundând-o cât ai zice pește, sub ochii uneia dintre cunoștințele noastre, care număra resemnată vapoarele, stând în balconul vilei sale de pe țărm.

Nu trebuia să uit de tancul petrolier românesc (Independența), care se ciocnise cu un alt vas (șlepul grecesc Euryali) în largul coastelor de la Haydarpașa, așa încât combustibilul ce se scursese din el luase foc imediat, iar tancul plin cu petrol explodase, producând un zgomot înfricoșător, care ne trezise pe toți din somn. N-am uitat: jumătate dintre geamurile caselor din cartierul nostru fuseseră sparte de suflul exploziei, iar străzile se umpluseră de cioburi, deși ne aflam la mulți kilometri de locul accidentului.

Și mai era vasul cu oile, care ajunsese pe fundul Bosforului: la 19 noiembrie 1991, vasul Rabunion, sub pavilion libanez, destinat transportului de animale, care traversa Bosforul cu mai bine de douăzeci de mii de oi la bord, luate din România, s-a ciocnit cu

vasul de marfă Madonna Lili, sub pavilion filipinez, care transporta grâu de la New Orleans în Rusia, și s-a scufundat, cu oi cu tot. Foarte puținele oi care au sărit de pe vas și au înotat au fost scoase din apă de istanbulezii care-și citeau ziarele și-și beau cafeaua prin ceainăriile de pe țărmul Bosforului dar, în general, cele douăzeci de mii de oi ghinioniste încă mai așteaptă să fie scoase din adâncurile apei. Acest accident s-a petrecut chiar sub cel de-al doilea pod peste Bosfor, cunoscut sub numele de Podul Fatih, însă n-am să mă refer deloc la cea mai mare găselniță făcută de istanbulezi după anii 1970 – sinuciderea prin plonjare de pe celălalt pod, Podul Bosforului –, un obicei urban foarte răspândit. Aceasta pentru că o știre apărută în ziarele istanbuleze pe vremea când mă nășteam eu, știre pe care am descoperit-o prin colecțiile de gazete vechi pe care am început să le citesc, cu aceeași deprindere și plăcere din copilărie, în timp ce scriam această carte, mi-a amintit că moartea în apele Bosforului reprezintă o altă cale de sinucidere, cu mult mai răspândită decât saltul de pe poduri. Iată o mostră în acest sens:

„Un automobil a plonjat în mare la Rumelihisarı. În ciuda tuturor căutărilor întreprinse ieri (24 mai 1952), n-au putut fi găsiți nici mașina, nici ocupanții acesteia. Din câte se spune, în timp ce mașina plonja în mare, șoferul ar fi deschis portiera și ar fi strigat după ajutor, dar apoi ar fi închis-o la loc, cine știe din ce motiv, și s-ar fi cufundat în ape odată cu mașina. Se crede că automobilul s-ar fi dus la fund ceva mai departe de locul accidentului, cu apă mai adâncă, din cauza curentului”.

Știrea de mai jos a apărut la patruzeci și cinci de ani după aceea, în ziarele istanbuleze din data de 3 noiembrie 1997:

„Un automobil în care se găseau nouă persoane și care se-ndrepta spre Telli Baba pentru a-i aduce prinos sfântului, la

revenirea de la o nuntă, a plonjat în mare la Tarabya, căci șoferul, care băuse, a pierdut controlul volanului. În accident și-a pierdut viața, prin înec, o femeie, mamă a doi copii".

De-a lungul anilor am văzut, am auzit și am citit despre nenumărate mașini care s-au rostogolit în Bosfor, despre nenumărați pasageri care au ajuns în apele acelea adânci, de unde nu mai există întoarcere! Când cad în apă, mașinile în care se află copii care țipă, iubiți care se ceartă, bețivi care iau totul în râs, soți care se întorc grăbiți acasă, tineri care probează frânele noii loc achiziții, șoferi neatenți, melancolici, dornici de sinucidere, bărbați în vârstă care nu văd bine în întuneric, persoane distrate, însoțite de prieteni, care, după ce beau ceai la debarcader, pornesc înainte, uitând de marșarier, persoane care nu reușesc deloc să priceapă cum de s-a petrecut totul așa, deodată, Șefik, fostul șef de la finanțe, și frumoasa lui secretară, polițiști care contemplă Bosforul, numărând vapoare, un șofer ageamiu care-a luat mașina fabricii pe șest și-a ieșit la plimbare cu familia, un importator de ciorapi de nailon, pe care-l cunoaște una dintre rudele tale de departe, un tată cu fiul lui, îmbrăcați în trenciuri de culori diferite, un bandit renumit din Beyoğlu cu iubita lui și o familie din Konya, care vede pentru prima dată podul acela peste Bosfor, nu se scufundă dintr-odată, ca niște bolovani, ci plutesc, parcă, o clipă la suprafața apei. Totul se petrece la lumina zilei sau la lumina răspândită de felinarele de pe stradă ori din cârciumi, iar în acest nespus de scurt răstimp, cei aflați pe partea viabilă a Bosforului văd groaza întipărită pe chipurile celor care trec, fără voie, dincolo, în adâncuri. Apoi, mașina se cufundă treptat în apele întunecate și învolburate, în care se afundă imediat.

Aș dori să vă aduc aminte că portierele nu se vor mai deschide niciodată pentru cei aflați în mașinile care coboară în adâncurile Bosforului, din pricina presiunii apei care năvălește în habitaclu.

Unul dintre ziarele subtile ce apăreau într-o vreme în care foarte multe mașini ajungeau în apă a făcut un lucru inteligent, furnizându-le această informație cititorilor săi și publicând un mic ghid de procedură, ilustrat prin imagini bine realizate:

Cum se iese dintr-o mașină care cade în Bosfor?

1. Nu cumva să intrați în panică. Închideți ferestrele și așteptați ca apa să pătrundă bine în mașină. Acționați butoanele de deschidere a portierelor. Rămâneți pe locurile dumneavoastră.

2. Dacă mașina continuă să coboare către adâncurile Bosforului, trageți frâna de mână.

3. Când apa este pe cale să inunde mașina, trageți bine în plămâni ultima palmă de aer rămasă sub tavan, deschideți încet portierele și ieșiți din mașină fără să vă precipitați.

Puteți urca la suprafața apei în ultima clipă, dacă dă Dumnezeu să nu vi se agațe trenciul de mânerul frânei de mână, aș adăuga eu, la al patrulea punct. Dacă știți să înotați, dacă ajungeți sus, la suprafața mării, vă veți da seama imediat cât de frumos este Bosforul, cât de frumoasă este viața, în ciuda melancoliei orașului.

23.
Nerval la Istanbul: plimbări prin Beyoğlu

Unele detalii ale lucrărilor lui Melling îmi stârnesc fiori. Pictorul a văzut și zugrăvit, înainte ca prin acele locuri să se fi stabilit cineva și să se fi ridicat vreo clădire, unele dealuri istanbuleze pe care urma să-mi petrec întreaga copilărie, întreaga viață și pe care urmau să apară străzi, drumuri, case, cartiere. Când mă uit, cu lupa în mână, la peisajele lui și văd pe marginile acestora, în locuri care se vor numi mai târziu Yıldız, Maçka, Teşvikiye, niște dealuri pustii, populate de plopi, platani și grădini de legume, am un sentiment asemănător cu amărăciunea pe care o încearcă istanbulezii la vederea maidanelor devastate de incendii, a grădinilor din jurul conacelor prăpădite de foc, a zidurilor și apeductelor prăbușite, a ruinelor din zonele în care-au locuit cândva.

Constatarea că tărâmurile pe care le socoteai, încă din copilărie,

centrul vieții și al lumii tale, locurile care reprezintă, tocmai din acest motiv, începutul a tot ceea ce cunoști nu existau, de fapt, cu puțin timp în urmă (cu un secol înainte de nașterea ta) este la fel de insuportabil de neliniștitoare și de zguduitoare ca viziunea lumii pe care o lași în urmă, după moarte. Este înfiorarea pe care o încearcă, în confruntarea cu timpul, întreaga ta experiență de viață, toate acele relații umane și lucruri tezaurizate cu nesfârșită finețe.

Am perceput aceeași înfiorare și într-un pasaj al secțiunii consacrate Istanbulului din cartea lui Gérard de Nerval *Călătorie în Orient.* Poetul francez, care a ajuns la Istanbul în 1843, la o jumătate de secol după ce și-a realizat Melling picturile, relatează într-un pasaj al cărții sale o plimbare pe care o făcuse – așa cum aveam să fac și eu peste o sută cincisprezece ani, ținând-o pe mama de mână – de la lăcașul Mevlevi din Galata, din locul care urma să devină, după cincizeci de ani, zona numită Tünel până în zona pe care o numim astăzi Taksim. Artera principală pe care o desemnăm acum prin Beyoğlu este, aproximativ, aceeași cu Grande Rue de Péra din 1843, care urma să fie numită, după proclamarea Republicii,

Istiklal Caddesi[42]. Nerval compară partea de bulevard care urmează

[42] Bulevardul Independenței (turc.).

după lăcașul Mevlevi cu Parisul: îmbrăcăminte la modă, magazine de lenjerie, magazine de bijuterii, vitrine orbitoare, cofetării, hoteluri englezești și franțuzești, cafenele, ambasade. După punctul numit de poet Spitalul Francez (Centrul Cultural Francez de astăzi), orașul se sfârșește în mod uimitor, șocant, ba chiar, pentru mine, înspăimântător. Pentru că Nerval descrie spațiul numit azi Piața Taksim, care a reprezentat centrul și, totodată, cea mai mare piață a lumii mele, în jurul căreia s-a petrecut întreaga mea copilărie, ca pe un maidan pe care-și făceau veacul căruțe și vânzători de chiftele, de pepeni și de pește. Scriitorul vorbește de priveliștea oferită de locul acela viran și de cimitirele care urmau să dispară peste o sută de ani, fiind integrate în piață și în oraș. Dar fraza care nu-mi iese deloc din minte privește zonele plane ale orașului, în care urma să-mi petrec mai apoi întreaga viață și care aveau să mi se pară întotdeauna „presărate cu blocuri foarte vechi": „Un platou vast, nesfârșit, mărginit de brazi și de nuci!"

Când a venit la Istanbul, Nerval avea treizeci și cinci de ani. Cu doi ani în urmă suferise de prima dintre crizele acelea de melancolie care aveau să-l determine să se sinucidă peste doisprezece ani, la Paris, și fusese internat o vreme într-un ospiciu. Actrița Jenny Colon, față de care nutrise o dragoste neîmpărtășită, ce urma să-i marcheze întreaga viața, murise cu șase luni înainte. Nerval pornise în „călătoria orientală", în cursul căreia urma să treacă prin Egipt-Cairo, Alexandria-Siria, Cipru, Rhodos, Izmir și Istanbul, însoțit de aceste suferințe și înrâurit, desigur, de reveriile orientale de esență romantică, care începuseră să reprezinte o adevărata tradiție în literatura franceză, odată cu Chateaubriand, Lamartine și Hugo. Date fiind intenția lui Nerval de a scrie ceva despre Orient, la fel ca scriitorii dinaintea lui, precum și faptul că acesta reprezenta imaginea însăși a melancoliei în literatura franceză, tragi concluzia că ceea ce urmează să vadă poetul la Istanbul va fi ceva foarte aparte și foarte prețios.

Numai că, odată ajuns în Istanbulul anului 1843, Nerval este atent nu la propria-i melancolie, ci la ceea ce ar putea să-l determine s-o dea uitării. Pornise, de fapt, în călătoria orientală tocmai pentru a se desprinde de suferințele sale sufletești sau, cel puțin, pentru a și le ascunde sieși și celor din jur. După cum afirma într-o scrisoare adresată tatălui său, „avea să le dovedească oamenilor" că episodul cu nebunia și ospiciul, petrecut cu doi ani în urmă, fusese „urmarea unui simplu accident", fără niciun fel de consecințe, adăugând, plin de speranță, că era cât se poate de sănătos. Putem deduce de aici că Istanbulul, care nu avusese încă parte de lovitura înfrângerii, a sărăciei și a slăbiciunii în fața Occidentului, nu-i oferise încă suficiente imagini de natură să-i alimenteze sentimentul melancoliei. Să nu uităm că melancolia este sentimentul încercat de cei ce viețuiesc în oraș, după înfrângere. Nerval consemnează în cartea sa de călătorie că soarele negru al melancoliei, spre a ne folosi de cuvintele celebrei poezii, se arată pe alocuri în Orient, dar dă drept exemplu țărmurile Nilului. În Istanbulul anului 1843, se comportă ca un jurnalist precipitat care-și caută materialul prin zonele cele mai înstărite, mai atrăgătoare, mai exotice ale orașului.

De aceea a și venit în oraș în perioada Ramadanului. Pentru el, trebuie să fi fost ca și cum s-ar fi dus la Veneția în perioada carnavalului. (Scrie că Ramadanul este atât o perioadă de „regim alimentar", cât și una de carnaval.) În nopțile de Ramadan, Nerval urmărește reprezentațiile de Karagöz[43], admiră priveliștea oferită de orașul luminat de felinare și frecventează cafenelele, unde-i ascultă pe povestitorii populari. Observațiile de acest fel, care aveau să se regăsească mai apoi în scrierile foarte multor călători occidentali, urmau să fie date uitării peste o sută de ani de locuitorii

[43] Teatrul tradiţional de umbre turc.

Istanbulului, sub impactul tehnologiei moderne, al occidentalizării și al pauperizării, și aveau să constituie subiectul foarte multor scrieri memorialistice și volume de amintiri cu titluri precum „Nopțile și distracțiile Ramadanului de altădată”, semnate, de această dată, de scriitori istanbulezi. În spatele acestei literaturi, pe care o citeam fascinat în copilărie, tânjind după trecut, și care mă pregătea pentru ziua în care urma să țin post din proprie inițiativă, se află imaginea „Istanbulului turistic”, pe care au cultivat-o, influențându-se unul pe altul, Nerval și foarte mulți alți observatori occidentali asemenea lui, conferindu-i o tentă de exotism și edulcorându-l. Cu toate că-i ironizează pe scriitorii englezi care vin la Istanbul, vizitează, în răstimp de trei zile, toate zonele „turistice” ale orașului, iar apoi însăilează repede o scriere – o carte, Nerval se duce și el, aidoma lor, la un lăcaș de derviș](i, ca să urmărească ritualul religios, îl așteaptă pe sultan să iasă din palat și-l privește de departe (Nerval pretinde că li s-ar fi încrucișat privirile și că Abdülmecit l-ar fi zărit, la rândul lui) și face lungi plimbări prin cimitire, formulând opinii despre stilul vestimentar, despre obiceiurile și morala turcilor.

În cutremurătoarea, inegalabila sa scriere autobiografică intitulată *Aurélia* (el o compară cu *Viața nouă* de Dante), ale cărei pagini le purta în buzunar la vremea când s-a sinucis și pe care suprarealiștii, André Breton, Paul Éluard și Antonin Artaud, o admirau nespus, Nerval spune că atunci când a fost respins de femeia iubită nu i-a mai rămas altceva decât să se „distreze la modul trivial” și mărturisește cu onestitate că a colindat lumea și s-a amăgit prostește cu veșmintele și obiceiurile bizare ale unor popoare îndepărtate. Pentru că era conștient de aspectul superficial, ieftin și rudimentar al observațiilor sale de tip jurnalistic privitoare la deprinderile, la peisajele, la femeile orientale și la nopțile de Ramadan, Nerval a adăugat volumului *Călătorie în Orient* – întocmai ca scriitorii care simt că trebuie să

intervină, ori de câte ori se atenuează efectul propriei relatări, cu o istorisire nouă, simplă – lungi povestiri, cele mai multe dintre ele născocite, zămislite chiar de el. (Într-un lung eseu privitor la anotimpurile orașului, destinat volumului *Istanbul,* editat de Yahya Kemal și A. Ș. Hisar, Tanpınar scrie că s-a întrebat dacă narațiunile cu pricina erau inventate sau erau povestiri tradiționale otomane, făcând chiar cercetări în acest sens.) Observațiile privitoare la oraș din aceste istorisiri, care se potrivesc

mai bine cu lumea onirică, cu profunzimea și densitatea lui Nerval, dar care n-au prea mare legătură cu Istanbulul, îndeplinesc rolul unei povestiri-cadru, de genul poveștii Șeherazadei. De fapt, Nerval, care vrea să-l amăgească pe cititor ori de câte ori simte că tablourile pe care le zugrăvește nu sunt suficient de sugestive, afirmând, niciuna, nici două, că lucrurile se petrec „la fel ca în O *mie și una de nopți”,* își încheie călătoria la Istanbul spunând „alții au vorbit atât de mult despre seraiuri, despre moschei, despre hamamuri, încât n-am mai făcut-o și eu”, după care se referă la un

aspect care va reprezenta, peste o sută de ani, o adevărată lecție pentru unii scriitori istanbulezi precum Yahya Kemal și Tanpınar și care se va transforma într-o remarcă stereotipă pentru călătorii occidentali – „sărăcia, mizeria unor cartiere ale Istanbulului, deși orașul, privit din exterior, oferă cea mai frumoasă priveliște din lume" – și compară orașul cu un decor de teatru pe care se cuvine să-l privești din sală, „fără a pătrunde în culise". Yahya Kemal și Tanpınar, care aveau să zămislească mai târziu, prin operele în proză și prin poeziile lor, o altă imagine a Istanbulului, care se adresa istanbulezilor, trebuie să fi simțit, citindu-l pe Nerval, că nu puteau plăsmui această imagine decât împletind frumusețea peisajului cu mizeria „culiselor". Pentru a putea înțelege însă imaginea descoperită și cultivată de Yahya Kemal și Tanpınar, cei mai mari poeți și scriitori istanbulezi – amândoi admiratori ai lui Nerval, imagine răspândită, prin simplificare, de generația următoare, și elaborată mai degrabă prin sărăcire și prin apelul la textura istoriei decât prin priveliștile frumoase ale orașului, trebuie să aruncăm o privire asupra cărților unui alt scriitor, ajuns la Istanbul după Nerval.

24.
Melancolica plimbare a lui Gautier prin cartierele mărginașe

Scriitorul, gazetarul, poetul, criticul, romancierul Théophile Gautier a fost coleg de liceu cu Nerval. Și-au petrecut tinerețea împreună, au admirat amândoi romantismul lui Hugo, au fost foarte apropiați într-o vreme, la Paris, nu s-au rupt niciodată unul de altul. Cu câteva zile înainte de a se sinucide, Nerval l-a căutat pe Gautier, iar după ce Nerval s-a sinucis, spânzurându-se de un felinar de pe stradă, Gautier a scris un articol impresionant despre el.

Cu doi ani înainte de aceste întâmplări, în 1852 (adică la nouă ani de la călătoria lui Nerval în Orient și cu exact o sută de ani înainte de a mă naște eu), date fiind evenimentele care aveau să determine apropierea dintre Anglia, Franța și Imperiul Otoman, care făceau front comun împotriva Rusiei, și izbucnirea Războiului Crimeii, călătoria în Orient devenise din nou un subiect atractiv pentru cititorii francezi. În această perioadă, în care Nerval visa la o a doua călătorie în Orient, a ajuns la Istanbul Gautier. Ca urmare a răspândirii vapoarelor cu abur și a vitezei acestora, durata călătoriei de la Paris la Istanbul se redusese la unsprezece zile. Gautier a rămas la Istanbul șaptezeci de zile și și-a publicat mai întâi impresiile, sub formă de foileton, în ziarul la care lucra, pentru ca ulterior, foarte curând, să le reunească în volumul intitulat *Constantinople.* Această carte populară, destul de groasă, care a fost tradusă în foarte multe limbi, este cea mai bună dintre

cărțile care s-au scris despre Istanbul în secolul al XIX-lea după *Constantinopoli,* cartea scriitorului italian Edmondo de Amicis, care urma să apară peste douăzeci și cinci de ani, la Milano.

Comparate cu scrierile prietenului său, Nerval, scrierile de călătorie ale lui Gautier se vădesc a fi cu mult mai competente, mai ordonate și mai curgătoare. Aceasta pentru că Gautier este *feuilletoniste,* pentru că face jurnalism de cultură și artă, dar și „seriale" (își compară undeva situația cu cea a Șeherazadei, care este nevoită să născocească noapte de noapte câte o poveste) și pentru că scrie cu precipitarea, cu preocuparea pentru divertisment a celui care știe că trebuie să producă zilnic câte un articol pentru gazetă. (Flaubert îl și criticase din acest motiv.) Aceste slăbiciuni de gazetar îi transformă însă cartea despre Istanbul – dincolo de subiectele stereotipe și preconcepute dintotdeauna, precum sultanul-femeile-cimitirele – într-un mare reportaj despre oraș.

Iar ceea ce conferă importanță acestui reportaj din perspectiva persoanelor care vor cultiva imaginea Istanbulului pentru

istanbulezi, așa cum vor proceda Yahya Kemal și Tanpınar, este faptul că Gautier se comportă ca un gazetar iscusit, însă urmează, pe de altă parte, sfatul prietenului său Nerval și pătrunde în „culisele" orașului, se apropie de cartierele de la periferie, de ruine, de străzi întunecoase și murdare și-l face pe cititor să simtă, pentru prima oară, că Istanbulul sărman de la periferie este la fel de însemnat ca peisajele turistice.

Deducem, încă din partea referitoare la călătorie a cărții sale, că Gautier se gândea, în timpul periplului istanbulez, la prietenul său, Nerval. Trecând prin insula Cythere, Gautier amintește că Nerval a văzut aici trupul neînsuflețit al unui om care atârna în știreang, înfășurat în pânză cerată. (Această imagine, care le era foarte dragă celor doi prieteni, dintre care unul urma să se spânzure mai târziu, avea să fie preluată de Baudelaire, prieten cu amândoi, din *Călătoria în Orient* a lui Nerval spre a fi folosită în poezia *O călătorie la Cythera.)* Odată ajuns la Istanbul, Gautier se echipează „în veșminte de musulman", la fel ca Nerval, spre a putea rătăci mai în voie prin oraș. Și el ajunge în oraș de Ramadan, la fel ca Nerval, și relatează pe larg distracțiile din luna Ramadanului. Gautier traversează Bosforul și se duce în Üsküdar, la fel ca prietenul său, asistând la ceremoniile dervișilor Rufai[44], rătăcește prin cimitire (copii care se joacă printre pietrele de mormânt!), urmărește o piesă Karagöz, colindă magazinele, cutreieră cu plăcere piețele și bazarurile, atent la oameni, și, tot la fel ca Nerval, se străduiește să-l vadă pe sultanul Abdülmecit, când acesta se duce la rugăciunea de vineri. Aidoma majorității călătorilor occidentali, vehiculează

[44] Ordin mistic întemeiat către jumătatea secolului al XII-lea, care s-a răspândit în diverse zone din Orientul Mijlociu şi din Maghreb, dar şi în Turcia şi în Albania. Adepţilor săi le sunt atribuite o serie de practici excentrice, care au contribuit la popularitatea ordinului, dar şi la condamnarea sa de către adepţii sufismului sobru, cu înclinaţii speculative mai pronunţate, printre care mersul pe cărbuni încinşi, străpungerea trupului cu diverse obiecte ascuţite, înghiţirea şerpilor ori a altor reptile vii, etc.

idei deja familiare cu privire la femeile musulmane, pe care le vede de foarte departe, la vălurile care le acoperă, la intangibilitatea, la misterul lor (aveți grijă să nu-i întrebați pe bărbați cum sunt nevestele lor, spune el). Cu toate acestea, afirmă cu onestitate că femeile circulă nestingherite pe străzile orașului, chiar dacă nu sunt neînsoțite. Vorbește îndelung și despre Palatul Topkapı, despre moschei, despre At Meydanı, pe care Nerval le ignoră, socotindu-le prea „turistice". Poate că n-ar trebui să exagerăm însă înrâurirea exercitată de Nerval asupra sa în privința temelor „turistice", de vreme ce călătorii occidentali ajunși la Istanbul în epoca respectivă se simt obligați să vadă și să abordeze aceleași locuri și subiecte. Cartea lui Gautier este foarte ușor de citit pentru că, în ciuda siguranței de sine a scriitorului, a abilității sale de a observa și a face haz de diverse lucruri, precum și a curiozității sale de jurnalist occidental în fața a tot ceea ce este ciudat, straniu, ea vădește deopotrivă capacitatea acestuia de a lua totul în glumă atunci când este cazul, cu maturitatea celui trecut prin multe, și un veritabil ochi de pictor.

Théophile Gautier visase să devină pictor până la vârsta de nouăsprezece ani, când citise poemele lui Hugo din *Les Orientales.*

Era critic de artă, fiind socotit strălucit la vremea sa. Când se referă la priveliștile, la imaginile Istanbulului, se prevalează de un amplu vocabular plastic, așa cum n-a mai procedat niciodată vreun scriitor referindu-se la Istanbul. Gautier spune, referindu-se la conturul Cornului de Aur și al Istanbulului văzute de pe platoul unde se afla lăcașul Mevlevi din Galata, adică din Piața Tünel de astăzi, despre care vorbea și Nerval cu nouă ani înainte și de unde urcam în copilărie, cu mama, în tramvaiul de Maçka-Tünel, care constituia punctul terminus al plimbărilor noastre prin Beyoğlu, că „priveliștea avea o frumusețe atât de stranie, încât părea ireală", după care vorbește cu nespusă fervoare, cu acea plăcere a pictorului stăpân pe subtilitățile tabloului pe care-l zugrăvește și cu acea încredere a scriitorului care știe ce face, despre minarete, cupole, Sfânta Sofia, Moscheea Beyazıt, Moscheea Süleymaniye, Moscheea Sultanahmet, Moscheea Albastră, nori, apele Cornului de Aur, jocurile de lumini dintre grădinile presărate cu chiparoși de la Sarayburnu și „incredibilul cer albastru, cu tonuri subtil sidefii", așa încât îl încântă până și pe cititorul care n-a văzut niciodată acea priveliște. Ahmet Hamdi Tanpınar, scriitorul istanbulez cel mai receptiv la priveliștile, la schimbarea aspectului orașului „printr-o grămadă de jocuri de lumini", a deprins foarte multe din limbajul și din grija lui Gautier pentru detalii. Într-un articol din perioada celui de-al Doilea Război Mondial, Tanpınar compară aversiunea scriitorilor turci față de contemplarea și descrierea obiectelor din jurul lor cu atitudinea manifestată de scriitorii occidentali în aceeași privință, evocând relația strânsă pe care-o întrețineau Stendhal, Balzac, Zola cu imaginea și, mai cu seamă, abordarea plastică a lui Gautier.

Talentul de a transpune în limbaj peisajul, cu toate luminile, frumusețile și rafinamentele sale, și de a-l transforma în sentiment l-a ajutat pe Gautier să creeze un text strălucit, inspirat de plimbările sale prin „culisele" Istanbulului, pe ulițele dosnice ale

orașului, prin „Istanbulul sărac de la periferie” (ca să folosim expresia poetică la care avea să recurgă mai apoi Yahya Kemal, care-l citise bine și care-i îndrăgea pe Gautier). Gautier scrie că, înainte de a pleca la plimbare pe străzi lăturalnice, pe lângă zidurile orașului, aflase, avertizat fiind de prietenii săi care vizitaseră Istanbulul înainte, că minunatele peisaje ale orașului își pierdeau farmecul pe măsură ce te apropiai de ele, aidoma unor „decoruri de teatru” care necesită lumină și un anumit unghi vizual. Ceea ce părea, de departe, o priveliște care te umplea de admirație se datora, de fapt, „paletei soarelui, care conferea culoare” ulițelor înguste, abrupte, murdare și lipsite de orice trăsătură aparte, caselor neregulate și pâlcurilor de copaci.

Gautier avea însă suficient ochi pentru a vedea peisajul murdar și neregulat din jurul lui ca „frumos” și melancolic. Știa să perceapă cu sinceritate, dar și cu ironia impusă de împrejurări, emoția cu care se raporta literatura romantică la ruinele grecești și romane, la vestigiile civilizațiilor apuse.

În tinerețe, când visa să devină pictor, găsea că ruinele bisericii Saint-Thomas-du-Louvre și casele pustii, comparate de Balzac cu niște morminte, din Fundătura Doyenné, aflată aproape de Luvru, unde locuia în apropiere de Nerval, erau foarte atrăgătoare la lumina lunii.

Gautier a plecat de la hotelul său din Beyoğlu, de pe dealul din Galata, în tovărășia ghidului său francez, îndreptându-se către coastă, către Cornul de Aur, a trecut podul Galata, cel din 1853, pe care-l numește „podul făcut din bărci", a pășit către Unkapanı, așadar către nord-vest, și a pătruns în cartierele orașului sau, după cum afirmă expresiv, „ne-am cufundat în labirint". A scris că, pe măsură ce mergeau mai departe, erau din ce în ce mai singuri, fiind urmăriți de câini care mârâiau la ei. Ori de câte ori citesc că le ieșeau în cale case de lemn dărăpănate, cu vopseaua coșcovită și lemnăria înnegrită, cișmele secate, în paragină, mausolee neîngrijite, cu acoperișul prăbușit, mă gândesc că, exceptând pavajul, ceea ce vedeam eu în copilărie când ne plimbam cu mașina tatei era aidoma cu ceea ce se afla acolo în urmă cu o sută de ani. Gautier și-a concentrat atenția, la fel ca mine, asupra caselor de lemn în ruină, cu fațade întunecate, asupra zidurilor de piatră, asupra ulițelor pustii, asupra chiparoșilor care întregeau cimitirele, căci toate acestea arătau frumos. Priveliștea aceasta, pe care urma s-o văd și eu în tinerețe, peste o sută de ani, când mă plimbam de unul singur prin cartierele sărmane, neoccidentalizate ale orașului – și la a cărei dispariție, determinată de incendii și de invazia betonului, urma să asist cu amărăciune, vreme de treizeci de ani –, l-a obosit, dar, cu toate acestea, a continuat să înainteze „de la o uliță la alta, de la o piață la alta".

I s-a părut, la fel ca și mie în copilărie, că în acele cartiere chemarea la rugăciune se adresa oarecum „caselor oarbe, surde, mute, care se năruiau în tăcere, de la sine". A contemplat, cu un sentiment foarte adecvat peisajului, trecătorii răzleți de pe străzi, o

bătrână, o șopârlă care se făcea nevăzută printre pietre și vreo doi-trei copii care păreau ieșiți dintr-o acuarelă de Du Camp – acesta fusese la Istanbul cu doi ani în urmă, împreună cu Flaubert – și care aruncau cu pietre în bazinul unei cișmele secate.

Când i s-a făcut foame a simțit lipsa localurilor, a prăvăliilor de pe celălalt țărm al orașului și a îmbucat niște poame de prin duzii care, în ciuda supremației betonului, urmau să înviioreze în continuare străzile lăturalnice ale orașului atât peste o sută cincizeci de ani, în copilăria mea, cât și la vremea când scriu aceste rânduri.

A arătat aceeași atenție față de aspectul viu al orașului, dincolo de paragina acestuia, față de viața de cartier, și în Samatya, cartierul grecesc, sau în Balat, cartierul evreiesc, pe care-l numește „ghetoul orașului". Găsea că fațadele caselor din Balat erau atinse de lepră,

că străzile erau murdare și mocirloase, în vreme ce cartierele grecești din Fanar erau mai îngrijite; ori de câte ori vedea însă, în răstimpul tuturor acestor plimbări, vreun zid ori vreun crâmpei dintr-un mare apeduct bizantin pierdute printre străzi, printre case, printre copaci, percepea nu atât trăinicia pietrei și a cărămizii, cât efemeritatea lemnului.

Latura cea mai înduioșătoare a acestor preumblări obositoare, șocante, dar și a cărții în sine, o constituie sentimentele încercate de Gautier în timpul plimbărilor prin cartierele cele mai îndepărtate, mai marginale ale orașului și printre zidurile din perioada bizantină.

Gautier îi dezvăluie foarte bine cititorului grosimea, trăinicia, surpăturile, fisurile zidurilor orașului, starea de degradare în care au fost aduse acestea o dată cu trecerea timpului: crăpăturile care coboară de-a lungul unui turn, până la poale, fragmentele de turn prăbușite (acestea mă înspăimântau în copilărie), așezate într-o rână (între Gautier și noi se interpune marele cutremur din 1894, care avea să șubrezească apreciabil zidurile), impetuozitatea buruienilor care răsăreau printre crăpături și a smochinilor care

creșteau prin vârfuri de turnuri, precum și pustietatea zonelor în care se aflau zidurile pe jumătate prăbușite, tăcerea mahalalelor, a cartierelor sărace de la periferie.

„Este greu de crezut că în spatele acestor ziduri moarte sălășluiește un oraș viu!”, exclama Gautier.

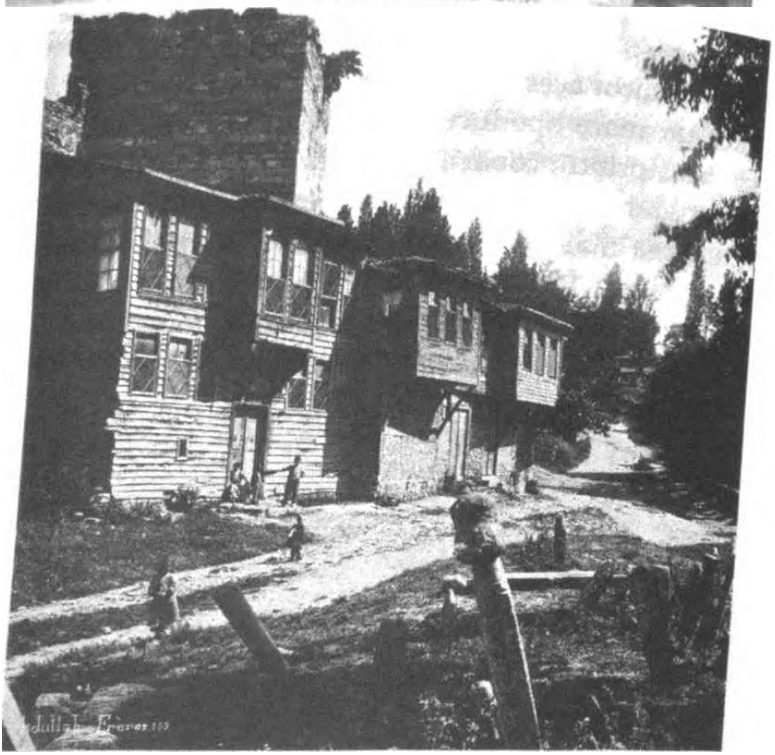

Iar la sfârșitul lungii sale peregrinări prin mahalale, prin cartierele sărace și izolate ale orașului, scria: „În niciun alt loc din lume nu există vreun traseu de promenadă atât de melancolic ca acest drum de trei mile și jumătate mărginit, de o parte, de ruine, iar de alta, de cimitire”.

De ce sunt atât de fericit când îi aud pe alții afirmând că

Istanbulul este un oraș melancolic? De ce mă străduiesc atât de mult să-i explic cum se cuvine cititorului că sentimentul pe care mi-l inspiră orașul în care mi-am petrecut întreaga viață este melancolia?

N-am nicio îndoială asupra faptului că sentimentul fundamental care a dominat și pe care l-a răspândit Istanbulul în ultimii o sută cincizeci de ani (1850–2000) a fost, în mod inevitabil, melancolia. Am încercat să explic ce consecințe a avut împrejurarea că acest sentiment a fost descoperit, formulat, exprimat ca noțiune și așternut pentru prima oară pe hârtie de către niște poeți francezi respectabili (Gautier, sub înrâurirea melancolicului său prieten, Nerval). Oare de ce au reprezentat întotdeauna considerațiile occidentalilor, pe care i-am identificat cu Gautier, referitoare la viața și particularitățile Istanbulului un subiect atât de important pentru mine, pentru oraș?

25.
Sub ochi occidentali

Cu toții suntem afectați, într-o anumită măsură, atât ca indivizi, cât și ca obște, de ceea ce gândesc străinii, necunoscuții despre noi. Când mâhnirea noastră atinge însă dimensiuni care ne provoacă suferință, ne tulbură relația cu realitatea și ajunge să conteze mai mult decât aceasta, înseamnă că devine problematică. Relația mea cu ceea ce au văzut în oraș „ochii occidentali" este problematică – așa cum li se întâmplă foarte multor locuitori ai Istanbulului – și, la fel ca toți scriitorii istanbulezi care stau cu un ochi ațintit spre Occident, mă simt uneori confuz când vine vorba de asemenea subiecte.

Ahmet Hamdi Tanpınar, care va cultiva pentru prima oară, alături de Yahya Kemal, o imagine și o literatură a orașului, însușită apoi și de restul istanbulezilor prin intermediul ziarelor și al revistelor, citise cu mare atenție, la fel ca și Yahya Kemal, notele de călătorie istanbuleze ale lui Nerval și ale lui Gautier. Secțiunea consacrată Istanbulului din volumul *Cinci orașe* de Tanpınar este cel mai însemnat text despre Istanbul conceput de un istanbulez din secolul XX și se poate afirma că a fost conceput în parte sub forma unui dialog, în parte sub forma unei dispute cu ceea ce scriseseră anterior despre oraș Nerval și Gautier. După ce precizează, undeva în acest eseu, că scriitorul și politicianul francez Lamartine, venit în vizită la Istanbul, zugrăvise un „portret foarte minuțios" al sultanului Abdülmecit, iar apoi sugerează că *Istoria Turciei* de Lamartine (în biblioteca bunicului meu exista un exemplar elegant, în opt volume, al acesteia) ar fi putut fi redactată la comandă, cu

stipendii furnizate de Abdülmecit, Tanpınar menționează că interesul manifestat de Nerval și de Gautier față de Abdülmecit se situa la cote cu mult mai modeste pentru că, gazetari fiind, erau nevoiți să răspundă așteptărilor cititorului occidental, „care-și dăduse deja verdictul". Tanpınar califică drept „frivolă" atitudinea lui Gautier (sau a altor călători occidentali cu aceleași reflexe, odată ajunși la Istanbul) care visează la femeile din haremul imperial și se laudă cu faptul că sultanul i-ar fi aruncat o privire italiencei de lângă el, dar spune că nu trebuie să ne supărăm pe scriitor din această pricină, căci „haremul exista".

Această remarcă și, totodată, atenționare lapidară înglobează toate dilemele istanbulezului instruit, care se simte extrem de indispus de ceea ce vede în oraș observatorul occidental. Ca urmare a occidentalizării, valorile și judecățile scriitorului occidental au ajuns să fie nespus de importante pentru cititorul istanbulez însă, pe de altă parte, și tocmai din acest motiv, faptul că observatorul occidental pierde măsura atunci când se raportează la acest subiect și la altele îl rănește imediat pe cititorul istanbulez, care se laudă că-l cunoaște pe acel scriitor și, totodată, cultura occidentală reprezentată de el. În plus, nu este deloc limpede ce înseamnă „pierderea măsurii". Se uită mereu faptul că, de cele mai multe ori, ceea ce constituie personalitatea orașelor, ca și a oamenilor, este tocmai „pierderea măsurii" sau percepția exacerbată a unor lucruri, prin pierderea măsurii, de către observatorul din afară. Iată un exemplu: observatorul occidental remarcă, „pierzând măsura" din punctul meu de vedere, pătrunderea cimitirelor în viața cotidiană a Istanbulului. Dar, așa cum a relevat Flaubert, această particularitate, care urma să fie suprimată sub influența Occidentului, reprezenta, totodată, o trăsătură însemnată a orașului în epoca respectivă.

Ascensiunea naționalismului turc, simultană cu occidentalizarea, a făcut ca această relație să devină inextricabilă.

Haremul, târgul de sclavi (Mark Twain a scris o fantezie usturătoare privitoare la modul în care și-ar fi putut afla locul, în paginile dedicate bursei din marile gazete americane, pedigriurile și prețurile fetelor circaziene și gruzine ce constituiau „prospătura" târgului de sclavi), cerșetorii, poverile incredibile pe care le purtau în spinare hamalii (când eram eu copil, fotografiile pe care li le făceau turiștii europeni hamalilor pe care-i vedeam purtând în spate nenumărate recipiente de tablă, înalte de câțiva metri, și care-mi stârneau spaima când treceam podul Galata, ne indispuneau pe toți, însă atunci când aceiași hamali erau surprinși de vreun fotograf istanbulez [de pildă, Hilmi Șahenk], nimeni nu se simțea stânjenit), lăcașele de derviși (un pașă pe care-l cunoștea Nerval îi spunea oaspetelui său francez că dervișii Rufai, care-și înfigeau șișuri în felurite mădulare ale corpului, erau „nebuni" și-l povățuia să nu se abată zadarnic pe la lăcașurile lor) și vălurile femeilor, subiecte obligatorii ale observatorilor care veneau la Istanbul în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea, erau criticate și de istanbulezii occidentalizați. Însă atunci când veneau din partea unor scriitori occidentali faimoși, criticile de acest gen determinau, de cele mai multe ori, amărăciune și reacții naționaliste.

Această relație de dragoste și ură nu s-a sfârșit niciodată, dată fiind dorința pătimașă a occidentalizanților de a se bucura de acceptarea Occidentului, de a auzi din partea celor mai alese condeie și organe de presă ale Occidentului că sunt la fel ca occidentalii. Scriitori ca Pierre Loti nu ascund însă deloc faptul că îndrăgesc, de fapt, foarte mult Istanbulul și, deopotrivă, pe turci dintr-un motiv cu totul contrar: pentru că au reușit să-și conserve aspectele „exotice", orientale, care nu aduc cu cele occidentale.

Pierre Loti îi critica pe istanbulezi pentru că se occidentalizaseră, pentru că începuseră să-și piardă caracteristicile tradiționale, însă turcii care-l îndrăgeau se recrutau, de fapt, din

rândurile unei minorități restrânse, în curs de occidentalizare. Dar universul romanelor și scrierilor exotice, mai mult decât edulcorate ale lui Pierre Loti și cititorii istanbulezi occidentalizați se întâlneau într-un „filoturcism" foarte necesar atunci când apăreau probleme politice la nivel internațional.

În memoriile lui André Gide referitoare la călătoria sa în Turcia, petrecută în 1914, acest „filoturcism" bun la toate dispare. Dimpotrivă, Gide arată că nu-i plac deloc turcii, apelând, în plus, nu la cuvântul națiie, ci la cuvântul rasă, care ajunsese treptat să fie la modă: rasa aceasta este pe potriva oribilelor veșminte pe care le poartă! Scrie, plin de mândrie, că voiajul în Turcia i-a reamintit de superioritatea civilizației occidentale, ba chiar a Franței. Presa populară turcă, ziarele și revistele n-au răspuns, așa cum se întâmplă astăzi în asemenea împrejurări, acestor afirmații care, la vremea apariției lor, îi ofensaseră nespus pe cei mai proeminenți scriitori turci ai vremii, în frunte cu Yaşar Kemal, iar intelectualii turci din Istanbul au suferit în tăcere, tăinuind respectivele insulte. Intelectualii occidentalizați socoteau desigur, în sinea lor, că insultele lui Gide erau îndreptățite, ceea ce le motiva, în parte,

atitudinea. La un an de la apariția, în volum, a articolelor insultătoare ale lui Gide cu privire la ținuta vestimentară a turcilor, Atatürk, cel mai mare occidentalizant al acestora, urma să interzică, prin Reforma vestimentației, toate tipurile de îmbrăcăminte care nu corespundeau ținutei occidentale.

Dorința de a citi, împărtășindu-le punctele de vedere, articole de felul acesta, în care observatorii occidentali critică și umilesc profund orașul, mă stăpânește și pe mine, iar lectura acestui gen de scrieri este mai plăcută decât cea a operelor unor autori precum Pierre Loti, care nu obosește să repete cât de frumos, de straniu, de minunat și de original este Istanbulul. Problema se complică, de cele mai multe ori, nu când vine vorba de frumusețea locurilor, a peisajelor, de cordialitatea oamenilor, ba chiar de respectul arătat observatorului occidental, ci de ce așteaptă scriitorul de la oraș și, pe de altă parte, cititorul de la respectiva scriere despre oraș. Începând de la mijlocul secolului al XIX-lea, în literaturile franceză și engleză și-a făcut apariția o anumită imagine a Istanbulului, îmbogățită mereu prin abordarea acelorași teme și subiecte. Scriitorii epocii, care se întreceau unul pe altul în abordarea unor subiecte precum lăcașele de derviși, incendiile, farmecul cimitirelor, seraiul și haremul, cerșetorii, câinii străzii, interdicția băuturilor alcoolice, vălurile femeilor, misterul orașului, o plimbare pe Bosfor, frumusețea peisajului și a siluetei așezării, văzută de departe, care poposeau uneori în aceleași locuri și se plimbau în tovărășia acelorași ghizi, nu erau deziluzionați de Istanbul, și aceasta pentru că descopereau aici tocmai lucrurile despre care citiseră dinainte. Această nouă generație de observatori occidentali, care intuia treptat că Imperiul Otoman se prăbușea, rămânând în urmă în raport cu Europa, nu mai era foarte interesată de subiecte precum secretul forței militare ori subtilitățile neștiute ale aparatului birocratic otoman, care constituiseră obiectul curiozității în secolele anterioare, nu mai

găsea că orașul și oamenii erau înspăimântători, intangibili și de neînțeles, ci învăța să privească lucrurile ca pe ceva ciudat, amuzant și „turistic". La drept vorbind, simplul fapt că oamenii aceia ajunseseră până la Istanbul constituia o reușită și o distracție suficient de mare, așa încât nu aveau deloc intenția să se lase decepționați de locul în care veniseră, căci ideea de a vedea ceea ce văzuseră alți scriitori occidentali asemenea lor și de a scrie despre astfel de subiecte li se părea o victorie a propriei călătorii.

Apropierea Istanbulului de Occident prin mijlocirea vapoarelor cu aburi și a căilor ferate a început să-i ofere observatorului occidental, care se pomenea cât ai clipi din ochi pe străzile Istanbulului, luxul și plăcerea de a se întreba de ce se dusese acolo, ce căuta în locul acela îngrozitor. În acest punct în care se întâlneau snobismul și ignoranța, curajul creator și onestitatea, călătorii „cultivați" precum André Gide descopereau că în loc să încerce să înțeleagă diferențele dintre culturi, stranietatea obiceiurilor și tradițiilor sau particularitățile structurale ale țării și culturii respective, observatorul avea dreptul să se distreze, să piardă vremea și să fie fericit la Istanbul. Turiștii-scriitori din ultima perioadă, care erau suficient de siguri pe ei pentru a proclama Istanbulul plictisitor și lipsit de originalitate în loc să se proclame pe ei înșiși ca atare de vreme ce nu aveau nimic interesant de spus despre oraș, demonstrează că victoriile militare și economice ale civilizației occidentale le confereau până și celor mai „critici" intelectuali occidentali o mândrie și o siguranță imposibil de disimulat, după cum demonstrează și convingerea sinceră a acestora că Occidentul începuse să reprezinte un etalon pentru întreaga umanitate.

Acești scriitori, la fel ca și cei care le-au urmat, și-au făcut apariția într-o perioadă în care interesul exotic pentru Istanbul se diminuase simțitor. Motivul acestui dezinteres era constituit de dispariția foarte multor „elemente turistice", precum haremul,

lăcașele de derviși, sultanul, casele de lemn, datorită occidentalizării, a interdicțiilor antrenate de reformele lui Atatürk, precum și a înlocuirii Imperiului Otoman cu mica Republică Turcia, care imita Occidentul. La sfârșitul acestei perioade, în care nu mai venea nimeni și nu mai scria nimeni nimic despre Istanbul, în care gazetarii autohtoni realizau reportaje cu toți străinii care poposeau la Hotelul Hilton Istanbul, poetul ruso-american Joseph Brodsky a publicat, în 1985, în revista *The New Yorker,* un amplu articol intitulat „Fuga din Bizanț". La începutul articolului, Brodsky, înrâurit de ecourile unui volum ironic, profund depreciativ al poetului Auden cu privire la Islanda, enumeră pe larg motivele venirii sale la Istanbul (cu avionul), cu aerul că-și cere scuze de la cititori. Îmi place afirmația pe care o face Brodsky în acest articol – „cât de ros de vreme este totul aici" în ciuda tonului său depreciativ, care m-a rănit și pe mine, căci la vremea respectivă mă aflam foarte departe de Istanbul și îmi doream să citesc ceva de bună calitate despre oraș. „Nu este vechi, nu este părăginit, arhaic, sau chiar demodat, ci doar ros de vreme!", insista el, și avea dreptate. Când s-a prăbușit și a dispărut Imperiul Otoman iar Republica Turcia s-a rupt de lume, nemaiavând ochi decât pentru propria-i „turcitate", pe care nu izbutea s-o definească, Istanbulul și-a pierdut multilingvismul, vremurile biruitoare și magnifice de altădată și a devenit orașul unei singure voci, al unei singure limbi, un loc în care totul se eroda de la sine, puțin câte puțin, care devenea din ce în mai pustiu, mai depopulat, un spațiu în alb-negru.

Istanbulul copilăriei și al tinereții mele era un oraș care își pierdea cu repeziciune structura cosmopolită. În 1852, cu o sută de ani înainte de a mă naște eu, Gautier observa, la fel ca foarte mulți alți călători care remarcaseră același lucru, ca pe străzile Istanbulului se vorbeau, concomitent, turca, greaca, armeana, italiana, franceza și engleza (și, ar fi trebuit să adauge, mai presus

de ultimele două, ladino), că foarte multe persoane cunoșteau, în acel adevărat „turn Babel”, mai multe limbi și era oarecum jenat să constate că, la fel ca cei mai mulți dintre francezi, el nu vorbea decât franceza.

Aceste limbi au fost suprimate după întemeierea Republicii Turcia, ca urmare a continuării procesului de cucerire, a intensificării procesului de turcizare a Istanbulului și a unui soi de purificare etnică a orașului, practicată de stat. O manifestare a acestei purificări culturale, care mi-a rămas în minte din copilărie, era replica „cetățene, vorbește turcește!”, prin care erau reduși la tăcere cei ce vorbeau în greacă, în armeană (kurzii nu erau prea vizibili sub aspect lingvistic) pe stradă. Existau și panouri de avertizare de acest gen, pe care le vedeai atârnate pretutindeni.

Curiozitatea mea față de scrierile de călătorie ale occidentalilor, care nu erau întotdeauna demne de încredere, nu-și avea obârșia doar în relația de dragoste și ură cu orașul sau într-un soi de dorință complexă de suferință și, deopotrivă, recunoaștere. Dacă facem abstracție de cei câțiva foiletoniști ai orașului care-i criticau pe istanbulezii ce săvârșeau lucruri necuvenite pe stradă și de documentele detaliate emise de autoritățile statului, constatăm că

istanbulezii au scris foarte puține lucruri despre Istanbul până la începutul secolului XX. Descrierea completă a străzilor, a atmosferei, a aerului, a detaliilor vieții de zi cu zi specifice orașului, consemnarea felului în care respira, în care mirosea acesta în felurite momente ale zilei, tot acest demers, care nu se putea realiza decât prin intermediul literaturii, a fost asumat, vreme de secole, doar de călătorii occidentali. N-am cum să aflu (dacă n-ar fi să petrec ani de zile prin labirintul arhivelor otomane) ce anume se petrecea acum o sută, acum două sute, acum trei sute de ani pe străzile, pe bulevardele, prin piețele în care mi-am petrecut întreaga viață, în locul cărei piețe se afla pe vremuri un teren viran, pe amplasamentul cărui maidan se găsea cândva o piață străjuită de o coloană, cum se trăia prin acele locuri decât citind paginile scrise de călătorii occidentali, după cum, pentru a putea afla cum arătau străzile și cum se îmbrăca lumea în Istanbulul anilor 1850, trebuie să privesc fotografiile lui Du Camp sau gravurile pictorilor occidentali. Iar atenția majorității acestora se îndrepta către ceea ce era exotic și pitoresc.

Recenzând cartea *Plimbări prin Berlin* de Franz Hessel, Walter Benjamin afirmă, în „Întoarcerea flaneurului": „Dacă ar fi să repartizăm descrierile de orașe realizate până acum în două categorii, potrivit locurilor de naștere ale autorilor, scrierile autorilor născuți și crescuți în orașul respectiv ar fi larg minoritare". Potrivit lui Benjamin, cei care vin din afara orașului, și care sunt majoritari, sunt impresionați de imaginile exotice și pitorești. Cât despre interesul manifestat de cei care se nasc și cresc în locul respectiv față de propriul oraș, acesta interferează întotdeauna cu propriile amintiri.

Poziția mea personală coincide cu poziția nu foarte aparte a cititorilor și scriitorilor istanbulezi de după occidentalizare, a celor care viețuiesc în toate orașele lumii (poate și datorită occidentalizării întregii lumi, devenită inevitabilă), cu excepția

celor occidentale: jurnalul și caietul de amintiri care atestă modul în care li se înfățișa generațiilor de dinaintea mea orașul în care trăiesc, adică jurnalul și caietul de amintiri al vieții istanbuleze a fost scris de străini.

Poate că din acest motiv citesc uneori ceea ce au scris călătorii occidentali despre Istanbul ca și cum ar fi vorba de amintirile mele, nu de reveriile exotice ale altora. Îmi face întotdeauna plăcere să constat că un observator occidental a simțit și a așternut pe hârtie un aspect pe care-l remarcasem și eu, dar pe care nu remarcasem că-l remarcasem pentru că nu vorbea nimeni despre el. Printre observațiile de acest fel se numără remarca lui Knut Hamsun, potrivit căruia podul Galata de pe vremea copilăriei mele, așezat pe pontoane, se leagănă imperceptibil sub povara trecătorilor, sau cea lui Hans Christian Andersen, potrivit căruia chiparoșii din cimitire sunt „sumbri". Deprinderea de a privi Istanbulul ca un străin este întotdeauna plăcută și, mai cu seamă, necesară, în confruntarea cu sentimentul comunitar și cu naționalismul. Uneori, haremul, înfățișat cu realism, sau veșmintele și obiceiurile despre care se vorbește mi se par atât de departe de viața mea încât, deși știu că relatarea respectivă nu este o fantezie, am senzația că este vorba despre trecutul orașului altcuiva, nu al meu. Occidentalizarea ne-a oferit, mie și milioanelor de istanbulezi, plăcerea de a constata că propriul nostru trecut este „exotic".

Mă amăgesc singur, spunându-mi că percepția orașului din alte unghiuri de vedere, fiecare mai diferit decât altul, păstrează vie relația mea cu el. Uneori îmi spun că n-am plecat niciodată de acasă, că n-am plecat nici măcar în căutarea celuilalt Orhan, care mă așteaptă răbdător undeva, în Istanbul, și mă gândesc că lucrul acesta îmi va împietri mintea, că faptul de a aparține în asemenea măsură unui oraș va ucide lăcomia cu care îl privesc. În asemenea momente mă consolez cu gândul că senzația de înstrăinare cu care mă raportez la oraș este determinată de lecturarea asiduă a cărților

călătorilor occidentali. Mi se întâmplă uneori să citesc relatarea vreunui observator occidental cu privire la unele străzi principale și ulițe dosnice, care nu se schimbă niciodată, la casele de lemn care se năruie, la vânzătorii ambulanți, la locurile virane și la melancolia orașului ca și cum mi-aș citi propriile amintiri.

Desigur că la aceasta contribuie și faptul că, în răstimpul vieții mele, populația Istanbulului a sporit de zece ori, că unele bulevarde și piețe par să fi devenit cu totul altfel decât erau odinioară, în ciuda faptului că nu s-au schimbat deloc, din pricina mulțimilor care le copleșesc. Îmi este întotdeauna dor de vremurile în care orașul era pustiu și nepopulat.

Faptul că occidentalii își asociau fanteziile sau reveriile legate de Orient cu Istanbulul nu era nicidecum păgubitor pentru istanbulezi, căci orașul n-a fost niciodată o colonie occidentală. Dacă citesc, de pildă, la Gautier, că turcii nu varsă lacrimi când se confruntă cu urgia incendiilor, că, spre deosebire de francezi, care plâng în hohote în asemenea împrejurări, sunt foarte demni, deoarece sunt fataliști, nu mă consider profund nedreptățit, deși nu socotesc deloc just acest punct de vedere. Simt însă că cititorii francezi care vor urma această logică nu vor izbuti să-și dea seama

de ce n-au izbutit istanbulezii să se elibereze, în ultimii o sută cincizeci de ani, de sentimentul de melancolie.

Aspectul cu adevărat dureros, dacă este să ne referim la ceea ce au scris călătorii occidentali cu privire la Istanbul, se leagă de faptul că lucrurile despre care vorbeau acești oameni, unii dintre ei scriitori străluciți, exagerând lucrurile și prezentându-le drept o particularitate a orașului și a istanbulezilor, au dispărut din Istanbul la scurtă vreme după aceea. Căci observatorilor occidentali le plăcea să vadă și să scrie despre aspectele „exotice", neoccidentale ale Istanbulului, iar mișcarea occidentalizantă urma să anihileze în scurtă vreme aceste particularități, aceste instituții, aceste tradiții, pe motiv că reprezentau o piedică în calea identității occidentale. Prezint, în cele ce urmează, o scurtă listă a acestora.

Mai întâi a fost desființată armata ienicerilor – unul dintre subiectele cel mai frecvent abordate de călătorii occidentali până în secolul al XIX-lea. Târgul de sclavi, care constituia o altă curiozitate pentru călătorii occidentali, a dispărut și el, după ce se scriseseră foarte multe lucruri pe seama lui. Lăcașele dervișilor Rufai, care-și străpungeau felurite părți ale trupului cu șișurile, ceea ce le făcea mare plăcere observatorilor occidentali, precum și lăcașele dervișilor Mevlevi au fost închise odată cu instaurarea Republicii. Veșmintele otomane, pe care pictorii occidentali le zugrăveau cu atâta osârdie, au fost abandonate la scurtă vreme după lamentările lui André Gide. Haremul, un alt subiect foarte îndrăgit de scriitorii occidentali, nu mai exista nici el. La șaptezeci și cinci de ani de la perioada în care Flaubert îi cerea dragului său prieten să le comande caligrafilor din târg o inscripție cu numele său, Turcia a trecut de la alfabetul arab la cel latin, așa încât s-a sfârșit și plăcerea acestui exotism.

Din punctul meu de vedere, cea mai grea pierdere pentru istanbulezi a fost transformarea grădinilor, piețelor, mormintelor, cimitirelor, care făceau parte din viața cotidiană, în spații

înfricoșătoare, împresurate de ziduri înalte, aidoma zidurilor de temniță, fără chiparoși, fără copaci, fără perspectivă, și aceasta în numele occidentalizării.

Hamalii cu poveri în spinare, pe care turiștii îi socotiseră foarte interesanți chiar și de-a lungul istoriei Republicii, precum și mașinile americane vechi, care îi atrăseseră atenția lui Joseph Brodsky, de pildă, au dispărut și ele în scurtă vreme, după ce se scrisese mult pe aceste teme.

Acest proces de „observator occidental-dispariție" a fost distrus de doi factori. Primul dintre ele este reprezentat de haitele de câini care continuă să domine și astăzi străzile lăturalnice ale Istanbulului. Cel de-al doilea obiectiv al lui Mahmut al II-lea, care îi lichidase pe ieniceri pentru că nu se supuneau disciplinei militare occidentale, privea tocmai înlăturarea acestor haite de câini, numai

că tentativa sa a eșuat. Câinii orașului au fost adunați rând pe rând și surghiuniți în insula Sivriada în urma unei alte acțiuni „reformiste”, puse în aplicare după Constituție[45] cu ajutorul țiganilor, dar au reușit să revină biruitori și de acolo. Această întâmplare s-ar putea datora și faptului că francezii, care socoteau că haitele de câini ce populau străzile Istanbulului erau foarte exotice, au scris, în derâdere, foarte multe articole pe această temă, găsind că „întemnițarea” patrupedelor în Sivriada era chiar mai pitorească – până și Sartre

face haz de ea în romanul *Vârsta rațiunii*.

Într-o serie de peisaje istanbuleze tipărite la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, Max Fruchtermann, autorul istanbulez de cărți poștale, care era conștient de această formă de exotism, obișnuia întotdeauna să rezerve câte o cartolină câinilor, așa cum proceda și cu dervișii, cimitirele ori moscheile.

[45] Constituția din 1908, numită de turci „cea de-a doua Constituție”; ea constituia, în multe privințe, o restaurare a „primei Constituții”, cea din 1876, care fusese suspendată de sultanul Abdülhamit al II-lea (1876–1909).

26.
Melancolia ruinelor: Tanpınar și Yahya Kemal prin cartierele de la periferie

Tanpınar și Yahya Kemal obișnuiau să se plimbe împreună prin cartierele îndepărtate și nevoiașe de la periferia Istanbulului. Tanpınar povestește o dată, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când rătăcește din nou prin aceleași locuri, „prin cartierele acelea întinse și sărmane dintre Kocamustafapașa și ziduri", de data aceasta de unul singur, cât de instructive sunt pentru el asemenea plimbări. Acestea sunt locurile prin care a colindat și Gautier în 1853, percepând melancolia orașului. Tanpınar și Yahya Kemal începuseră să se plimbe prin aceste cartiere în „anii armistițiului". În răstimpul celor șaptezeci de ani care se scurseseră între sosirea lui Nerval și a lui Gautier în oraș și plimbările celor doi mari scriitori turci – cei mai mari –, care cunoșteau și admirau operele celor doi scriitori și prieteni francezi, care le citiseră cu mare atenție cărțile de călătorie și scrierile despre Istanbul, Imperiul Otoman dispăruse, după ce pierduse, rând pe rând, toate teritoriile pe care le deținuse în țările balcanice și în Orientul Mijlociu și după ce se micșorase progresiv, sursele de venit care alimentau cândva Istanbulul secaseră și, în ciuda faptului că imigranții musulmani, care fugeau de purificarea etnică aplicată mai cu seamă de noile state balcanice, soseau în valuri la Istanbul, populația acestuia nu sporise, deoarece în Primul Război Mondial muriseră sute de mii de oameni, după cum nu-i sporise

nici bunăstarea. Ba dimpotrivă, în cei șaptezeci de ani care trecuseră între timp, Istanbulul sărăcise și ajunsese să fie un oraș marginal, măcinat de șomaj, căci își pierduse puterea și forța de atracție pe plan

mondial, pe câtă vreme Europa și Occidentul cunoșteau un deosebit progres tehnologic și deveneau din ce în ce mai înstărite. Eu mi-am petrecut copilăria simțind că trăiam nu într-un mare oraș al lumii, ci într-un oraș mare, sărac, de provincie.

Plimbarea solitară pe care o relatează Tanpınar sub titlul „O

plimbare prin cartierele de la *periferie”* și, mai cu seamă, plimbările pe care afirmă că le făcea în tovărășia lui Yahya Kemal trădau o anumită pregătire sufletească nu doar pentru a merge în Istanbulul sărac și marginal, în cartierele de la periferie, ci și pentru a accepta faptul că Turcia și Istanbulul erau niște zone sărace și marginale ale lumii. Descoperirea cartierelor de la periferie, ca priveliște, se leagă de faptul că Turcia și Istanbulul erau, la rândul lor, un cartier sărac. Tanpınar vorbește despre locuri pustiite de incendii, despre monumente în ruină, despre ziduri năruite, așa cum am văzut și eu din belșug în copilărie. După aceea, atenția sa se îndreaptă către niște voci feminine (Tanpınar spune, mânat de o mai veche deprindere, „gângurit de harem”) care răzbat „dintr-un conac mare de lemn din epoca hamidiană[46], rămas oarecum în picioare”, dar apoi explică, în acord cu programul politico-cultural al scrierii, că vocile respective nu constituiau o moștenire otomană, ci ecoul activității moderne a orășencelor sărace care lucrau „într-o fabrică de ciorapi sau la un război de țesut”. Acesta este cartierul de la periferie despre care Tanpınar afirmă că „îl cunoaștem cu toții încă din copilărie”, că îl putem regăsi în oricare dintre paginile scrise de Ahmet Rasim, că în cotloanele lui putem afla „o cișmea umbrită de o mică vie sau de un salcâm, rufe întinse la soare, copii, pisici și câini, o moschee și un cimitir”. Tanpınar convertește melancolia care le era sugerată lui Nerval și lui Gautier, grație lecturilor, de cartierele mărginașe ale orașului, de ruine, de locurile izolate și de imaginea frapantă a zidurilor orașului într-o *hüzün* autohtonă și transpune cu iscusință această *hüzün* într-o priveliște locală, în viața femeilor moderne care-și câștigă existența muncind.

N-avem cum să știm cât de conștient era de ceea ce făcea, își dădea însă seama că încerca să confere un farmec și un sens aparte

---

[46] Epoca sultanului Abdülhamit al II-lea (1876–1909).

mahalalelor, minelor orașului, străzilor pustii căzute în uitare, locurilor pârjolite de incendii, pe care le numea „dosnice”, surpăturilor, atelierelor, depozitelor și conacelor de lemn care se năruiau treptat. Căci, spunea Tanpınar în aceeași scriere: „Am văzut în aventura acestor cartiere în ruină un simbol. Cât timp și câte întâmplări, câte evenimente au fost necesare spre a putea conferi un asemenea chip unui singur cartier al unui singur oraș? După câte cuceriri, câte înfrângeri, câte strămutări au ajuns oamenii până aici, după câte prăbușiri și zidiri au ajuns aceste cartiere să dobândească înfățișarea de acum?”

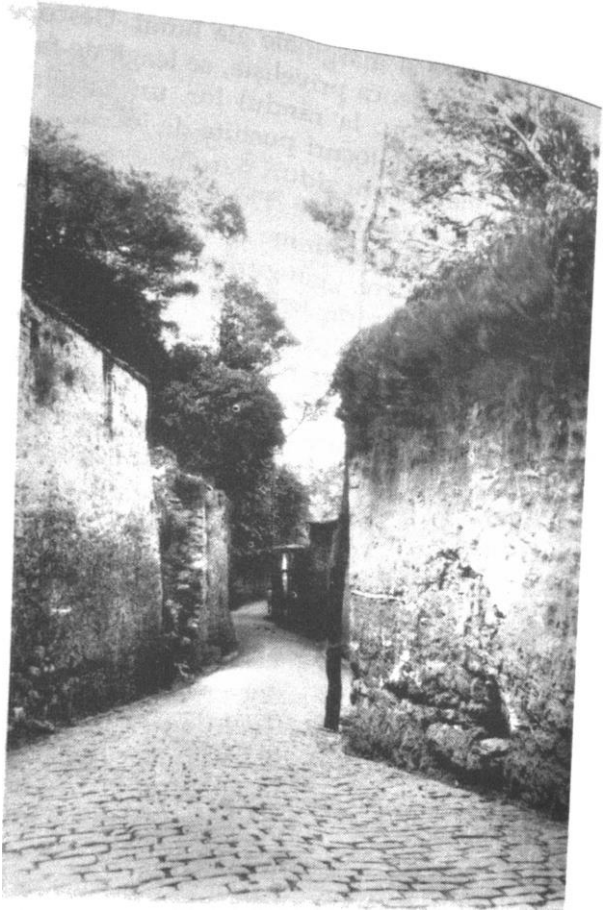

Putem răspunde la această întrebare, care-l frământă poate și pe

cititor: de ce oare sentimentul de melancolie-hüzün determinat de prăbușirea Imperiului Otoman, de faptul că Istanbulul și-a pierdut, pe de o parte, identitatea, iar pe de altă parte a sărăcit în raport cu Occidentul, de ce aceste mari pierderi n-au generat, la cei doi mari scriitori, atât de atașați de oraș, o interiorizare, ca la Nerval, o căutare a unei „poezii simple" (Yahya Kemal spunea „poezie pură"), pe măsura acestei interiorizări? În *Aurélia* de Nerval constatăm că, în dragoste, melancolia generată de pierdere determină coborârea celorlalte activități cotidiene la nivelul unor „exaltări triviale".

Nerval venise la Istanbul pentru a-și da uitării melancolia. (A transferat, fără să-și dea seama, această melancolie asupra modului

în care vedea Gautier orașul.) Yahya Kemal și Tanpınar, cel mai mare poet și, respectiv, cel mai mare romancier din literatura turcă a secolului XX, își doreau parcă să perceapă cu și mai mare acuitate, în timp ce rătăceau prin cartierele melancolice de la periferie, ceea ce pierduseră, dar și melancolia. Oare de ce?

Pentru că aveau un țel politic: doreau să descopere, printre ruinele Istanbulului, poporul turc și naționalismul turc, să arate, deși cu melancolie, că marele Imperiu Otoman se prăbușise, dar că poporul

turc, cel care îl edificase (erau gata să uite, așa înflăcărați cum erau, de greci, armeni, evrei, kurzi și celelalte minorități, așa cum făcea și statul republican turc), rămăsese în picioare. Doreau însă să cultive o „frumusețe" eliberată de orice imperativ și constrângere, nu așa cum procedau ideologii statului național turc, care începuseră să apeleze la un discurs autoritar, lipsit de farmec de îndată ce deprinseseră ideea naționalismului, de îndată ce aflaseră că se impunea să fie naționaliști. Yahya Kemal petrecuse zece ani la Paris, cunoscând, cu acest prilej, poezia și literatura franceză, și știa că naționalismul turc nu putea fi edificat decât dacă oamenii gândeau „ca occidentalii", dacă ideea respectivă era

„înfrumusețată” printr-o imagine de tip occidental, adecvată acelui naționalism.

Fuseseră constrânși să devină naționaliști de înfrângerea Imperiului Otoman în Primul Război Mondial, de „înrobirea” Istanbulului, ca să folosim expresia lui Tanpınar din romanul *Cei dinafara scenei*, de cuirasatele engleze și franceze ancorate pe Bosfor, în fața palatului Dolmabahçe, unde se afla reședința sultanului, de feluritele proiecte politice referitoare la viitorul Istanbulului și al Anatoliei, care făceau abstracție de identitatea turcă. (În anii următori nu aveau să deplângă această constrângere, care urma să-i determine să accepte poziții de ambasadori și deputați, înlesnindu-le relațiile cu statul, nu aveau să deplângă faptul că deveniseră naționaliști, că păstraseră tăcerea în fața unor violențe precum cele din 6–7 mai, îndreptate împotriva creștinismului și a Occidentului.) Yahya Kemal, care nu prea îndrăgea războiul, politica și pe militari, nu s-a dus la Ankara în perioada războiului purtat contra Greciei pe frontul din Anatolia, și, așa cum sugera Tanpınar în titlul romanului său, a rămas „în afara scenei”, la Istanbul, scriind, pe de o parte, poezii în care evoca biruințele turcești de odinioară și asumându-și, pe de altă parte, datoria de a cultiva imaginea „Istanbulului turcesc”. Ipostaza literară a acestui program politic, pe care Yahya Kemal l-a dus la bun sfârșit cu succes, avea în vedere armonizarea formelor și a metricii poetice tradiționale, preluate din poezia persană, cu spiritul și expresia limbii turce scrise și vorbite, precum și prezentarea națiunii turce ca o mare națiune, care dobândise victorii istorice însemnate și se ilustrase prin realizări majore. Istanbulul era prezentat drept cea mai mare operă a națiunii, și aceasta cu două scopuri: pentru a fi se explica imperialiștilor, în anii armistițiului de după Primul Război Mondial, că, în situația în care Istanbulul ar fi devenit o colonie occidentală, orașul nu trebuia evocat doar pentru Sfânta Sofia și pentru bisericile sale, ci

trebuia avută în vedere și „identitatea turcă" a orașului. După Războiul de Eliberare și după întemeierea Republicii Turcia, Yahya Kemal sublinia substratul turcesc al Istanbulului, căci se făceau eforturi pentru „edificarea unei națiuni noi". Ambii scriitori au semnat lungi articole, intitulate „Istanbulul turcesc", care ofereau sprijin ideologic „turcizării" Istanbulului, trecând peste aspectul cosmopolit, multilingvistic și multiconfesional al orașului.

Într-un articol scris la mulți ani după aceea, Tanpınar își amintește: „Cât de atașați eram, în anii dureroși ai armistițiului, de realizările noastre din trecut!" La rândul lui, Yahya Kemal relatează, într-un eseu intitulat „La zidurile Istanbulului", că, în aceeași perioadă, obișnuia să ia tramvaiul de la Topkapi, să se plimbe, însoțit de elevii săi, „de la Marea Marmara până la Cornul de Aur, de-a lungul zidului care se-ntindea cât vedeai cu ochii, de la un turn la altul, de la un meterez la altul" și să se așeze, pentru a se odihni, pe „mormanele de ziduri, prăbușite de-a valma". Cei doi scriitori erau conștienți de faptul că, pentru a dovedi identitatea turcă a Istanbulului, nu se puteau mulțumi cu silueta orașului, zărită de departe, cu umbra sa, închipuită de moschei și biserici, așa cum erau ele puse în lumină de observatorii occidentali cu veleități „turistice". Silueta care le atrăsese atenția tuturor observatorilor străini, de la Lamartine la Le Corbusier (în parte, și datorită poziției dominante a Sfintei Sofia), implica o frumusețe cosmopolită, nu o imagine „națională", în jurul căreia să se poată coagula Istanbulul turcesc. Istanbulezii naționaliști ca Yahya Kemal și Tanpınar aveau nevoie de un farmec melancolic, menit să scoată în relief populația musulmană a Istanbulului, să-i ateste prezența și continuitatea, conservarea identității, să exprime sentimentul de pierdere și înfrângere pe care-l trăiau oamenii. Acesta a fost motivul care i-a determinat să inițieze acele plimbări prin cartierele mărginașe, să caute imagini plăcute, în care vechimea, ruinele, trecutul interferau, nostalgic, cu oamenii ce viețuiau în oraș, și să

afle melancolicele peisaje ale mahalalelor, pe

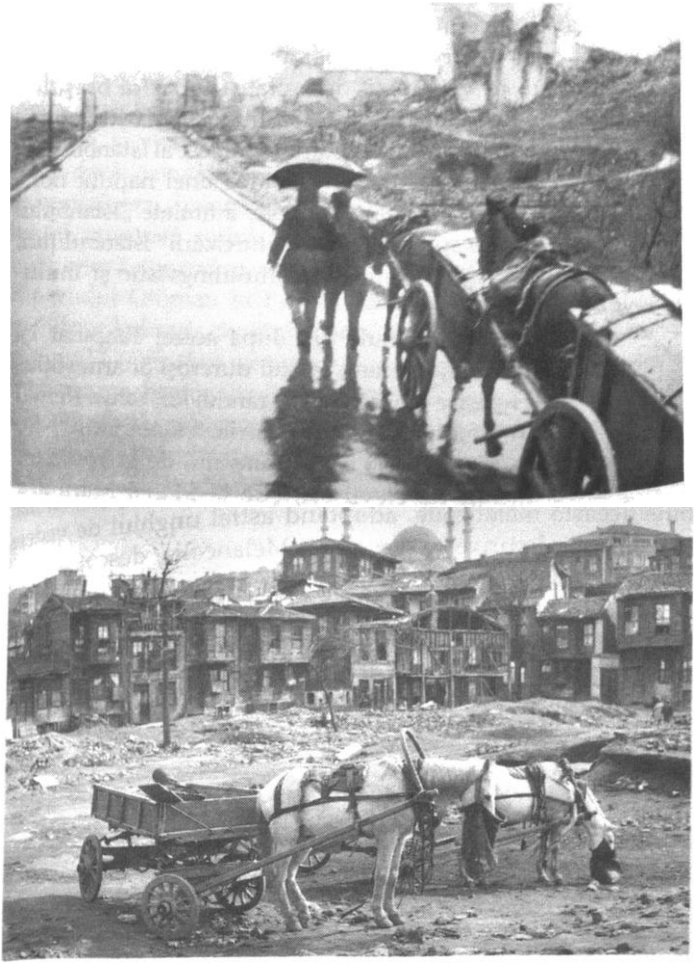

care le descoperiseră (și pe care le deslușiseră foarte bine), cu șaptezeci de ani înainte, călători precum Gautier. Tanpınar descria aspectul tradițional, necontaminat, neafectat de influențele occidentale al cartierelor de la periferie, afirmând că acestea „erau părăginite, nevoiașe și sărmane, dar își aveau viața și stilul lor", și se raporta uneori la ele în termeni de „pitoresc", alteori în termeni de „peisaj", împrumutând astfel, în ciuda naționalismului său, viziunea călătorului occidental.

Am încercat să prezint, punct cu punct, povestea modului în

care au fost înrâuriți, pe vremea când se prăbușea Imperiul Otoman și era întemeiată Republica Turcia, cei doi prieteni și scriitori istanbulezi de către alți doi prieteni și scriitori, de data aceasta parizieni – o poveste țesută din fire precum naționalismul, ruina, occidentalizarea, poezia, peisajul. Poate că la sfârșitul poveștii pe care am încercat s-o depăn, încurcând uneori ițele, s-a profilat o idee, o viziune pe care istanbulezii o vor cultiva, cu care se vor identifica în anii următori. Dacă numim această viziune, care-și are obârșia în zonele pustii, izolate și sărmane de lângă zidurile orașului și din împrejurimile acestora, „melancolia ruinelor", ar fi potrivit să numim pitorești (așa cum face Tanpınar) și acele priveliști ale orașului în care poate fi percepută cel mai bine această melancolie, adoptând astfel unghiul de vedere al celui care le privește din afară. Melancolia, descoperită în primul rând ca o sursă de frumusețe într-un peisaj pitoresc, coincidea cu melancolia pe care urmau s-o încerce istanbulezii vreme de încă o sută de ani, din pricina pierderilor suferite de oraș și a scăpătării acestuia.

27.
Pitorescul cartierelor mărginașe

Englezul John Ruskin, istoric al artei și scriitor, afirmă în capitolul despre „Memorie” al cărții sale *The Seven Lamps of Architecture,* „Cele șapte lămpi ale arhitecturii”, meditând asupra frumuseții pitorești, că unul dintre elementele care diferențiază

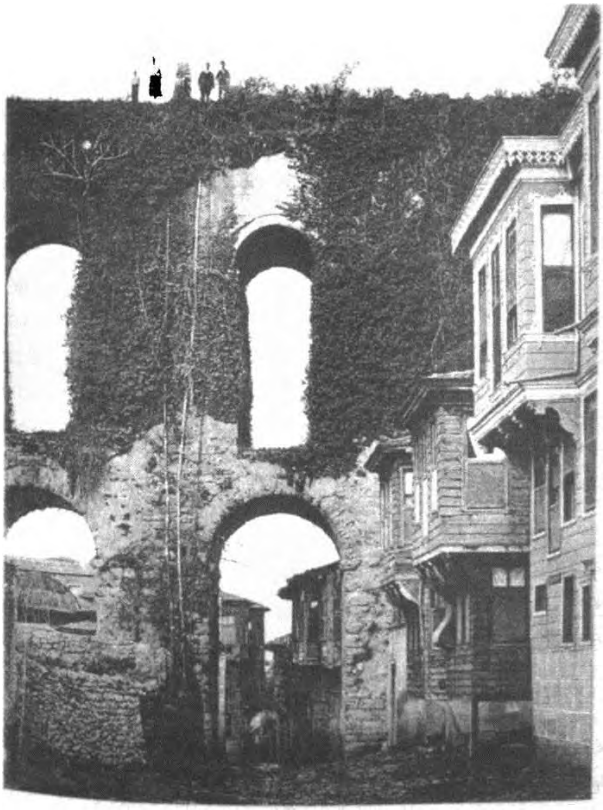

genul acesta de frumusețe arhitectonică de frumusețea cu adevărat clasică, intenționată, planificată este caracterul ei „accidental”.

Potrivit acestui punct de vedere, pitorescul, care înseamnă, etimologic, „precum pictura", apare, într-un peisaj arhitectonic, foarte departe de factorii și de centrele de frumusețe gândite la proiectarea clădirii respective. De aceea, spune Ruskin, frumusețea pitorească ia naștere la sute de ani de la ridicarea unui edificiu, prin întrepătrunderea acestuia cu iedera, buruienile, plantele care răsar în jurul lui, precum și cu alte prelungiri ale naturii (poate fi vorba de valuri, mare, stânci, ba chiar și de nori). Frumusețea pitorească este frumusețea întâmplătoare, care se vădește atunci când privim un edificiu într-un cu totul alt mod, dintr-un cu totul alt unghi, din noile perspective pe care ni le impune istoria, și nu așa cum s-a dorit când a fost ridicat el inițial.

Cu alte cuvinte, plăcerea pe care o gust când mă uit la Moscheea Süleymaniye, percepându-i toate liniile, delicatețea cu care se ordonează volumele începând dinspre cupolă, deschiderea micilor cupole laterale, raportul dintre ziduri și goluri, contrapuncturile reprezentate, ca într-o piesă muzicală, de turnurile de sprijin și de micile arcade, amplasarea pe colină, dar și în spațiu, albeața și simplitatea plumbului de pe cupole nu are nimic de-a face cu plăcerea pe care ți-o procură un peisaj pitoresc. Pentru că atunci când mă uit la Moscheea Süleymaniye, chiar dacă lucrul acesta se petrece la patru sute de ani de la înălțarea lăcașului, o văd în integralitatea și pe măsura scopului ei, așa cum s-a dorit să fie văzută încă de când a fost construită. Forța peisajului, și nu doar a siluetei Istanbulului, derivă din faptul că, dincolo de Süleymaniye, foarte multe edificii vechi și solide, precum Sfânta Sofia, moscheile Yavuz Sultan Selim și Beyazıt, care se găsesc în inima orașului și care sunt numite „moschei sultanale", emană aceeași idee de frumusețe ca atunci când au fost zidite. Putem afirma cel mult că plăcerea pe care o simțim când întrezărim vreo parte a acestor edificii de pe o alee sau de pe un povârniș plantat cu smochini reprezintă o frumusețe pitorească, amplificată de jocurile de

lumini ale mării.

Cât despre frumusețea pe care i-o oferă istanbulezului cartierele mărginașe, aceasta se vădește atunci când pe zidurile în ruină ale orașului sau pe zidurile de la Rumelihisarı ori de la Anadoluhisarı răsar buruieni, ierburi, iederă, ba chiar și copaci, așa cum se-ntâmpla în copilăria mea. Această frumusețe se ivește la nimereală, mai cu seamă prin mahalale, prin împletirea neobișnuită a câte unei cișmele părăginite, a câte unui conac vechi, pe jumătate în ruină, cu vopseaua coșcovită, a rămășițelor vreunei uzine de gaz, vechi de o sută de ani, a vreunui zid de moschee, pe jumătate prăbușit, a pereților de lemn, smoliți de vreme, cu iedera, cu platanii. Când eram copil, orice plimbare prin cartierele lăturalnice îți scotea în cale atât de multe frumuseți „pitorești", care-ți trezeau dorința de a te opri din drum și de a le privi ca pe niște picturi încât, de la un anumit moment, ar fi fost o greșeală să le mai numești întâmplătoare: ruinele acelea melancolice, care astăzi au dispărut în cea mai mare parte, reprezentau, în copilăria mea, spiritul Istanbulului. Dar „descoperirea", peste ani, a ceea ce pot spune că reprezenta atunci spiritul orașului, concluzia că acele lucruri erau frumoase, că reprezentau „o caracteristică fundamentală" a acestuia a presupus parcurgerea unui drum foarte sinuos, presărat cu felurite coincidențe și cu nenumărate reacții.

Pentru a putea gusta frumusețea întâmplătoare a zonelor lăturalnice sau a ruinelor, a copacilor, a ierburilor sălbatice și a naturii, trebuie, în primul rând, să fii „străin” de acel cartier,

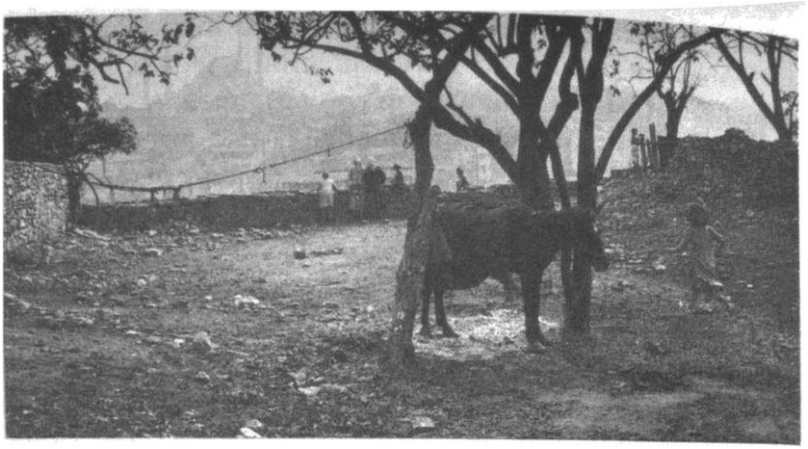

de acel loc sărman presărat cu ruine. Un zid prăbușit, clădirea de lemn în paragină a unui fost lăcaș de derviși, abandonat din pricina interdicțiilor formulate de autorități, o cișmea al cărei robinet nu mai funcționează, un atelier vechi de optzeci de ani, care a-ncetat să mai producă ceva, casele abandonate de grecii, armenii, evreii care locuiau acolo cândva, ca urmare a presiunilor naționaliste, coșmelиile lăsate ușor într-o parte, fiecare în legea ei (sau, în unele cazuri, proptite una de alta, așa cum le place nespus caricaturiștilor), de parcă ar sfida perspectiva, clădirile cu acoperișuri, cu balcoane, cu pervazuri într-o rână nu le inspiră celor care locuiesc acolo sentimentul trăiniciei și al frumuseții, ci un sentiment de sărăcie, de imposibilitate, de neputință, de neglijare. Cei care gustă „frumusețea” întâmplătoare oferită de imaginile sărăciei din cartierele de la periferie, de acele cotloane istorice lăsate-n voia sorții sau care încearcă delicii pitorești în fața ruinelor sunt cei veniți din afară. (La fel ca europenii din nord, care prețuiesc și pictează ruinele Romei, spre deosebire de populația orașului, care este indiferentă la ele.) În vreme ce elogiau „Istanbulul sărac de la periferie” și viața patriarhală care înflorea,

plină de vitalitate, pe străzile lăturalnice, în vreme ce se declarau mâhniți de distrugerea acelei culturi „pure” ca urmare a occidentalizării, se delectau cu imaginile „frumoase” oferite de mahalale și născoceau, încercând totodată să impună ideea „strămoșilor, străbunilor noștri” care vieţuiau cândva în acele

cartiere mărginașe, călăuziți de o anumită morală de breaslă și disciplină a muncii, Yaşar Kemal și Tanpınar locuiau în Pera, în mai confortabilul cartier Beyoğlu, la care Yahya Kemal se referea în *Cartiere fără Chemarea la rugăciune* și despre care Tanpınar vorbea cu un dispreț vecin cu dezgustul. Să reamintim spusele lui Walter Benjamin, potrivit căruia doar cei veniți din afară sunt interesați de ceea ce este exotic și pitoresc într-un oraș, precum și faptul că cei doi scriitori naționaliști au izbutit să descopere „frumusețea” orașului doar în locurile de care erau străini. Atitudinea lor poate fi asemănată cu cea a marelui romancier japonez Tanizaki care după ce vorbește pe larg, în cartea sa intitulată *Elogiu umbrelor,* despre felul în care trebuie să arate și în care trebuie conservată o casă tradițională japoneză, îi spune soției sale, potrivit unei relatări, că n-ar locui niciodată într-o asemenea casă, lipsită de atributele confortului occidental.

Așa cum atitudinea lor oscilantă face din Tanpınar și din Yaşar Kemal niște istanbulezi în sensul deplin al cuvântului, cei care descoperă în oraș frumuseți pitorești nu provin doar din afara lui. Cea mai mare particularitate a Istanbulului este dată de faptul că

locuitorii lui pot să-l privească uneori cu ochii occidentalului, alteori cu ochii orientalului. Reflectarea istoriei Istanbulului în presa istanbuleză s-a produs și ea inițial prin reliefarea acelor ciudățenii pe care francezii le numeau *bizarreries* și de care erau atât de pasionați Richard Burton, traducătorul în engleză al celor *O mie și una de nopți,* sau Nerval. Desigur că cel care a privit cel mai bine istoria Istanbulului prin prisma „ciudățeniilor" sale, de parcă ar fi fost vorba de istoria unei alte civilizații, a fost Koçu. Chiar și în copilăria mea, pe vremea când orașul era cel mai rupt de lume, populația Istanbulului se simțea mereu străină de oraș dintr-un

anumit punct de vedere. Potrivit locuitorilor săi, orașul îți inspiră întotdeauna un ușor sentiment de disconfort și o neliniște determinată de incapacitatea de a-i aparține pe deplin, căci uneori pare prea oriental, iar alteori prea occidental.

Imaginile frumoase, naționale, melancolice, pitorești pe care le-au descoperit Yahya Kemal și Tanpınar într-un alt ungher al Istanbulului (mahalalele de la periferia vechiului oraș) decât cel în care locuiau (occidentalizata Pera) urmau să constituie mai târziu o imagine cu care istanbulezii se identificau și pe care o difuzau ori de câte ori doreau să se înțeleagă pe ei înșiși, să creeze o fantasmă comună despre orașul în care viețuiau. Fantasma aceasta a cartierului mărginaș s-a răspândit mai întâi prin intermediul gravurilor unor pictori occidentali – din ce în ce mai rudimentare, ca urmare a copierii repetate –, care apăreau adeseori prin ziarele și revistele conservatoare din anii 1930 și 1940. Aceste imagini, despre care nu se menționa niciodată de către cine, unde ori în ce secol fuseseră realizate și despre care masele de cititori nu știau că reprezentau fantezia unui occidental, căci li se ascundea acest lucru, erau însoțite de desene în alb-negru ale cartierelor de la periferie și de peisaje în cărbune ale ulițelor dosnice, realizate de pictori istanbulezi. Îmi plăcea foarte mult să privesc, în revistele de pe vremea aceea, reproducerile după desenele în creion ale pictorului Hoca Ali Rıza, care aborda cele mai simple, mai puțin exotice aspecte ale peisajelor din mahalalele sărace, tradiționale.

Atenția acordată de pictorul Hoca Ali Rıza, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, străzilor neoccidentalizate sau doar pe jumătate modernizate ale orașului, și nu siluetei impunătoare a Istanbulului ori jocurilor de lumini generate de moschei și ape, către care se îndrepta la început interesul turiștilor, urma să se regăsească mai târziu și în fotografiile lui Ara Güler. Fotografiile în alb-negru ale lui Ara Güler, care prezentau Istanbulul ca pe un spațiu în care viața tradițională își urma cursul

obișnuit, chiar dacă orașul făcea eforturi de occidentalizare, în care vechiul și noul se îngemănau, însoțite de acordurile unei muzici a degradării, sărăciei și modestiei, în care chipurile oamenilor erau la fel de intens melancolice ca peisajele, au reținut, cu o sensibilitate plină de lirism, textura aparte care se revela mai cu seamă în anii 1950 și 1960, când grandoarea trecutului și băncile, clădirile de birouri și instituțiile de stat din perioada occidentalizării otomane ajunseseră să se degradeze simțitor și să se jupoaie strat cu strat.

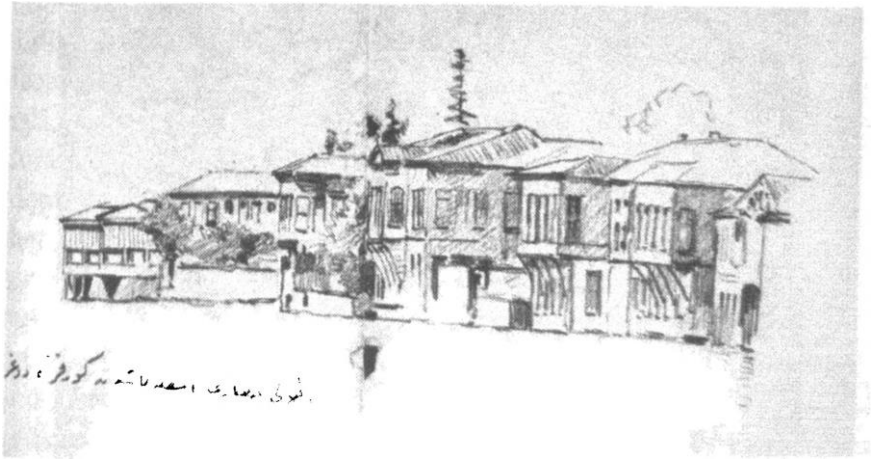

Minunatele fotografii reunite de Ara Güler în albumul *Istanbulul dispărut* împletesc cartierul Beyoğlu și Istanbulul, tramvaiele, bulevardele pavate cu piatră cubică, anunțurile stradale de pe vremea copilăriei mele cu pitorescul mahalalelor, scoțând în evidență, prin atmosfera lor în alb-negru, oboseala, uzura și melancolia orașului.

Imaginea aceasta în alb-negru a cartierului de la periferie, părăginit, ponosit, „sărac, dar demn și cu personalitate" a ajuns să fie îndrăgită și de populație, prin retipărirea și popularizarea, în variante din ce în ce mai necizelate, a gravurilor de pe vremuri, a imaginilor în alb-negru ale Istanbulului, care apăreau prin gazete mai cu seamă în lunile de Ramadan, la rubricile consacrate istoriei

și orașului.

Maestrul, în această privință, a fost Reșat Ekrem Koçu, care publica în *Enciclopedia Istanbulului* sau la rubricile de popularizare a istoriei pe care le gestiona prin ziare nu reproduceri ale unor gravuri neatribuite nimănui, ci desene primitive realizate după contemplarea îndelungată a gravurilor respective (și aceasta pentru că realizarea unui clișeu menit să redea o gravură până în cel mai fin detaliu era deopotrivă scumpă și dificilă sub aspect tehnic). Pentru că și gravurile erau realizate uneori după picturi în culori zămislite de artiști occidentali, sub instantaneele din cartierele mărginașe, care erau desene în alb-negru după gravuri în alb-negru realizate după picturi în culori, tipărite pe o hârtie mizerabilă, de proastă calitate, nu mai figura numele pictorului care realizase pictura originală sau copia acesteia, ci doar o notă în care se specifica „reproducere după o gravură”. Fantasma cartierului de la periferie, a cărui sărăcie nu mai era înfățișată ca o realitate rușinoasă, ci dimpotrivă, ca o stare care aproape că-ți trezea

mândria, deoarece se socotea că aceasta-și păstra identitatea tradițională, a fost îndrăgită în mai mare măsură decât realitatea dură a vieții urbane paupere, căci era pe potriva reveriilor identitare naționaliste ale burghezilor istanbulezi semioccidentalizați care frecventau ziarele și revistele. Cum această himeră și această idee a mahalalei istanbuleze de altădată nu se mai refereau doar la zonele „periferice", ci la oraș în întregul său, exceptându-i silueta, s-a dezvoltat, în paralel, și o literatură menită să le desluşească sensul.

Scriitorii conservatori care doreau să sublinieze latura occidentalizată, pur turcă și musulmană, a cartierelor de la periferie, au creat aici un paradis otoman, în care puterea pașei și calitatea de pașă nu erau puse niciodată sub semnul întrebării, în care se scoteau în evidență atașamentul familiei și al celor din anturajul său față de obiceiuri și tradiții (desigur că acestea erau întruchipate de modestie, supunere și cumpătare). Anumite elemente definitorii ale culturii otomane, precum haremul, prezența celei de-a doua ori de-a treia soții, dreptul pașei de a-i pedepsi pe ceilalți cu bătaia ori sclavele, care contraveneau gusturilor clasei de mijloc republicane, occidentalizate, au fost atenuate și îmblânzite, iar pașalele și odraslele lor au fost zugrăvite ca fiind mai moderne decât erau în realitate (Samiha Ayverdi). În *La colț,* foarte îndrăgita sa piesă, Ahmet Kutsi Tecer înfățișează, folosind drept centru al acțiunii o cafenea dintr-un cartier mărginaș (etalonul este mahalaua Rüstempașa, unul dintre vechile cartiere istanbuleze), o stradă din Istanbul, unde se confruntă, spre a ne stârni râsul, toate tipurile umane specifice orașului, la fel ca în teatrul de umbre Karagöz, și unde toate tensiunile sunt atenuate, într-o atmosferă „colectivistă". Cât despre romancierul și povestitorul Orhan Kemal, care locuia cândva pe străzile dosnice de la Cibali (soția sa lucra la fabrica de tutun), acesta prezintă ulițele lăturalnice ca pe niște locuri unde se confruntă, în lupta pentru

existență, sărăcia și prietenia. Eu îndrăgeam micile aventuri ale „Familiei Uğurlu”, transmise seară de seară la radio, pentru că acestea converteau fantasma cartierului de la periferie în imaginea ideală a unei familii mari, numeroase și moderne ca a noastră (o familie mare și tihnită, spre deosebire de a noastră) și pentru că, pe de altă parte, aceasta putea găzdui și o „tanti arăboaică”.
Fantasma uliței dosnice care ascunde ruina și melancolia sau visul Istanbulului pitoresc, izolat și marginal n-a fost niciodată asociată de scriitorii istanbulezi cu creaturile primejdioase, întunecate și malefice ale subconștientului. Pentru că ceea ce era național și tradițional trebuia să fie, în același timp, inocent și pe potriva „casei noastre”. În povestirile sale melodramatice pentru copii, care descriau bine Istanbulul și care-mi plăceau foarte mult, Kemalettin Tuğcu, scriitorul țâncilor orfani, sărmani și generoși de la periferie, ne istorisea, pe vremea când aveam vreo zece ani – nouă, celor care sărăceam treptat, spre deosebire de restul orașului –, că puteai să devii fericit într-o bună zi chiar dacă trăiai pe cea mai izolată stradă din oraș, grație sârguinței și bunei purtări (sursa tuturor valorilor naționale și morale se află, de fapt, de cele mai multe ori, în cartierele mărginașe).

Ruskin sugerează că ceea ce este pitoresc nu poate fi „conservat” tocmai din pricina caracterului său accidental. De fapt, ceea ce conferă frumusețe peisajului nu este trăinicia arhitecturii, ci faptul că aceasta nu se conservă, că este în stare de ruină. Imaginea „Istanbulului frumos”, însușită, îndrăgită și răspândită, printre alții, de către toți istanbulezii, este nevoită să rețină foarte mult din atmosfera unei ruine melancolice. Iar faptul acesta explică de ce nu s-au atașat niciodată istanbulezii de vechile conace de lemn care au fost restaurate, vopsite în culori strălucitoare și făcute să arate, prin înlăturarea petelor negre, a culorii de lemn putred, ca noi, așa cum arătau pe vremea când au fost ridicate sau așa cum arăta orașul în secolul al XVIII-lea, când era triumfător și

înstărit.

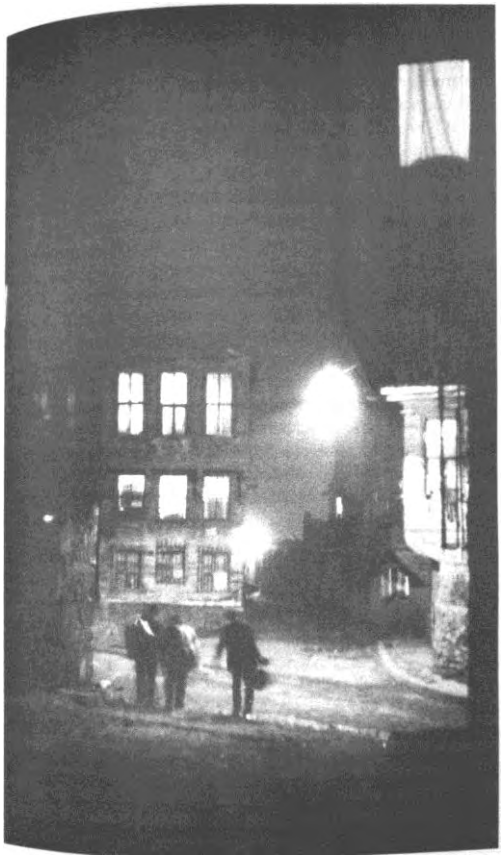

Imaginea orașului așa cum a fost ea însușită, cu plăcere sau cu dezgust, de către istanbulezi în ultimul secol este profund împovărată de sărăcie, înfrângere și surpare. La cincisprezece ani, când desenam orașul în legea mea și mai cu seamă când zugrăveam „străzile dosnice", am început să mă simt apăsat de consecințele acestei melancolii.

28.
Pictarea Istanbulului

Începând de la cincisprezece ani, am început să desenez sau să pictez obsesiv peisaje istanbuleze. Nu desenam sau pictam dintr-o dragoste aparte față de oraș, ci pentru că nu știam și nu-mi plăcea să zugrăvesc naturi moarte ori trupuri omenești. Restul lumii, adică ceea ce vedeam când ieșeam pe stradă sau când priveam pe fereastră, era constituit, până la urmă, de Istanbul.

Zugrăveam orașul în două moduri:

1. Desene ori picturi care surprindeau priveliști de pe Bosfor, întrepătrunderea mării cu orașul, silueta acestuia din urmă. Aceste imagini aveau, în general, drept punct de plecare peisajele

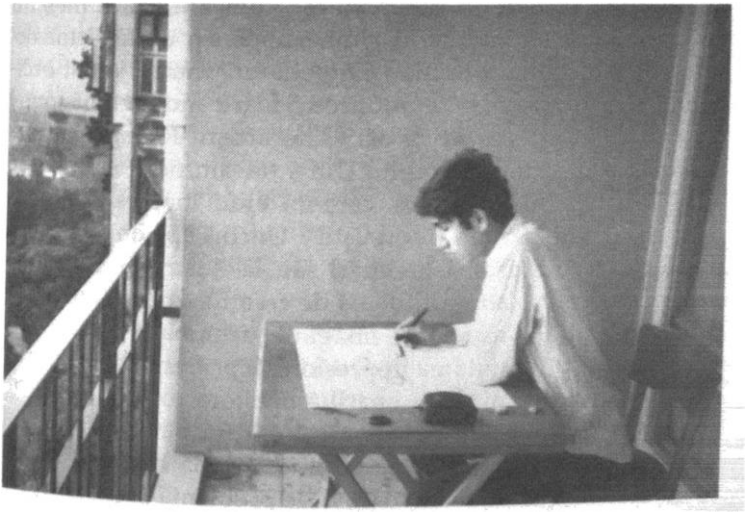

istanbuleze pe care călătorii străini ajunși în oraș în ultimele două secole le găseau „fascinante". Perspectiva oferită de casa din Cihangir asupra Bosforului, a Turnului Fecioarei, a zonelor Fındıklı

și Üsküdar, care se întrezăreau printre blocuri, perspectiva generoasă oferită de apartamentul din Beșiktaș Serencebey în care ne-am mutat mai târziu, de la înălțimea căruia se zăreau intrarea în Bosfor, Sarayburnu, palatul Topkapi și silueta orașului vechi erau suficiente pentru a-mi permite să pictez ori să desenez fără a ieși din casă. Mă gândeam mereu, într-o anumită măsură, că lucrul pe care tocmai îl zugrăveam atunci reprezenta un vestit „peisaj istanbulez". Cum frumusețea peisajului pe care-l reproduceam se întemeia, de fapt, pe o imagine frumoasă, cunoscută de toată lumea, mă întrebam mai puțin de ce anume era frumos desenul ori tabloul respectiv. Când sfârșeam lucrarea și întrebam, așa cum aveam să mă întreb și să-i întreb pe cei din jurul meu de zeci de mii de ori de-a lungul vieții, „e frumos?", „a ieșit frumos?", știam, de fapt, că eram aproape de un răspuns afirmativ, datorită subiectului pe care-l alesesem.

Cum aveam, într-o oarecare măsură, siguranța că pictura ori desenul urma să fie socotit frumos din pricina subiectului abordat, pictam ori desenam așa cum îmi venea mie, nu trebuia să mă străduiesc să simt, asemenea unui pictor occidental. Nu imitam în mod limpede un anumit artist occidental, dar foloseam, în reproducerea foarte multor amănunte, ceea ce deprinsesem de la astfel de artiști. Redam valurile Bosforului în stilul naiv al lui Dufy, trasam norii ca Matisse și redam detaliile mărunte, care-mi erau inaccesibile, prin pete de culoare, „ca impresioniștii". Uneori apelam și la cărți poștale care înfățișau Istanbulul sau la ilustrații din calendare. Ceea ce făceam nu diferea de creațiile impresioniștilor turci, care zugrăveau toate imaginile frumoase, vestite ale Istanbulului prin imitarea impresioniștilor francezi, la patruzeci-cincizeci de ani de la apariția acestora în Franța.

Faptul că subiectul ales de mine era un peisaj istanbulez pe care toată lumea-l socotea „frumos" de la sine era liniștitor, căci mă scutea în mare măsură de problema „frumuseții", care trebuia să

mă convingă pe mine și, totodată, să-i convingă pe ceilalți când pictam. Se întâmpla adeseori să mă așez în fața hârtiei, a creionului, a pânzei pe care doream sa pictez, stăpânit de un mare și profund entuziasm, și să iau în mână vopselele și pensulele care urmau să mă poarte într-o a doua lume fără să știu ce anume urma să zugrăvesc. Cum nu era vorba atât de tema pe care urma s-o tratez, cât de actul de a picta în sine, mă apucam, în cele din urmă, să zugrăvesc, plin de elan, încă unul dintre peisajele acelea demne de cărțile poștale care se zăreau de la ferestrele locuinței noastre. Nu mă plictisea deloc să abordez a suta oară același subiect, să realizez o pictură ori un desen asemănător cu altele. Important era să mă cufund cât mai curând în detaliile imaginii, să fug de lume: faptul că amplasam în peisaj un vapor care trecea pe Bosfor, respectând perspectiva (grija aparte a tuturor pictorilor care au zugrăvit Bosforul după Melling), că mă lăsam absorbit de amănuntele moscheii care se profila în fundal, că desenam cum se cuvenea chiparoșii, feribotul, că închipuiam fără efort cupolele, farul de la Sarayburnu, bărbații care pescuiau pe țărm îmi dădea sentimentul că mă găseam printre lucrurile cărora le dădeam atunci formă.

Când pictam, mă socoteam a fi parte din ceea ce zugrăveam. În vreme ce mă găseam în cel mai „frumos” loc din imagine, adică atunci când eram pe cale de a o isprăvi în bune condiții, cea de-a doua lume care sălășluia în închipuirea mea dobândea deodată un realism nespus, devenea tangibilă, iar faptul acesta îmi dădea o stare de amețeală, pricinuită de o stranie euforie, amestecată cu plăcere. Mi se părea că realizasem, parcă, ceva minunat, rod al propriei imaginații, și nu un peisaj de pe Bosfor ori un peisaj istanbulez cunoscut (și tocmai din pricina aceasta îndrăgit) de toată lumea. Când eram pe cale de a-mi încheia opera, îmi doream s-o ating, s-o îmbrățișez cu frenezie, ba chiar să ating cu gura, să mușc, să mănânc ceva legat de pictură. Uneori mă confruntam cu un soi

de blocaj al spiritului copilăresc și ludic, care nu-și pierduse încă pe de-a-ntregul inocența și armonia interioară, adică începeam să simt, în timp ce pictam, că nu uitasem cu totul de mine și că în jocul pe care-l jucam se iveau unele lucruri care mă împingeau în afara lui (faptul acesta se petrecea din ce în ce mai des), iar atunci îmi venea să mă masturbez.

Se poate afirma că această primă manieră de a picta era o abordare „naivă", în sensul în care folosea Schiller acest cuvânt referindu-se la poeți. Subiectul a ceea ce zugrăveam și, mai cu seamă, faptul că o făceam pentru simplul motiv că așa-mi venea mie erau cu mult mai importante decât felul în care lucram, decât stilul sau tehnicile pe care le foloseam.

2. Însă universul copilăresc, multicolor, vesel și neproblematic al acelor lucrări a început să mi se pară din ce în ce mai „naiv", iar sentimentul acesta a început să atenueze intensitatea plăcerii de a picta. Pictura mea naivă, în culori foarte vii, nu mă mai salva de atmosfera sufocantă a lumii obișnuite, așa cum unele jucării – mașinuțele pe care îmi luasem pe vremuri sarcina de a le parca ordonat la marginea covoarelor, sau pistoalele de cowboy, ori șinele și vagoanele aduse de tata din Franța – nu erau suficiente pentru a mă face să uit de mine și de plictiseala de acasă. Am renunțat la peisajele cunoscute de toată lumea și am început să zugrăvesc ulițe lăturalnice, liniștite, piațete uitate, pante pavate cu piatră cubică (dacă era vorba de o pantă care cobora spre Bosfor, se puteau zări, în fundal, marea, Turnul Fecioarei, celălalt țărm al strâmtorii), case de lemn cu bovindouri. Aceste imagini, pe care le realizam uneori pe hârtie de desen, în alb-negru, alteori în ulei, pe carton sau pânză, folosind alb din belșug și foarte puțină culoare, se bazau pe două surse de inspirație diferite.

Eram impresionat de imaginile cu străzi dosnice, în alb-negru, care apăreau din ce în ce mai des la rubricile de istorie ale ziarelor ori prin reviste și îndrăgeam în mod deosebit poezia cartierelor

tăcute, melancolice de la periferie.

Zugrăveam moschei modeste, ziduri năruite, crâmpeie de apeducte bizantine, case de lemn cu bovindouri, locuințe umile, înșirate de-a lungul câte unei străzi, care deveneau din ce în ce mai mici pe măsură ce se îndepărtau, potrivit normelor perspectivei, pe care tocmai le deprindeam și pe care le savuram din plin. Cea de-a doua sursă de inspirație era Utrillo, ale cărui picturi îmi deveniseră familiare prin intermediul reproducerilor și a cărui biografie romanțată, melodramatică o citisem. Când doream să pictez în stilul lui Utrillo, alegeam un peisaj de pe străzile mai retrase din Beyoğlu, Tarlabași și Cihangir, căci prin zonele acelea nu se zăreau prea multe moschei și minarete. Colindasem, în acest scop, stradă cu stradă și făcusem sute de fotografii, unele dintre ele reproduse și în această carte. Când se deștepta în mine dorința de a picta, zugrăveam câte un peisaj din Beyoğlu, privind insistent câte una dintre fotografiile acelea în alb-negru, iar apoi desenam jaluzele la ferestrele apartamentelor de bloc, ca la Paris, deși acestea se foloseau rareori la Istanbul. Mă gândeam mai puțin ca pe vremuri, când terminam o pictură și mă cuprindea euforia, la faptul că peisajul pe care-l realizasem era deopotrivă rodul închipuirii mele

și reflectarea realității, sau la faptul că ceea ce se vedea în pictură era o parte a lumii familiare mie dar că, în ciuda acestui fapt, era frumos. Îmi îndeplineam astfel dorința de a mă desprinde, pentru a picta, de propria-mi persoană sau de a o lăsa în urmă, făcând un salt spiritual mai complex și mai „astuțios" și identificându-mă cu un artist ca Utrillo, care realizase cândva picturi asemănătoare, la Paris (în loc să mă identific, la modul naiv, cu subiectul și cu lumea pe care o zugrăveam). Desigur că nu era vorba de o identificare totală: nu mă credeam Utrillo decât cu o părticică din mine, așa cum făceam atunci când pictam peisaje de pe Bosfor și când nu credeam decât cu o parte a minții că făceam parte din lumea pe care o pictam.

Recurgeam la acest sentiment doar atunci când, pictând, mă cuprindea îndoiala cu privire la valoarea lucrării mele sau la posibilitatea ca ceilalți s-o poată socoti „frumoasă" sau „expresivă" și, de cele mai multe ori, în clipele de nesiguranță, a căror sursă nu mi-o puteam explica nici eu. Simțeam că un atașament prea profund față de această idee m-ar fi limitat. Pictura ori desenul

izvora uneori din propria-mi experiență – întocmai așa cum avea să se-ntâmple în timpul experienței sexuale pe care urma s-o trăiesc peste puțină vreme –, iar după ce se sfârșea, asemenea unui val care se-nălța cu nespusă frenezie, cu desfătare, cuprinzându-mă și pe mine în iureșul lui, după ce mă eliberam de melancolia și de deruta care mă stăpâneau, mă odihneam puțin.

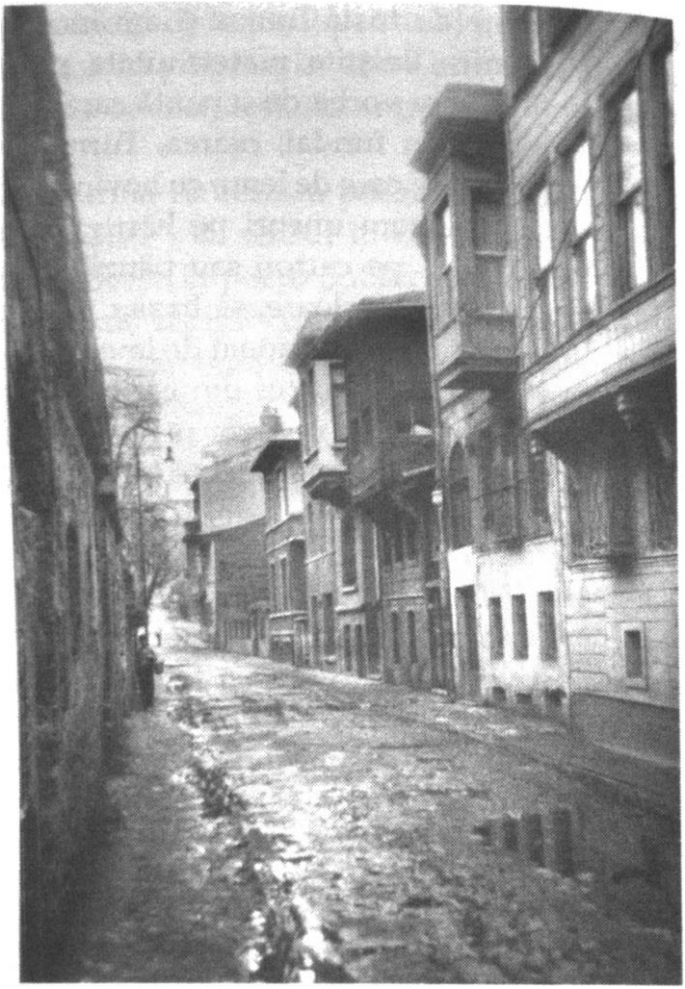

Aşezam câte o pictură umedă, realizată după vreuna dintre propriile-mi fotografii, în câte un colţ al camerei, aşa încât să se afle la nivelul ochiului dacă ar fi fost atârnată pe perete, şi încercam s-o privesc ca şi cum i-ar fi aparţinut altcuiva. Dacă pictura aceea închipuită în grabă îmi plăcea imediat, sufletul îmi era copleşit de un soi de plăcere şi de încredere. Melancolia acelui cartier mărginaş, a acelei străzi dosnice îmi inspira un sentiment de biruinţă. De cele mai multe ori însă eram invadat de un simţământ de neîmplinire, de nedesăvârşire, şi încercam să mă conving să accept ceea ce făcusem, înclinând capul în stânga şi-n dreapta, apropiindu-mă şi îndepărtându-mă, privind tabloul din diverse unghiuri, iar alteori adăugându-i câte ceva cu pensula, disperat. Cum nu mai aveam convingerea că eram Utrillo sau că aveam ceva din talentul lui, aşa cum simţeam cu tărie în timp ce pictam, eram cuprins de un soi de tristeţe, aşa cum se-ntâmplă după ce faci dragoste, iar tristeţea aceasta nu-şi mai avea obârşia în peisaj, ci în eşecul picturii. Nu eram nici Utrillo, nici vreun alt pictor: eram o persoană care făcuse o pictură asemănătoare cu picturile lui Utrillo.

Cu toate acestea însă, în anii următori, sentimentul acela de melancolie care, adâncindu-se, îmi transforma interesul pentru pictură într-o adevărată suferință, ca și adevărul că nu puteam picta decât simțindu-mă altcineva ajunsese să se risipească fără a se mai transforma în rușine. Simțeam acum o mândrie difuză pentru faptul că aveam și eu un stil personal, o personalitate, pentru că imitam (nu foloseam niciodată acest cuvânt) un pictor care avea un stil, un mod aparte de a vedea și a picta lumea, sau pentru că eram oarecum ca altcineva, așa cum simțeam pe vremea aceea. În perioada aceea am început să intuiesc pentru prima oară un aspect care avea să mă preocupe în anii următori, și anume realitatea faptului că nu putem avea o personalitate decât imitându-i pe alții – o situație contradictorie în sine, pe care occidentalii o numesc „paradox". Îmi atenuam angoasele pricinuite de faptul că mă aflam sub înrâurirea altui pictor gândindu-mă că eram încă mic și că pictura pe care tocmai o zămislisem făcea parte, totuși, dintr-un joc de-a pictura. O consolare mai la îndemână era gândul că orașul pe care-l zugrăvisem, Istanbulul pe care-l fotografiasem, reprezenta o forță mai însemnată decât influența exercitată asupra picturii mele.

Tata, care bătea uneori la ușă când mă așteptam mai puțin și intra în cameră în timp ce pictam, absorbit de ceea ce făceam, îmi privea cu respect pasiunea pentru pictură și mă întreba din când în când fără urmă de deriziune, la fel de serios ca în fragedă copilărie când mă vedea jucându-mă cu cocoșelul, „ce mai faci, Utrillo?". Tonul glumeț cu care rostea aceste cuvinte îmi aducea aminte că încă mă mai aflam la vârsta la care puteam imita pe altcineva, ca un copil. Când aveam șaisprezece ani, mama, care-mi cunoștea perseverența în materie de pictură, mi-a dat cheia apartamentului din Cihangir în care locuiserăm cândva și în care se aflau atunci foarte multe lucruri vechi, care-i aparținuseră ei și bunicii, sugerându-mi să-l folosesc drept atelier.

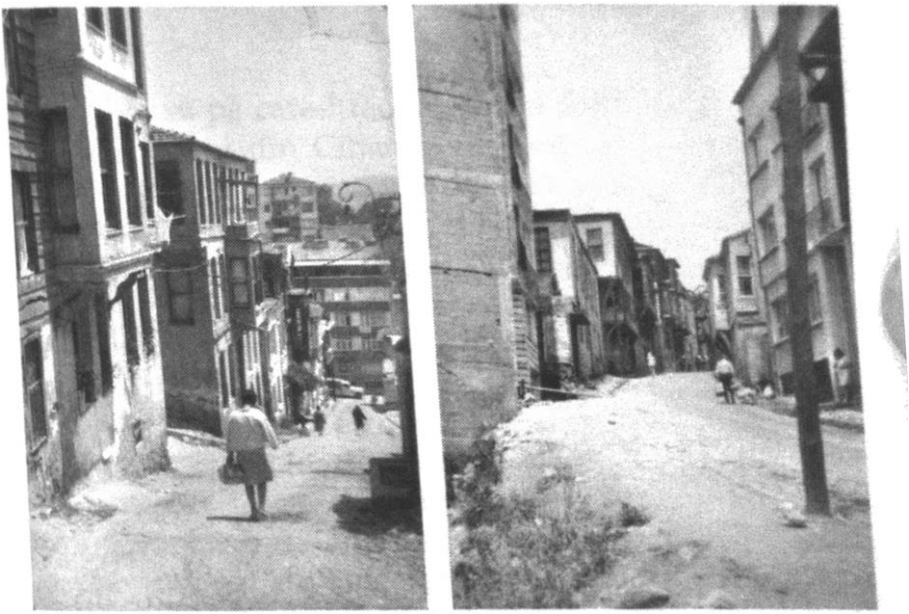

La sfârșit de săptămână sau, uneori, după ce ieșeam de la Robert Kolej, mă duceam în apartamentul acela pustiu și rece, aprindeam soba și mă încălzeam bine, apoi alegeam vreo două fotografii făcute de mine și zugrăveam în pripă, mânat de o inspirație subită, două tablouri mari, după care mă întorceam acasă frânt de oboseală și stăpânit de o stranie melancolie.

29.
Pictura și fericirea vieții de familie

Primul lucru pe care-l făceam odată ajuns în apartamentul aflat în blocul din Cihangir al bunicului, a cărui cheie mi-o dăduse mama spre a mă duce să pictez acolo, era să aprind, bombănind și pufnind, soba cu gaze. (Plăcerea de a aprinde soba cu gaze, care-l satisfăcea nespus pe piromanul din mine – „piroman", persoană căreia-i place să se joace cu focul și să provoace incendii – pe vremea când aveam unsprezece ani și locuiam cu toții în acel apartament, dispăruse într-o bună zi ca prin farmec, fără să-mi spună măcar „la revedere", la fel ca foarte multe alte plăceri ciudate ale copilăriei, și nici măcar nu băgasem de seamă acest lucru.) După ce simțeam că apartamentul acela cu tavan înalt se încălzise suficient de bine ca să mi se dezghețe mâinile și după ce mă echipam cu hainele pentru pictură, mototolite și pătate cu vopsele – mai ales dacă nu pictasem de multă vreme –, îmi pierea entuziasmul, dată fiind imposibilitatea de a arăta cuiva, îndată sau în următoarele două-trei zile, peisajele istanbuleze pe care le zugrăveam cu atâta patimă, uitând de mine. Apartamentul din Cihangir, ai cărui pereți îi tapetasem cu picturi după ce mă abătusem mereu pe acolo, se transformase într-o mică galerie, dar nici mama, nici tata, nici altcineva nu treceau pe acolo ca să-mi spună ce lucruri minunate înfăptuisem. Descopeream, pictând în acel apartament, că nu voiam doar să-mi vadă cineva operele, ci doream, mai cu seamă, să-i simt, după o vreme, în jurul meu pe cei care urmau să-mi contemple tablourile, să percep în casă neastâmpărul unei familii fericite, zvon de pași sau felurite

zgomote. Ideea de a picta peisaje din Istanbul într-un apartament melancolic, bine încălzit, cu iz de praf și mucegai, înțesat de lucruri vechi îmi sporea și mai mult melancolia.

Astăzi îmi doresc nespus de mult să regăsesc, dintre toate tablourile pe care le realizam atunci și care, în cea mai mare parte, s-au pierdut, câteva picturi realizate acasă, pe la șaisprezece-șaptesprezece ani, care zugrăveau „fericirea vieții de familie", ca să folosesc niște cuvinte dragi lui Tolstoi. Acele picturi au o însemnătate cu totul deosebită pentru mine, pentru că, așa cum se poate deduce din fotografia alăturată, făcută de un fotograf profesionist care fusese chemat acasă când aveam șapte ani, îmi era foarte greu uneori să imit o „familie fericită". Nu era vorba de picturi care zugrăveau străzile dosnice ale Istanbulului sau peisaje de pe Bosfor, ci de picturi care surprindeau viața de zi cu zi, în care apăream noi, copiii, alături de mama și tata, acasă. Realizam asemenea instantanee, fără a le elabora prea mult, când tensiunea dintre mama și tata se mai atenua, când niciunul dintre noi nu-l persifla pe celălalt, când toată lumea se purta relaxat, când servitoarea pregătea prânzul sau cina, urmând să ne așezăm la masă peste puțin timp, în bucătărie, în timp ce se auzea muzică la radio sau la magnetofon ori înainte de a ieși la plimbare sau de a pleca împreună într-o călătorie, când simțeam că fiecare dintre noi era satisfăcut de viața lui, chiar dacă nu eram foarte fericiți.

De cele mai multe ori, tata stătea întins pe canapeaua din salon: asta pentru că, atunci când era acasă, își petrecea cea mai mare parte a timpului pe mereu același divan, fie stând întins și citind ziare, cărți, reviste (cărțile de literatură pe care le citea în tinerețe fuseseră înlocuite de cărți de bridge), fie privind gânditor, abătut în tavan. Când era binedispus, se ridica de pe canapeaua pe care stătuse până atunci pentru a dirija o orchestră imaginară, care cânta muzică orchestrală la magnetofon – de pildă, Simfonia I de Brahms –, și imita, agitându-și mâinile și brațele, gesturile fictive

ale unui dirijor, care mie mi se păreau furioase, îndârjite, pline de patimă. Mama, care stătea chiar în fotoliul de lângă el, ridica ochii de pe ziarul pe care tocmai îl citea sau de pe tricotul la care lucra atunci și-i zâmbea într-un fel care mie mi se părea că șovăia între afecțiune și dragoste.

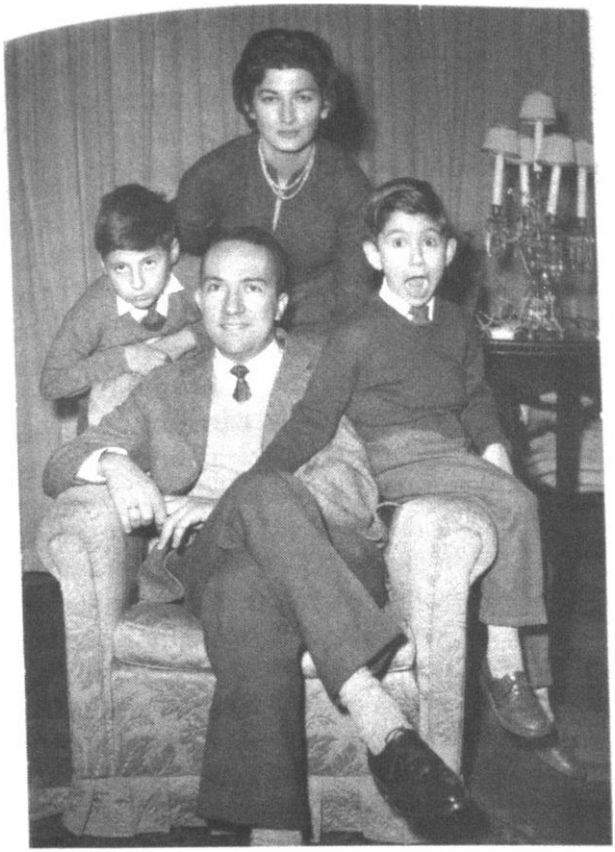

Uneori, imaginea aceasta a familiei fericite îmi atrăgea atenția în ciuda faptului ca în casă nu se producea nicio mișcare aparte sau nu avea loc nicio discuție – de cele mai multe ori, tocmai din această cauză. Atunci șopteam, pe un ton pe jumătate sfios, pe jumătate euforic, de parcă aș fi vorbit despre vreun djinn care se strecurase în mine, „am să pictez", după care dădeam fuga în camera mea, îmi aduceam ustensilele de pictură – trusa de vopsele

în ulei sau cutia cu o sută douăzeci de pasteluri marca „Guitar”, pe care mi-o adusese tata din Anglia, și câteva hârtii de desen marca Schöler, pe care mi le dăruia mătușa mea la fiecare aniversare, tăindu-le în diverse dimensiuni –, mă așezam la biroul tatei, așa încât să-i pot vedea pe amândoi, și zugrăveam repede interiorul casei.

Cum mama și tata nu scoteau niciun cuvânt în tot acest răstimp și cum întâmpinau dorința mea subită, irepresibilă de a picta ca pe ceva firesc, mi se părea că, pentru scurtă vreme, Dumnezeu oprise timpul în loc pentru mine. (Din când în când eram convins că, în ciuda indiferenței pe care i-o arătam, El îmi arăta un interes aparte și-mi punea pile acolo unde trebuia.) Aveam, poate, impresia că mama și tata erau fericiți pentru că nu spuneau nimic. Cu fiecare zi care trecea, mi se părea că familia era un grup de oameni în care fiecare imita, pentru o vreme, fericirea, reducând la tăcere djinnii și diavolii care zăceau în el, pentru a se crede iubit și pentru a se simți în largul lui, împăcat și în siguranță. În cazul în care această atitudine fericită, despre care ajungeai să crezi, după ce fusese imitată mereu, că era adevărată și care era adoptată pentru că, de cele mai multe ori, nu se putea altfel, nu izbutea să domolească djinnii și diavolii care sălășluiau în el, tata ridica ochii de pe rândurile pe care le citea – în timp ce mama continua să tricoteze cu aceeași răbdare –, privea pe fereastră, în zare, către peisajul de pe Bosfor – fără a fi prea interesat de el – și visa. Când și în salonul casei noastre și-a făcut apariția televizorul, care începuse să se răspândească în Turcia de la începutul anilor 1970, iar tăcerile acelea magice pe care le creau mama și tata stând în salon fără să se miște din loc și fără să vorbească, ciudata fericire, sau suferință, de a exista, pe care socoteam că o trăiau în același moment din pricina tăcerii lor, au fost înlocuite de forța de atracție a televizorului, la care se uitau amândoi, oarecum stânjeniți, nu mi-a mai venit să-i pictez. Pentru că fericirea consta poate, din punctul

meu de vedere, în posibilitatea de a etala, cu exaltare și spirit ludic, djinnii și diavolii ce sălășluiau în mine, în timp ce oamenii apropiați mie, cei care mă iubeau, și-i reprimau pe-ai lor.

Mama și tata stăteau neclintiți, de parcă s-ar fi aflat în fața unui aparat de fotografiat, iar uneori, în timp ce mă străduiam să duc la bun sfârșit fericitul tablou de familie pe care-l întruchipau, făcând gesturi din ce în ce mai precipitate, se întâmpla să mai și discute între ei. Unul dintre ei spunea ce mai aflase din ziarul pe care tocmai îl citea, iar celălalt comenta, după o tăcere destul de lungă, știrea respectivă, sau nu spunea nimic. Alteori, în timp ce doi dintre noi, de pildă, eu și mama, vorbeam între noi, tata, care stătea lungit pe canapea, părând cu totul dezinteresat de prezența noastră, spunea deodată, după foarte multă vreme, ceva legat de subiectul pe care îl discutaserăm mai înainte, arătând că avea un punct de vedere în acea privință. Lungile tăceri erau întrerupte de câte o remarcă lapidară privitoare la vreun vas sovietic, înfricoșător, dotat cu un radar ciudat, care tocmai trecea pe Bosfor – acesta se zărea în toată splendoarea lui din locuința noastră din Beșiktaș Serencebey –, sau la berzele care începeau să treacă în zbor pe deasupra casei noastre, pribegind dinspre Africa spre Europa, odată cu venirea primăverii („trec berzele!”). Știam însă, în timp ce stăteam cu toții în salon, că sentimentul de tihnă și fericire pe care mi-l insuflau acele tăceri, care ne făceau să percepem profunzimea lumii în care se retrăgea fiecare dintre noi, era efemer. În timp ce mă străduiam să retușez ultimele detalii ale picturii, zorindu-mi mâna, băgam de seamă cu teamă unele amănunte ale trupului mamei, ale trupului tatei la care nu fusesem parcă niciodată atent până atunci. Firul de lână care ieșea din andrelele pe care le ținea în mână mama, care tricota, cu ochelarii la ochi, purtând pe chip o expresie pe jumătate optimistă, pe jumătate fericită, cobora mai întâi în poala ei, apoi în jos, către picioare, și se întâlnea cu ghemul aflat într-o pungă de plastic. În

timp ce priveam îndelung, spre a-l putea contura, piciorul mamei, care se afla lângă punga de plastic transparentă și care nu se mișca deloc în papuc, fie că mama vorbea cu tata, fie că se lăsa purtată de propriile-i gânduri, mă simțeam străbătut de o înfiorare ciudată: brațele, picioarele, mâinile, ba chiar capetele noastre aduceau cu niște obiecte, asemănătoare cu vazele în care punea mama margarete sau ramuri proaspete de merișor, cu măsuțele sau cu farfuriile de Iznik atârnate pe perete. Deși imitam cu succes o familie fericită și deși, în ceea ce mă privea, lăsam la o parte cu același succes neîncrederea care-mi stăpânea sufletul, așa cum se-ntâmpla când urmăream o piesă de teatru, felul în care stăteam toți trei, fiecare în colțul lui, ne făcea să aducem cu obiectele care ticseau salonul-muzeu al bunicii.

Îmi plăceau foarte mult acele tăceri, pe care le împărtășeam cu toții, așa cum se-ntâmpla și în rarele momente când jucam vreun joc împreună (jocul de cărți „a fugit popa" ori loto, de Anul Nou), așa încât terminam repede pictura, ca să nu pierd, parcă, acea clipă minunată. În timp ce ticseam covoarele și draperiile cu virgule mărunte și arabescuri, străduindu-mă să imit ceva din tușa lui Matisse, despre care socoteam că mânuia pensula cu repeziciune, și din stilul interioarelor lui Bonnard, băgam de seamă uneori că afară începea să se întunece și că, din acest motiv, lampadarul de la căpătâiul tatei răspândea o lumină mai puternică. Când constatam că afară se întunecase binișor și că Bosforul și cerul dobândiseră o culoare atrăgătoare, bleumarin închis, băgam de seamă, la lumina portocalie a lampadarului, că pe ferestrele mari dinspre Bosfor nu se mai zărea priveliștea oferită de apă, cu feriboturile, vasul de Beșiktaș-Usküdar și fumul vapoarelor, ci interiorul casei noastre.

Și acum îmi place foarte mult să iscodesc seara, în timp ce pășesc pe stradă sau privesc pe fereastră, interioarele caselor, scăldate în lumina portocalie a lămpilor. Mi se-ntâmplă uneori să zăresc câte-o femeie care-și dă pasiențe, stând singură la o masă,

exact în poziția în care-și dădea pasiențe, răbdătoare, mama, stând la masă și fumând ore în șir, în serile lungi de iarnă când tata nu mai revenea acasă. Uneori văd, la câte un parter modest, vreo familie care cinează, stând de vorbă, la o lumină la fel de portocalie ca a noastră, și trag, naiv, concluzia că oamenii aceia, priviți din exterior, sunt fericiți. La Istanbul, călătorii străini sunt nevoiți să uite, mai mult decât în alte părți, că ceea ce conferă personalitate unui oraș este, în egală măsură, aspectul său exterior și priveliștea oferită de interioarele caselor, de spațiile interioare.

30.
Fuioarele de fum ale vapoarelor de pe Bosfor

Dincolo de faptul că au micșorat, din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, distanțele dintre capitalele Europei și Istanbul și au adus la Istanbul foarte mulți călători străini, care veneau în oraș pentru perioade scurte, scriau ceva la repezeală și deschideau calea ideii de Istanbul pe care urmau s-o cultive mai târziu scriitorii istanbulezi, beneficiind de acumulările literare ale acestora, răspândirea vapoarelor cu abur și utilizarea acestora pe Marea Mediterană au modificat peisajul orașului într-un mod cu totul neașteptat.

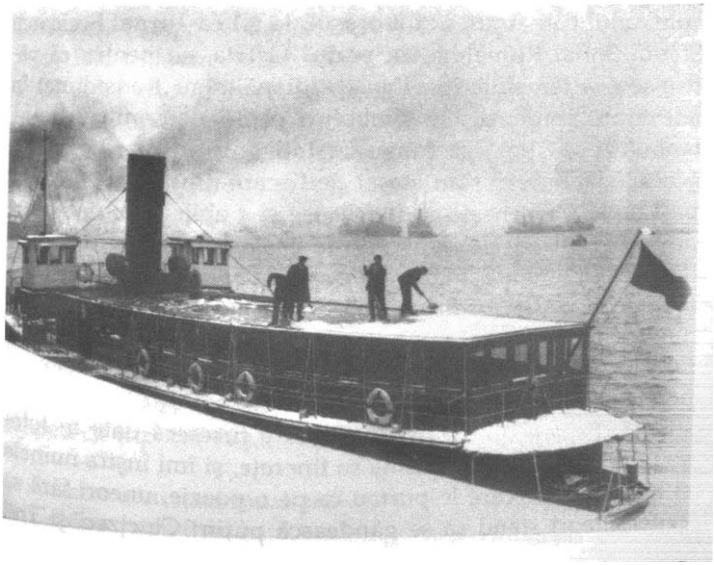

Odată cu crearea companiei numite inițial Șirket-i Hayriye, care

avea să devină ulterior Şehir Hatları, „Liniile Orăşeneşti”, potrivit denumirii folosite de populaţie, odată cu apariţia treptată a debarcaderelor construite în sătuleţele de pe Bosfor şi cu punerea în funcţiune a vapoarelor cu abur, care străbăteau Bosforul în lung şi-n lat, s-a schimbat, de fapt, nu doar peisajul Bosforului, ci peisajul întregului Istanbul. (Să amintim că vocabula care desemna vaporul şi care însemna, în limba francilor, „abur de apă”, deoarece semnala cele două aspecte ale acestei schimbări, s-a armonizat foarte bine cu graiul turc din Istanbul şi cu viaţa cotidiană a oraşului, luând forma *vapur.)* Când vorbesc despre această schimbare nu mă refer doar la faptul că satele de pe Bosfor şi din Cornul de Aur urmau să se extindă cu repeziciune, devenind curând parte integrantă din zonele dezvoltate din jurul debarcaderelor şi, graţie vapoarelor, din oraş. (Înainte de apariţia debarcaderelor şi a vapoarelor, existau foarte puţine căi de acces către satele de pe Bosfor.)

Când au început să transporte călători, străbătând Bosforul de la un capăt la altul, aceste vapoare au ajuns să fie cunoscute, unul câte unul, în tot oraşul, la fel ca Turnul Fecioarei, Sfânta Sofia, Rumelihisarı, podul Galata, şi, pentru că pătrunseseră temeinic în viaţa cotidiană, s-au transformat în adevărate stindarde, în simboluri care-i determinau pe istanbulezi să simtă că trăiau cu toţii într-un mare oraş. De aceea, istanbulezii s-au ataşat de fiecare dintre vapoarele de pe Liniile Orăşeneşti, le îndrăgesc şi publică volume pline de fotografii cu ele, arătându-le acelaşi ataşament, aceeaşi dragoste şi atenţie aparte pe care le vădesc veneţienii când se raportează la formele şi modelele vaselor lor, pe care le numesc *vaporetto* (ceea ce s-ar putea traduce prin „vaporaş”). Gautier scrie că fiecare bărbier istanbulez are atârnată pe perete imaginea unui vapor. Tata recunoştea de departe, după siluetă, fiecare dintre vapoarele care fuseseră date în folosinţă în copilăria şi în prima sa tinereţe, şi îmi înşira numele şi numerele pe care le purtau ca pe o

poezie, uneori fără să ezite, alteori stând să se gândească puțin: Cincizeci și Trei Confortul, Șaizeci și Șapte Dervișul Kalender, Patruzeci și Șapte Tarz-ı Nevin[47], Cincizeci și Nouă Luna...

Când îi puneam întrebări despre ele, tata îmi explica rând pe rând diferențele dintre acele vapoare, care păreau să semene toate unele cu altele. Date fiind explicațiile pe care mi le oferea când ieșeam să ne plimbăm cu mașina la Bosfor sau, alteori, când ne aflam în salonul casei noastre din Beșiktaș, de unde se zărea întregul trafic de pe mare, învățasem să fiu atent la unele dintre particularitățile acelor vase – la cocoașa unuia, la coșul lung al cutăruia, la prora ascuțită ca un cioc, la fundul rotofei sau la felul în care înainta prin curent, lăsându-se ușor pe o parte, un altul –, dar, cu toate acestea, nu reușeam să le deosebesc între ele. Așa am ajuns să cred că vaporul Paşabahçe[48], care fusese construit în Italia,

[47] Numele unui mod muzical.

[48] Grădina paşei (turc.).

la Taranto, în 1952,

anul în care m-am născut eu, și pe care izbutisem mai apoi să-l disting, datorită privirii mele scrutătoare și-a coșului său lătăreț, de ceilalți doi frați ai săi, pe nume Fenerbahçe[49] și Dolmabahçe[50], de producție englezească, ale căror nume erau compuse tot cu vocabula *bahçe,* „grădină", era vaporul meu norocos și nu mi-am pierdut niciodată deprinderea de a mă bucura sincer, de parcă m-aș fi întâlnit cu un număr de bun augur, ori de câte ori îl zăream în viața de zi cu zi, în timp ce pășeam pe stradă cufundat în gânduri, sau în timp ce treceam pe vreun povârniș care dădea spre mare, sau în timp ce priveam pe fereastră.

Vapoarele de pe Bosfor au contribuit la conturarea imaginii Istanbulului mai cu seamă prin fumul care se degaja din coșurile lor. Îmi plăcea nespus de mult să adaug peisajelor istanbuleze pe care le zămisleam acele trâmbe de fum întunecat care se modificau

---

[49] Grădina farului (turc.).

[50] În traducere aproximativă, „Grădina umplută"; numele amintit, care desemnează şi un cartier din Istanbul, dar şi un celebru palat sultanal, se datora faptului că golful existent cândva în zona respectivă fusese astupat cu pământ.

în funcție de locul vaporului, de tipul lui, de curentul de pe Bosfor și, desigur, mai cu seamă de vânt. Pentru a însemna pe pictură, cu pensula cufundată generos în vopsea, fumul care se revărsa pe coșurile vapoarelor, trebuia ca aceasta să fie isprăvită, ba chiar uscată, chiar dacă nu pe deplin. Mi se părea că fuiorul de fum care ieșea pe coșuri reprezenta amprenta particulară pe care și-o punea vaporul respectiv asupra unei lumi împlinite, desăvârșite, așa cum era și semnătura pe care urma să mi-o pun eu peste puțin timp, plin de importanță, într-un colț al tabloului. Pe măsură ce accentuam șuvoiul de fum și-l transformam, din fum ieșit pe coș, în nor, aveam sentimentul că întreaga mea existență istanbuleză se întuneca sau era tăinuită de ceva. Îmi place să trec, în timp ce pășesc pe țărmul Bosforului sau în timp ce călătoresc cu vaporul, pe sub rotocoalele de fum gros împrăștiate în aer de alte vapoare, să simt pe față, ca o pânză fină de păianjen, ploaia nelămurită de funingine care urmează direcția vântului, să trag în piept mirosul de ars și de metal al fumului alcătuit din milioane de particule minuscule, negre și să văd cum se leagănă deasupra orașului norii de fum care se revarsă în aceeași clipă din coșurile vapoarelor ancorate, la rând, lângă Podul Galata și în împrejurimile acestuia.

Cum obișnuiam să încununez adeseori câte un tablou pe care îl dusesem la bun sfârșit cu frenezie prin trâmbe de fum care se rostogoleau pe coșurile vapoarelor și cum amplasarea fumului în pictură îmi crea mereu probleme (se întâmpla uneori să compromit câte un tablou adăugându-i prea mult fum), memoram, spre a-mi aduce aminte de ele ulterior, când urma să le zugrăvesc, felul în care se unduiau, luând felurite forme, în care se împrăștiau, în care se făceau apoi nevăzute coloanele de fum ale corăbiilor de pe Bosfor.

Dar ultimele tușe, pe care le aplicam cu un soi de euforie, erau atât de întoarse către tablou în sine, încât uitam întotdeauna ce văzusem, uitam mereu, la sfârșit, adevărata formă a trâmbelor de

fum.

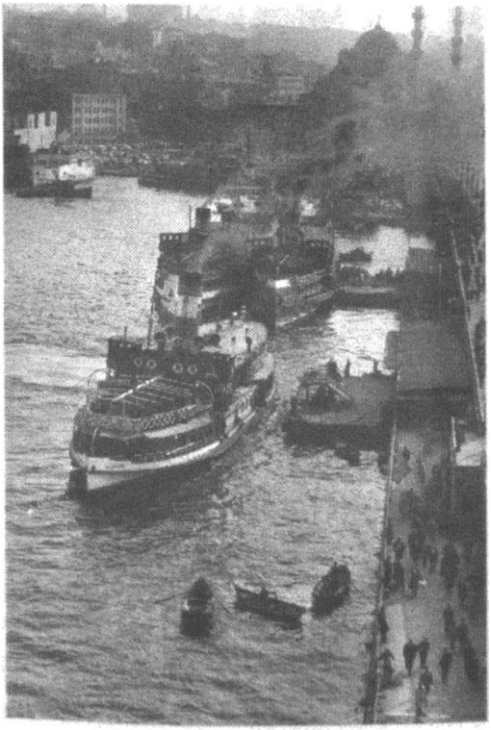

Imaginea „desăvârșită” a fumului, cea care-mi plăcea cel mai mult, era cea descrisă de particulele care, după ce se ridicau puțin, pe o vreme foarte puțin vântoasă, formând un unghi de aproximativ patruzeci și cinci de grade, rămâneau o clipă suspendate în aer, paralele cu marea, fără a se răzleți, pentru ca apoi să se împrăștie, descriind o linie delicată, care indica direcția către care se îndrepta vaporul, pe Bosfor.

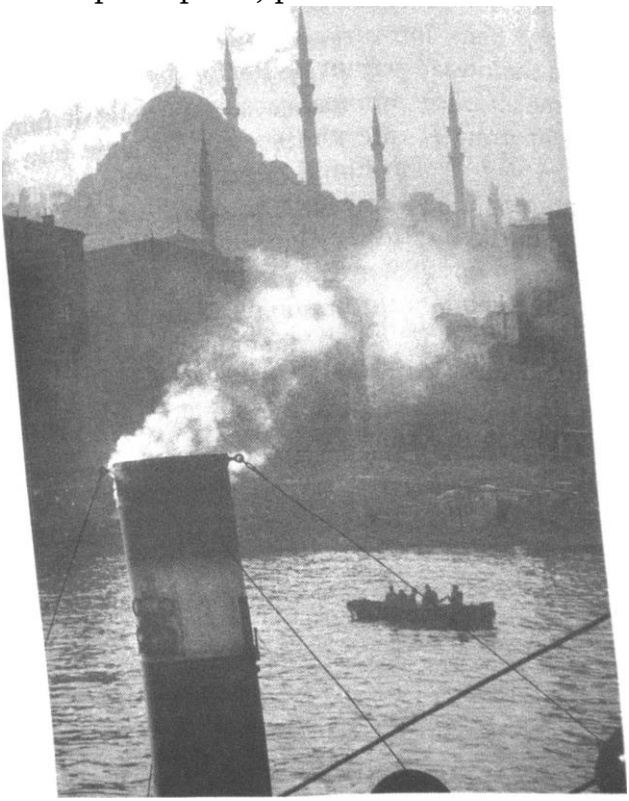

Firul subțire de fum, de culoarea antracitului, pe care-l slobozea în aer, într-o zi fără vânt, un vapor care aștepta la debarcader, avea un aer melancolic, asemenea unui fuior de fum care se prelinge pe hornul modest al unei case nevoiașe. Îmi plăcea să văd și alcătuirile aidoma slovelor arabe pe care le descria deasupra Bosforului fumul revărsat din coșuri, închipuind bucle și arcuri de cerc, ca urmare a faptului că vasul ori vântul își schimba ușor direcția. Dar pentru că

fumul degajat de vapoarele de pe Liniile Orășenești se număra printre elementele esențiale care accentuau, într-o priveliște de pe Bosfor, melancolia peisajului și a picturii, forma aceea veselă și întâmplătoare mă deranja. Imaginea cea mai puțin întâlnită este cea a unei corăbii care scoate pe coș un fum viguros și dens, într-o zi cu totul lipsită de vânt, și care, în timp ce înaintează șerpuit pe Bosfor, lasă impresia unei călătorii melancolice, prin toate acele rotocoale de fum pe care le lasă în urmă și care plutesc multă vreme prin aer. Îmi plăcea să văd și cum fumul negru și dens se contopea cu norii întunecați, joși, amenințători care se zăreau la orizont ca în tablourile lui Turner. Cu toate acestea, când sfârșeam o pictură, conturam norul de fum sau, dacă era vorba de mai multe corăbii, norii de fum, cu gândul la peisajele pictorilor impresioniști, ale lui Monet, Sisley și Pissaro, la norul albăstrui din pictura lui Monet *Gara Saint-Lazare,* sau la bulgării de nori, ca o înghețată, ai lui Dufy, care făcea parte dintr-o cu totul altă lume decât ei.

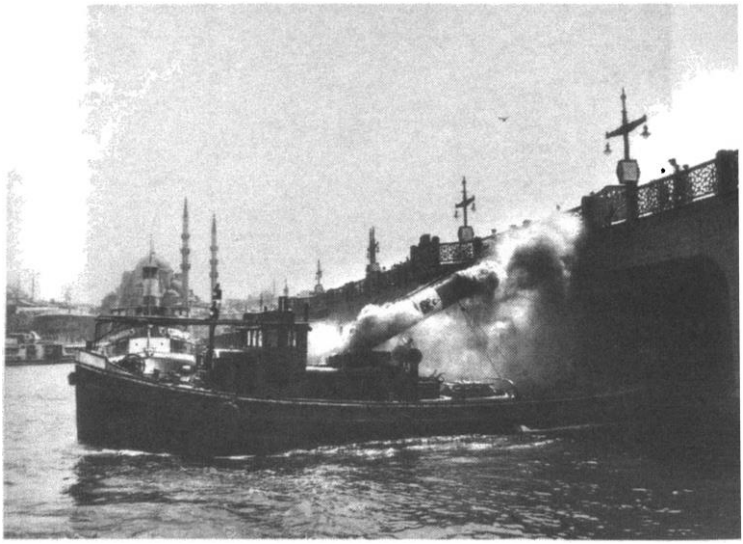

Îmi place foarte mult Flaubert pentru că a cercetat formele norilor de fum degajați de vapoare, de care mă foloseam și eu

pentru a-mi isprăvi picturile, și pentru că s-a referit la ele în fraza inițială a romanului *Educația sentimentală* (Flaubert îmi place însă și din alte motive). Fraza anterioară, pe care am conceput-o ca pe o tranziție la un alt subiect, la o altă temă, avea drept echivalent în muzica otomană tradițională, așa-numitul *ara taksim*, care se executa solo. Pentru că vocabula *taksim* înseamnă „a împărți", „a difuza", dar desemnează și un „loc în care se despart apele", istanbulezii au început să numească, cu mult mai târziu, piața prin care pierdea vremea Nerval, uitându-se la peisaj, la vânzători și la cimitire, Taksim, din cauza centrului de distribuție a apei care fusese construit acolo cu zece ani înainte de sosirea scriitorului în oraș. Locul acela, în preajma căruia mi-am petrecut întreaga viață, continuă să fie numit și astăzi la fel. Înainte însă ca zona cu pricina să fie numită Taksim, pe acolo a trecut Flaubert, așa cum făcuse înainte și Nerval.

31.
Flaubert la Istanbul: Orientul, Occidentul și sifilisul

Gustave Flaubert a venit la Istanbul în luna septembrie a anului 1850, la șapte ani după Nerval, însoțit de sifilisul pe care-l contractase la Beirut și de Maxime du Câmp, prietenul său fotograf și scriitor, și a rămas în oraș aproape cinci săptămâni. Nu trebuie să luăm în serios afirmația pe care-o făcea într-o scrisoare trimisă de la Atena, după ce părăsise Istanbulul, prietenului său Louis Bouilhet, căruia-i spunea „trebuie să stai șase luni la Istanbul", căci Flaubert era genul de persoană căreia-i era dor de tot ceea ce lăsa în urmă. Așa cum se poate deduce cu ușurință din scrisorile datate pe care

le trimitea de la Constantinople, cum numea el orașul, de la

plecarea în călătorie tânjise mai cu seamă după căminul său din Rouen, după odaia de lucru și după draga sa mamă, de care se despărțise plângând amarnic, așa încât voia să revină cât mai repede acasă.

La fel ca Nerval, Flaubert își începuse călătoria în Orient ducându-se mai întâi în Egipt și la Cairo, iar apoi la Ierusalim și în Liban. Pentru că, la fel ca Nerval, obosise și se plictisise de imaginile orientale dure, înspăimântătoare, urâte, mistice, exotice pe care le văzuse prin acele locuri, de propriile-i fantasme și de realitățile mai „orientale" decât acele fantasme, Istanbulul nu i-a trezit cine știe ce interes. (Intenționa inițial să rămână în oraș trei luni.) Dezinteresul său era pricinuit, în parte, și de faptul că Istanbulul nu se brodea cu Orientul pe care-l căuta el. Într-o scrisoare pe care i-o adresa lui Louis Bouilhet de la Istanbul, îi povestea acestuia că, privind peisajul în timpul călătoriei sale prin Anatolia occidentală, își amintise de Lordul Byron. Orientul care-l interesa pe Byron era Orientul „turc-oriental, al hangerelor, al veșmintelor albaneze, al ferestrelor cu zăbrele orientate spre marea albastră". Cât despre Flaubert, acesta prefera „Orientul dogorâtor al beduinilor, al deșerturilor, al profunzimilor Africii, al crocodililor, al cămilelor și girafelor".

În plus, tânărul scriitor în vârstă de douăzeci și nouă de ani se alesese din călătoria în Orient, și mai cu seamă în Egipt, cu foarte multe rezerve pentru memoria sa imaginară, suficiente pentru întreaga viață. Așa cum se poate deduce din scrisorile adresate mamei sale și lui Louis Bouilhet, își făcea planuri de viitor și era preocupat de cărțile pe care urma să le scrie. (Între cărțile la care se gândea în timpul călătoriei și pe care visa să le scrie într-o bună zi se număra și un roman intitulat *Harel-Bey,* în care un occidental civilizat și un oriental barbar, care ajungeau să semene tot mai mult unul cu celălalt, urmau să facă schimb de identități.)

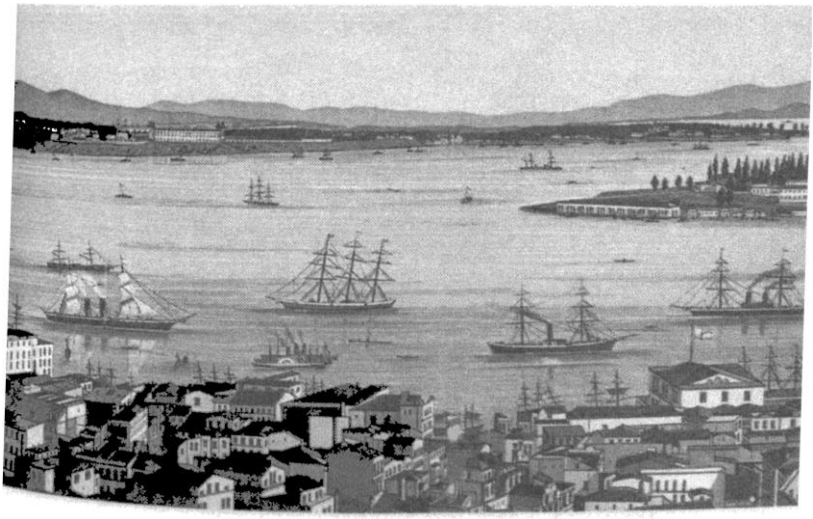

În scrisorile adresate mamei sale se găsea, încă de pe vremea aceea, în formă avansată de elaborare, materialul care avea să servească mai apoi la cristalizarea legendei unui Flaubert care nu lua nimic în serios, cu excepția artei sale, care avea repulsie de existența burgheză, de căsătorie, de ideea de profesie. Uneori mă gândesc că următoarele rânduri, care urmau să constituie, peste un secol, fundamentul întregii etici literare moderniste, au fost concepute cu o sută doi ani înainte de a veni eu pe lume, pe străzile pe care urma să-mi petrec mai apoi întreaga viață: „Puțin îmi pasă de societate, puțin îmi pasă de viitor, de ceea ce vor spune ceilalți, de vreo instituție, oricare-ar fi ea, ba chiar de faima literară, la care am visat cu ochii deschiși atâtea nopți în trecut. Așa sunt eu". (Flaubert către mama sa, 15 decembrie 1850, Istanbul).

De ce mă interesează atât de mult ce-au spus, ce-au făcut și-au gândit la Istanbul, ce le-au scris mamelor lor călătorii occidentali? În parte, pentru că m-am identificat, din când în când, cu acești scriitori (Nerval, Flaubert, de Amicis) și pentru că, așa cum am fost nevoit cândva să mă identific cu Utrillo pentru a putea picta Istanbulul, m-am format mai târziu, în etapele ulterioare ale existenței mele, sub înrâurirea lor și în confruntare cu ei. Și, de

asemenea, pentru că vizitatorii occidentali mi-au oferit mai multe informații despre priveliștile de altădată ale Istanbulului și despre viața cotidiană a acestuia decât au făcut-o vreodată scriitorii istanbulezi, care nu erau nicidecum atenți la orașul lor.

În mintea fiecăruia dintre noi există un text în parte tainic, în parte lizibil, care conferă sens lucrurilor pe care le săvârșim în viață, numit fie falsă conștiință, fie fantezie, fie, pe stil vechi, ideologie. Spusele observatorilor occidentali ocupă un spațiu amplu în structurarea acestui text ce redă sensul vieții noastre. Pentru cei asemenea mie, care se află cu un picior într-o cultură și cu celălalt într-o altă lume, „observatorul occidental" nu este neapărat real, ci poate să fie propria mea plăsmuire, fantezie, ba chiar iluzie. Dar pentru că mintea mea nu poate să accepte, ca unic text, vechile texte ale vieții tradiționale, simt nevoia acestui străin care să-mi deslușească sensul vieții pe care o duc printr-un text nou, printr-o scriere nouă, printr-o pictură nouă, printr-un film nou. Atunci când simt că-mi lipsește ochiul acela de occidental ațintit asupra mea, devin propriul meu occidental.

Faptul că trecutul și istoria mea reprezintă un material „exotic" pentru călătorii străini nu mă deranjează și nici nu mă supără,

pentru că Istanbulul n-a fost niciodată o colonie pentru occidentalii care au scris despre el, care l-au desenat, care l-au pictat, care l-au filmat. Și eu îi găsesc pe acești călători la fel de exotici, așa cum exotice mi se par și temerile și fanteziile lor cu privire la mine și îi citesc, de cele mai multe ori, nu ca să mă distrez, să mă informez sau să văd cum au zugrăvit orașul, ci și ca să fiu în legătură cu lumea lor.

În plus, ei au venit în locul acesta pe care-l numesc casa mea mânați de propriile reverii, de propriile obsesii, de ambițiile de ascensiune ale țărilor lor sau din dorința de a-și cunoaște limitele, au scris ce au văzut, iar lumea mea s-a insinuat în lumea lor. Cu cât îi citesc mai insistent pe călătorii occidentali care au ajuns aici, mai cu seamă în secolul al XIX-lea, înțeleg că orașul pe care-l numesc „al meu" nu este tocmai al meu, pentru simplul motiv că ei au scris, au consemnat, au comparat și au visat mai mult despre el și într-o limbă mai lesne de înțeles decât a mea. Îmi place să-mi accept această fragilitate și această indecizie legate de mine și de lumea căreia îi aparțin. Citind uneori ceea ce au scris despre Istanbul călătorii occidentali, care intră în amănunte, socotesc, cântăresc, clasifică, formulează judecăți și care, de cele mai multe ori, își

exprimă propriile himere, limite, dorințe, mă identific cu modurile lor de a privi lucrurile, așa cum procedam cândva și cu pictorii occidentali, cu a căror viziune mă identificam pentru simplul fapt că priveau silueta Istanbulului din unghiul din care-l privisem eu ani de zile – din Galata și din Cihangir, unde scriu acum aceste rânduri. Toate indeciziile mele, care mă fac să fiu deopotrivă subiectul și obiectul privirilor occidentale și care șovăie între contemplarea orașului dinăuntru și contemplarea lui din afară mă fac, așa cum simt uneori când pășesc pe stradă cufundat în gânduri, să nutresc idei echivoce, variate și contradictorii despre oraș: nu mă simt nici aparținând cu totul acestui loc, nici cu totul străin. Așa a gândit și populația Istanbulului despre oraș în ultimii o sută cincizeci de ani.

Pentru a-mi susține spusele cu un exemplu, să ne ocupăm puțin de mădularul lui Flaubert, care constituia, în perioada la care ne referim, marele lui necaz. Într-o scrisoare adresată de îndureratul nostru scriitor lui Louis Bouilhet, a doua zi după sosirea la Istanbul, Flaubert spune că din pricina „frenției" contractate la Beirut se alesese cu șapte șancre (răni provocate de sifilis), dar că, mai apoi, acestea fuzionaseră, formând unul singur. „În fiecare dimineață și seară îmi oblojesc bietul mădular cu felurite leacuri!", scrie Flaubert de la Istanbul. Mai întâi se gândește că a luat boala de la o maronită sau „de la o micuță turcoaică? Turcoaică ori creștină?", după care continuă, ironic: „Iată o nouă fațetă a chestiunii orientale, la care nici măcar nu visează cei de la *Revue des Deux Mondes*!" În aceeași perioadă îi adresa mamei sale scrisori în care-i spunea că nu avea să se căsătorească niciodată. Dar nu din pricina bolii de care se molipsise.

În vreme ce continua să se preocupe de sifilisul său, care urma să-i provoace, în scurtă vreme, căderea părului și care avea s-o facă pe mama sa să nu-l mai recunoască când aveau să se reîntâlnească, Flaubert se duce din nou la bordel, de data aceasta la Istanbul.

Dragomanul – traducător, ghid –, care le arăta tuturor călătorilor occidentali aceleași locuri din oraș, îl duce într-un astfel de stabiliment „murdar" din Galata, iar femeile de acolo sunt atât de „dezgustătoare", încât scriitorul vrea să plece. După cum scrie Flaubert, tocmai atunci, „madam", patroana lupanarului, i-o oferă oaspetelui francez pe fiica ei. Aceasta este o tânără de șaisprezece-șaptesprezece ani, care-i place foarte mult scriitorului. Numai că fata nu vrea să se culce cu el. Locatarele casei o obligă să accepte – te întrebi ce făcea scriitorul în acest răstimp – și când, în cele din urmă, cei doi rămân singuri, fata îi spune lui Flaubert, în italiană, că vrea să-i vadă mădularul, ca să-și dea seama dacă este bolnav sau nu. „Cum mă temeam ca nu cumva să-mi vadă rana, am plecat, pretinzându-mă ofensat!", scrie Flaubert.

Cu toate acestea, la începutul călătoriei sale îi studiase cu băgare de seamă pe niște bolnavi de la un spital din Cairo care, la un semn al medicului, își dăduseră pantalonii jos și-i arătaseră observatorului occidental rănile pe care li le provocase sifilisul, iar apoi își notase în carnet – așa cum procedase și la Topkapi, unde studiase, iar apoi consemnase în scris statura și veșmintele piticului din curtea palatului – ceea ce văzuse, cu plăcerea de-a fi asistat la o nouă ciudățenie, la o nouă mizerie legată de Orient sau la un fapt medical. Flaubert venise în Orient atât ca să admire peisaje frumoase, de neuitat, ca să se aleagă cu amintiri, cât și ca să vadă bolile și ciudățeniile altora, dar n-avea deloc intenția să-și expună privirilor propria boală și propria ciudățenie. În strălucita sa carte intitulată *Orientalism,* pe care istanbulezii o citesc, din păcate, pentru a-și satisface sentimentele naționaliste și pentru a se convinge încă o dată că „Orientul" ar fi un loc minunat dacă n-ar exista Occidentul, Edward Said vorbește extrem de înțelegător despre Nerval și Flaubert și face trimitere la scena de la spitalul din Cairo, dar nu amintește deloc de scena cu bordelul din Istanbul, care o întregește pe prima. Poate pentru că Istanbulul n-a fost

niciodată o colonie a Occidentului. Însă și turcii naționaliști numeau această boală (despre care se crede că s-a răspândit din America în întreaga lume) „frenție”[51], pentru că, la fel ca occidentalii, o puneau pe seama altor civilizații. Șemsettin Sami, albanezul care urma să publice primul dicționar explicativ al limbii turce la cincizeci de ani de la sosirea lui Flaubert la Istanbul, scria că frenția „a venit la noi din Europa”. Cât despre Flaubert, acesta răspundea peste ani, în *Dicționarul de idei primite de-a gata,* la întrebarea „cine-a molipsit pe cine?”, la fel de molipsitoare ca boala însăși, cu următoarea concluzie, fără a mai recurge la vreo nouă glumă pe tema Orient-Occident: „Toată lumea este mai mult sau mai puțin bolnavă de sifilis”.

Flaubert, care manifestă multă deschidere și multă sinceritate, vorbește în scrisorile sale, dată fiindu-i curiozitatea față de tot ceea ce este ciudat, înspăimântător, respingător, curios, despre „târfele de țintirim” care se-ntâlnesc noaptea cu soldații prin cimitire,

[51] În turcă, *frengi* care putea să aibă, în trecut, şi sensul de „european”, „aparţinând Europei”; cuvântul provenea din aceeaşi rădăcină cu *Frenk*, „frânc”, care îi desemna iniţial mai ales pe levantini, iar apoi a ajuns să însemne „european”, „locuitor al Europei” la modul general.

despre cuiburile goale ale berzelor, despre frigul care domnește în oraș și despre vântul care bate dinspre Marea Neagră, aducând un ger ca-n Siberia, despre puzderia de locuitori ai Istanbulului. Dintre toți cei care au vorbit despre cimitire, lăsându-i la o parte pe istanbulezi, Flaubert a scris cele mai sensibile rânduri pe această temă. El a fost parcă primul care a băgat de seamă că pietrele de mormânt care împânzeau orașul și care se strecurau în viața oamenilor se cufundau în pământ și se făceau nevăzute pe măsură ce îmbătrâneau, la fel ca amintirile despre cei săvârșiți din viață care erau, treptat, dați uitării.

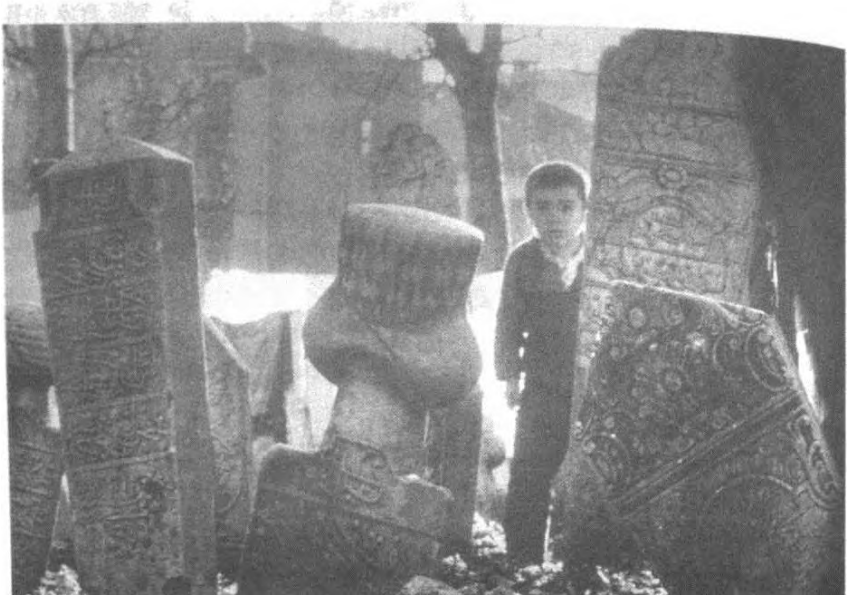

32.
Fratele mai mare și mezinul: înghionteli

Între șase și șaisprezece ani m-am certat mereu cu fratele mai mare și am mâncat de la el bătăi care deveneau, puțin câte puțin, din ce în ce mai violente. El era cu mult mai voinic decât mine. Cum pe vremea aceea – sau poate că și acum la Istanbul, se socotea că veșnica harță, încăierările, bătăile dintre doi frați între care exista o diferență de vârstă de optsprezece luni constituiau lucruri banale, ba chiar sănătoase, n-avea cine să pună capăt pățaniilor mele, manifestând o voință de fier în acest sens. Iar eu nu puteam manifesta, desigur, o împotrivire principială față de violență, pentru că percepeam fiecare dintre bătăile pe care le mâncam ca pe niște eșecuri personale și ca pe niște consecințe ale propriei mele neputințe și stângăcii, pentru că, mai cu seamă în primii ani, eram primul care recurgea uneori la violență în momentele de mânie și umilință și pentru că eram oarecum convins, din vreme-n vreme, că meritasem bătaia pe care o încasasem. Chiar și atunci când, ciorovăindu-ne, ajungeam să spargem geamuri și pahare ori când mă umpleam de vânătăi și sânge, mama, sosită la locul isprăvii, se lamenta nu atât de faptul că ne altoiserăm zdravăn unul pe altul și că, în cele din urmă, eu luasem bătaie, cât de faptul că făceam dezordine prin casă, că iarăși nu fuseserăm în stare să împărțim cine știe ce, că vecinii urmau să se plângă de gălăgia pe care-o făceam.

Peste ani, când le reaminteam mamei și fratelui meu mai mare de toate acele certuri și bătăi, aceștia se comportau de parcă nu s-ar fi petrecut nimic, de parcă eu mi-aș fi inventat un trecut ieșit din

comun, melodramatic, așa cum îmi stătea în fire, spre a putea să scriu ceva interesant. Erau atât de sinceri, încât le dădeam dreptate și mă gândeam că eram, ca de obicei, înrâurit mai degrabă de propriile mele fantezii decât de realitățile vieții. De aceea, cei care citesc aceste rânduri trebuie să rețină că uneori întrec măsura, că uneori îmi este imposibil să mă desprind de propriile fantasme, asemenea unui paranoic care, deși știe că este bolnav, nu se poate elibera sub nicio formă de propriile-i iluzii. Pentru un pictor contează însă forma, nu realitatea lucrurilor, pentru un romancier – ordonarea, nu înșiruirea faptelor, iar pentru un memorialist – simetria, nu gradul de veridicitate al faptelor.

De aceea, cititorii care își dau seama că atunci când vorbesc despre mine vorbesc despre Istanbul, iar atunci când vorbesc despre Istanbul încerc să vorbesc despre mine și-au dat seama de mult că disputele noastre copilărești, necruțătoare reprezentau o pregătire pentru alte lucruri, de mai târziu. De fapt, primele înghionteli și certuri dintre mine și fratele meu nu prea aveau nimic din „naturaleța" copiilor care încearcă să dea glas, prin violență instinctivă, micilor neînțelegeri ce domnesc între ei. Până la zece-doisprezece ani, am trăit într-o lume închisă, creată de noi.

Nu prea eram duși să ne vedem cu alți copii, lăsând la o parte școala. Eram preocupați de nenumăratele jocuri pe care le inventaserăm, în cea mai mare parte, noi înșine, sau pe care le învățaserăm de la alții, schimbându-le însă regulile. Ne jucam, în casa cufundată-n penumbră, de-a sperietoarea, de-a v-ați ascunselea, de-a batista, de-a șarpele, de-a pescarul căpitan, de-a „s-a scufundat amiralul", cărora li se adăugau șotronul, „nume de orașe", „nouă pietre", dame, șah, ping-pong, pe o masă cu tăblii laterale (făcută anume pentru copii) și pe masa mare la care mâncam, precum și multe alte jocuri. Hârjonelile prilejuite de partidele de fotbal pe care le jucam, când nu era mama acasă, peste tot prin casă, până când ne treceau toate sudorile, apelând la mingi de felurite mărimi confecționate din tot soiul de materiale, inclusiv din hârtie de ziar făcută ghemotoc, se soldau cu certuri.

Ne-am consacrat multă vreme „meciurilor de bile", în cursul cărora dramatizam lumea bărbătească a fotbalului, cu toate ecourile sociale și legendele care o înconjurau. Jocul acesta, pe care îl jucam uneori și cu puluri de table, era plăcut pentru că imita bine regulile, așezarea jucătorilor în teren, tacticile de atac și de apărare ale jocului de fotbal și pentru că se baza pe dexteritatea degetelor, care ajungea să se dezvolte cu timpul, dar și, într-o oarecare măsură, pe inteligență și „tactică". Cele două echipe, formate, fiecare, din unsprezece puluri (sau bile), luau poziție pe covor, care reprezenta terenul, și se străduiau să marcheze goluri în porțile cu plasă care fuseseră realizate, la comandă, de un tâmplar, urmând diverse reguli pe care le elaboraserăm după sute de certuri, din nevoia de ordine. Bilele aveau nume împrumutate de la fotbaliștii vremii și le recunoșteam dintr-o privire, aidoma celor care-și deosebesc cu drag pisicile vărgate. Fratele meu relata meciul pe care îl jucam în fața unei mulțimi de spectatori imaginare, la fel ca Halit Kıvanç care, pe vremea aceea, „transmitea în direct" meciurile de fotbal la Radio Istanbul, iar când marca cineva urla

„goool!”, la fel ca spectatorii din tribunele care susțineau partea ce marcase, după care mai imita și-un soi de rumoare. La sfârșitul acelor meciuri de bile, în timpul cărora interpretam cu succes rolurile reprezentanților federației de fotbal, ale jucătorilor, ale presei și ale susținătorilor dar și, fără succes, rolul arbitrului, uitam că fusese vorba de un joc al jocului și ne luam sincer la harță, ne răneam reciproc, ne băteam până ne provocam suferință, la fel ca suporterii înfocați care uită că fotbalul este un joc și se taie unii pe alții cu șișurile. De cele mai multe ori, eu mă chirceam din cauza bătăii.

Desigur că sentimentul definitoriu al acestor prime certuri, care erau determinate mai cu seamă de înfrângere, invidie, încălcarea regulilor, ridiculizarea excesivă venită din partea celuilalt, era competiția. Era însă mai degrabă o competiție a talentului, puterii, cunoașterii și inteligenței decât o competiție în care urmăream să ne etalăm manierele, cumpătarea ori educația. Aceasta era determinată de frenezia de a deprinde cât mai repede regulile lumii sau ale jocului, de nuanțele dorinței de a domina prin inteligență și abilitate. În competiția dintre noi stăruiau umbrele ghicitorilor și ale problemelor de matematică cu care ne iscodea fratele tatei când ne oprea din drum, în bloc, sau ale disputelor, pe jumătate în

glumă, pe jumătate în serios, determinate de faptul că fiecare etaj al blocului ținea cu o altă echipă, ale culturii căreia i se puneau, treptat, bazele prin manualele de la școală, în care ni se vorbea pe larg, elogios despre victoriile militare otomano-turce, sau prin daruri precum *Enciclopedia descoperirilor și a invențiilor*.

Desigur că la această situație contribuia și deprinderea mamei de a ne provoca, niciuna, nici două, la tot soiul de întreceri, pentru a-și simplifica viața de zi cu zi. „Cine își ia mai repede pijamaua și se așază în pat primește din partea mea un pupic", spunea mama. „Celui care o să treacă iarna asta fără să răcească, fără să se îmbolnăvească am să-i cumpăr un cadou." „Am să-l mângâi mai mult pe cel care termină primul de mâncat, fără să verse mâncarea în fața lui." Dar provocările venite din partea mamei erau, cel mult, gesturi menite să-i facă pe cei doi băieți ai ei mai „virtuoși", mai „docili" și mai „cumpătați".

Or, în spatele certurilor noastre exista o pornire îndârjită, concurențială, care urmărea succesul și, la fel ca în cazul unor eroi cu care ne identificam, dominația și victoria. Pesemne că biruindu-ne unul pe altul, obținând victoria unul asupra celuilalt, nutream, într-un ungher întunecat al sufletului nostru, iluzia că ne-am fi putut îndepărta de sentimentul acela de înfrângere și melancolie care reprezenta soarta incurabilă a Istanbulului, așa cum credeam că făceam și când ridicam degetul la ore, spre a demonstra ce știam, când luam premiul întâi, când ne disociam, încrezători, de „neghiobi". Pentru că, la vârste ceva mai înaintate, fiecare istanbulez începe să simtă, în cazul în care soarta orașului coincide cu soarta sa, că-l așteaptă, în materie de viață, o melancolie deghizată sub aparența cumpătării, a sentimentalismului și, cel mult, a unei fericiri mărunte.

Fratele meu era întotdeauna mai bun decât mine la școală. Știa toate adresele, reținea cifrele și numerele de telefon potrivit unei armonii la fel de tainice ca cea a formulelor matematice (când ne

duceam undeva împreună, eu mă uitam la vitrine, la cer, la ceea ce mă obseda pe mine, iar el, la numerele și la numele blocurilor), putea să debiteze, cu aplombul lui caracteristic, regulile care guvernau fotbalul, rezultatele feluritelor meciuri, nume de capitale, mărci de mașini, rezultate la atletism și, peste patruzeci de ani, deficiențele sau numărul limitat de poziții deținute de unii profesori, rivalii săi, în *Citation index* (indexul citărilor științifice internaționale). Desigur că atașamentul meu față de pictură, nevoia mea de a rămâne o vreme singur cu hârtia și creionul erau stimulate și de faptul că fratele meu mai mare nu era deloc interesat de asemenea lucruri.

Dar când nu găseam fericirea pe care o căutam, după ce mă îndeletniceam ore în șir cu pictura, când întunericul concentrat în casă de draperiile grele și de lucruri începea să-mi coboare-n suflet ca melancolia, când îmi căutam o formulă de viață care să-mi asigure victoria pe drumul cel mai scurt (ceea ce reprezenta visul întregului Istanbul) sau un joc pe bază de competiție care să-l suplinească, mă duceam la el și mă învârteam în jurul cozii, din dorința de a mai juca o dată jocul care ne pasiona atunci – un meci de bile, de șah sau un alt joc al minții.

Fratele meu ridica capul din cartea pe care o citea și îmi spunea „iar o cauți cu lumânarea", făcând referire nu atât la cearta care se isca între noi la sfârșitul jocului și la corecția care urma, cât la faptul că mă bătea la majoritatea jocurilor. „Se zice că jucătorul învins nu se satură niciodată de luptă", mai adăuga el, amintindu-mi că mă bătuse și la ultimul joc pe care îl jucaserăm. „Mai învăț o oră și după aceea." Apoi revenea la cartea din fața lui.

Pe cât de ordonată, de pusă la punct era masa lui de lucru, pe atât de răvășită era a mea, de parcă ar fi trecut peste ea un cutremur.

Certurile din prima perioadă a existenței noastre, la fel ca și jocurile pe care le jucam, ne ajutau să deprindem, prin imitație,

regulile vieții. Mai apoi, când am înaintat în vârstă, când violența, bătaia și înfrângerea au început să mă marcheze sufletește, am simțit că regulile vieții începeau să se joace cu noi. Evoluam, din doi frați aflați în relații camaraderești, potopiți cu o ploaie de sfaturi și supravegheați atent de o mamă care se străduia să suplinească absența tatălui, adeseori invizibil, care se comporta de parcă,

dacă s-ar fi prefăcut că acea absență nu exista, ar fi pus stavilă melancoliei orașului, în doi bărbați cu pretenții de adolescenți, decișI să-și creeze propria lume. Regulile și drepturile pe care le stabiliserăm între noi de-a lungul anilor spre a stăvili certurile câtă vreme ne jucam împreună și locuiam în aceeași casă (cine, unde urma să se așeze primul, care parte a dulapului îi aparținea unuia și care altuia, a cui era cartea cutare sau cutare, cine urma să stea, în mașină, alături de tata și cât timp, cine și de ce urma să închidă ușa camerei noastre, rămasă deschisă, sau cine urma să stingă lumina în bucătărie după ce ne așezam în pat, cine avea să citească primul

revista *Istoria*, abia cumpărată de cineva din casă) se transformau, treptat, în noi pricini de ceartă. Foarte multe probleme care nu se puteau soluționa prin supărări, ironii, amenințări, replici de genul „nu te atinge de aia, e a mea!" sau „ai grijă că o să fie de rău!" se sfârșeau cu brațe răsucite la spate, pumni, chelfăneli și violență. Ca să mă apăr, puneam și eu mâna pe ce se nimerea, pe cuierul de lemn, pe cleștele de la sobă sau pe coada măturii, pe care le foloseam pe post de sabie.

Și mai rău era faptul că certurile care izbucneau, din rațiuni de mândrie și onoare, la sfârșitul câte unui meci de bile care imitau un joc (un meci adevărat de fotbal) pe care noi îl socoteam vital erau provocate acum și de chestiuni de mândrie și onoare care aveau legătură nemijlocită cu viața. Fiecare dintre noi cunoștea foarte bine punctele slabe ale celuilalt, așa încât ne răneam nemilos, exact în punctele sensibile, mânați de o ciudată rivalitate. Mai mult, nu mai recurgeam la violență sub imboldul unei furii de moment, ci apelam la o cruzime bine planificată.

O dată, când izbutisem să-l rănesc pe o asemenea cale, fratele meu mi-a spus: „Deseară, când mama și tata se duc la film, te bat!" Forțele de securitate ne-au lăsat singuri, socotind că lucrurile se calmaseră, că părțile beligerante se împăcaseră, așa cum se întâmpla de obicei în asemenea situații, și au plecat de acasă, deși le cerusem, la cină, să renunțe la cinematograf, date fiind amenințările fratelui meu.

Uneori, în timpul febrilelor încăierări în care ne angajam din răsputeri când nu era nimeni acasă, se întâmpla să sune cineva la ușă tocmai când eram leoarcă de sudoare, iar atunci ne veneam repede în fire, ca niște soți surprinși de vecini în toiul unui scandal, îl pofteam elegant pe musafirul sau vecinul nepoftit, care ne întrerupsese înfierbântata distracție la jumătate, să intre, cu replici de genul „domnule, poftiți, vă rog, intrați", îi spuneam că mama urma să vină în curând, răstimp în care eu și fratele meu ne făceam

veseli cu ochiul, iar când rămâneam din nou singuri reveneam, fericiți și preocupați, la treburile noastre cotidiene, ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic – asta spre deosebire de soții care nu pot conviețui fără să se certe. Alteori, după ce eram altoit bine, mă întindeam pe covor plângând, așa cum fac copiii când își imaginează propria înmormântare, și ațipeam. Fratelui meu, care învăța la masă și care nu era niciodată mai prejos decât mezinul în privința bunătății și-a generozității, i se făcea după o vreme milă de mine, așa încât mă trezea și-mi spunea să mă duc să mă schimb și să mă așez în pat, numai ca mie-mi plăcea să mă reped în pat și să mă culc așa îmbrăcat cum eram, în timp ce el continua să învețe la masă. Descoperem că în sufletul meu se afla un lăcaș întunecat, care șovăia între mila de sine și melancolie.

Melancolia pe care „o căutam cu lumânarea" și pe care, în cele din urmă, o meritam, înfrângerea și sentimentul de umilință, de înjosire mă cruțau de toate regulile care se cereau a fi învățate, de toate problemele de matematică care trebuiau rezolvate, de articolele Tratatului de la Karlowitz[52], pe care trebuia să le învăț pe de rost, precum și de celelalte constrângeri ale vieții, așa încât lăsam totul baltă. După ce mâncam bătaie și eram umilit, mă simțeam liber. Cum după asemenea bătăi deveneam suficient de liber ca să las totul de izbelişte, uneori chiar mi le doream, împotriva voinței mele; fratele meu, care-mi spunea că „o căutam cu lumânarea", intuia și el acest lucru. În unele momente îmi doream să mă bat cu el din răsputeri tocmai pentru că intuia ce se petrecea, pentru că el era cel inteligent și puternic, așa încât mă

[52] Tratat semnat la 26 ianuarie 1699 la Sremski Karlovci (pe teritoriul actual al Serbiei), la încheierea războiului dintre Austria şi Imperiul Otoman (1683–1697), încheiat cu înfrângerea Imperiului Otoman care pierdea, pe această cale, controlul asupra celei mai mari părţi a Europei Centrale şi intra în lunga perioadă de stagnare care i-a precedat declinul.

alegeam din nou cu porția cuvenită.

După fiecare bătaie mă cuprindea un sentiment sumbru și mă munceau tot soiul de gânduri negre: că eram rău, stângaci, vinovat sau leneș. „Ei și ce!, îmi spunea o voce interioară. Sunt rău!" Răspunsul acesta, care-mi oferea deodată o libertate impresionantă, îmi deschidea orizonturi noi. Îmi dădeam seama că, dacă acceptam să fiu rău până la capăt, puteam să pictez în voie, să-mi las lecțiile în plata Domnului și să mă culc îmbrăcat. Pe de altă parte, starea în care mă aflam – învins, distrus, umilit, cu brațele și picioarele pline de vânătăi, uneori cu buza spartă, cu sângele șiroind din nas, bătucit bine pe ici, pe colo, ba mai rău, degradat, înjosit, cu mândria rănită în fața tuturor, datorită unei forțe pe care n-o putusem contracara – îmi stârnea o plăcere ciudată. Poate că mă fascinau, de fapt, reveriile pline de culoare care mă-nsoțeau în asemenea momente, fantasmele, vigoarea și aparența de realitate pe care-o dobândea, învăluindu-mi sufletul ca o adiere de vânt, dorința intensă de a înfăptui într-o bună zi ceva măreț. Violența, mândria și reveriile despre care vorbesc aveau o forță, o vivacitate care nu putea fi nicidecum pusă în legătură cu lucruri precum răul ori morala. Cea de-a doua lume, care-mi promitea o fericire profundă și o viață nouă, era cu mult mai vie și mai atrăgătoare, mai cu seamă că se nutrea din violența prezentului. În asemenea momente descopeream în mine, prin instincte și evenimente întâmplătoare, melancolia orașului, iar când puneam mâna pe hârtie și creion sub imperiul acestei melancolii îmi plăcea mai mult ceea ce zămisleam, în vreme ce latura întunecată a sentimentului de care vorbesc rămânea, puțin câte puțin, în urmă, grație jocului, a plăcerii de a da uitării întreaga lume.

33.
Străin într-o școală străină

Am urmat la Robert Kolej patru clase de liceu, plus anul pregătitor în care am învățat limba engleză, și am înțeles, în acest răstimp, că anii copilăriei se sfârșiseră, că lumea era mai complexă decât credeam eu când eram copil, că era greu să crești în ea și că nemărginirea ei îți provoca suferință. Îmi petrecusem întreaga copilărie într-un mediu și într-un spațiu care se alcătuiau din mamă-tată-frate-casă-stradă-cartier și care reprezentau, pentru mine, centrul lumii. În perioada dinaintea liceului, încercasem să transform acest univers personal și, totodată, geografic în centrul existenței mele și să mă conving că el constituia măsura restului lumii. Odată ajuns la liceu, pricepeam că acele persoane și acele locuri nu constituiau nici centrul lumii, nici – fapt și mai dureros – măsura tuturor lucrurilor. Revelația fragilității poziției, a cunoașterii și convingerilor mele, precum și a nemărginirii lumii (îmi plăcea să mă pierd prin labirinturile cu tavanuri joase și miros ademenitor de hârtie veche ale bibliotecii colegiului, care fusese întemeiată de profesori americani laici, și să răsfoiesc ore în șir felurite cărți) îmi inspira un sentiment de însingurare și de neputință pe care nu-l mai cunoscusem niciodată până atunci.

Sentimentul de însingurare era determinat, în parte, și de absența fratelui meu. Fratele meu mai mare care, chiar dacă ne ciondăneam mereu, constituia pentru mine un centru de înțelegere mai puternic decât mama și tata, ajutându-mă să clasific, să judec și să-mi ordonez în minte foarte multe lucruri, plecase să studieze, la vremea când eu aveam șaisprezece ani, în America, la

Universitatea Yale. Nu m-am plâns prea mult de această singurătate, căci ea mi-a eliberat imaginația și lenea și m-a scutit de atât de frecventele întreceri, umilințe și maltratări de care avusesem parte înainte. Cu toate acestea, îi căutam tovărășia mai cu seamă în momentele grele, când mă copleșea melancolia.

Mi se părea că dificultățile cu care mă confruntam se datorau mai ales destrămării unui anumit centru al ființei mele. Nu izbuteam însă să-mi dau prea bine seama ce înțeles îmbrăca centrul acela aflat în mintea, în sufletul meu. De aceea nu reușeam parcă să mă dedic întru totul cursurilor, studiului sau vieții. Faptul că nu mai aveam cum să fiu cel mai strălucit elev din clasă fără a depune vreun efort deosebit, așa cum fusesem obișnuit până atunci, mă rănea uneori, dar aveam, mai ales, sentimentul că nu puteam să sufăr ori să mă bucur îndeajuns pentru nimic. În copilărie, când decisesem să fiu fericit, viața era o poveste amuzantă și interesantă, care avea moliciunea catifelei, dar și o atmosferă de basm. De la treisprezece-paisprezece ani, acea poveste unică s-a scindat în tot soiul de fărâme, risipindu-se și pălind. Din când în când credeam, exaltat, în fiecare dintre acele fărâme, aveam, o vreme, intenția să merg până la capătul unuia sau altuia dintre acele crâmpeie de viață, dar apoi mă dispersam, la fel ca atunci când decideam, la începutul fiecărui semestru de școală, să fiu primul din clasă, pentru ca apoi să dau greș. Uneori aveam senzația că lumea se îndepărta de mine. Și asta într-o vreme în care trupul, mintea și antenele mele se deschideau către ea cu cel mai mare nesaț posibil.

Nesfârșitele reverii erotice care mă asaltau în această stare de confuzie mentală îmi aduceau aminte că exista un univers la care puteai să revii și în care puteai să te refugiezi mereu. Cunoșteam sexualitatea nu ca pe o experiență împărtășită cu altcineva, ci ca pe o fantezie trăită în solitudine. Așa cum se-ntâmpla cu mașinăria aceea care-mi turuia în cap necontenit pe vremea când învățam să

scriu și să citesc, în mintea mea prinsese să funcționeze acum, cu toate nuanțele posibile și cu o uimitoare îndârjire, o nouă mașinărie, care se folosea de orice indiciu pentru a genera o fantezie sexuală și a-mi procura o posibilă plăcere. Atunci când ajungeam să-i plasez pe toți cei din jurul meu și toate fotografiile pe care le vedeam prin ziare și reviste în reverii sexuale intolerabile, grație colajelor zămislite de imaginația mea, mă închideam, singur, în propria-mi cameră.

Mai târziu mă năpădea amintirea unei discuții pe care-o avusesem în anii gimnaziului, care acum rămăseseră în urmă, cu doi colegi de clasă, unul dintre ei grăsan, iar celălalt bâlbâit. „Tu faci vreodată chestia aia?", mă întrebase bâlbâitul, vorbind cu mare greutate. Da, o făceam și când eram la gimnaziu dar, de rușine, murmurasem ceva care nu-nsemna nici da, nici ba. „Bagă de seamă, să n-o faci niciodată!", îmi spusese bâlbâitul, care nu putea asocia asemenea lucruri cu o persoană inteligentă, docilă și silitoare ca mine și care, pe măsură ce se bâlbâia, se făcea tot mai roșu la față. „Masturbarea e o apucătură înfricoșătoare, dacă te-apuci de ea nu te mai lași niciodată." În acel moment, grăsanul îmi aruncase privirea aceea întristată care îmi părea cu atât mai îndurerată cu cât mă gândeam mai mult la ea și, în timp ce mă sfătuia, în șoaptă, să mă țin departe de lumea onanismului, pe chipul său se ivise o expresie de persoană deprinsă cu un drog la care nu poate renunța cu niciun chip, a cărei viață a fost cu totul distrusă de el, dar care a sfârșit prin a-l accepta, cu aceeași resemnare cu care-și accepta trupul rotofei.

Un alt lucru care se asociază, în amintirea mea, cu acei ani, pe care-l săvârșeam cu același sentiment de vinovăție și singurătate și pe care aveam să-l fac și mai târziu, când studiam la Universitatea Tehnică, era fuga de la școală. Începusem să fac însă acest lucru de foarte multă vreme, încă de pe când eram la școala primară.

La început, când eram în primele clase, fugeam de la școală

pentru că mă plictiseam, pentru că-mi era rușine de vreo scădere pe care n-o băga nimeni de seamă sau pentru că în ziua aceea se făcea vaccin. Fugeam și din alte motive care n-aveau legătură cu școala: pentru că mama și tata se certaseră, sau pentru că eram, pur și simplu, leneș și iresponsabil, sau pentru că-mi pierdusem deprinderea de a merge la școală, după vreo boală lungă, în care stătusem acasă, fiind îngrijit cu mare atenție și ținut ca-n palme. Pretexte pentru a fugi de la școală erau și o poezie care trebuia memorată, hărțuielile vreunui derbedeu căruia era greu să-i faci față la gimnaziu, sau, în perioada în care eram la liceu și la universitate, plictisul ori criza existențială. Uneori o făceam și pentru că eram o pisică de casă. Fugeam pentru că astfel puteam să stau singur cu mama în timp ce fratele meu era la școală, pentru că astfel făceam mai bine ceea ce voiam să fac, stând singur în camera noastră, pentru că îmi dădusem seama de mult că n-aveam să fiu niciodată la fel de bun la școală ca fratele meu. Adevăratul motiv se ascundea însă mai în străfunduri, într-un loc ce avea legătură cu melancolia.

În iarna de după plecarea părinților mei la Geneva, unde tata își găsise ceva de lucru după ce pierduse toți banii care-i mai rămăseseră de la bunicul, am început să fug de la școală pentru că bunica, în grija căreia rămăseserăm, n-avea suficientă autoritate asupra mea. Când suna la ușă portarul Ismail Efendi, care ne ducea la școală în fiecare dimineață, fratele meu ieșea imediat din apartament cu servieta în mână, în timp ce eu, care aveam pe atunci opt ani, începeam să mă învârtesc prin casă, bâiguind un pretext oarecare: nu reușisem să-mi fac ghiozdanul, îmi adusesem aminte, în ultima clipă, că uitasem ceva, oare putea bunica să-mi dea o liră, mă durea burta, îmi erau uzi pantofii, trebuia să-mi schimb cămașa... Fratele meu, care-mi intuia reaua-voință și căruia nu-i plăcea deloc să întârzie, spunea atunci: „Să mergem, Ismail. Ai să vii după aceea să-l iei pe Orhan”.

Liceul Işık, şcoala la care ne ducea şi de la care ne aducea portarul, se afla la patru minute de casa noastră. Când se întorcea Ismail Efendi, după ce-l lăsase la şcoală pe fratele meu, cursurile erau deja pe cale să înceapă. Mai trăgeam puţin de timp, mă prefăceam că-i învinovăţeam pe ceilalţi pentru vreun lucru care-mi lipsea ori care nu era pregătit sau mă comportam de parcă n-aş fi auzit că portarul, care mă aştepta la uşă, suna la sonerie, pentru că mă durea burta. Se întâmpla uneori chiar să mă doară puţin burta, atât din pricina acelor minciuni cusute cu aţă albă, a acelor prefăcătorii, care-mi provocau încordare, cât şi din pricina laptelui băut în scârbă, dimineaţă de dimineaţă, al cărui gust călduţ, amestecat cu spumă, şi al cărui miros groaznic îl simţeam, îngreţoşat, în gâtlej. După o vreme, bunica se înmuia: „Bine, Ismail, s-a făcut târziu, a sunat de mult clopoţelul, aşa că barem azi să nu se mai ducă”, spunea ea, după care se răsucea spre mine, încruntând din sprâncene: „Dar bagă de seamă, mâine te duci, ne-am înţeles? Altfel chem poliţia. Am să le scriu şi părinţilor tăi”.
Peste ani de zile, când ajunsesem la liceu, chiulul de la şcoală a devenit mai plăcut, pentru că nu ştia nimeni de el. Dat fiind sentimentul de vinovăţie care mă stăpânea, fiecare pas pe care-l făceam pe străzile oraşului devenea şi mai preţios, căci plăteam pentru el; pe de altă parte, cum nu aveam alt ţel decât să chiulesc de la şcoală, mă opream, în răstimpul acelor rătăciri, asupra unor lucruri pe care nu le-ar fi putut vedea decât un om fără ţintă, fără căpătâi, un hoinar: pălăria cu boruri largi a unei doamne, chipul ars de soare al unui cerşetor pe care nici măcar nu-l remarcasem până atunci, deşi treceam prin faţa lui în fiecare zi, frizerii şi ucenicii lor care citeau ziare prin frizerii, fata din reclama la conserve aflată pe faţada laterală a unui bloc de vizavi, interiorul ceasului în formă de puşculiţă din Piaţa Taksim, a cărui reparare n-ai fi avut cum s-o vezi decât fugind de la şcoală la acea oră, pustietatea localurilor în care se serveau hamburgeri, atelierele de

confecționat chei, prăvăliile de vechituri, atelierele care dregeau fotolii și băcăniile de pe străzile dosnice din Beyoğlu, prăvăliile în care se vindeau timbre filatelice, articole muzicale, cărți vechi, ștampile sau mașini de scris de pe panta de la Yüksekkaldırım, toate erau autentice, frumoase și interesante, așa încât simțeam nevoia să le ating, ceea ce nu mi se întâmpla cu alte prilejuri – de pildă, când mă plimbam cu mama, în copilărie, sau când treceam cu prietenii mei pe acolo. Îmi cumpăram, de la vânzătorii de pe străzi, covrigi, midii prăjite, pilaf, castane, chiftele, sendvișuri cu pește, fursecuri, *ayran,* șerbet, tot ce-mi poftea inima.

Aveam și momente de fericire intensă, în care mă opream la câte un colț de stradă, cu o sticlă de răcoritoare în mână, și mă uitam la copiii care jucau fotbal (oare și ei fugiseră de la școală ca mine, sau nu se duceau deloc?) sau coboram o pantă de care nu știusem niciodată până atunci, dar și momente în care stăteam cu ochii pe

ceas și cu gândul la ceea ce se petrecea atunci la ore, copleșit de melancolie și de sentimente de vinovăție.

În anii de liceu am descoperit, fugind de la școală, cartierul Bebek, străzile lăturalnice din Ortaköy, dealurile de la Rumelihisarı, debarcaderele pentru vapoare de la Rumelihisarı, Emirgân, Istinye, care, pe vremea aceea, erau încă funcționale în cea mai mare parte, și cafenelele pescărești din jurul lor, punctele în care se-nchiriau bărci, zonele în care puteai ajunge cu vapoarele pornind din asemenea locuri, plăcerea de-a urca pe vasele care circulau pe Bosfor, satele de pe Bosfor, bătrânele care picoteau pe la ferestre, pisicile fericite și ulițele lăturalnice pe care se găseau vechi case grecești, pe care nu le-ncuia nimeni dimineața, la plecare.

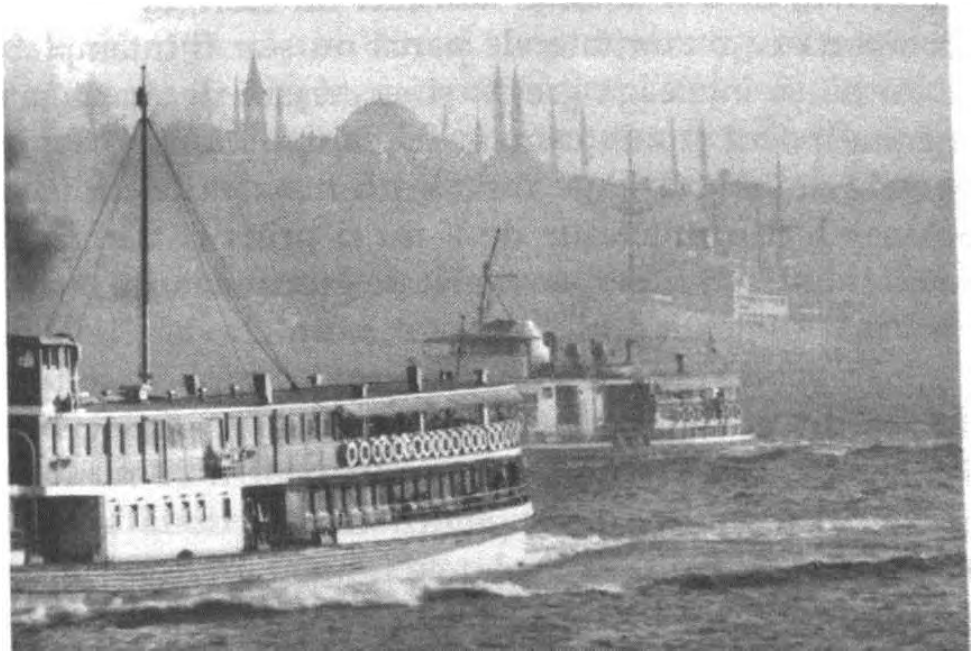

După ce comiteam asemenea delicte, luam nenumărate hotărâri care ar fi urmat să mă aducă pe calea cea dreaptă: aveam să fiu un elev mai bun, aveam să pictez mai bine, aveam să mă duc în America și să studiez pictura, n-aveam să mai fac lucruri neplăcute

pentru profesorii americani care, de atâta bunăvoință, deveniseră, fiecare, niște caricaturi, și profesorilor turci cărora nu le mai rămânea altceva de făcut decât să fie sastisiți, răuvoitori, plictisiți, n-aveam să mai fiu dat afară de la ore. În scurtă vreme devenisem, date fiind și sentimentele mele de vinovăție, un „idealist" înverșunat. Sub imboldul acestui idealism, îi condamnam fără să stau prea mult pe gânduri pe adulții, pe profesorii, pe vârstnicii care mințeau, care trândăveau sau care erau duplicitari, ipocriți. Din perspectiva acelor ani, cel mai frecvent și cel mai de neiertat păcat pe care-l săvârșeau adulții era incapacitatea de a fi suficient de onești, de autentici, de originali sau de sinceri. Faptul că aceștia se prefăceau în toate momentele existenței, de la întrebările amabile despre sănătate pe care și le adresau unii altora până la faptul că ne amenințau pe noi, elevii, de la făcutul pieței până la discursurile politice, mă determina să mă gândesc că ceea ce se numea experiență de viață și despre care mi se spunea mereu că-mi lipsea era capacitatea, dobândită după o anumită vârstă, de a fi duplicitar, de a fi fățarnic fără niciun efort, iar apoi de a te comporta cu maturitate, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic. Să nu se înțeleagă greșit: și eu trișam de foarte multe ori, eram ipocrit și mințeam, la fel ca toată lumea, dar sentimentele de vinovăție pe care le-ncercam după ce făceam asemenea lucruri, temerile de a nu fi prins și frământările care-mi chinuiau sufletul erau atât de grozave încât, o vreme, nu mă mai simțeam echilibrat sau „normal", iar simțământul acesta sporea prețul atitudinii mele duplicitare sau al minciunii pe care-o rostisem. Mă străduiam așadar să evit noi minciuni sau ipocrizii, și asta nu pentru că nu le-ar fi acceptat conștiința mea sau pentru că cele două însemnau același lucru, ci pentru că ciudatele frământări care le urmau mă oboseau nespus de tare.

Aceste cutremurări sufletești, despre care am băgat de seamă că deveneau din ce în ce mai puternice și mai frecvente, nu se

manifestau doar după ce debitam minciuni sau dădeam dovadă de ipocrizie, ca adulții, ci mă puteau copleși în orice moment al vieții. În timp ce glumeam cu vreun prieten, făcând gesturi ample, sau în timp ce stăteam singur la coadă la bilete, în vreun cinematograf din Beyoğlu, sau în timp ce strângeam mâna vreunei fete frumoase pe care abia o cunoscusem, aveam parcă impresia că din mine se ivea un ochi care rămânea întru câtva suspendat în aer, ceva mai departe de mine, și începea să urmărească cercetător, asemenea unei camere de filmat, gesturile pe care le făceam (probabil că întind mâna și-i dau femeii de la casă banii pentru bilet sau, după ce dau mâna cu fata, caut cu disperare să spun ceva), precum și cuvintele banale, ipocrite și stupide pe care le rosteam în astfel de momente (un bilet pe la mijlocul sălii pentru *Din Rusia, cu dragoste,* vă rog – și dumneavoastră veniți pentru prima oară la petreceri de felul acesta?). Mă pomeneam deodată atât în postura de regizor, cât și în cea de actor, atât în postura de actor al vieții, cât și în cea de observator ironic al vieții pe care o duceam. După acele clipe, în care nu mai puteam continua să mă comport ca și cum totul ar fi fost „normal" decât preț de câteva secunde, eram cuprins de o cutremurare sufletească alcătuită din rușine, teamă, groază și îngrijorarea de a nu rămâne cumva pe dinafară. Aveam senzația că tot trupul meu, toate organele mele interne începeau să se legene, iar sufletul îmi era atins de cutremurare și se diminua, asemenea unei foi de hârtie care, pliată în mod repetat către interior, devine din ce în ce mai mică.

Știam că singurul leac, în asemenea împrejurări, era să mă închid singur într-o cameră. Când rămâneam singur în încăpere, mă gândeam din nou, iar și iar, la clipa aceea pe care n-o mai putuse îndura sufletul meu, care mă zguduise, o reconstituiam, iar uneori repetam cuvintele acelea banale care mă făcuseră să mă rușinez. Apoi luam o hârtie și un creion și scriam ori desenam ceva, căci mâzgălitul îmi făcea bine și puteam să revin, în scurtă vreme,

la starea mea „normală”, puteam să mă arăt din nou în lume.

Alteori mi se-ntâmpla să mă simt deodată profund artificial, deși nu săvârșisem nimic care să poată fi socotit trivial, duplicitar sau fals. Când mergeam pe stradă și-mi cădeau ochii pe imaginea mea reflectată în câte o vitrină, sau când stăteam în vreunul dintre bufetele acelea noi, cu sendvișuri și hamburgeri, care se deschideau pe vremea aceea rând pe rând în Beyoğlu, mâncând un sendviș cu crenvurșt și bând *ayran,* după ce văzusem, ca să mă distrez sâmbătă seara, un film la cinematograf, și-mi zăream o clipă propria imagine în oglinda din fața mea, mi se părea că acele imagini erau mult prea realiste, prea crude, prea greu de îndurat. Îmi doream să mor, căci nu puteam răbda acel moment, dar continuam să mă contemplu, în vreme ce-mi mâncam sendvișul din mână, împins de un soi de lăcomie a suferinței. După o vreme mă asemuiam cu monstrul acela din tabloul lui Goya care-și devora fiul. Imaginea din oglindă îmi amintea de greșelile, de păcatele mele, de faptul că eram îngrozitor. Sentimentul acesta nu era determinat doar de faptul că, pe vremea aceea, în casele de randevu, în „saloanele de întâlnire” de pe străzile dosnice din Beyoğlu se găseau, atârnate pe perete, același gen de oglinzi mari, înrămate, ci și de faptul că becul fără abajur care atârna deasupra capului meu, peretele murdar, tejgheaua la care eram așezat, culoarea interioară a localului, totul, cu alte cuvinte, era nespus de neîngrijit, de banal, de urât. Aveam senzația că mă aștepta nu o viață plină de fericire, de bucurii, de biruințe, ci o perioadă lungă și plictisitoare care se cuvenea a fi trăită fără a stărui prea mult asupra ei și că nu făceam, de fapt, altceva decât să-mi omor timpul, peste care trebuia să trec fără a acorda vreo atenție aparte detaliilor și clipelor.

Viețile adevărate, frumoase și pline de noimă, asemenea celor din filmul de la Hollywood pe care-l văzusem cu puțin înainte, nu puteau fi decât apanajul celor care locuiau în America sau Europa;

pe cei ce reprezentau restul gloatei, care alcătuiau majoritatea lumii și din care făceam parte și eu, îi aștepta o existență de rangul al doilea, neînsemnată și neîngrijită, căreia nimeni nu i-ar fi acordat prea mare atenție, petrecută prin spații părăginite, fără niciun fel de particularități, prost vopsite, vechi, uzate, ieftine, așa încât mă obișnuiam treptat cu ideea că mă pregăteam tocmai pentru o astfel de viață. Deoarece, la Istanbul, doar cei din mediile înstărite puteau să ducă o existență în stil occidental și deoarece acele medii mi se păreau insuportabil de artificiale și de lipsite de suflet, începeau să-mi placă mai degrabă străzile dosnice și imaginile melancolice ale orașului, iar în serile de vineri și sâmbătă, pe care le petreceam singur, îmi omoram timpul prin asemenea zone și prin cinematografe.

Îmi făcusem câțiva prieteni de proastă factură, pe care nu-i amestecam niciodată în această a doua existență în care citeam, fără a împărtăși cu nimeni cărțile pe care le citeam, pictam și încercam să descopăr fața nevăzută a orașului. Tații tinerilor care făceau parte din acel „grup" erau mari industriași, producători de textile și proprietari de mine. Prietenii aceștia, care veneau la Robert Kolej cu Mercedesurile părinților lor, care seara, la întoarcerea de la școală, puneau ochii pe fetele frumoase pe care le vedeau pe bulevardele din Șișli, din Bebek, încetinind apoi în dreptul lor și invitându-le în mașini, care visau să trăiască aventuri erotice cu fetele care ar fi răspuns acelor invitații, numite „agățat", și li s-ar fi alăturat, erau mai mari decât mine, dar n-aveau minte. La sfârșit de săptămână ieșeau tot la „agățat", învârtindu-se cu mașinile prin Maçka, Nișantași, Taksim, Harbiye, și încercau să facă cunoștință cu tinere care urmau licee străine, la fel ca ei, se duceau iarna, pentru zece zile, la Uludağ, ca să schieze, și-și petreceau vacanțele de vară la Suadiye și la Erenköy. Mă miram, în timpul acelor partide de „pescuit la cârlig", la care participam uneori și eu, cum de se făcea că unele fete își dădeau seama dintr-o

privire că eram niște copii la fel de inofensivi ca ele, urcând în mașini fără teamă. O dată, în mașina în care mă aflam și eu au urcat două fete cu care ne-am cufundat într-o discuție de conjunctură, de parcă faptul de a urca în mașini de lux care treceau pe lângă tine ar fi fost ceva foarte banal, apoi ne-am dus cu toții la un club, am băut limonadă și cola, după care ne-am împrăștiat. În afară de acești prieteni, care locuiau, la fel ca mine, în Nișantași, și cu care mă-ntâlneam adeseori pentru a juca pocher, aveam și alți prieteni, cu care mă vedeam din când în când pentru a juca șah sau ping-pong sau pentru a vorbi despre pictură și despre artă, dar nu le făceam niciodată cunoștință unii cu alții.

Cu fiecare dintre acești prieteni adoptam o altă personalitate, un altfel de umor, o altă tonalitate, o altă conduită. Starea aceasta, care se modifica de la un mediu la altul, aidoma metamorfozelor prin care trece cameleonul, nu presupunea o atitudine planificată, perfidă și cinică. De cele mai multe ori o făceam instinctiv, pe măsură ce conversația avansa, pe măsură ce eram acaparat de subiectele pe care le discutam și de felurite emoții. Mă gândesc că degajarea mea, care mă făcea să devin cu ușurință bun cu cei buni, rău cu cei răi, ciudat cu cei ciudați m-a împiedicat să devin, după vârsta de douăzeci de ani, cinic și excesiv de ironic, așa cum li s-a întâmplat foarte multor prieteni ai mei. Puteam să mă las sincer acaparat de orice subiect care-mi stârnea interesul, convins, cu o parte a inimii, de valabilitatea lui.

Dar faptul acesta nu mă putea reține să nu râd uneori ore în șir! Se întâmpla să petrec ore întregi glumind, bătându-mi joc de ceva, chicotind ori râzând. Lucrul acesta se întâmpla, de cele mai multe ori, când mi se declanșa ceva în minte, în timpul orelor plictisitoare de la Robert Kolej: mă extazia să constat că, prin glumele pe care începeam să le strecor după o vreme în șoaptă, în așa fel încât să le audă însă toată clasa, prin „suculența” acestora ajungeam să fiu ascultat cu mai multă atenție decât profesorul, și-mi trimiteam

săgețile și către plicticoșii noștri dascăli turci.

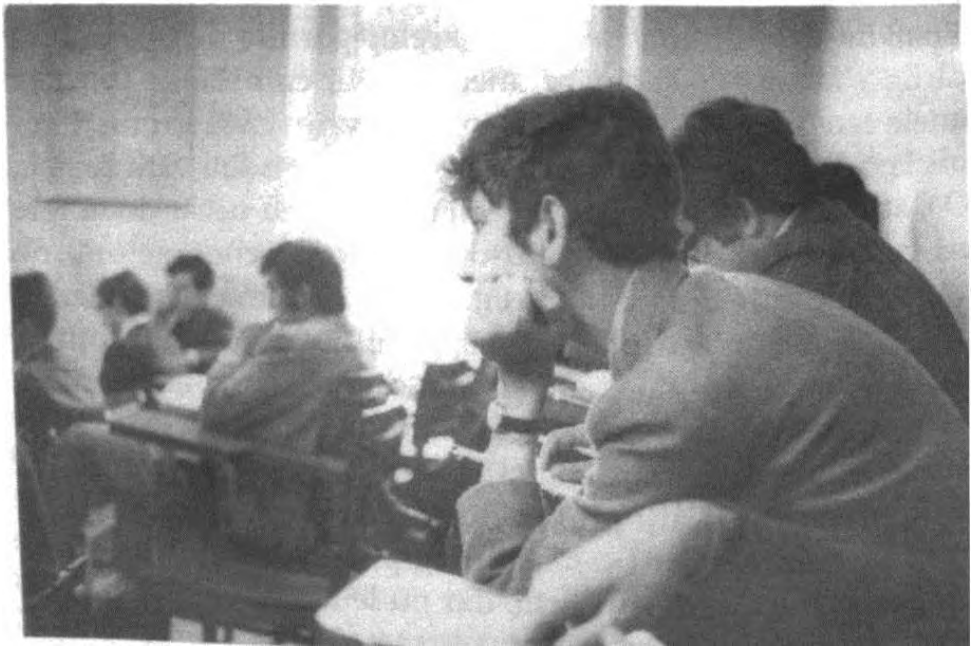

Simțeam că profesorii noștri turci, dintre care unii, deranjați de faptul că predau într-o școală americană, sugerau uneori că printre elevi s-ar fi aflat „iscoade" care-i turnau americanilor, iar alții rosteau discursuri dure, cu tentă naționalistă, erau mai apatici, mai obosiți, mai sastisiți decât cei americani, fiind și mai în vârstă decât ei, și că nu țineau prea mult nici la noi, nici la ei, nici la viață. Cei mai mulți dintre noi aveam oroare de dascălii aceștia cu suflete de birocrați pentru că, în contrast cu cei americani, care erau bine intenționați și se străduiau să fie prietenoși, primul lor impuls era să ne pună să învățăm lecțiile pe de rost și să ne pedepsească.

Profesorii americani care, spre deosebire de cei turci, erau în cea mai mare parte tineri, se zbăteau cu atâta bunăvoință și naivitate să-i învețe pe elevii turci minunile civilizației occidentale, socotindu-i mai simpli și mai onești decât erau, încât zelul lor educativ, care atingea uneori dimensiuni aproape religioase, făcea ca întreaga clasă să oscileze, din când în când, între compasiune și

zâmbet. Acești profesori americani de stânga, născuți în cea mai mare parte prin anii 1940, care veniseră în parte în Turcia, ca voluntari, spre a educa niște copii ignoranți din lumea a treia aflați pe tărâmuri îndepărtate și nevoiașe, ne citeau Brecht, îl comentau pe Shakespeare din perspectiva stângii și, în timp ce ne citeau texte literare, se străduiau să arate că sursa tuturor necazurilor sălășluia în societățile „rele", care-i rătăceau pe oamenii buni. Când niște colegi răutăcioși din clasă îi țineau hangul unui profesor care, în timp ce comenta niște texte literare, repeta adeseori, spre a arăta că societatea îi „împingea" în afară pe cei care nu i se supuneau, *you are pushed,* spunându-i, niciuna, nici două, *yes, sir, you are pushed,* nu numai că-i adresau americanului, care nu știa că ultimul cuvânt însoțea în limba turcă o injurie, o înjurătură pe care acesta n-o remarca, stârnind râsul întregii clase, ci scoteau, totodată, în evidență furia pe care foarte mulți elevi din clasă o nutreau față de americani. Dușmănia aceasta timidă față de americani, care era pe potriva atmosferei deopotrivă naționaliste și stângiste a epocii, îi preocupa mai cu seamă pe elevii străluciți, cu burse, care proveneau din Anatolia. Elevii originari din provincie, cei mai mulți dintre ei cu adevărat inteligenți și sârguincioși, care dobândiseră dreptul de a studia în acel liceu american privilegiat susținând examene dificile, erau, pe de o parte, fascinați de cultura americană, de ideea libertății și, mai ales, de ideea de a-și face studiile universitare în America, iar pe de altă parte erau cuprinși, din vreme-n vreme, de o furie necontrolată la adresa americanilor, fiind înrâuriți, printre altele, de războiul din Vietnam. Cât despre istanbulezii bogați sau despre prietenii mei proveniți din clasa de mijloc ori din familii cu dare de mână, aceștia n-aveau asemenea probleme: ei nu vedeau în studiul la Robert Kolej decât un prim pas către accesul la marile companii ai căror proprietari sau directori urmau să fie în viitor sau către deschiderea unor reprezentanțe ale marilor companii străine în Turcia.

În ceea ce mă privea, nu știam exact ce urma să devin, dar le spuneam prompt celor care-mi puneau o asemenea întrebare că n-aveam să plec din Istanbul și că urma să studiez arhitectura. Nu doar

eu decisesem asta – întreaga familie hotărâse, cu unanimitate de voturi, că urma să devin arhitect. Având în vedere faptul că eram o persoană rațională, la fel ca bunicul, tata și unchiul, ar fi trebuit să studiez ingineria la Universitatea Tehnică, însă, de vreme ce eram atât de înclinat spre pictură, mi se potrivea mai bine arhitectura, pe care aveam s-o urmez în același loc. Pe când eram în liceu îmi însușisem deja de mult acest raționament simplu, pe care nu-mi mai amintesc cine-l gândise și formulase pentru prima oară. Nici măcar nu-mi trecea prin minte să plec din Istanbul. Nu pentru că m-aș fi dat prea mult în vânt după oraș, pentru că l-aș fi iubit la modul conștient sau pasional, ci din instinct, deoarece sunt o persoană care-și abandonează cu greu obiceiurile, care se desprinde cu greu de locurile în care a trăit și mă vădesc nespus de leneș când vine vorba să-mi schimb spațiul, mediul, casa, cartierul.

Încă de pe vremea aceea începusem să descopăr că aș fi putut trăi sute de ani, fără să mă plictisesc, purtând aceleași haine, mâncând aceeași mâncare, visând neîmblânzit, cu ochii deschiși.

În anii aceia, obișnuiam să discut cu tata despre ceea ce urma să fac în viață, despre noima existenței și despre sensul pe care ar fi trebuit s-o dobândească aceasta în diminețile de duminică, când ieșeam împreună la plimbare cu mașina. Tata mă urca în automobil (un Ford Taurus, model 1966) în fiecare duminică dimineața, invocând felurite pretexte ca, de pildă, inspectarea clădirilor unor depozite și puncte de distribuție pe care le ridica în Ambarlı, aproape de Büyükçekmece, un drum la compania Aygaz, unde era director, o plimbare la Bosfor, niște cumpărături sau o scurtă vizită la bunica, apoi deschidea aparatul de radio și pornea mașina.

În timp ce înaintam pe bulevardele care, la sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970, erau pustii duminica dimineața, în timp ce străbăteam străzile Istanbulului ori cartiere în care nu mai ajunseserăm niciodată, ascultând piese de „muzică ușoară occidentală" (Beatles, Sylvie Vartan, Tom Jones și alții asemenea), tata îmi spunea vesel că cel mai bine era să te comporți așa cum îți dicta inima, că banii nu reprezentau un scop în sine, ci un mijloc la care se cuvenea să recurgi, la nevoie, pentru a fi fericit, îmi povestea cum scria poezii prin camere de hotel cândva, pe vremuri, când ne părăsea și se ducea la Paris, cum tradusese poeziile lui Valery în limba turcă și cum îi furaseră hoții, la ani de zile după aceea, în timpul unei călătorii în America, valiza plină cu versuri și traduceri.

Știam că n-aveam să uit niciodată ceea ce îmi istorisea – cum se-ntâlnea adeseori, pe străzile Parisului, cu Jean Paul Sartre, prin anii 1950, sau cum fusese construit Blocul Pamuk din Nișantași, sau cum se produsese unul dintre falimentele lui de la începuturi –, sărind de la un subiect la altul, în acord cu ritmurile muzicii, cu

străzile pe care le lăsam în urmă, rând pe rând, sau cu evoluția poveștii.

În timp ce ascultam, în dimineţile acelea plumburii de iarnă, poveștile pe care mi le depăna tata, atrăgându-mi atenția uneori asupra frumuseții peisajului, alteori asupra femeilor frumoase de pe trotuare, precum și sfaturile înțelepte de viață pe care mi le oferea cu degajare, fără să insiste prea mult asupra lor, contemplam imaginile Istanbulului, care se perindau prin fața parbrizului mașinii. Priveam vehiculele de pe Podul Galata, cartierele de la periferie, înconjurate de case de lemn care nu fuseseră încă demolate, ulițele înguste, mulțimile de oameni care se duceau la meciurile de fotbal sau vreun remorcher cu horn subțire care înainta pe Bosfor, trăgând după el niște bărci încărcate cu cărbune, și ascultam atent înțeleptele povețe de viață ale tatei – de pildă, trebuie să-ți urmărești îndeaproape instinctele, predispozițiile și obsesiile, viața trece, de fapt, foarte repede și este bine să știi ce vrei să faci ori ideea că poți ajunge, de fapt, la o anumită profunzime a vieții doar scriind, desenând și pictând și simțeam că vorbele lui se contopeau cu imaginile pe care le zăream atunci.

După o vreme, totul mi se învălmășea în minte, muzica pe care o ascultam, imaginile Istanbulului, care alunecau pe lângă ferestrele mașinii, atmosfera unor ulițe înguste, pavate cu piatră cubică, pe care tata pătrundea zâmbind și întrebându-mă „s-o luăm și pe aici?”, și mi se părea că n-aveam să găsim niciodată răspuns la întrebările fundamentale pe care ni le puneam în viață, dar că, totuși, era bine să ni le punem, că scopul existenței și fericirea sălășluiau prin locuri pe care nu le remarcam pe de-a-ntregul sau pe care nu doream să le remarcăm, dar că imaginile pe care le zăream pe ferestrele mașinii, casei, vaporului în timp ce purtam în minte acele probleme sau în timp ce alergam pe urmele plăcerii și profunzimii vieții erau la fel de importante, căci, odată cu timpul, viața, cu suișurile și coborâșurile ei, avea să se sfârșească, la fel ca muzica, pictura sau poveștile, însă imaginile orașului aveau să ne rămână alături chiar și peste ani de zile, ca niște amintiri de vis.

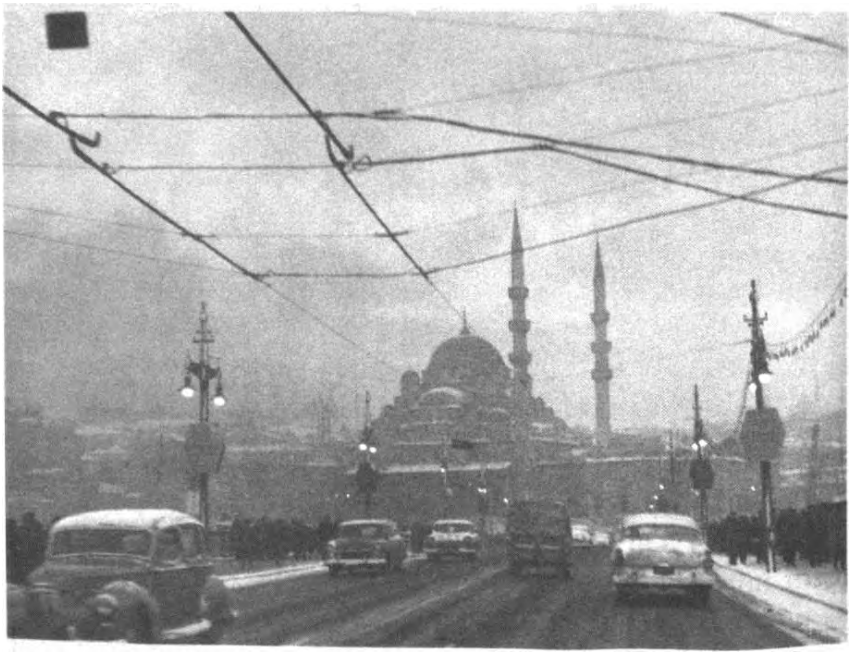

34.
Nefericirea înseamnă să-ți fie lehamite de tine și de oraș

Uneori orașul devine un cu totul alt loc. Culorile străzilor, care te fac să te simți acasă, se retrag brusc și-mi dau seama că puhoaiele acelea de oameni care îmi par atât de misterioase ori de câte ori le văd că rătăcesc, de fapt, fără țintă pe trotuare de sute de ani. Parcurile ajung să fie niște terenuri mocirloase și neplăcute, piețele înțesate de stâlpi de electricitate și de panouri publicitare se transformă în spații insipide, sufocate de beton, iar orașul devine pustiu, gol ca-n palmă, aidoma sufletului meu. Murdăria, mizeria de pe ulițele lăturalnice, mirosul neplăcut pe care-l răspândesc în oraș tomberoanele descoperite, nesfârșitele găuri de pe străzi, de pe trotuare, coborâșurile, urcușurile, neorânduiala, haosul și îmbrânceala perpetuă, care fac din Istanbul ceea ce este, îmi dau sentimentul că nu atât orașul, cât sufletul și viața mea sunt nesatisfăcătoare, anapoda, lacunare. Este ca și cum Istanbulul ar reprezenta, în ceea ce mă privește, o pedeapsă binemeritată, iar eu l-aș macula. Când orașul îmi strecoară mie, iar eu îi strecor orașului o tristețe și o melancolie intense, simt că nu ne mai rămâne nimic de făcut, nici lui, nici mie: și eu sunt, la fel ca el, un mort viu, un cadavru care respiră, un mizerabil condamnat la înfrângerea și la murdăria pe care mi le sugerează străzile și trotuarele. În asemenea situații, nici măcar vederea Bosforului, care se întrezărește asemenea unei batiste fluturând în vânt printre blocurile noi, urâte de beton ce mi se prăbușesc în suflet cu toată greutatea lor, nu-mi

mai insuflă speranță. Îmi dau seama atunci, asemenea unui istanbulez experimentat care simte, după mirosul de alge și de mare ce se strecoară discret pe străzile orașului în serile de toamnă, că se apropie furtuna adusă de lodos[53], că înspre mine se îndreaptă, venind dinspre străzile invizibile din zare, adevăratul sentiment al melancoliei, care este cel mai rău, mai distrugător și mai ucigător dintre toate, și, aidoma celor care nu vor să fie surprinși de prăbușire, de moarte, de zgâlțâirea pământului ori de lodos pe stradă, ci în propriul sălaș, îmi doresc să mă-ntorc repede acasă.

Dar în clipa în care realizez că se apropie tenebrele melancoliei și ale nefericirii, ungherul meu retras, pe jumătate cufundat în beznă, de acasă se îndepărtează treptat, iar străzile urâte, deplorabile, trotuarele neregulate, agasante și oamenii care încep, deodată, să semene toți unii cu alții și care par să fi jurat în taină să nu mă primească printre ei, căci îmi percep mizeria sufletească, încep să se multiplice la nesfârșit, ba chiar la modul înfricoșător.

Nu-mi plac după-amiezile de toamnă când soarele iese deodată la iveală plin de vigoare, luminând necruțător zonele sărmane, haotice, falimentare ale orașului. Nu-mi place Bulevardul Halaskârgazi, care se întinde din Taksim, trecând prin Harbiye și Șișli, până în Mecidiyeköy (mama vorbea de livezile de duzi din acele locuri, în care-și petrecuse copilăria, ca despre un tărâm de basm, mai apoi dispărut) și care este mărginit, pe ambele laturi, de blocuri cu ferestre uriașe, „în stil internațional”, unele dintre ele placate cu BCA, construite în anii 1960 și 1970. Unele străzi dosnice din Șișli (Pangaltı), Nișantași (Topağacı) ori Taksim (Talimhane) îmi trezesc dorința de a o rupe cât mai repede la fugă de acolo. Zonele acestea, care sunt lipsite de orice spațiu verde și din care nu

[53] Vântul de sud-vest.

se zărește deloc Bosforul, dealurile cu hârtoape și gropile pline de blocuri strâmbe, ridicate pe terenuri minuscule, rod al nesfârșitelor împărțiri determinate de certurile de familie și de micile patimi legate de avere, mi se par atât de neaerisite și atât de lipsite de energie, încât simt, pășind pe stradă, că toate mătușile răuvoitoare și toți unchiașii în vârstă, mustăcioși, care mă privesc de la ferestre mă detestă, ba mai mult, că au dreptate să o facă. Am oroare și de străzile asaltate de ateliere de confecții, așa cum se-ntâmplă cu ulițele dosnice dintre Nișantași și Șișli, sau de vânzătorii de lustre și lămpi, așa cum se-ntâmplă cu unele ulițe dintre Galata și Tepebași, sau de vânzătorii de piese de rezervă pentru mașini, așa cum se-ntâmpla odată în zona Taksim Talimhane (în cea mai nonșalantă perioadă a existenței lor, pe vremea când risipeau averea rămasă de la bunicul, amuzându-se cu tot soiul de inițiative comerciale care n-aveau nicio legătură una cu alta, tata și unchiul deschiseseră, printre altele, și un astfel de magazin prin acele locuri, numai că, pregătindu-se să deschidă prima fabrică de conserve din Turcia, fuseseră preocupați mai curând de obținerea sucului de roșii, pe care li-l administrau apoi oamenilor de serviciu, făcându-i să lăcrimeze din cauza cantității de piper turnate în el, decât de comercializarea pieselor de rezervă pentru mașini), sau de atelierele de oale și tingiri care asaltează zonele învecinate cu zgomote de ciocan și presă, așa cum se-ntâmplă pe străzile din jurul Moscheii Süleymaniye, după cum am oroare și de străzile blocate de taxiuri și de camionetele care le deservesc. În asemenea momente, când simt cum crește năvalnic în mine lehamitea de oraș și de propria-mi persoană, firmele de pe străzi, literele multicolore, de toate formele prin care toți acei domni se zbat să-și dezvăluie, prin slove uriașe, numele, afacerile, meseriile, succesele și să le aducă la cunoștința gloatei din oraș, îmi trezesc un soi de furie, îndreptată mai degrabă împotriva mea decât împotriva lor. Toți acei profesori, doctori, operatori, consultanți

financiari autorizați, avocați înscriși în barou, producători veseli de *kebap*, toate acele băcănii numite Hayat[54] și piețe alimentare numite Marea Neagră, precum și numele de bănci, de firme de asigurări, de detergenți și de ziare, afișele de cinema și reclamele colorate care te-mbie la țigări, blue-jeans și răcoritoare, anunțurile distribuitorilor, scrise cu litere mari, pline de mândrie, pe magazinele unde se vând bilete la Pronosport și la Loteria națională, apă de băut și butelii de aragaz, îmi spun că întregul Istanbul este confuz și nefericit, la fel ca mine, iar zgomotul și literele orașului îmi aduc aminte că trebuie să mă retrag, înainte de a sfârși sufocat, în ungherul întunecat al odăiței mele.

Se pare însă că este prea târziu, căci înainte de a ajunge să mă năpustesc către încăperile răcoroase ale blocului, părăsind străzile acelea cumplite, mașina de citit din capul meu a și intrat în funcțiune, provocată de tărăboiul panourilor publicitare, al inscripțiilor de pe ziduri, al afișelor și al literelor, care transformă orașul într-un spațiu sufocant, claustrofob, prea familiar, „al nostru".

AKBANKLOCALDEKEBAPDIMINEAȚAGARANȚIA
AMENAJĂRILORINTERIOARESĂPUNURILEDEFIECAREZI
BIJUTERIACEASURILEÜLKERAVOCATÎNRATENURIBAYARSA

În cele din urmă par să fi scăpat de mulțimea amenințătoare și de haosul orașului, ca și de soarele amiezii, care-i dezvăluie întreaga urâțenie, însă mașina de citit din mintea mea își amintește și continuă să repete, în clipele de oboseală, sațietate și tristețe, ca pe o litanie a nefericirii, tot ceea ce a citit la întâmplare pe străzi:

REDUCERIDEPRIMĂVARĂBUFETULSELAMITELEFON
PUBLICSTARNOTARÎNBEYOĞLUPASTEFĂINOASE
PIYALETÂRGULDINANKARASHOWCOAFORULSĂNĂTATEA

[54] Viaţa (turc.).

APARATELEDERADIOȘITRANZISTOARELEAPT

Când ajung să mă întind în pat, mă gândesc că ceea ce mă face atât de nefericit este aglomerația, starea de degradare și murdăria orașului. Faptul că, la Istanbul, totul a rămas neisprăvit, dată fiind înfrângerea care l-a copleșit, a transformat orașul într-un spațiu nedesăvârșit. Istanbulul nu poate trăi deloc, așa cum o proclamă, occidentalizarea sugerată de afișele de pe ziduri ori de prăvăliile, revistele, companiile ale căror nume au fost împrumutate, în foarte mare măsură, din engleză sau franceză. Orașul nu poate trăi nici tradiția pe care o sugerează mulțimea moscheilor și a minaretelor, chemările la rugăciune și propria-i istorie. Totul a rămas nedus până la capăt, neîndestulător, imperfect.

LAMEDERASMERGEȚIÎNPAUZADEPRÂNZREPREZENTANȚĂ
AUTORIZATĂPHILIPSMATERIALEMEDICALEANGRO
COVOARELEALUȘIIARTICOLEDESTICLĂRIEAVOCATFAHIR

Gândul că orașul este pricina melancoliei mele mă poartă, o clipă, către o reverie asupra inocenței. Atribui orașului o epocă de aur, o clipă de candoare și autenticitate, în care era „pe de-a-ntregul el însuși” și „un întreg frumos”. Îmi dau însă seama cu amărăciune că sufletul și mintea mea sunt destul de străine de Istanbulul sfârșitului de secol XVIII și al începutului de secol XIX, pe care îl zugrăvea Melling și despre care vorbeau călători occidentali precum Nerval, Gautier sau de Amicis. În plus, rațiunea, care reîncepe să funcționeze odată ajuns în casă, îmi spune că iubesc orașul nu pentru că ar fi inocent, ci pentru că este un loc absolut haotic, pentru că se alcătuiește dintr-o grămadă de edificii neisprăvite și căzute în paragină. Dar acea latură a mea care dorește să se izbăvească de propriile scăderi și neîmpliniri îmi spune, totodată, că trebuie să mă eliberez de melancolia pe care mi-o impune orașul. În mintea mea continuă să răsune zarva străzilor:

STRADAVIITORULBANILORDUMNEAVOASTRĂ

ASIGURĂRIBUFETULSOARELESUNAȚILAUȘĂCEASURILENOVA ARTINPIESEDEREZERVĂCIORAPI VOGBALIVIZON

Poate că încerc un sentiment de vinovăție pentru că nu pot aparține în întregime Istanbulului. Încerc un intens sentiment de vinovăție pentru faptul că ideea, nu, mai mult decât ideea, instinctul animalic care-mi sugera, în zilele de bairam când toată familia se distra și râdea în apartamentul bunicii după masa de prânz, înveselită de lichiorul și de berea băute ceva mai devreme, sau când dădeam o raită prin oraș, în câte-o zi ploioasă de iarnă, în mașina vreunui coleg de bani gata de la Robert Kolej, sau în timp ce pășeam pe stradă în după-amiezile de primăvară, că nu eram bun de nimic, că nu aparțineam nici unui loc, că eram, prin urmare, nereușit, că trebuia să mă îndepărtez, așadar, de acei oameni și să mă ascund într-un cotlon, se confunda cu fuga de sentimentul comunitar, de atmosfera de fraternitate și solidaritate a orașului, de privirea lui Dumnezeu, care vede și iartă tot, din dorința de a rămâne singur.

În anii de început ai liceului, vedeam singurătatea ca pe o stare trecătoare, căci nu aveam încă maturitatea necesară pentru a mi-o asuma ca destin. (Speranța este o stare a copilăriei, este îndărătnicia imaginației.) Visam să am într-o bună zi un prieten foarte bun cu care să merg la cinematograf (în felul acesta, n-aveam să-mi mai fac griji, în pauzele dintre filme, pentru că mă dusesem acolo singur, pentru că nu aveam pe nimeni alături). Visam să cunosc, într-o bună zi, oameni cu care să stau de vorbă cu plăcere, fără ipocrizie, despre cărțile pe care le citeam sau despre picturile pe care le realizam. Îmi închipuiam că, într-o bună zi, urma să am o iubită frumoasă cu care să împărtășesc plăcerea de-a mă juca cu mădularul ori cu alte părți ale trupului, așa cum făceam de când mă știam, cu care să împart emoția de-a săvârși în taină fapte interzise și încântătoare. Ajunsesem la vârsta potrivită pentru asemenea lucruri, dar simțeam, totodată, că mă rușinam pentru că

mi le doream atât de intens și că sufletul meu nu era pregătit să vină în întâmpinarea unor astfel de dorințe, care mă înspăimântau.

În asemenea momente mă gândeam că slăbiciunea înseamnă să simți că nu aparții locului în care trăiești, casei, familiei și, mai cu seamă, orașului. Mă desprindeam, într-un anumit fel, de spiritul comunitar care-i învăluia pe toți cei din jur, de spiritul acela definit prin cuvinte precum „nene", „noi", ori prin meciurile de fotbal. Simțeam sfâșierea din sufletul meu, eram neliniștit de singurătatea care se apropia și mă hotărâm să fiu ca toată lumea, temându-mă ca nu cumva întunericul în care mă prăbușeam să devină un stil de viață. Pe la șaptesprezece-optsprezece ani am reușit să devin, o vreme, un om de societate, care-i făcea pe toți să râdă, care glumea cu orice prilej, care era în termeni buni, prietenești, ba chiar se purta ca un derbedeu cu toată lumea. Făceam neîncetat bancuri, spuneam istorii hazlii, îi făceam pe toți să se distreze, la ore, imitându-i pe profesori pe la spate, asemenea unui om care fluieră în întuneric spre a disimula nebunia care-l învăluie treptat, iar glumele pe care le făceam erau povestite și repovestite pe la reuniunile de familie ca niște adevărate legende. Când duceam prea departe acest joc, mă simțeam ca un diplomat care depune mari eforturi pentru a tăinui aspectul deplorabil al lucrurilor pe care le reprezintă. Când jocul se sfârșea și mă-nchideam în camera mea, simțeam nevoia să mă masturbez, ca unică modalitate de a mă elibera mai degrabă de falsitatea, de mizeria întregii lumi și de propria mea ipocrizie.

De ce începusem să întâmpin dificultăți și să trăiesc sentimentul că jucam teatru când înjghebam prietenii, relații sănătoase sau îndârjite, vesele sau afectuoase, pe care toată lumea le putea stabili cu degajare și naturalețe? De ce trebuia să strâng din dinți, să fac eforturi, iar apoi să-mi fie lehamite de mine pentru că „pozasem" spre a face lucruri pe care le făcea toată lumea, fără a-și bate prea mult capul – poate că fără a și-l bate deloc –, spre a-și putea

continua viața de zi cu zi? Uneori, mânat de o exuberanță „maniacală”, ajungeam să fiu atât de acaparat de rolul pe care-l jucam, încât anxietatea că jucam un joc mă părăsea cu totul, gustam din plin plăcerea de a fi la fel ca toată lumea și de a putea fi, deopotrivă, mai amuzant ca toată lumea, grație histrionismului și sarcasmului meu, și, tocmai când credeam că scăpasem, în cele din urmă, cu totul de amărăciunea pricinuită de faptul că mă socoteam ipocrit și farsor ori de câte ori mă găseam printre ceilalți, mă pomeneam învăluit deodată într-o adiere melancolică, care mă năucea, și-mi doream să mă refugiez într-un cotlon, să revin acasă, în camera mea, la obscuritatea mea. Mai întâi eram dezgustat de faptul că mă găseam alături de acei oameni și că mă zbăteam atât de mult pentru a nu mă rupe de lume. Dar, așa cum se-ntâmpla mereu în asemenea împrejurări, privirile mele ofensatoare se-ndreptau de fapt, ori de câte ori se-ntorceau spre mine, spre cei din jur, spre mama-tata-fratele meu, pe care acum îi numeam cu mari eforturi familia mea, spre rude, spre colegii de școală, spre celelalte cunoștințe, spre întregul oraș.

Intuiam că însuși Istanbulul mă făcea să fiu jalnic și ipocrit. Nu erau de vină, desigur, moscheile, zidurile, piețetele orașului, pe care le-ndrăgeam foarte mult, Bosforul, vapoarele și nopțile, care îmi păreau întotdeauna nespus de familiare, luminile și puhoaiele de oameni în sine. Exista însă un altceva, care-i unea pe oameni, care facilita comunicarea între ei, comerțul, producția, viața, iar eu intuiam că nu puteam să mă armonizez cu acel „altceva”. Îmi era din ce în ce mai greu să mă adaptez, rămânând „eu însumi”, la „lumea noastră”, în care toți îi cunoșteau pe toți, în care toți știau limitele tuturor, în care toată lumea semăna cu toată lumea, în care era subliniată, la modul realist, modestia, care respecta tradițiile, istoria, legendele, care-i respecta pe înaintași și pe cei mai mari, ca vârstă și rang.

Nu puteam fi „eu însumi” în mulțime, în familie, printre

prieteni, în mediul școlar.

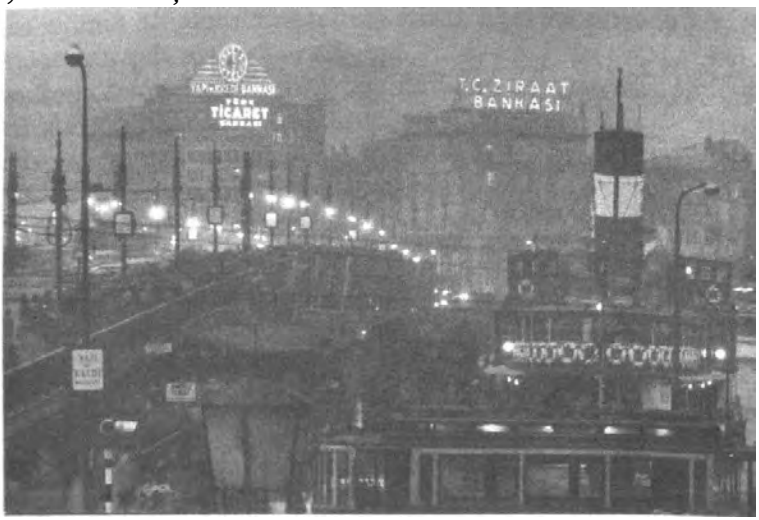

Când participam la o reuniune care presupunea să fiu actor, nu spectator, ca, de pildă, la aniversarea unei zile de naștere, începeam să mă văd, după o vreme, din afară, ca într-un vis, mă supravegheam, cu o parte a minții, în timp ce glumeam, în timp ce spuneam „ce mai e nou, frate”, în timp ce puneam mâna pe spatele cuiva și mă comportam de parcă între noi ar fi existat o relație apropiată, foarte aparte, foarte sinceră și autentică – de fapt, se cuvenea ca toate prieteniile, relațiile, precum și cele mai banale întâlniri profesionale să fie așa, „autentice” – și mă gândeam că-i trăgeam pe toți pe sfoară.

La ceva vreme după ce reveneam în camera mea și rămâneam singur („de ce încui mereu ușa?”, începuse să mă-ntrebe mama), intuiam că duplicitatea și imperfecțiunea nu sălășluiau doar în mine, ci și în spiritul comunitar care domina relațiile umane, în formula „noi”, în „ideologia orașului”, pe care n-ai fi putut-o vedea din afară decât dacă o luai razna.

Noțiunile la care mă refer reprezintă însă discursul scriitorului ajuns la cincizeci de ani, care-și amintește, peste vreme, de ceea ce se petrecea cândva în sufletul său, încercând să-și transpună

experiențele într-o poveste expresivă și amuzantă. Când aveam însă șaisprezece-șaptesprezece ani, găseam că nu doar eu, ci și mediul și cultura Istanbulului, discursurile politice oficiale și neoficiale care ne deslușeau sensul evenimentelor, manșetele ziarelor, dorința orașului și a locuitorilor săi de a se prezenta altfel decât erau, precum și dorința de a nu se înțelege, de fapt, deloc pe sine, literele și panourile publicitate care-mi zvâcneau în cap când mă aflam pe stradă, erau cu mult prea apăsătoare și disprețuiam superficialitatea care ne învăluia, pe mine și orașul. Problema mea își avea, poate, obârșia și în faptul că, după cincisprezece ani, n-am mai fost în stare să vin în întâmpinarea cerințelor „celei de-a doua lumi", care conferise copilăriei mele o fericire plină de culoare și o profunzime autentică.

Îmi doream să pictez, să trăiesc asemenea pictorilor francezi despre care citisem tot soiul de cărți, dar nu-mi stătea în putere să creez acel univers la Istanbul și, pe de altă parte, Istanbulul n-avea nimic comparabil cu lumea lor. Îmi făceau plăcere până și cele mai proaste peisaje ale impresioniștilor turci, cu moschei, scene de pe Bosfor, conacuri de lemn și străzi năpădite de troiene. Dar nu

pentru că era vorba de picturi, ci pentru că zugrăveau Istanbulul. Dacă un peisaj făcut de alții ori de mine aducea cu Istanbulul real, era un tablou prost; dacă era vorba de un tablou bun, orașul pe care-l zugrăvea el nu semăna atât de mult pe cât mi-aș fi dorit eu cu Istanbulul. Poate că trebuia să renunț la ideea de a mai vedea orașul ca pe un tablou, ca pe un peisaj.

Pe la șaisprezece-șaptesprezece ani îmi doream, pe de o parte, ca orașul și eu însumi să fim pe de-a-ntregul occidentali, asemenea occidentalizanților radicali, iar pe de altă parte, îmi doream să aparțin Istanbulului, de care eram atașat prin instincte, deprinderi și amintiri. Faptul că, pe măsură ce mă maturizam, îmi pierdeam capacitatea de a păstra, în două cotloane distincte ale minții, cele două aspirații de pe vremea copilăriei (un copil poate visa concomitent, fără probleme, să devină atât vagabond, cât și mare om de știință) mă transforma, treptat, într-un melancolic. Se poate spune și că-mi dădeam seama, deznădăjduit, de faptul că Istanbulul nu era suficient de modern, că urma să treacă încă multă vreme până când avea să scape de sărăcie și mizerie, până când avea să se elibereze de sentimentul de înfrângere care-l apăsa, că eram întristat atât de oraș, cât și de propria-mi viață. Astfel, cu cât înaintam mai mult în vârstă, melancolia asumată cu resemnare,

dar și cu mândrie de întregul Istanbul ajungea să mi se strecoare și mie în suflet. Dar era oare vorba de aceeași melancolie, sau de „melancolia” de a mă fi predat melancoliei orașului?

Poate că adevărata cauză a acestui sentiment nu era nici sărăcia Istanbulului, nici sentimentul de melancolie care apăsa orașul ca o povară nimicitoare. Dorința de a mă refugia, din când în când, singur într-un ungher, ca un animal rănit, pe moarte, dorința aceasta, pe care o încercam din ce în ce mai des, cu fiecare zi care trecea, nu-și avea, poate, sursa, în afara mea, ci în mine. Ce pierdere mă întrista, așadar, în asemenea măsură? De ce eram trist, ce despărțire îmi pricinuia acea tristețe?

35.
Prima iubire

Având în vedere faptul că aceasta este o carte de amintiri, trebuie să-i tăinuiesc numele, iar dacă este să vă ofer vreun indiciu cu privire la iubita mea de taină, așa cum procedau cândva poeții *divani,* trebuie să dau de înțeles că numele acesteia, la fel ca și povestea de dragoste pe care o relatez acum, ar putea fi amăgitor. Numele ei însemna, în persană, „trandafir negru", dar aveam impresia că nimeni nu-i cunoștea înțelesul, nici la debarcaderele de unde plonja veselă în apă, nici la școala franceză pe care o frecventa. Căci părul ei lung, strălucitor, nu era negru, ci castaniu, iar ochii îi erau ceva mai închiși la culoare decât el. Când i-am spus, tacticos, acest lucru, s-a încruntat brusc, așa cum făcea când devenea foarte serioasă, și-a țuguiat buzele de culoarea cireșei și mi-a spus că numele acela, al cărui sens îl cunoștea, desigur, îi fusese dat de mama ei, căci așa se numise bunica ei de obârșie albaneză.

După cum povestea mama, „femeia aceea", adică mama fetei, se căsătorise, probabil, foarte de timpuriu, pentru că în diminețile de iarnă când ne ducea mama, pe mine, care aveam pe atunci trei ani, și pe fratele meu, care avea cinci ani, din Nișantași în Parcul Maçka, o vedea și pe fetița aceea dormind într-un ditamai căruciorul, legănat de mama ei, care aducea cu o „fetișcană". Mama lăsase o dată să se-nțeleagă că bunica ei albaneză săvârșise niște lucruri reprobabile pe vremea ocupației Istanbulului, sau că făcuse parte din haremul unui pașă pe care se cuvenea să-l disprețuim pentru că i se opusese lui Atatürk, dar nu reținusem

asemenea amănunte, căci pe vremea aceea nu mă interesau deloc poveștile legate de vechile conace otomane mistuite de flăcări și de vechile familii istanbuleze. Cât despre tata, acesta spusese, pe un ton deloc ostil, că tatăl micului trandafir negru se îmbogățise dintr-odată după cel de-al Doilea Război Mondial, devenind, grație pilelor unor cunoștințe cu trecere, care făceau parte din guvern, brokerul unor companii americane și olandeze.

La opt ani de la întâlnirile din parc, petrecute pe vremea copilăriei noastre, am început s-o văd plimbându-se cu bicicleta prin cartierul Bayramoğlu, aflat în partea de est a Istanbulului, care era la modă cândva, prin anii 1960 și 1970, printre bogătașii vremii și în care închiriaserăm și noi o casă. În vremurile bune, când acel cartier mărunt nu era deloc aglomerat, făceam acolo baie în mare pe săturate, mă duceam la pescuit și prindeam, cu cârligul, scrumbii și stavrizi, jucam fotbal, iar după șaisprezece ani dansam cu fetele în serile de vară. Mai apoi, când am terminat liceul și am început să studiez arhitectura, obișnuiam să pictez și să citesc la parterul casei. Această preocupare era, oare, determinată și de dorința de a mă îndepărta de prietenii mei din familii cu dare de mână, care considerau că oricine mai citea și altceva în afara cărților de școală era un „intelectual" și, tocmai din această cauză, o persoană îndoielnică și „complexată"? Poate că și prietenii mei din copilărie, care foloseau cuvântul „complexat" cu referire la orice persoană care nu se simțea în largul ei, din rațiuni economice și psihologice, începuseră să fie deranjați de mine. Când le spusesem, deranjat de postura de „individ cu fumuri care-i dușmănește pe cei bogați" sugerată de cuvântul „intelectual", pe care începuseră să-l folosească foarte devreme la adresa mea, că citeam de plăcere – Woolf, Freud, Sartre, Mann, Faulkner, mă întrebaseră de ce subliniam, în acest caz, cărțile pe care le citeam.

I-am atras însă atenția „trandafirului negru", fapt petrecut la sfârșitul unei veri, tocmai din cauza proastei mele faime. Nu ne

băgaserăm prea mult în seamă de-a lungul acelei veri ori în verile anterioare, când mă văzusem mai des cu prietenii mei. Nu fuseserăm deloc interesați unul de altul în timpul distracțiilor comune, când mă duceam cu amicii, în miez de noapte, pe Bulevardul Bagdad, aflat la o jumătate de oră distanță de casele noastre, organizând curse de Mercedesuri, Mustanguri și BMW-uri (și, uneori, ciocnindu-ne unii de alții), pentru ca apoi să dansăm prin discoteci, când trăgeam la țintă în sticle goale de răcoritoare și de vin pe care le așezam în niște zone stâncoase, nelocuite, la care se ajungea cu șalupele, și, în acest răstimp, le linișteam pe fetele care țipau de teamă, sau când jucam pocher ori monopoli, ascultând formația Beatles ori pe Bob Dylan.

Grupul acela de tineri gălăgioși se destrămase treptat la sfârșitul verii, furtuna adusă de lodos, care făcea praf an de an, în septembrie, vreo două-trei bărci, și care punea în pericol iahturile și bărcile cu motor se domolise, aducând cu ea ploaia, și tocmai la vremea aceea a început să se abată pe la „atelierul" meu de la parter, unde pictam luându-mă mult prea în serios, „trandafirul negru", care avea pe atunci vârsta de șaptesprezece ani. Cum toți prietenii mei obișnuiau să treacă din când în când pe acolo, să se joace cu vopselele, cu pensulele, mâzgălind câte ceva, ori să-și vâre nasul, suspicioși, prin cărțile mele, vizitele ei n-aveau nimic ieșit din comun. În plus, la fel ca foarte mulți turci de aceeași vârstă cu ea, fie ei bogați sau săraci, fete ori băieți, trebuia să sporovăiască cu cineva, ca să-și umple zilele, să-și petreacă timpul cumva.

Îmi amintesc că la început am adus vorba despre clevetelile acelei veri, am vorbit despre lucruri pe care nu reușisem să le urmăresc prea bine în cursul acelor luni – cine de cine era îndrăgostit ori cine pe cine era gelos. Cum eram murdar pe mâini, mă ajuta uneori la câte ceva, când era vorba să desfac capacul câte unui tub de vopsea sau să fac ceai, după care revenea în colțul camerei, unde stătuse mai înainte, își scotea încălțările și se

întindea pe divan, cu o mână sub cap, în chip de pernă. Într-o zi i-am făcut, fără să-i spun, un portret în creion, în locul în care se afla atunci. Băgând de seamă că-i făcea plăcere, am desenat-o și la vizita următoare. Cu un alt prilej, când i-am spus că urma să-i fac portretul, m-a întrebat satisfăcută și, totodată, neștiind cum să-și țină mâinile și brațele, asemenea unei aspirante la postura de vedetă de film care apare pentru prima oară în fața camerelor de luat vederi, „cum să stau?”.

Avea un nas lung și subțire, o gură mică, care surâdea imperceptibil când îmi ațintеam privirile asupra ei, ca s-o pot desena mai bine, și fruntea largă; era înaltă, cu picioare lungi, arse de soare, dar nu-i vedeam decât labele picioarelor, mici și armonioase, căci atunci când venea la mine purta o fustă cochetă, lungă și fără șlițuri, moștenită de la bunica ei. Când mă uitam, în timp ce-i făceam portretul, la zona din jurul sânilor delicați, la pielea nespus de albă care-i înconjura gâtul lung, vedeam pe chipul ei o expresie de ușoară jenă.

La început sporovăiam îndelung, ea vorbind mai mult decât mine. Mi-a povestit cu o sinceritate la care nu mă așteptam, cu ochii țintă în ochii mei, căci îi spusesem o dată, referindu-mă la tristețea pe care o vedeam reflectată în privirile, pe buzele ei, „nu mă privi cu atâta tristețe!”, despre certurile dintre părinți, despre nesfârșitele dispute dintre cei patru frați, mai mici decât ea, despre felul în care îi proteja uneori de pedepsele aplicate de tatăl lor – erau consemnați în casă, li se interzicea să mai ia barca cu motor, încasau vreo două-trei palme –, despre felul în care își consola mama, care suferea mult de pe urma escapadelor amoroase ale tatălui ei, despre faptul că și tatăl meu făcea asemenea lucruri, căci mama i se confesase mamei ei, care-i era parteneră de bridge.

Treptat însă, începeam să ne cufundăm într-o anumită tăcere. Venea și se așeza la locul ei dintotdeauna și fie îmi poza pentru tabloul la care lucram și care era puternic înrâurit de Bonnard, fie

deschidea vreuna dintre cărțile risipite în jurul ei și citea, culcată pe divan, în diverse poziții. Mai apoi își făcuse obiceiul de a se ivi pe neașteptate în timp ce lucram în atelier, fie că intenționam să-i fac portretul, fie că nu, de a se întinde pe divanul din colț, fără a lungi prea mult vorba, de a citi, de a se lăsa pictată ori desenată în timp ce citea și, uneori, de a mă privi cu coada ochiului în timp ce o pictam. Îmi aduc aminte că o așteptam în fiecare dimineață, ceva vreme după ce începeam să lucrez, și că apărea fără a se lăsa prea mult așteptată, îndreptându-se către locul ei dintotdeauna cu același zâmbet sfios pe chip, de parcă aproape și-ar fi cerut scuze, și lungindu-se pe divan.

Unul dintre subiectele conversațiilor noastre, care deveneau din ce în ce mai rare, era viitorul: potrivit ei, eram foarte talentat și muncitor și urma să devin un pictor celebru, renumit în întreaga lume – sau o fi spus „pictor turc”? –, iar ea avea să vină la vernisajul expoziției mele pariziene, care avea să strângă multă lume, împreună cu prietenii ei francezi și avea să se laude în fața tuturor, dezvăluindu-le că eram prieteni din „copilărie”.

Într-o seară am ieșit pentru prima oară din atelierul meu întunecat și am făcut împreună o lungă plimbare pe străzile cartierului, pretextând că voiam să contemplăm priveliștea strălucitoare care se arăta după ploaie și curcubeul efemer, ivit din celălalt capăt al peninsulei. Îmi aduc aminte că nu am vorbit nimic, că ne simțeam stânjeniți de privirile celor câtorva cunoștințe din cartier, care era pe jumătate pustiu, căci vara se sfârșise, și de eventualitatea de a ne întâlni cu vreuna dintre mamele noastre. Plimbarea aceea a fost însă „ratată” nu atât din cauza vremelniciei priveliștii, ba chiar a curcubeului, cât din cauza încordării tainice care domnea între noi. Îmi dădeam seama pentru prima oară de înălțimea ei și de felul plăcut în care pășea.

Am decis ca în ultima sâmbătă să ne ducem undeva împreună, iar apoi ne-am întâlnit fără a le da de știre celor câtorva prieteni

curioși și fără însemnătate care mai rămăseseră în satul de vacanță. Luasem mașina tatei și eram tensionat. Se machiase, purta o fustă destul de scurtă și se dăduse cu un parfum plăcut, al cărui iz avea să plutească multă vreme în mașină. Înainte de a ajunge la localul unde urma să ne distrăm, am simțit însă că năluca aceea care ne făcuse să „ratăm" plimbarea de dinainte se strecurase din nou între noi. Ne-am pomenit într-o discotecă pe jumătate pustie, dar nespus de zgomotoasă, imitând fără rost conversațiile, precum și lungile, tihnitele tăceri din atelierul meu, despre care abia acum ne dădeam seama cât erau de profunde.

Cu toate acestea, am dansat, pe ritmul unei piese lente. Mai întâi am strâns-o în brațe, căci îi văzusem și pe alții procedând la fel, apoi am îmbrățișat-o, pentru că așa mă-mboldea inima, și am remarcat mirosul de migdale al părului ei. Îmi plăceau micile grimase pe care le făcea gura ei când mânca ceva, după cum îmi plăceau privirile neliniștite, de veveriță care-i luminau chipul când era îngrijorată de ceva.

Înainte de a o lăsa acasă, am întrebat-o, în tăcerea care domnea în mașină: „Ce-ai zice să pictăm?" A fost de acord, fără a se arăta prea emoționată, dar când a văzut, în timp ce pășeam prin întunericul din grădina noastră – o țineam de mână – că în atelier era aprinsă lumina – oare să fi fost cineva înăuntru? –, s-a răzgândit.

În următoarele trei zile a venit din nou și m-a urmărit pictând, stând întinsă pe divan, în tăcere, cu ochii la paginile cărții pe care o ținea în mână și la marea înspumată, agitată de valuri, după care a dispărut, fără prea mare ceremonie.

N-aveam deloc de gând să o caut în luna octombrie, la Istanbul. Cărțile pe care le citeam cu pasiune, picturile pe care le realizam cu patimă, prietenii interesați de radicalismul politic, marxiștii, naționaliștii care se ucideau unii pe alții pe culoarele universității și polițiștii mă făceau să-mi fie rușine de prietenii mei de peste vară și

de cartierul celor cu dare de mână, protejat de barieră și cu paznici la poartă.

Dar într-o seară rece de noiembrie, când se dăduse drumul la calorifere, i-am telefonat acasă. Când mi-a răspuns mama ei, am pus receptorul jos, fără să scot o vorbă, și mi-am văzut de treabă ca și cum nu s-ar fi petrecut nimic. A doua zi m-am întrebat de ce dădusem telefonul acela absurd. Nu-mi dădusem seama că eram îndrăgostit, așa cum nu-mi descoperisem încă latura de obsedat, care avea să mă determine mai apoi, în toate aventurile amoroase ulterioare, să mă umilesc.

Peste o săptămână, tot într-o seară rece și întunecoasă, i-am telefonat din nou. Mi-a răspuns ea. Am rostit cu grijă, de parcă mi-ar fi venit în minte atunci, fără ca măcar să-mi dau seama, frazele pe care le pregătisem dinainte, într-un ungher al minții: începusem să-i fac un portret la sfârșitul verii, poate-și amintea de el, și voiam să-l isprăvesc, ar fi putut să-mi pozeze într-o după-amiază? „Îmbrăcată la fel?", m-a întrebat ea. Nu mă gândisem la asta. „Îmbrăcată la fel", i-am răspuns.

În timp ce o așteptam, într-o zi de miercuri, la poarta liceului Notre Dame de Sion, pe care-l frecventase și mama cândva, am constatat că tinerii afemeiați de teapa mea, care așteptau diverse fete la poarta liceului, se ascundeau în spatele copacilor de pe margine,departe de mulțimea mamelor-taților-bucătarilor -servitorilor de la poartă. Când și-a făcut apariția, între sutele de eleve îmbrăcate cu fuste bleumarin și bluze albe de la școala catolică franceză, mi s-a părut parcă mai scundă; avea părul strâns, își ducea cărțile de școală în brațe și purta în mână o pungă de plastic cu ținuta de vară în care urma să-mi pozeze.

Aflând că nu ne duceam la mine acasă, unde mama ar fi urmat să ne ofere ceai și prăjituri, ci la apartamentul-atelier din Cihangir, ticsit cu vechituri, pe care mama-mi permisese să-l folosesc ca atelier de pictură, s-a tulburat. După ce am ajuns acolo și am aprins

soba, după ce s-a instalat pe un divan lung, la fel ca cel din casa de vacanță, și după ce a constatat că eram „serios” s-a relaxat, s-a îmbrăcat, în camera care între timp se încălzise, cu fusta lungă de vară, fără ca eu s-o văd, și s-a lungit pe canapea.

Relația noastră, care se reînnoda astfel sub forma legăturii dintre un tânăr pictor de nouăsprezece ani și fata care-i servea drept model, mai tânără decât el, fără a dobândi forma unei relații amoroase, a continuat pe ritmurile unei muzici stranii, ale cărei note păream să nu le pricepem nici noi. La început venea în Cihangir o dată la două săptămâni, pentru ca apoi să vină săptămână de săptămână. Am început să realizez și alte picturi în care o zugrăveam în posturi asemănătoare (tânăra întinsă pe divan). Vorbeam chiar mai puțin decât în ultimele zile ale verii. Mă temeam ca nu cumva să stric puritatea acelei a doua existențe care se deschisese în inima adevăratei mele vieți, înțesată de alte probleme, precum Facultatea de Arhitectură, cărțile, planurile de a deveni pictor, și nu-mi discutam niciodată necazurile cu frumosul și tristul meu model. Nu pentru că nu le-ar fi putut înțelege, ci pentru a nu amesteca cele două lumi, pe care le doream cu totul distincte. Voiam să-i părăsesc pe prietenii mei de peste vară, să abandonez lumea camarazilor din liceu, care se pregăteau să preia fabricilor taților lor, dar posibilitatea de a mă întâlni, o dată pe săptămână, cu „trandafirul negru” mă făcea nespus de fericit – acum nu-mi mai puteam ascunde acest fapt.

Uneori, în zilele ploioase, roțile camionetelor și ale mașinilor americane care urcau Povârnișul Tavuk Uçmaz din Cihangir patinau de zor pe pavajul umed, așa cum se-ntâmpla și în copilăria mea când înnoptam la sora mamei, în același bloc, iar noi stăteam și ascultam zgomotul pe care-l iscau. Alteori, în răstimpul acelor tăceri care se lungeau tot mai mult în timp ce pictam și de care nu mă plângeam deloc, se-ntâmpla să ni se-ntâlnească privirile. Mai întâi zâmbea, pentru simplul motiv că ni se-ncrucișau privirile și

pentru că era suficient de copilăroasă ca să se bucure de o astfel de întâmplare, apoi revenea la grimasa dinainte, temându-se ca nu cumva zâmbetul să-i altereze ținuta, și își cufunda îndelung ochii mari, cafenii în ochii mei, păstrând aceeași tăcere. Către sfârșitul acestor tăceri ciudate, care durau foarte mult, simțeam că o emoționa expresia ce se ivea pe fața mea când îi priveam chipul concentrat, și, în timp ce continuam s-o privesc drept în ochi, fără să-mi modific felul de a o fixa, îmi dădeam seama, după un alt zâmbet care începea să mijească în colțul buzelor ei și pe care nu și-l putea înfrânge, că intensitatea privirii mele o făcea fericită. O dată, când am răspuns și eu acestui zâmbet, oarecum fericit, oarecum profund, zâmbind la rândul meu cu subînțeles din colțul buzelor (asta în timp ce, pe de altă parte, pensula rătăcea indecisă pe pânză), frumosul meu model a simțit nevoia să-mi explice, cu aerul că-și cerea scuze, de ce surâsese și-și alterase poza.

— Îmi place foarte mult când mă privești așa.

Cuvintele ei nu deslușeau, de fapt, doar zâmbetul, ci și motivul care-o determina să vină o dată pe săptămână, după-amiaza, în apartamentul acela prăfuit din Cihangir. După câteva săptămâni, când i-am revăzut acel zâmbet în colțul buzelor, am lăsat deoparte pensula și vopselele, m-am dus la ea, m-am așezat pe marginea divanului și am început s-o sărut cu îndrăzneală, așa cum visasem mereu să fac în ultimele săptămâni.

Furtuna, care s-a pornit foarte târziu, ne-a luat și ne-a purtat năvalnic, cu firescul torentelor ei, căci lăsarea serii și bezna care domnea în încăpere ne destinseseră pe amândoi. De pe divanul pe care stăteam întinși se zăreau proiectoarele vapoarelor de pe Bosfor, ale căror lumini alunecau iscoditoare pe oglinda întunecată a apei și pe pereții camerei.

Am continuat apoi să ne descoperim, urmând neabătut rânduiala noastră dintotdeauna. Eram acum foarte fericit alături de modelul meu, dar de ce o cruțam oare pe frumoasa mea de

tandrele cuvinte de iubire, de accesele de gelozie, de neliniștile, de stângăciile, ca și de alte reacții ori excese sentimentale asemănătoare cu care aveam să le potopesc mai târziu pe alte femei în astfel de situații? Nu pentru că nu mi-ar fi venit s-o fac. Poate pentru că relația pictor-model, care ne determina să luăm notă unul de altul, care ne lega, impunea o anumită tăcere. Poate și pentru că-mi dădeam seama că dacă ar fi fost să mă căsătoresc cu ea, n-aș mai fi ajuns pictor, ci ar fi trebuit să devin industriaș, după cum cugetam, cu rușine și naivitate, în cel mai tainic ungher al minții mele.

După nouă miercuri minunate, în care am pictat în tăcere și ne-am iubit în tăcere, între fericitul pictor și modelul său s-a insinuat o îngrijorare cu mult mai elementară decât toate. Mama, care nu se putea abține să nu-și controleze, din când în când, băieții, s-a dus, cu un pretext oarecare, în Cihangir, a intrat în atelier, pe care-l folosea și ca depozit de vechituri, a văzut picturile și l-a identificat, în ciuda influenței lui Bonnard, pe frumosul model al pictorului. Faptul că mama ghicise modelul după picturi ar fi trebuit să ne bucure poate pe amândoi, căci reprezenta un răspuns categoric și pozitiv la întrebarea „seamănă cu mine?" pe care mi-o punea după fiecare pictură isprăvită, rănindu-mă, modelul meu cu păr castaniu (asta n-are importanță, îi răspundeam eu cu un aer atotștiutor), dar faptul că mama i-a telefonat imediat mamei ei, vorbindu-i, fericită, de apropierea dintre copii, ne-a speriat pe amândoi. Pentru că mama „trandafirului negru" credea că fiica ei se ducea, în după-amiezile de miercuri, la cursurile de teatru de la Consulatul Franței; ca să nu mai vorbesc de furiosul ei tată...

Am pus imediat capăt întâlnirilor de miercuri. În scurtă vreme am început să ne vedem în alte zile, în după-amiezile când ieșea devreme de la școală sau în unele dimineți, când chiulea de dragul meu. Nu ne duceam niciodată în Cihangir, pentru că mama își continua descinderile, pentru că, de fapt, nu mai aveam timp să

zăbovim acolo în tăcere, ca să pictăm, și pentru că-i permisesem unui coleg de an, acuzat de delicte politice, care-mi spusese insistent că era căutat de poliție, să se ascundă o vreme în acel apartament.

O porneam pe străzile Istanbulului, dar ne țineam departe de Nișantași, de Beyoğlu și de Taksim, de locurile frecventate de cunoștințele noastre comune, pe care le numeam „toată lumea"; ne vedeam în Taksim, care se afla la patru minute distanță atât de universitatea mea din Taşkışla, cât și de Liceul Francez de Fete din Harbiye, luam un autobuz și ne duceam în zonele îndepărtate ale orașului.

I-am arătat mai întâi Piața Beyazıt, Cafeneaua Çınaraltı, care pe vremea aceea își mai păstra încă aerul de altădată (când au început confruntările cu tentă politică la poarta principală a Universității din Istanbul, tânărul chelner nu s-a pierdut deloc cu firea), Biblioteca de Stat din Beyazıt, cu care m-am lăudat, afirmând că acolo „se afla câte un exemplar din orice carte apărută în Turcia", Târgul Anticarilor, cufundat în penumbră, prăvăliile bătrânilor negustori de carte care, pe măsură ce se răcea vremea, stăteau tot mai aproape de sobele cu gaz ori electrice instalate în micile lor librării, conacele de lemn cu vopseaua coșcovită din Vezneciler, străzile înconjurate de ruine bizantine și de smochini, bragageria Vefa[55], la care ne ducea pe toți cu mașina, în unele seri de iarnă, unchiul meu și cupa din care băuse cândva bragă Atatürk, așezată sub sticlă, pe peretele localului. N-am fost prea ofensat de faptul că frumosului meu model originar din Nișantași, care era la curent cu toate magazinele și restaurantele noi, la modă din Bebek și Taksim, căci provenea dintr-o familie bogată, „europenizată", i-a atras atenția, dintre nenumăratele lucruri pe care i le arătasem pe

[55] Fidelitatea (turc.).

celălalt țărm, asiatic, al Cornului de Aur, pe străzile dosnice, melancolice, nevoiașe ale vechiului Istanbul, un pahar de bragă care fusese păstrat cu grijă, fără a fi spălat, vreme de treizeci și cinci de ani. Pentru că eram satisfăcut de tovarășa mea de drum, căreia îi plăcea, la fel ca mie, să-și vâre mâinile în buzunarele paltonului și să pășească în ritm vioi, iar faptul că manifesta același interes pe care-l manifestasem și eu față de acele locuri când le descoperisem singur, cu doi-trei ani în urmă, mă atașa de ea, provocându-mi o stranie durere în pântece, despre care nu aflasem, pe vremea aceea, că era o durere din dragoste.

Și ea s-a speriat mai întâi, la fel ca mine, de starea de degradare a Moscheii Süleymaniye, a caselor de lemn, vechi de sute de ani, de pe străzile lăturalnice din Zeyrek, de felul în care arătau acestea, de parcă ar fi fost gata-gata să se prăbușească la prima zgâlțâire, de sărăcia lor. A fost fascinată să constate că Muzeul de Pictură și Sculptură, la care am ajuns în cinci minute, pornind din stația de maxi-taxi aflată chiar vizavi de școala ei, era cu desăvârșire pustiu. Cișmelele secate din mahalalele de la periferie, bătrânii cu bărbi albe și tichii, care contemplau străzile stând prin cafenele, fără nicio treabă, bătrânele care-i măsurau cu grijă, ca niște precupețe de sclavi, pe toți străinii care se perindau pe la ferestrele lor, oamenii din cartiere, care făceau felurite comentarii la adresa noastră în timp ce treceam pe acolo, așa încât să-i auzim („cine sunt ăștia, frate – sunt frați, băi – fii atent că s-au rătăcit"), îi trezeau aceeași tristețe și aceeași jenă ca și mie. La fel ca mine, nici ea nu se enerva și nu spunea „de ce ne cred străini?" văzând că eram urmăriți de copii care voiau să ne vândă diverse suveniruri sau, pur și simplu, să vorbească cu noi *(turist turist, what is your name?),* dar, cu toate acestea, ne țineam departe de zone precum Bazarul Acoperit sau Nuruosmaniye. Când atracția erotică pe care o încercam unul față de altul devenea de neîndurat – căci tot nu voiam să ne ducem în Cihangir și să pictăm – urcam din Beșiktaș,

unde ne duceam adeseori pentru a vedea Muzeul de Pictură și Sculptură, în câte un vapor, la întâmplare (53, Confortul), și contemplam, atât cât ne permitea timpul pe care-l aveam la dispoziție, Bosforul, pădurile care, pe măsură ce înainta toamna, se dezgoleau de frunze, marea care se vălurea în fața vilelor de pe coastă când sufla vântul de miazănoapte, de parcă ar fi fost cuprinsă de fiori, apele străbătute de curenții care-și schimbau culoarea pe măsură ce se deplasau vântul și norii, precum și micile păduri de brazi din jurul caselor de pe țărm. Când m-am întrebat, peste ani, de ce nu ne țineam niciodată de mână în răstimpul acelor drumeții și plimbări, am găsit foarte multe răspunsuri care disimulau adevărul adevărat, adică propria-mi paralizie: 1. Ne plimbam prin Istanbul ca să ne ascundem, nu ca să dezvăluim lumii dragostea înmugurită între cei doi copii timizi care eram. 2. Plimbările mână-n mână constituiau un gest specific îndrăgostiților fericiți, care intenționau să-și arate fericirea, pe câtă vreme eu mă temeam ca nu cumva să fiu atât de superficial încât să accept o asemenea purtare, în ciuda fericirii noastre. 3. Un astfel de gest, denotând fericire, ar fi însemnat că priveam mahalalele nevoiașe și conservatoare de la periferie, copleșite de ruine, ca niște turiști, „amuzându-ne și fără a pune prea mult la inimă”. 4. Melancolia cartierelor de la periferie, a Istanbulului sărman, în ruină, ni se transmisese de multă vreme amândurora.

Când eram profund copleșit de această melancolie, îmi doream să dau fuga în Cihangir și să pictez peisajele istanbuleze pe care le văzusem, fără să știu însă cum ar fi putut arăta acea pictură. Am fost dezamăgit când am aflat prima oară că frumosul meu model, care refuza să mi se alăture, își dorea un cu totul alt leac împotriva melancoliei.

— Astăzi sunt foarte deprimată, mi-a spus ea o dată, când ne-am văzut în Taksim. Vrei să mergem la Hotelul Hilton și să bem un ceai? Vederea acelor mahalale sărace o să mă deprime și mai mult

astăzi. De fapt, nici n-avem timp de ele.

Purtam un hanorac militar, așa cum aveau pe vremea aceea studenții de stânga, și eram neras; m-am tot codit, întrebându-mă dacă aveam la mine bani de ceai, asta în cazul în care aș fi fost lăsat să intru, după care ne-am dus la hotel. Odată ajunși în hol, m-a recunoscut un prieten din copilărie al tatei, care se credea în Europa dacă bea ceai acolo în fiecare după-amiază și care, după ce i-a strâns mâna, afectat, întristatei mele iubite, aflată alături de mine, mi-a șoptit la ureche că domnișoara, prietena mea, era tare frumoasă, dar noi eram amândoi cu gândul în altă parte.

— Tata vrea să mă retragă imediat de la școală și să mă trimită în Elveția, mi-a spus apoi frumoasa mea iubită, în timp ce lacrimile desprinse din ochii ei mari se rostogoleau năvalnic în cana cu ceai.

— De ce?

Remarcaseră ceea ce se petrecea cu noi. Oare s-o fi întrebat „care noi?”? Oare mâniosul și gelosul ei tată îi luase în seamă și pe iubiții dinainte ai trandafirului meu negru? De ce eram eu atât de important? Nu-mi amintesc nici măcar dacă i-am pus sau nu aceste întrebări. Pentru că inima-mi era orbită de un simțământ pe jumătate egoist, pe jumătate laș, care mă fereca necruțător în mine. Mă temeam, pe de o parte, ca nu cumva s-o pierd – ca să nu mai spun că nici nu-mi trecea încă prin minte cât de mult urma să sufăr –, iar pe de altă parte eram furios pe ea pentru că, din pricina temerilor care-o asaltau, nu-mi mai poza, întinsă pe divan, și nu mai făcea dragoste cu mine.

— O să discutăm asta mai pe îndelete joi, în Cihangir. Nuri a plecat, casa e goală acum.

La întâlnirea următoare ne-am dus însă din nou la Muzeul de Pictură și Sculptură. Ne obișnuiserăm să frecventăm muzeul pentru că puteam ajunge acolo repede, luând maxi-taxiul de la școala ei, și pentru că în sălile lui pustii ca-n palmă, ticsite cu picturi, ne puteam săruta. În plus, acesta ne proteja de melancolia orașului și

de frig, care devenea din ce în ce mai pătrunzător. Dar, după o vreme, muzeul gol și picturile în sine, care erau, de cele mai multe ori, de proastă factură, au început să constituie o sursă de melancolie și mai profundă decât orașul. Ba mai mult, nici acolo nu ne mai puteam săruta în voie, pentru că supraveghetoarele, care ajunseseră să ne cunoască, începuseră să ne urmărească din încăpere în încăpere și pentru că între mine și modelul meu începuseră să se ivească tensiuni care deveneau, treptat, tot mai puternice.

La muzeu ne creaserăm însă în scurtă vreme niște deprinderi la care n-aveam să putem renunța nici măcar în nefericitele zile care au urmat. De fiecare dată când le arătam celor două bătrâne, care ne priveau cu acreală, asemenea tuturor supraveghetoarelor din puținele muzee ale Istanbulului, de parcă-ar fi spus „de ce-ați mai venit?!", legitimațiile de elev și student, le întrebam, cu falsă veselie, cum o mai duceau, apoi, în timp ce pătrundeam în încăperile în care erau expuși un mic Bonnard și un mic Matisse, aflați în proprietatea muzeului, ne șopteam unul altuia, cu evlavie, numele celor doi pictori, după care, în timp ce treceam în viteză prin fața tablourilor lamentabile ale foarte multor pictori academiști turci, puțin inspirați, enumeram repede numele maeștrilor europeni pe care-i imitaseră: Cezanne, Leger, Picasso. Nu ne decepționa atât faptul că acei artiști care proveneau, în cea mai mare parte, din familii de militari și fuseseră trimiși să studieze în Europa, erau înrâuriți de pictori occidentali, cât faptul că picturile pe care le realizaseră sub influența acestora rețineau foarte puțin din atmosfera, din canavaua, din spiritul orașului nostru, prin care ne plimbam cu atâta drag, zgribuliți de frig.

Cu toate acestea, nu ne îndreptam spre acele încăperi din Palatul Dolmabahçe care găzduiseră cândva apartamentul prințului

moștenitor[56] – gândul că ne sărutam la doi pași de încăperea în care se stinsese Atatürk ne stârnea fiori – doar pentru că erau pustii și priincioase nouă sau doar cu intenția de a contempla, pe lângă sărăcia obositoare a Istanbulului, fastul ultimei perioade de existență a otomanilor, adică plafoanele înalte, minunatele grilaje ale balcoanelor și ferestrele prelungi, prin care se zărea câte un peisaj de pe Bosfor, adeseori cu mult mai frumos decât picturile atârnate pe pereții de alături, ci și pentru a admira un tablou care ne plăcea.

Este vorba de tabloul intitulat *Femeie în poziție culcată*, semnat de Halil Pașa. La prima întâlnire de după cea de la Hotelul Hilton, ne-am îndreptat în grabă, fără să mai pierdem vremea prin muzeu, către acel tablou: era o femeie tânără care se lungise, după ce-și scosese încălțările, întocmai ca zelosul meu model – acesta se tulburase când văzuse pictura aceea pentru prima oară –, pe o canapea albastră, și-și așezase o mână sub cap, în chip de pernă, așa cum făcea adeseori iubita mea, uitându-se cu tristețe la pictor (soțul ei?). Pictura aceea ne era dragă nu doar din cauza ciudatei asemănări dintre modelul pictorului și modelul meu, ci și pentru că încăperea ferită în care era expusă părea prielnică, la primele noastre vizite acolo, sărutatului. Deoarece începeam să ne mai sărutăm și prindeam să privim tabloul, discutând despre el cu mare seriozitate, ori de câte ori ne dădeam seama, după felul în care scârțâia parchetul vechi, că se apropia vreuna dintre supraveghetoarele acelea în vârstă, îl cunoșteam în amănunt. La aceasta se adăugau și informațiile pe care le obținusem mai apoi despre Halil Pașa din diverse enciclopedii.

---

[56] Muzeul de Pictură şi Sculptură, inaugurat în anul 1937 la dispoziţia lui Mustafa Kemal Atatürk, este amenajat în incinta Palatului Dolmabahçe, într-un corp de clădire ridicat în anul 1856, cu intenţia de a-i servi drept reşedinţă prinţului moştenitor al dinastiei otomane.

— Pe măsură ce se răcește, mă gândesc că fetei îi este frig la picioare, am spus eu.

— Mai am și alte vești proaste, mi-a spus iubita mea, despre care ajungeam la concluzia, ori de câte ori mă uitam la pictură, că semăna și mai mult cu modelul lui Halil Pașa. Mama vrea să mă prezinte unei pețitoare.

— Și ai să te supui?

— Mi se pare distractiv. Se pare că individul este fiul nu știu cui și s-a școlit în America.

A murmurat în bătaie de joc numele unei familii de mari bogătași.

— Tatăl tău este de zece ori mai bogat decât ei.

— Nu pricepi? Vor să mă scape de tine.

— Ai să i te arăți pețitoarei și ai s-o servești cu cafea?

— Asta n-are importanță. Nu vreau să iasă scandal acasă.

— Hai să ne ducem în Cihangir, i-am spus eu. Vreau să te pictez iar ca pe femeia aceasta „în poziție culcată". Vreau să te sărut pe săturate.

În loc să-mi răspundă, iubita mea, care-mi descoperea treptat obsesiile și care se temea de ele, a încercat să vină în întâmpinarea adevăratei mele întrebări – cea pe care o aveam amândoi în minte:

— Tata e tare montat pentru că vrei să te faci pictor, a spus ea. Tu ai să ajungi un pictor sărac și bețiv, iar eu, modelul tău despuiat... De asta se teme el.

A încercat să surâdă, dar fără succes. Ne-am răsucit, din obișnuință, către *Femeia în poziție culcată* – deși nu ne sărutam –, dându-ne seama, după scârțâitul lenevos, dar răsunător al parchetului, că se apropia supraveghetoarea. Îmi doream însă s-o întreb „bine, dar tatăl tău trebuie neapărat să știe cu ce se ocupă fiecare dintre tinerii care «ies» (cuvântul acesta începuse să fie folosit cu un asemenea sens în perioada respectivă) cu fiica lui și când are acesta de gând să se însoare cu ea?”. (Și eu începusem însă să visez, cu o anumită parte a minții mele, că mă căsătoream cu ea, așa cum făceau unii dintre colegii mei, care se îndrăgosteau de fiecare fată cu care dansau.) „Spune-i tatălui tău că studiez arhitectura!”, aș fi vrut să-i spun. (Aceasta ar fi însemnat însă, pe de o parte, să încerc să-i dau un răspuns tatălui ei, iar pe de altă parte să accept, încă de pe atunci, să devin un simplu pictor de weekend.) Mintea mea, care-și pierdea o vreme capacitatea de a funcționa calm și rațional ori de câte ori era privată de un răspuns pozitiv la întrebarea „ce-ar fi să ne ducem în Cihangir?” – trecuseră deja săptămâni bune de când nu se mai întâmplase asta – își dorea s-o întrebe „ei, și ce dacă mă fac pictor?”, cu intenția de a stârni o gâlceavă. Dar pustietatea ce domnea în „primul muzeu de pictură și sculptură din Turcia”, în impunătorul apartament al prințului moștenitor, aflat în cel mai minunat loc din Istanbul, și aspectul jalnic al picturilor atârnate pe pereți constituiau un răspuns suficient de grăitor la acea întrebare. Aflasem abia de curând că, nereușind să vândă niciun tablou, Halil Pașa, care fusese de profesie ofițer, supraviețuise la bătrânețe grație meselor ieftine de care avea parte, alături de melancolica sa soție, cea care-i servise drept model, pe la feluritele „case ale armatei”.

La întâlnirea următoare i-am arătat fetei care-mi servea drept

model, în încercarea sinceră de a o amuza și de a o determina să zâmbească, tablourile serioase ale Prințului Abdülmecit, intitulate *Goethe în harem* și *Beethoven în harem.*

— Ce-ar fi să mergem în Cihangir? am întrebat-o apoi repede.

Îmi jurasem însă să nu-i adresez această întrebare. M-a prins de mână și am tăcut vreme îndelungată.

— Trebuie să te răpesc? am întrebat-o eu, la fel ca în filmele pentru tineri.

La una dintre întâlnirile noastre ulterioare, care deveniseră cu mult mai greu de aranjat pentru că ne fuseseră limitate conversațiile telefonice, frumosul și întristatul meu model mi-a spus lăcrimând, odată ajunși la muzeu, în fața „Femeii în poziție culcată", că tatăl ei își bătea fiii rău de tot, în vreme ce față de ea nutrea o dragoste care putea fi numită „bolnăvicioasă", că era gelos pe tot și pe toate, că-i stârnea teamă. Mai ales că și ea ținea foarte mult la el. Știa însă acum că pe mine mă iubea mai mult, iar în cele șapte secunde care s-au scurs înainte ca zgomotele de pași ce ne dădeau de veste că bătrâna supraveghetoare a muzeului pătrunsese pe culoar să ajungă la ușa la care ne aflam noi, ne-am sărutat cu o patimă, cu o disperare pe care nu le mai încercaserăm niciodată până atunci. În vremea aceasta fiecare dintre noi cuprinsese în palme chipul celuilalt, de parcă ar fi avut de-a face cu vreun obiect fragil de porțelan.

Apoi ne-am răsucit către soția lui Halil Pașa, care în tot acest răstimp ne contemplase melancolică din rama măreață în care se afla. Când supraveghetoarea și-a făcut apariția în cadrul ușii, frumoasa mea mi-a spus:

— Răpește-mă!

— Bine.

Aveam un cont bancar pe care-l constituisem cu ani în urmă, economisind toți banii de buzunar pe care-i primeam de la bunica; date fiind neînțelegerile dintre mama și tata, acesta fusese trecut pe

numele meu. Mai beneficiam, în plus, de o pătrime dintr-un magazin care se găsea pe Bulevardul Rumeli, precum și de niște acțiuni, însă nici măcar nu cunoșteam proveniența acestora. După socotelile mele, cu banii pe care i-aș fi putut primi de la un editor pe care-l cunoștea Nuri, care acum nu mai fugea de poliție, dacă traduceam în limba turcă, în două săptămâni, un roman mai vechi de Graham Greene, aș fi putut achita chiria pe două luni a unui apartament din Cihangir, asemănător cu atelierul, în care ar fi urmat să locuiesc cu frumosul meu model. Oare mama, care mă întrebase nu demult de ce eram atât de abătut, ne-ar fi dat voie să stăm în apartamentul nostru în cazul în care aș fi răpit-o cu adevărat?

N-a venit la întâlnirea următoare, stabilită în Taksim, deși am așteptat-o în frig o oră și jumătate, după o săptămână pe care mi-o petrecusem chibzuind la astfel de lucruri în chip ceva mai realist decât un copil care visează să se facă pompier. Pe seară le-am telefonat unor foști colegi de liceu de la Robert Kolej pe care nu-i mai sunasem de multă vreme, dându-mi seama că dacă nu mă confesam cuiva, aveam să-mi pierd mințile. Odată ajunși la cârciuma din Beyoğlu unde ne dăduserăm întâlnire, aceștia au zâmbit văzându-mă beat criță, s-au bucurat să constate că eram îndrăgostit, îndurerat și disperat, mi-au adus aminte că dacă ar fi fost nu să mă căsătoresc, ci pur și simplu să locuiesc cu o tânără sub optsprezece ani fără consimțământul tatălui ei aș fi înfundat pușcăria, m-au întrebat, ca reacție la aberațiile mele de om cherchelit, fără a mă necăji însă prea mult, cum aș mai fi putut deveni pictor dacă aș fi abandonat școala și aș fi muncit, ca să-mi câștig traiul, și mi-au vârât în mână, prietenește, cheia unui apartament în care m-aș fi putut vedea când voiam eu cu „fata care stătea culcată”.

Am izbutit să-mi răpesc iubita de la ieșirea școlii într-o după-amiază cu ninsoare, după ce o mai așteptasem acolo de două

ori, ținându-mă departe de poarta aglomerată de la Notre Dame de Sion. Am convins-o, jurându-mă că nu se mai ducea nimeni acolo, să vină la „apartamentul" acela, pe unde trecusem ceva mai înainte, în încercarea de a-l face să arate ceva mai „normal". Apartamentul, pe care-l folosea drept „garsonieră" [57], așa cum se spunea pe vremea aceea – lucru pe care aveam să-l aflu mai târziu –, nu doar inimosul coleg de colegiu care-mi dăduse cheia, ci și tatăl lui, arăta atât de groaznic, încât „trandafirul negru" m-a făcut să simt imediat că ar fi fost zadarnic să pictăm acolo, sau să ne prefacem că pictăm ca să ne simțim mai bine. Am făcut dragoste de trei ori, luptându-ne cu o melancolie care devenea din ce în ce mai intensă, într-un pat imens și într-o încăpere în care se găseau, pe un perete, un calendar tipărit de o bancă și o bibliotecă cu cele cincizeci și două de volume ale *Enciclopediei Britannica,* așezate între două sticle de whisky marca Johnny Walker. Pe măsură ce constatam că mă iubea cu mult mai mult decât crezusem, că tremura în timp ce făceam dragoste și că o podideau mereu lacrimile, durerea pe care o simțeam în pântece devenea și mai cumplită și încercam un sentiment de neputință, dându-mi seama de violența suferinței care îmi dădea târcoale. Pentru că, la fiecare întâlnire, îmi vorbea cu atâta neliniște și atâta insistență despre faptul că tatăl ei urma s-o ducă în Elveția în vacanța din februarie, sub pretextul că mergeau la schi, și avea s-o înscrie la o școală de lux, la care-și trimiteau copiii tot soiul de arabi bogați și de americani scrântiți, încât o credeam. În asemenea momente îi spuneam, ca să nu se întristeze și mai mult, că aveam s-o „răpesc" precum vajnicii bărbați din filmele turcești și ajungeam și eu să fiu convins de ceea ce spuneam când o vedeam privindu-mă, fericită.

La ultima noastră întâlnire de dinainte de vacanță, care a avut

---

[57] În sensul de locuință separată, folosită de bărbați pentru întâlniri galante.

loc la începutul lui februarie, ne-am întâlnit cu prietenul care-mi dăduse cheia locuinței, ca să ne scoatem din minte catastrofa care se apropia și ca să-i mulțumim. Seara aceea, în cursul căreia ni s-au alăturat și ceilalți prieteni ai mei din liceu, care o vedeau pe iubita mea pentru prima oară, mi-a adus aminte încă o dată cât de justă fusese decizia mea instinctivă de a nu le face niciodată cunoștință prietenilor care se adresau diverselor laturi ale personalității mele și de a nu amesteca feluritele cercuri din care făceam parte. Relația dintre „trandafirul negru" și colegii mei de liceu a mers prost de la bun început. Când au încercat să mă tachineze ușor, cu intenția de a se apropia de ea, draga mea care, într-o împrejurare mai fericită (de pildă, pe vremea când plonja la nesfârșit în apă, voioasă, la debarcaderele din cartierul de vacanță), s-ar fi alăturat glumelor din jur, mi-a luat apărarea, retezându-le-o scurt. Pentru că a pus capăt repede, cu un gest disprețuitor care arăta că puțin îi păsa de asemenea lucruri, și investigației privitoare la averea familiei ei – cine-i erau părinții, cu ce se ocupau, unde locuiau –, singura distracție de care am avut parte în restul serii, dincolo de faptul că am admirat Bosforul de la restaurantul din Bebek, că am tras la măsea, că am vorbit despre meciuri de fotbal și despre diverse mărci de produse, a survenit la întoarcere, când am oprit mașina la Așiyan, în zona în care Bosforul se îngustează cel mai mult, și am contemplat un nou incendiu, care mistuia un conac de lemn aflat pe țărmul opus.

Dându-mi seama că ardea încă una dintre cele mai frumoase vile de lemn de pe țărmul Bosforului, aflată la Kandilli, aproape de promontoriu, am coborât din mașină, ca să văd mai bine ce se petrecea. O țineam de mână pe iubita mea, plictisită de prietenii care se delectau cu spectacolul incendiului. Am pășit de-a lungul fortăreței, pentru a ne îndepărta de mașini și de mulțimea care bea ceai, urmărind flăcările care mistuiau încă unul dintre ultimele conace otomane. I-am povestit cum obișnuiam să fug de la ore în

liceu, cum treceam cu vaporul pe celălalt țărm și cum mă plimbam îndelung pe străzile de acolo.

Pe când stăteam în frig, cufundați în bezna din fața micului cimitir și pătrunși până la oase de forța întunecată a năucitorului curent al Bosforului, modelul și iubita mea mi-a mărturisit în șoaptă că mă iubea foarte mult, iar eu am îmbrățișat-o din răsputeri, spunându-i că aș fi făcut orice pentru ea. Când deschideam ochii și o priveam, la răstimpuri, în timp ce ne sărutam, vedeam pe chipul ei catifelat lumina portocalie a incendiului.

La întoarcere am stat tăcuți, mână în mână, pe bancheta din spate a automobilului. A coborât din mașină, alergând cu pași mărunți, de copil către poarta blocului, iar atunci am văzut-o pentru ultima oară. N-a mai venit la întâlnirea următoare.

După trei săptămâni, când s-a terminat vacanța semestrială și au reînceput cursurile, am început să mă duc din nou la poarta liceului Notre Dame de Sion, să le privesc, rând pe rând, de la o oarecare distanță, pe fetele care ieșeau pe poartă și să o aștept. După zece zile îmi spuneam că gestul meu era zadarnic, că nu era cazul să mă mai duc pe acolo, dar picioarele continuau să mă poarte de la sine către poarta liceului și, de fiecare dată, așteptam până se împrăștia toată lumea. Într-una din zile și-a făcut apariția, în mulțime, cel mai mare și, totodată, cel mai simpatic dintre frații ei, care mi-a spus că sora lui îmi trimitea multe salutări din Elveția și mi-a întins un plic. În scrisoare, pe care am deschis-o în localul unui vânzător de *muhallebi*, trăgând din țigară, îmi spunea că era foarte mulțumită de noua ei școală, dar că-i era dor de mine și de Istanbul.

I-am scris și eu nouă scrisori lungi – pe șapte dintre ele le-am isprăvit și le-am pus în plicuri, iar dintre acestea, am ajuns să trimit cinci. N-am primit niciun răspuns.

36.
Vaporul de pe Bosfor

În februarie 1972, în timp ce eram în anul al doilea la Facultatea de Arhitectură, am început să mă duc din ce în ce mai rar la cursuri. Cât de mult contribuiseră la această evoluție pierderea frumosului meu model, singurătatea și melancolia care mă copleșeau din ce în ce mai mult? Uneori nu ieșeam deloc din casa noastră din Beșiktaș, ci-mi petreceam toată ziua citind. Alteori luam cu mine câte o carte groasă (*Demonii, Război și pace, Casa Buddenbrook*) și citeam din ea la cursuri. În mod ciudat, după dispariția trandafirului meu negru, elanul de a mă duce la „atelier" și de a picta continua să se diminueze. Când desenam, când așterneam vopseaua pe hârtie ori pe pânză nu mai aveam

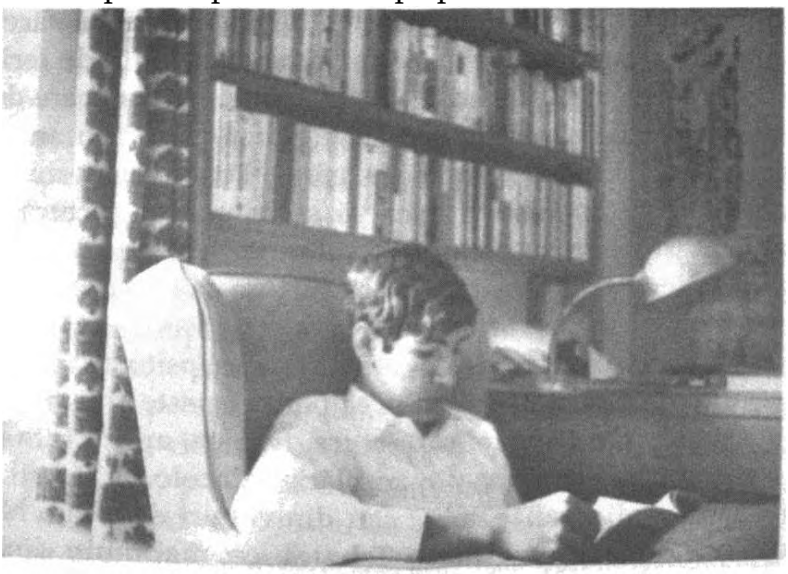

același sentiment al jocului și al biruinței ca în copilărie. Sufletul

îmi era acaparat treptat de un puternic sentiment de neliniște, căci începusem să-mi pierd, din motive pe care nu le prea puteam desluși, plăcerea de a picta, care se ivise cândva ca un minunat divertisment al copilăriei și pe care nu știam cu ce aș fi putut s-o înlocuiesc. Absența picturii transforma, puțin câte puțin, ceea ce oamenii numeau „viață", adică lumea reală, pe care eram nevoit s-o părăsesc din când în când, într-o închisoare. Când sentimentul acesta mă copleșea peste măsură – și când, totodată, fumam mult – făceam mari eforturi pentru a respira și aveam senzația că gâfâiam, că viața de zi cu zi mă sufoca. În asemenea momente eram tentat să-mi fac rău, iar dacă nici gestul acesta nu-mi făcea plăcere, să fug de la cursuri, de la școală.

Mă duceam din când în când la atelier și pictam, străduindu-mă din răsputeri să-mi uit modelul cu mireasmă de migdale sau, dimpotrivă, străduindu-mă din răsputeri să-mi aduc aminte de el, dar tablourilor mele le lipsea ceva. Copilăria se sfârșise de mult, dar poate că mă înșelam dorind ca pictura să-mi ofere aceeași fericire naivă de altădată. Îmi dădeam seama, în toiul câte unui tablou la care lucram, cum anume ar fi trebuit să arate acesta și, găsindu-l nesatisfăcător, îl lăsam neisprăvit. Momentele acestea de indecizie mă făceau să intuiesc faptul că, dacă voiam să mă simt la fel de fericit ca în copilărie, trebuia să mă gândesc dinainte la fiecare dintre tablourile pe care le lucram. Nu știam însă cum anume urma să-mi cultiv un asemenea gând. Poate că nu-mi dădeam seama că venise vremea să sufăr pentru pictură, că doar în virtutea unei astfel de suferințe aveam să-mi pot împlini talentul, și asta pentru că pictura mă făcuse mereu fericit până atunci.

Constatarea că angoasele acelea erau molipsitoare mă speria: îmi dădeam seama că urma să percep, peste ani, și „arta arhitecturii" în același fel ca pictura. În plus, arhitectura nu se lega de nicio fericire din copilărie, dincolo de faptul că ridicam case din zahăr cubic sau din cuburi de lemn. Nici profesorii de la

Universitatea Tehnică, cei mai mulți dintre ei mediocri, cu spirit ingineresc, nu încercau vreo plăcere creatoare, ludică pentru arhitectură. Așa am început să văd în cursurile de arhitectură niște momente în care pierdeam vremea, ratând ceea ce ar fi trebuit, de fapt, să fac, ratând viața „autentică" pe care s-ar fi cuvenit s-o trăiesc. Când încercam acest sentiment, discuțiile din sala de curs, clopoțelul, pe care-mi doream să-l aud sunând, expunerile profesorilor, glumele din pauze, la o țigară, toți și toate se preschimbau în năluci a ceea ce existase cândva și pierise, iar eu mă disprețuiam pentru că nu mă puteam desprinde cu niciun chip de lumea aceea lipsită de idealuri, falsă și înăbușitoare, și mă trudeam să respir. Pentru a mă elibera de universul acela sufocant în care, la fel ca în unele dintre visele mele, timpul se scurgea cu repeziciune, iar eu nu izbuteam cu niciun chip să ajung acolo unde trebuia să ajung, mâzgăleam, la cursuri, câte ceva prin caiete și desenam una, alta pe marginile acestora: portrete ale profesorilor, desene în creion, văzute din spate, ale colegilor prezenți, imitații, parodii, pastișe și „poeme" cu rimă rudimentară inspirate de ceea ce se preda și se petrecea la ore... În ciuda eforturilor de a scrie și a desena, în ciuda faptului că îmi creasem un mic grup de cititori care așteptau cu nerăbdare să vadă ce scrisesem și desenasem în acel răstimp, care-mi descifrau operele cu un zâmbet, așa cum îmi doream eu, sentimentul că timpul trecea în zbor și că viața mea se scurgea în van devenea uneori atât de intens încât, la o oră după ce pătrundeam în clădirea Facultății de Arhitectură din Taşkişla, cu intenția de a-mi petrece toată ziua la școală, mă năpusteam afară, alergând din răsputeri, de parcă aș fi vrut să scap de acolo teafăr și nevătămat (fără să-mi pese dacă puneam sau nu piciorul pe interstițiile dintre pietrele de pavaj), și mă pierdeam, rătăcind la întâmplare, pe străzile Istanbulului.

În perioada aceea hoinăream pe străzile dosnice dintre Taksim și Tepebașı și, înainte de a fi demolate, prin cartierele din Pera,

ridicate de meșteri armeni la sfârșitul secolului al XIX-lea, pe unde treceam cândva cu mama în drum spre casă, luând maxi-taxiul de la Galatasaray, și care îmi evocau, pe vremea când aveam șase ani, niște tărâmuri îndepărtate de basm.

Uneori ieșeam de la Facultatea de Arhitectură și mă-ndreptam spre Taksim, urcam în câte un autobuz la întâmplare și mă duceam încotro aveam chef, încotro mă purtau pașii: așa am străbătut fără țintă și am văzut ulițele strâmte și sărmane din Kasımpașa, vechile case din Balat care, la primele mele vizite acolo, îmi păreau asemenea unui decor artificial de teatru, vechile mahalale grecești și evreiești care dobândiseră, după migrațiile și straturile de sărăcie recente, o configurație stranie, străzile lăturalnice din Üsküdar, nespus de musulmane și de luminoase, care până prin anii 1980 erau pline de case din lemn, ulițele vechi și înspăimântătoare din Kocamustafapașa, care erau distruse cu repeziciune de blocurile de beton și care-mi păreau răuvoitoare, minunata curte a Moscheii Fatih, care mi s-a părut întotdeauna spectaculoasă, zona Balıklı și împrejurimile acesteia, cartierele din

Kurtuluș și Feriköy, care îmbătrâneau pe măsură ce sărăceau și care te făceau să te gândești că familiile acelea din clasa de mijloc locuiau acolo de mii de ani (de fapt, de cincizeci), schimbându-și mereu religia, etnia și limba, sub presiunea statului, precum și cartierele care, pe măsură ce coborai panta (la fel ca în Cihangir, Tarlabași sau Nișantași), deveneau tot mai oropsite.

Aceste plimbări, în cursul cărora căutam ceva, îmi savuram lipsa oricărei ținte și trândăveala și intuiam, cu o parte a minții, că într-o bună zi urma să fac ceva cu orașul pe care-l străbăteam, pe care-l cunoșteam zid cu zid, stradă cu stradă, lăsau în mine niște urme atât de sentimentale încât atunci când ajungeam, mai târziu, pe aceleași străzi, din motive cu mult mai banale, nutrind sentimente cu mult mai banale, spre a rezolva vreo problemă sau a răspunde vreunei invitații, nici nu realizam la început că era vorba de ungherele acelea aparte care forfoteau în mine de amintiri melancolice și abia când vedeam câte-o veche cișmea de cartier lăsată în paragină, sau zidurile năruite ale vreunei vechi biserici bizantine (Pantocrator, Mica Sfânta Sofia) care, în anii scurși între timp, se patinase și mai mult, sau Cornul de Aur, care se zărea din capul unui povârniș, între un zid de moschee și un bloc groaznic,

placat cu BCA, îmi aduceam aminte de tot, îmi dădeam seama cât de nefericit, de neliniștit fusesem când ajunsesem acolo prima oară și cât de diferit arăta acum priveliștea privită din același loc, din același punct. Nu era vorba de faptul că mi-o aminteam altfel decât era, ci de faptul că priveam același peisaj stăpânit de un cu totul alt sentiment. Contemplarea imaginilor orașului semnifică asocierea lor cu sentimentele pe care ți le inspiră Istanbulul când pășești pe străzi, când te plimbi cu vaporul, dar aceasta nu înseamnă doar să contempli peisajele orașului hoinărind prin el, ci și să-ți asociezi propriile stări de spirit cu imaginile oferite de Istanbul. Talentul și sinceritatea presupun, în acest caz, asocierea imaginilor orașului cu cele mai profunde și mai sincere sentimente, cu amărăciunea, tristețea, melancolia și, din când în când, cu fericirea, cu bucuria de a trăi, cu optimismul.

Dacă izbutim să privim un oraș în acest mod și dacă trăim suficient de mult timp în el, așa încât să avem prilejul de a-i asocia îndeajuns priveliștile cu cele mai autentice și mai profunde simțăminte ale noastre, străzile, imaginile, priveliștile urbei se preschimbă, după o vreme, în semne care ne aduc aminte, rând pe rând, de unele sentimente și stări de spirit pe care le-am trăit cândva, așa cum se întâmplă cu anumite cântece care ne reînsuflețesc în memorie iubiri, persoane iubite, deznădejdi uitate. Poate că Istanbulul îmi pare a fi un loc atât de melancolic pentru că i-am văzut pentru prima oară foarte multe cartiere, străzi dosnice sau vreun peisaj foarte aparte, care nu se poate zări decât de la înălțimea unui deal, pe vremea când o pierdusem pe iubita mea cu mireasmă de migdale și când obișnuiam să fug de la școală.

În primele zile când mi-am dat seama că nu mai aveam un model după care să alerg și pe care să-l pictez, în timpul uneia dintre absențele mele de la școală, al uneia dintre hoinărelile acelea care deveneau din ce în ce mai frecvente, am perceput niște lucruri care veneau în întâmpinarea obsesiei privitoare la timp ce avea să-mi

ticsească mai apoi visele cu imagini nespus de banale și de stereotipe (luna plină se transformă într-un cadran de ceas). Într-o zi din luna martie a anului 1972, către prânz, am coborât din maxi-taxiul pe care-l luasem din Taksim chiar pe Podul Galata, unde voiam să ajung, așa cum se putea proceda pe vremea aceea (și așa cum făceam și cu „trandafirul negru").

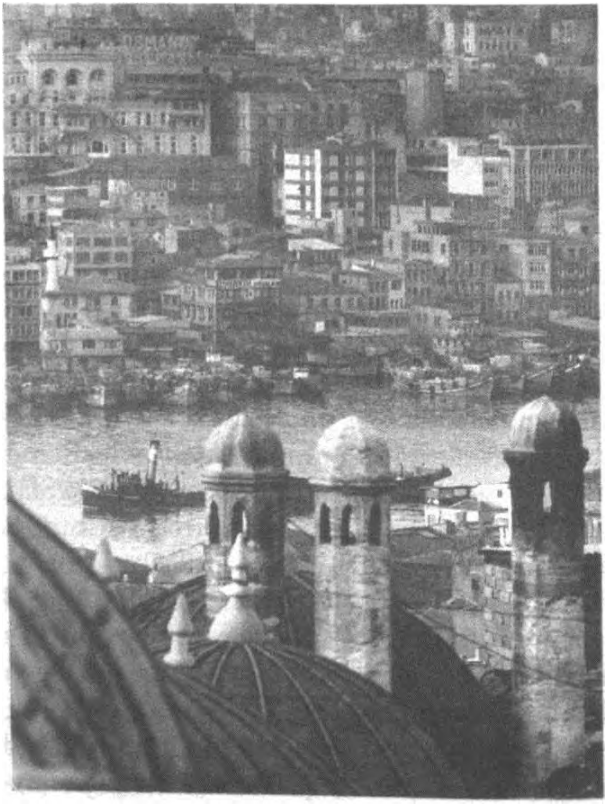

Cerul de deasupra mea era jos, întunecat, gri-vinețiu. Stătea să ningă, iar trotuarele de pe marginea podului erau pustii ca-n palmă. Am zărit niște trepte de lemn pe partea dinspre Cornul de Aur și le-am coborât.

Am văzut apoi un mic vas al Liniilor Orășenești, care se pregătea să se pună în mișcare. Căpitanul, mașinistul, cel care manipula odgoanele se strânseseră cu toții la debarcader, unde era ancorat vaporașul, de parcă i-ar fi întâmpinat, asemenea echipajului unei

motonave, pe călătorii răzleți care urcau la bord, și sporovăiau, bând ceai și fumând.

Am pășit și eu pe vas, adaptându-mă atmosferei, am salutat și m-am simțit de parcă i-aș fi cunoscut de multă vreme pe oamenii aceia trudiți, cu paltoane decolorate, cu tichii, cu basmale, cu plase în mâini care așteptau plecarea vaporului, de parcă aș fi călătorit zi de zi cu vasul acela, făcând naveta la serviciu. Vaporul s-a urnit din loc în tăcere, iar eu am fost atât de copleșit de acel inegalabil sentiment comunitar, de simțământul apartenenței la inima orașului, încât am mai perceput ceva: în vreme ce acolo sus, pe pod, unde vedeam în acele momente troleele troleibuzelor și reclamele băncilor, ori pe șoselele orașului era o zi de martie, către amiază, a anului 1972, noi, acolo jos, ne găseam într-un timp cu mult mai vechi, mai cuprinzător și mai lent. Când coborâsem treptele acelea care duceau spre debarcaderul Cornului de Aur, pe care le zărisem din întâmplare, mă întorsesem parcă cu treizeci de ani în urmă, când Istanbulul era mai desprins de lume, mai nevoiaș și mai melancolic.

Prin fața ferestrelor vibrânde ale sălii din spate, aflată la primul nivel al micii ambarcațiuni, au început să se perinde alene

debarcaderele aflate de-a lungul Cornului de Aur, dealurile vechiului Istanbul, presărate cu case de lemn și cimitire pline de chiparoși: nenumărate fabrici modeste, ateliere, coșuri de fum, depozite de tutun, biserici bizantine în ruină, ulițele izolate, înguste ale așezărilor de pe țărm și cele mai impunătoare moschei otomane, povârnișuri, dealuri mohorâte, șantiere navale, vapoare ruginite, fără viață, mahalale sărmane... Date fiind geamurile murdare și tremurânde, până și Biserica Pantocrator din Zeyrek, marile depozite de tutun din Cibali, umbra Moscheii Fatih, aflată undeva departe, în fundal, îmi păreau a fi cufundate în bezna nopții, deși ne aflam în miezul zilei, așa cum se întâmpla cu priveliștile istanbuleze pe care le vedeam în filmele vechi, cu pelicula uzată.

Când ne apropiam de vreunul dintre debarcadere, zgomotul produs de motorul vasului, care îmi amintea de zgomotul mașinii de cusut a mamei, contenea și, cum ferestrele nu mai trepidau, se zăreau limpede, în alb-negru, apele nemișcate ale Cornului de Aur, niște femei în vârstă care urcau pe vas de la debarcaderul din Fanar, ducând în mâini coșuri cu găini și cocoși, ulițele înguste din vechea mahala grecească, aflată mai în spate, ateliere, depozite,

butoaie de metal, cauciucuri vechi, căruțe care încă mai circulau pe vremea aceea prin oraș. Când vaporul se punea din nou în mișcare, îndreptându-se către țărmul opus al Cornului de Aur, presărat cu cimitire, ferestrele începeau iarăși să vibreze, iar peisajul, care aducea cu o fotografie, părea și mai melancolic din pricina fumului negru, dens care se ridica pe coșul vasului. Uneori, cerul devenea negru ca smoala, iar atunci își făcea apariția o lumină rece, ca de ninsoare, asemenea unei pelicule de film care lua foc într-un colț.

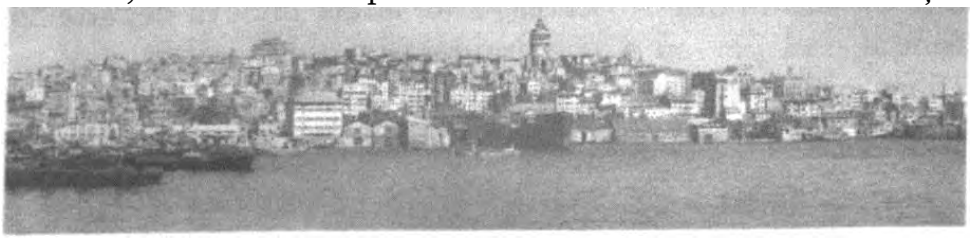

Oare taina Istanbulului subzistă în faptul că-și duce mai departe, ca pe o taină, sărăcia, care coexistă cu măreața sa istorie, viața de cartier și viața comunitară închisă în sine, care face abstracție de deschiderea orașului către influențele din afară, în faptul că viața sa cotidiană se alcătuiește din relații disparate, fragile, care dăinuie dincolo de frumusețea sa monumentală și naturală răsfrântă spre exterior? Însă toate afirmațiile privitoare la particularitățile generale ale unui oraș, la spiritul sau la esența sa ajung să se transforme într-un discurs indirect despre viață noastră și, mai cu seamă, despre starea noastră sufletească. Singurul centru al orașului suntem noi înșine.

Ce semnificație îmbrăca faptul că mă identificam atât de pătimaș cu istanbulezii în timp ce mă îndreptam spre Eyüp, stând pe vaporul acela vechi care străbătea Cornul de Aur, în ziua aceea de martie 1972, când fugisem de la școală? Poate că doream să mă conving de faptul că povestea de dragoste care-mi frânsese inima și dispariția plăcerii de a picta, căreia crezusem că urma să-i consacru întreaga viață, erau lipsite de însemnătate pe lângă melancolia

orașului. Se poate afirma și că, privind Istanbulul, care era cu mult mai învins, mai umilit și mai trist decât mine, doream să-mi dau uitării propria suferință.

Dar, aidoma protagoniștilor din melodramaticele filme turcești, care erau atinși de la bun început de melancolie și care, din această cauză, erau programați să piardă, „în dragoste, ca și în viață”, nu

priveam melancolia orașului ca pe un pretext pentru propria-mi melancolie. Pentru că, din cauza situației aparte în care mă aflam, nu doream să-mi împărtășesc suferința cu nimeni. Ce vreau să spun prin situația mea aparte? Familia și cei din cercul meu apropiat nu păreau deloc să-mi ia în serios ipostaza de poet-pictor. Cât despre poeții-pictori ai orașului, aceștia își ațintiseră în asemenea măsură ochii către Occident, încât nu mai izbuteau să vadă orașul: se zbăteau să aparțină epocii moderne, cea cu troleibuzele și cu reclamele bancare de pe Podul Galata. În ceea ce mă privea, nu eram deprins cu melancolia, care reprezenta prețul plătit pentru a putea vedea orașul; poate că, dintre toți istanbulezii, eram cel mai departe de ea, dat fiind copilul fericit, jucăuș care continua să dăinuie în mine, nu voiam să mă deprind cu acest sentiment, nu puteam să-l accept și, ori de câte ori îl simțeam înmugurind în mine, mă agitam, neliniștit, dorindu-mi să mă refugiez doar în „frumusețea" orașului. De ce-ar servi farmecul unei așezări, bogăția istoriei sau taina sa drept leac pentru suferințele noastre sufletești? Poate că iubim orașul în care trăim așa cum ne iubim și familia – pentru că nu avem încotro! Trebuie să născocim însă ce anume iubim în el și de ce.

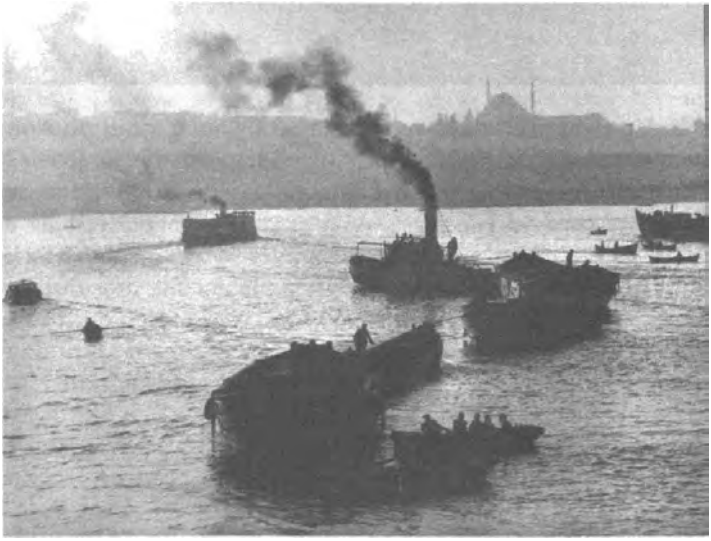

În timp ce mă aflam pe vaporul din Cornul de Aur, care se apropia de Hasköy, simțeam, în ciuda confuziei mentale și a melancoliei care mă stăpâneau, că eram atașat de Istanbul pentru că-mi oferea o cunoaștere cu mult mai profundă decât ceea ce ni se oferea la cursuri, precum și consolare. Pe ferestrele tremurânde ale vasului se zăreau, alături de vechi case de lemn în paragină, de cartierele grecești și de casele în ruină, pe jumătate părăsite, din Fanar, abandonate ca

urmare a nesfârșitelor presiuni venite din partea statului, Palatul Topkapi, care părea și mai misterios printre norii întunecați, Moscheea Süleymaniye și colinele, precum și conturul Istanbulului, descris de moschei și biserici. Această împletire aparte a istoriei cu ruinele, a vieții cu ruinele, a istoriei cu viața, vestigiile vechii urzeli a orașului, plămădită din lemn și piatră, plăcerea de a mă plimba prin cartiere îndepărtate aduceau cu o „a doua lume", aproape gata să ia locul plăcerii de a *picta,* a cărei sleire îmi stârnea atâta neliniște. Îmi doream să mă aflu în acea neorânduială poetică, întâmplătoare! Mă pierdeam pe străzile Istanbulului ori de câte ori mă plictiseam de arhitectură, la fel ca în copilărie când locuiam în casa bunicii și când obișnuiam să evadez în cea de a doua lume, în lumea fanteziei, ori de câte ori mă

plictiseam de lecții. Se poate spune și că doream să ating cât mai repede melancolia, acest destin inevitabil care reprezintă prețul vieții la Istanbul, și, astfel, să-mi găsesc tihna.

Mâncam întotdeauna la repezeală câte ceva prin zonele pe unde cutreieram, iar apoi reveneam la lumea „normală" a prezentului, adică acasă, însoțit de câte un obiect ca, de pildă, o fisă de telefon cu margini zimțate, ieșită din uz, un instrument care funcționa „atât ca descălțător, cât și ca desfăcător de sticle de răcoritoare", pe care urma să li-l arăt zâmbind prietenilor mei, o bucată de cărămidă desprinsă dintr-un zid vechi de o mie de ani, bancnote de pe vremea țarismului, care se găseau atunci cu prisosință pe la toți negustorii de vechituri din Istanbul, ștampila unei companii care dăduse faliment cu treizeci de ani în urmă, tare de balanță folosite de vânzătorii de cartier, cărți ieftine, vechi, cumpărate de pe la anticarii către care mă purtau, de cele mai multe ori, pașii, la sfârșitul preumblărilor mele... Percepeam aspectul material al orașului nu doar punând deoparte obiecte, pietre, bilete, cărți referitoare la el, ci și colecționând tot soiul de informații consemnate în cărți, în reviste, pe hârtie, dar și programe, prospecte, meniuri, liste de prețuri, căci le socoteam interesante și „importante". Știam, într-o oarecare măsură, că n-aveam să pot păstra la nesfârșit lucrurile pe care le adunasem, că urma să mă joc și să mă amuz puțin cu ele, după care aveam să le uit. De aceea, simțeam că n-aveam să ajung niciodată aidoma „strângătorilor" obsedați care mergeau până-n pânzele albe sau a colecționarilor de informații de genul lui Koçu. Când le dobândeam însă prima oară îmi spuneam că, într-o bună zi, piesele acelea urmau să fie integrate într-un mare proiect – o pictură de mari dimensiuni, sau o serie de picturi, sau un roman de genul celor scrise de Tolstoi, Dostoievski, Mann, pe care tocmai îi citeam atunci, sau un alt lucru măreț, a cărui identitate îmi scăpa. Atunci când percepeam, alături de o inevitabilă melancolie, lirismul urzelii Istanbulului, care se

alcătuia din tot soiul de ciudățenii și lucruri vechi, din măreție imperială și rămășițe ale istoriei, credeam că taina foarte aparte a acelei canavale și poezia orașului mi se dezvăluiau numai și numai mie: îmi spuneam cu mândrie, asumându-mi nostalgia atât ca pe un simțământ străin existenței mele fericite și privilegiate, cât și ca pe un sentiment și ca pe o soartă pe care era cu neputință să nu mi le transmită orașul, că nimeni nu mai văzuse lucrurile pe care le zăream atunci pe ferestrele vaporului ce străbătea Cornul de Aur așa cum le vedeam eu.

Când aveam parte de unghiul acesta de vedere poetic, mă apropiam de orice lucru ori informație legată de oraș cu emoție, de parcă m-aș fi aflat în fața unui fragment nespus de însemnat al unui poem, al unei picturi, al unei opere de artă sau al unui muzeu. Ca să nu mai spun că fiecare lucru, fiecare informație la care mă raportam sub înrâurirea unei astfel de duioșii urma să devină, parcă, o operă de artă. Am să evoc mai departe, cu aceeași emoție, o altă informație banală, privitoare la vasul cu ferestre tremurătoare.

Se numea Kocataș. Fusese construit, împreună cu fratele lui geamăn, Sarıyer, în anul 1937, la șantierul naval din Hasköy, aflat în Cornul de Aur. Acestor vapoare le fuseseră montate două motoare produse în 1913, care fuseseră recuperate de pe iahtul Nimetullah, aflat cândva în proprietatea kedivului Abbas Hilmi Pașa. Oare vibrația atât de intensă a ferestrelor vasului să fi fost un semn că motorul nu era bine amplasat? Pentru că îmi plăceau asemenea detalii, mă socoteam istanbulez, iar sentimentul acesta făcea ca melancolia și temerile mele în fața vieții să devină mai profunde și mai autentice. Vaporașul Kocataș a ieșit la pensie în 1984, la doisprezece ani după ce m-a lăsat pe mine la Eyüp.

Aveam impresia că un obiect, o brumă de cărți vechi, o carte de vizită, o carte poștală de pe vremuri cu care reveneam acasă la capătul hoinărelilor mele fără țintă, al „dispariților” mele, ori vreo

sursă ciudată de informații privitoare la Istanbul, de care mă atașam ca de un obiect vechi și prețios, reprezentau o dovadă a faptului că rătăcirea mea fusese „reală" și credeam că reveriile mele legate de oraș urmau să se împlinească grație acelor lucruri deplorabile și a unor informații și mai deplorabile. Obiectele, cărțile acelea mă făceau să simt, la fel ca pe eroul lui Coleridge care, când se trezea din somn, se pomenea că ținea în mână un trandafir pe care tocmai îl visase, că Istanbulul nu era rodul fanteziei mele, așa cum se-ntâmpla cu cea de-a doua lume, dătătoare de fericire, prin care rătăceam în copilărie, ci o realitate care aducea cu acea fantezie.

Problema mea în legătură cu Eyüpul, unde m-a lăsat atunci vasul Kocataș, este că sătucul acesta desăvârșit, aflat la capătul Cornului de Aur, mi s-a părut întotdeauna mai degrabă un produs al fanteziei decât un loc real. Eyüp, ca vis, închis în sine, „oriental", misterios, evlavios, pitoresc, mistic, este atât de desăvârșit, încât mi se pare o reverie orientală asociată de altcineva cu Istanbulul, ca un soi de Disneyland turco-orientalo-musulman. Oare lucrul acesta să se datoreze faptului că s-a aflat în afara zidurilor orașului și că, din acest motiv, s-a sustras influenței bizantine și haosului multiplu stratificat al Istanbulului? Sau faptului că minunatele sale cimitire, copacii, casele se întrepătrund unele cu altele? Faptului că seara, aici, coboară devreme, datorită dealurilor înalte dimprejur? Sau poate faptul că aici totul, standardele arhitectonice funcționând la scară redusă, din smerenie cucernică și mistică, a ferit satul de întinderea, de haosul clocotitor, energic al Istanbulului – de tumultul lui, care sfârșește în murdărie, rugină, fum, ruptură, crăpătură, resturi și ruine, în mizerie? Eyüpul își datorează izolarea, faptul că a rămas departe de centrul, de birocrația, de instituțiile și edificiile de stat de la Istanbul, care se occidentalizează permanent sau care sunt create ori înnoite cu material occidental, acelui aspect al orașului care-i satisface pe toți

cei care ajung aici însufleţiţi de reverii romantice, „orientale”. Acest minunat vis oriental, pe care Pierre Loti l-a îndrăgit tocmai din cauza aspectului său nealterat şi în care s-a şi stabilit, cumpărându-şi o casă, mi s-a părut întotdeauna respingător, printre altele, şi din cauza desăvârşirii sale nealterate. De aceea, drumul la Eyüp a reprezentat sfârşitul melancoliei mele, pe care am fost fericit s-o percep în ziua aceea în priveliştea pe care mi-o oferea Cornul de Aur, privelişte zămislită din ruine şi istorie. Începeam să-mi dau seama, puţin câte puţin, că iubeam Istanbulul tocmai pentru surpăturile, pentru melancolia sa, pentru faptul că pierduse ceea ce stăpânea cândva. M-am îndepărtat de acel loc pentru a-mi face rost de alte odoare, pentru a vedea ruinele care mă făceau fericit, şi am pornit către alte tărâmuri.

37.
O discuție cu mama: răbdare, prudență, artă

Vreme de mulți ani, mama și-a petrecut serile stând singură în salon și așteptându-l pe tata. Tata se ducea la clubul de bridge, iar apoi și prin alte locuri, venind acasă la ore destul de târzii, de cele mai multe ori după ce mama se plictisea să-l mai aștepte și se culca. Eu și mama cinam, așezați unul în fața celuilalt (tata obișnuia să ne telefoneze și să ne spună „sunt foarte ocupat, n-am să pot veni acasă, așa că voi mâncați"), după care mama așternea o față de masă de culoare crem și-și dădea pasiențe. Logica jocului, în timpul căruia răsuceai cu fața în sus, rând pe rând, cele cincizeci și două de cărți aflate în fiecare dintre cele două pachete, străduindu-te să le înșiri atât în ordinea ascendentă a cifrei și a valorii, cât și potrivit culorii, alternând roșul cu negrul, implica, mai presus de dorința de a-ți afla viitorul, așa cum se-ntâmplă, de fapt, când este vorba de ghicit, sau de plăcerea de a deslușI semnele trimise de cărți și de a improviza o poveste adecvată cursului pe care ar urma să-l ia existența ta, o latură care punea la încercare răbdarea jucătorului. De aceea, când veneam uneori din camera mea în salon, în toiul jocului numit „pasiență" *(patience,* „răbdare"), și o întrebam dacă-i ieșise sau nu pasiența, mama îmi dădea mereu același răspuns:

— Dragul meu, nu mă interesează ghicitul, o fac doar ca să-mi treacă vremea. Cât s-a făcut ceasul? Îmi mai dau o pasiență, apoi mă culc.

Apoi arunca o privire fugară, de la distanță, din locul în care era

așezată, către televizorul în alb-negru, care-și trăia pe atunci primele zile în Turcia și la care se difuza cine știe ce film vechi ori vreo dezbatere despre sărbătorile de Ramadan de altădată (exista, de fapt, un singur canal, care transmitea punctul de vedere al statului), după care îmi spunea:

— Eu nu mă uit, închide-l dacă vrei.

De data aceasta, eu eram cel care mă uitam o vreme la străzile în alb-negru ale copilăriei mele pe care le vedeam atunci pe ecran sau la vreun meci de fotbal. Făceam acest lucru nu atât pentru a-mi omorî vremea cu imaginile de la televizor, cât pentru a mai ieși puțin din camera mea, în care mă-nchideam și stăteam singur, stăpânit de confuzie, de tot soiul de furii și indecizii, și, totodată, pentru a mai discuta puțin, pentru a mă mai ciondăni puțin cu mama, așa cum făceam mereu în serile acelea.

Unele dintre disputele noastre se transformau în certuri nespus de supărătoare. După aceea eram chinuit de remușcări, așa încât reveneam în camera mea, închideam ușa și citeam până dimineața. Alteori, după ce mă ciorovăiam cu mama, ieșeam în noaptea istanbuleză și rătăceam fără țintă, singur, fumând cu nesaț, prin zona Taksimului, prin Beyoğlu, mă plimbam pe străzi dosnice, rău famate, întunecoase, până mă pătrundea frigul temeinic, iar apoi reveneam acasă după ce întregul oraș, la fel ca și mama, se cufundaseră în somn. Îmi creasem treptat deprinderea de a mă culca în zori, către ora patru, și de a mă trezi a doua zi la prânz, pe la ora douăsprezece, așa cum urma să fac mereu în următorii douăzeci de ani.

Discuțiile și disputele mele cu mama aveau, pe vremea aceea, un singur subiect, fie că vorbeam despre el în mod direct, fie că o făceam indirect: în iarna anului 1972, când mă aflam la jumătatea anului al doilea la Facultatea de Arhitectură, începusem deodată să nu mă mai duc la cursuri. Nu mai dădeam pe la Facultatea de Arhitectură din Taşkışla, exceptând cele câteva cursuri necesare

pentru a nu fi scos din evidență și exmatriculat.

Uneori mă gândeam, descurajat, că urma să am o diplomă universitară chiar dacă n-aveam să practic vreodată arhitectura, așa cum îmi repetau adeseori prietenii mei și tata și, cum toate aceste lucruri aveau o anumită înrâurire asupra mea, situația în care mă aflam rămânea neclară, cel puțin în ochii mamei. Eu eram însă profund convins că n-aveam să pot deveni arhitect. Mai rău, băgăm de seamă că plăcerea mea de a picta se stinsese, lăsându-mi în suflet un gol dureros. Deoarece știam că n-aveam să-mi pot ignora impulsul de a evada într-o a doua lume doar citind tot felul de cărți, de romane până în zori și rătăcind noaptea pe străzile din Taksim-Beyoğlu, prin Beșiktaș, indecizia mea se transforma, din vreme în vreme, în neliniște, iar atunci mă ridicam brusc de la masa la care stăteam și încercam s-o determin pe mama să-mi accepte poziția. Cum nu știam prea bine de ce făceam acest lucru și, mai mult, ce anume încercam s-o determin să accepte, discuțiile noastre se transformau într-un soi de confruntare oarbă.

— Și eu eram ca tine în tinerețe, îmi spunea, de pildă, mama, poate și pentru a mă enerva, așa cum aveam să chibzuiesc mai târziu. Fugeam de viață, la fel ca tine. Surorile mele se distrau la facultate, printre intelectuali, sau se duceau la baluri, la petreceri, iar eu stăteam acasă, ca tine, și mă uitam ore întregi, prostește, prin vechile numere ale revistei *L'lllustration,* la care era abonat bunicul.

Trăgea o clipă din țigară, încercând să-mi citească pe chip impresia lăsată de vorbele ei.

— Eram sfioasă, mă temeam de viață.

În timp ce vorbea, mintea mea zăbovea asupra cuvintelor „ca tine", încercam să mă stăpânesc, simțind cum creștea în mine furia, și-mi repetam că îmi spunea acele lucruri „spre binele meu" sau pentru ceea ce socotea ea că ar fi fost binele meu. Dar vorbele mamei ascundeau o viziune mai profundă, care mă rănea pentru că

o împărtășea și ea, și poate că de aceea voiam să ne războim. Îmi răsuceam privirile de la televizor spre proiectoarele vapoarelor de pe Liniile Orășenești, care străbăteau agale Bosforul în sus și-n jos și mă gândeam la motivul care-mi stârnea furia.

Viziunea de care vorbesc, pe care mama nu o evoca în mod deschis, era adeseori exprimată, în momentele de pesimism și insolență, de burghezii leneși din Istanbul și de foiletoniștii care gândeau ca ei, prin cuvintele: „Aici nu există, de fapt, niciodată nimic bun".

Acest pesimism se lega de melancolia care frângea voința întregului oraș. Dar de vreme ce melancolia se întemeia pe sentimentul de pierdere și pe sărăcie, de ce repetau atât de des bogătașii din Istanbul, care aveau o bună stare materială, acest punct de vedere? Poate pentru că averile lor se bazau pe hazard. Poate pentru că nu puteau crea lucruri asemănătoare cu strălucitele realizări ale civilizației occidentale, pe care voiau s-o imite spre a masca acest hazard, și pentru că voiau să pună acest eșec pe seama unei culturi pesimiste și melancolice, pe care ei o creaseră și din care făceau, la rândul lor, parte.

Cu toate acestea, pesimismul mamei, care împrumutase, de-a lungul vieții, foarte mult din limbajul acelei clase de mijloc distructive și prudente, avea și o anumită îndreptățire. După ce se căsătorise și după ce veniserăm noi pe lume, fratele meu și cu mine, tata începuse s-o rănească fără cruțare. Am simțit mereu că absențele tatei, pe care nici măcar nu le-ar fi putut concepe când se căsătorise cu el, precum și scăpătarea familiei o aduseseră într-o stare de permanentă defensivă în fața vieții. În expresia care i se ivea pe chip când remarca privirile pe care i le aruncau bărbații când ne duceam cu ea, în copilărie, la piață, când mergeam pe stradă, prin Beyoğlu, când ne duceam împreună la cinematograf sau în parc, sesizam imediat o prudență și o atenție menite să protejeze familia, dar și pe ea, de lumea exterioară. Sau, cu alte

ocazii, când eu și fratele meu începeam să ne certăm, să ne înghiontim pe stradă vedeam la ea atât un sentiment de furie și descurajare, cât și pornirea de a ne proteja.

Imboldul către prudență al mamei, pe care l-am perceput adeseori, ne sfătuia mereu: „Purtați-vă normal, fiți oameni obișnuiți, fiți ca toată lumea. Nu atrageți niciodată atenția". Un om cu o asemenea viziune, care punea în evidență ideea de modestie, de cumpătare și care datora foarte mult educației sufite, ce-și pusese amprenta asupra întregii noastre culturi, precum și moralei tradiționale, nu era nicidecum în măsură să conceapă că cineva ar fi putut fi preocupat de alte lucruri, că ar fi putut abandona școala, că ar fi putut să nu se mai ducă la cursuri. Nu trebuia să-mi acord atâta importanță, nu trebuia să-mi iau prea în serios obsesiile etice și intelectuale, iar dacă era vorba să fiu pasionat de ceva, trebuia să mă pasioneze ideea de a fi sârguincios, onest și bun, de a fi, cu alte cuvinte, ca toți ceilalți. Mama părea să spună mereu că preocupările de genul picturii, artei, creației nu puteau fi luate foarte în serios decât de europeni, singurii îndreptățiți să o facă. Noi, care trăiam la Istanbul în cea de-a doua jumătate a secolului XX, eram exponenții unei culturi care-și pierduse fastul de altădată, care scăpătase, care se sleise, căreia-i slăbiseră voința și dorința. Nu trebuia să uit că „aici, de fapt, nu va fi nimic bun", ca nu cumva să sufăr după aceea.

Alteori, mama îmi spunea, cu intenția de a duce mai departe același subiect, că ea fusese cea care mă numise Orhan, orientându-se după numele suveranilor otomani, pentru că, dintre toți, pe sultanul Orhan îl îndrăgea cel mai mult. Aceasta pentru că sultanul Orhan nu urmărise să realizeze fapte mărețe, nu ieșise în evidență prin nimic, nu săvârșise niciun fel de excese de-a lungul existenței sale banale, iar cărțile de istorie vorbeau despre cel de-al doilea padișah otoman cu prețuire, dar fără a zăbovi prea mult asupra lui. Mama își dorea mereu să sesizez semnificația și

însemnătatea alegerii sale, pe care mi-o evoca zâmbind.

De aceea, ori de câte ori ieșeam din camera mea și începeam disputele cu mama, în serile în care aștepta revenirea tatei acasă, știam că aceasta avea să se-ncăpățâneze să-mi vorbească atât despre viața fragmentară, tristă și umilă pe care mi-o oferea Istanbulul, cât și despre existența banală pe care o prevăzuse ea pentru mine. Uneori mă întrebam „de ce mă duc să mă cert cu ea?" și, cum nu reușeam să găsesc un răspuns satisfăcător și real la această întrebare, simțeam, de obicei, că sufletul meu tăinuia niște procese mai complexe, care nici mie nu-mi erau limpezi.

— Și pe vremuri fugeai de la școală, a spus mama, întorcând rapid cărțile de joc cu fața în sus. Spuneai „sunt bolnav, mă doare burta, am febră", și altele asemenea. Îți făcuseși un obicei din asta când locuiam în Cihangir. Într-o dimineață, când mi-ai spus din nou „sunt bolnav, nu mă duc la școală", ți-am strigat: „Ajunge! Bolnav, nebolnav, ai să pleci chiar acum, imediat, și-ai să te duci la școală. Nu vreau să te văd acasă".

În acest punct al poveștii, pe care mi-o spunea mereu, poate pentru că știa foarte bine că mă enerva, mama a râs, așa cum făcea întotdeauna, apoi a tăcut o vreme, a tras un fum din țigară, după care a adăugat repede, fără să mă privească în față, cu aerul acela satisfăcut dintotdeauna:

— După aceea, nu mi-ai mai spus niciodată „sunt bolnav, nu mă duc la școală".

— Atunci o spun acum! i-am replicat deodată, pătimaș. Nu mă mai duc niciodată la Facultatea de Arhitectură!

— Bine, și ce-ai să faci? Ai să stai mereu acasă, așa ca mine?

Simțeam cum creștea treptat în mine dorința de a mă certa cu ea, de a trânti ușa casei și de a umbla singur prin întunericul nopții, pe străzile dosnice din Beyoğlu, parcă pe jumătate beat, parcă pe jumătate nebun, convins că-mi era silă de toți și de toate și trăgând zdravăn din țigară. În cursul acelor plimbări, care pe vremea aceea

durau uneori ore întregi, în timp ce picioarele mă purtau de la sine prin locuri pe care le alegeau singure, priveam vitrinele orașului, restaurantele, cafenelele cufundate în semiobscuritate, podurile, zonele din fața cinematografelor, anunțurile, literele, murdăria, noroiul, picăturile de ploaie care cădeau în bălțile întunecate de pe trotuare, lămpile de neon, farurile mașinilor și haitele de câini care răsturnau tomberoanele, iar când mă găseam pe cea mai îngustă și mai tristă stradă, din cel mai îndepărtat cartier, îmi venea să dau fuga acasă și să scriu ceva care să redea acele imagini, acel spirit întunecat, acel aspect confuz, misterios și trudit al orașului. Era un sentiment care aducea întocmai cu dorința irepresibilă de a picta care mă cuprindea altădată, când începea să tresalte în mine un sentiment plămădit din fericire, bucurie și patimă, dar nu știam exact ce urma să fac.

— Se aude ascensorul? m-a întrebat mama.

Am ascultat amândoi cu atenție, dar n-am auzit sunetul ascensorului, care aducea cu un geamăt: nu venea tata. Cum mama s-a concentrat din nou asupra ghicitului, cu răbdare reînnoită, care mie mi se părea uimitoare, am urmărit-o o vreme. Mâinile, brațele ei aveau un ceva pe care-l remarcasem mereu în copilărie, în viața de zi cu zi, care mă atașa de ea și mă făcea să sufăr nespus când nu-mi dăruia tandrețe, dar nu mai reușeam să deslușesc prea bine

ce anume însemnau acele gesturi și acele mișcări.

Aveam sentimentul că rămăsesem încremenit între dragostea excesivă și supărarea excesivă față de ea. Cu patru luni în urmă, după urmăriri care duraseră multă vreme, mama descoperise blocul în care se întâlneau tata și iubita lui de taină, aflat pe undeva prin Mecidiyeköy, luase cu iscusință cheia de la portar și, când intrase în apartamentul acela pustiu, se pomenise confruntată cu o imagine pe care avea să mi-o descrie mai apoi cu stăpânire de sine. Pe perna din patul de acolo se găsea o pijama identică cu cea pe care o folosea tata acasă, iar pe noptiera de la căpătâiul patului erau stivuite, formând un soi de turn, cărțile de bridge pe care tocmai le citea tata pe vremea aceea, exact la fel ca acasă.

Mama nu dezvăluise multă vreme nimănui ceea ce văzuse, pentru ca apoi, peste câteva luni, într-una dintre acele seri în care își dădea din nou pasiențe, răbdătoare, fumând și uitându-se cu coada ochiului la televizor, să-mi povestească deodată totul, când ieșisem din camera mea și discutam cu ea. Ori de câte ori îmi aminteam de acea poveste, pe care mi-o relatase pe scurt, dându-și seama că nu-mi făcea nicio plăcere să aud asemenea lucruri, viața pe care o ducea tata în cea de-a doua casă, unde se ducea și rămânea zilnic o vreme, îmi trezea un sentiment metafizic, care

îmi stârnea fiori: mi se părea uneori că el izbutise ceea ce nu izbutisem eu să fac, că își descoperise seamănul, geamănul din oraș și că se vedea zilnic, pentru un timp, nu cu iubita lui secretă, ci cu geamănul lui, iar această fantezie mă făcea să simt că vieții și sufletului meu le lipsea ceva.

— În cele din urmă, trebuie să termini o facultate, a spus mama, răsucindu-și cărțile de joc. De vreme ce n-ai să te poți întreține din pictură, ai să lucrezi. Nici noi nu mai suntem bogați, ca pe vremuri.

— Asta nu e adevărat, am spus eu, pentru că-mi făcusem de multă vreme socoteala, într-un cotlon al minții, că proprietățile părinților mei aveau să-mi fie suficiente spre a supraviețui, chiar de-ar fi fost să nu fac nimic.

— Crezi, cu alte cuvinte, că ai să poți trăi din pictură? Gestul nespus de enervat al mamei, care-și strivea țigara în scrumieră, tonul ușor zeflemitor, ușor disprețuitor al vocii ei și nepăsarea cu care răsucea cărțile în timp ce discuta cu mine un subiect foarte important pentru viitorul meu mă făceau să simt că ne apropiam cu succes și în plină viteză de una dintre disputele acelea care aveau loc seara.

— Aici nu suntem la Paris, ci la Istanbul, a spus mama, aproape cu satisfacție. Chiar dacă ai fi cel mai bun pictor din lume, tot nu te-ar prețui nimeni. Ai să rămâi singur cuc. N-o să priceapă nimeni cum de vrei să abandonezi totul și să devii pictor, atâta vreme cât ai înainte o viață frumoasă. Dacă am trăi într-o societate înstărită, care să prețuiască arta, pictura, hai, mai treacă-meargă! Dar toată lumea știe, chiar și în Europa, că Van Gogh și Gauguin erau cam țicniți.

Bineînțeles că și mamei îi ajunseseră la ureche legendele literaturii existențialiste, pe care tata o citea cu nesaț prin anii 1950. Am încercat să fiu ironic, făcând trimitere la dicționarul acela enciclopedic hărtănit, cu paginile îngălbenite la care recurgea de multe ori mama pentru a verifica astfel de informații:

— În *Petit Larousse* al tău scrie că toți artiștii sunt nebuni?

— Nu știu, băiete. Dacă un artist este foarte talentat, foarte muncitor și dacă mai are și noroc, este de așteptat să aibă succes în Europa. În Turcia însă înnebunești sigur. Bagă de seamă, nu mă-nțelege greșit și nu te ofusca, căci îți spun toate astea ca să nu suferi mai târziu.

Ceea ce mă scotea din minți era faptul că-mi spunea toate aceste lucruri, care mă afectau, fiecare în parte, în mare grabă, în timp ce făcea pasiențe, fără a stărui prea mult asupra lor.

— Ce anume să mă ofuscheze? am spus eu, dorind poate să o rănesc cu o formulă mai mușcătoare.

— Nu vreau să creadă nimeni că te zbuciumi, așa că nu le spun prietenelor mele că nu te duci la cursuri, mi-a răspuns mama. Ideea că cineva ca tine s-ar putea lăsa de școală ca să se facă pictor li s-ar părea de neînțeles. Au să creadă că ai luat-o razna și au să bârfească pe seama ta.

— Poți să le spui totul, i-am replicat eu. Vreau, de fapt, să abandonez ca să nu ajung la fel de tâmpit ca ele.

— Nu, n-ai să faci asta, a spus mama. Chiar și când erai copil ajungeai să-ți iei până la urmă ghiozdanul și să te duci fuga-fuguța la școală.

— Îmi dau seama acum că nu vreau să fiu arhitect.

— Mai învață doi ani și ia-ți o diplomă, băiete, iar apoi fă-te ce vrei, arhitect sau pictor.

— Nu!

— Știi ce spune Nurcihan despre faptul că te lași de arhitectură, a spus mama, cu o dorință de a mă răni pe care am perceput-o foarte bine. Nurcihan spune că ești așa de furios pentru că te-au zdruncinat certurile dintre mine și tatăl tău și că nu te duci la școală din cauză că tatăl tău e fustangiu.

— Nu-mi pasă ce gândesc despre mine prietenele tale din lumea bună, cu mințile lor de gâște! am spus eu, înnebunit de furie.

Uimitor, ca de fiecare dată, era faptul că, deși știam că mamei îi făceau plăcere sporovăielile care ajungeau să mă supere, mă pierdeam cu firea, pradă unei furii autentice, sfârșind prin a cădea în capcană și a fi prins în laț, într-un joc în care intrasem chiar eu.

— Ești tare mândru, băiete! mi-a spus mama. Dar îmi place felul tău de a fi. Pentru că în viață contează mândria, nu arta și altele asemenea. În Europa, foarte mulți oameni ajung să fie artiști pentru că sunt mândri și orgolioși. Pentru că acolo artistul este tratat ca o persoană foarte specială, nu ca un instalator, ca un meseriaș. Aici însă ai să poți să fii artist, rămânând la fel de mândru? Vei fi nevoit să-ți impui tablourile în fața acestor oameni care nu se pricep deloc la asemenea lucruri, să te ploconești, pentru a le putea vinde, în fața puterii, a bogătașilor, ba chiar mai rău, a gazetarilor care nu știu de nici unele. Ai să poți face toate astea?

Am simțit, cuprins de mânie, de furie cum eram, o vitalitate năucitoare, care mă proiecta afară din mine; îmi percepeam un soi de înverșunare a cărei profunzime mă uimea chiar și pe mine și-mi doream să plec, să o iau la goană pe străzi. Știam, în același timp, că urma să mă mai ciorovăiesc cu mama preț de câteva minute, cu o ciudată hotărâre de a distruge, de a mă revolta, de a provoca suferință și de a suferi, iar apoi, după ce aveam să rostesc cele mai brutale cuvinte cu putință, aveam să ies, trântind ușa în urma mea, în noaptea murdară, întunecoasă și aveam s-o rup la fugă pe tot soiul de străzi lăturalnice. Picioarele aveau să mă poarte pe ulițe desfundate, înguste și melancolice, pavate cu piatră cubică și străjuite de felinare stinse sau palide, aveam să rătăcesc îndelung, pradă fericirii nefirești de a aparține acelor locuri triste, mizere, sărmane și, totodată, stăpânit de hotărârea, de visul de a realiza într-o bună zi ceva însemnat, urmând să privesc imaginile, închipuirile, fantasmele care aveau să-mi joace pe dinaintea ochilor cu satisfacția de a fi jalnic, dar îndârjit.

— Și Flaubert a locuit toată viața cu mama lui! a continuat mama în timp ce-și răsucea concentrată cărțile de joc, adresându-mi-se pe un ton pe jumătate afectuos, pe jumătate disprețuitor, care mă enerva și mai mult. Dar eu nu vreau să-ți petreci viața lâncezind în aceeași casă cu mine. Acolo este Franța. Când spui „mare artist", nu mai are nimeni nimic de zis. Aici însă, un pictor care se lasă de școală și-și petrece toată viața cu maică-sa ajunge fie la balamuc, fie stâlp de cârciumă. Dacă nu-ncerci să devii decât pictor, ai să fii nefericit, o știi prea bine. Dacă însă vei avea o profesie, o ocupație care să-ți aducă siguranță și să-ți asigure un venit, o să-ți facă și mai multă plăcere să pictezi, crede-mă.

De ce-mi plăcea să-mi închipui, în clipele de nefericire, de mânie și tristețe, că hoinăream, în toiul nopții, pe străzile orașului? De ce-mi plăceau ulițele dosnice, pe jumătate cufundate în întuneric, amurgurile, nopțile reci de iarnă, oamenii pe jumătate fantomatici care abia se deslușeau la lumina palidă a lămpilor de pe străzi,

peisajele și pustietatea zonelor pavate cu piatră cubică, pe care toată lumea începuse să le dea uitării, și nu priveliștile însorite îndrăgite de turiști, care-și găseau locul în cărțile poștale?

— Dacă nu te faci arhitect ori dacă nu pui pe picioare o afacere și n-ai un venit, ai să devii un complexat, un stingher, asemenea acelor bieți artiști turci care sunt la mâna celor cu cheag, a celor puternici, pricepi, băiete? Știi și tu că nimeni în țara asta nu se poate întreține din ceea ce pictează. Ai să duci o viață de câine, ai să fii disprețuit, umilit, ai să fii bântuit toată viața de complexe, de anxietăți și susceptibilități. Oare lucrurile de genul ăsta sunt pe potriva unui băiat ca tine, deștept, frumos și plin de viață?

„Când am să ajung în Beșiktaș, n-am să iau maxi-taxiul, ci am să merg pe jos până la stadion, de-a lungul zidului împrejmuitor de la Palatul Dolmabahçe", plănuiam eu în minte, îmi plăcea să merg noaptea pe după platanii care se înșirau de-a lungul vechiului zid al palatului, gros, înnegrit de vreme, cu pietrele acoperite de mușchi, care avea cel puțin douăzeci de metri înălțime. Dacă odată ajuns la Dolmabahçe aveam să percep energia aceea care creștea în mine

aidoma venei de pe frunte, ce prindea să pulseze în clipele de mânie, aveam să urc panta în douăsprezece minute, ajungând în Taksim.

— Ce dulce erai în copilărie – mereu zâmbitor, chiar și în cea mai proastă zi, vesel, simpatic, optimist! Toți cei care te vedeau zâmbeau. Nu numai pentru că erai simpatic, ci și pentru că erai un copil optimist, care nu cunoștea răul, pesimismul, care nu se plictisea niciodată, care știa, chiar în cel mai neprielnic moment, să viseze și să se joace fericit. N-aș putea accepta nici dacă nu ți-aș fi mamă ca un asemenea om să ajungă un artist nefericit, amărât, la mila celor cu bani. De aceea vreau să nu te lași iritat de vorbele mele și să mă asculți cu băgare de seamă.

În timp ce aveam să urc panta spre Taksim, urma să privesc în treacăt peisajul, pe jumătate cufundat în penumbră, al Galatei, scăldată în lumină, aveam să zăbovesc câteva minute la taraba cu

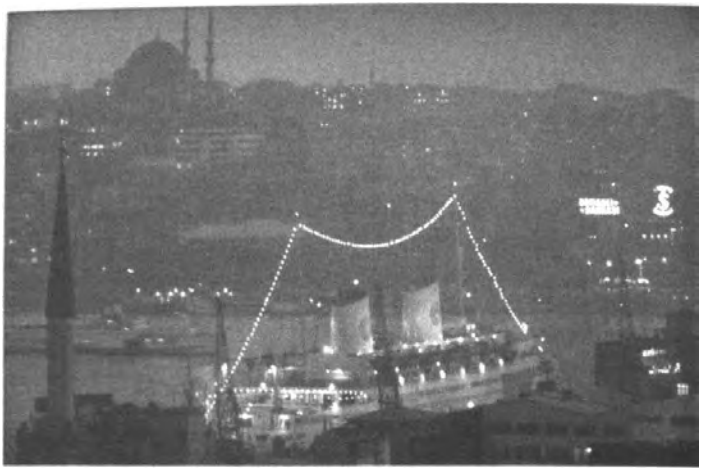

cărți din capătul Bulevardului Istiklal, apoi aveam să beau o bere cu votcă într-una dintre berăriile acelea care vuiau de larma televizorului deschis și a mulțimii de oameni dinăuntru, pufăind din țigară, la fel ca toți cei de acolo (aveam să mă uit în jur ca să văd dacă nu cumva se afla prin preajmă vreun poet, vreun scriitor, vreun artist vestit), iar după aceea, când aveam să simt că le

atrăsesem atenția, ca un tânăr curios, și singur (și cu chip de copil) ce eram, în mulțimea aceea de bărbați mustăcioși, aveam să ies și să mă pierd în noapte. În timp ce aveam să mă opresc din când în când, după ce urma să merg puțin pe bulevardul principal, pe ulițele lăturalnice din Beyoğlu, din Çukurcuma, din Galata, din Cihangir, contemplând lumina felinarelor de pe stradă și a televizoarelor reflectată pe trotuarele umede, în timp ce aveam să privesc în vitrina unui magazin de vechituri, a unui frigider, folosit de o băcănie banală în chip de vitrină, sau a unei farmacii în care continua să se afle un manechin publicitar, rămas acolo de pe vremea copilăriei mele, aveam să-mi dau seama cât de fericit eram, de fapt. Furia năucitoare, plăcută și naivă pe care o încercam în timp ce o ascultam pe mama urma să se transforme, după o oră, în timp ce aveam să pășesc, zgribulit, pe ulițele dosnice din Beyoğlu – sau ce-ar fi fost dacă m-aș fi dus pe străzile lăturalnice din Üsküdar sau din Fatih? – într-o îndârjire care avea să-mi lumineze întregul viitor. Aveam să simt atunci cum străzile murdare, întunecoase și melancolice ale orașului se unduiau asemenea unei pelicule vechi, care îmi plăcea nespus, în capul meu ușor amețit de bere și de mersul îndelung și aveam să fiu atât de fericit, încât aveam să-mi doresc să revin acasă, străbătând din nou străzile pustii, să mă așez la masă și să scriu sau să desenez ceva, pentru a surprinde și a pune deoparte acele clipe minunate – era un sentiment aidoma celui pe care-l încercam când vâram în gură și sugeam ore în șir vreun fruct sau vreo bilă care-mi plăcea foarte mult.

— Tabloul acesta de pe perete ne-a fost dăruit de Nermin și viitorul ei soț când ne-am căsătorit, eu și tata. Când s-au căsătorit ei, m-am dus cu tatăl tău la vestitul pictor, spre a le cumpăra și noi un dar. Dacă ai fi văzut cât de mult s-a bucurat cel mai renumit pictor al Turciei văzând că, în cele din urmă, îi suna cineva la ușă ca să cumpere un tablou, cât de nefiresc s-a purtat ca să-și mascheze bucuria și cum ne-a salutat, cu plecăciuni până la

pământ, când am plecat cu tabloul, nu ți-ai fi dorit nicidecum să devii pictor ori poet în țara asta, băiatul meu. De aceea mă feresc să le spun acestor oameni că fiul meu a fugit de la școală ca să se facă pictor. Dacă persoanele acelea, despre care spui că sunt neghioabe, ar afla că te-ai lăsat de școală, distrugându-ți viața, viitorul pentru a picta, pentru ca ele să-ți cumpere într-o bună zi tablourile, ți-ar achiziționa vreo două-trei picturi, așa, ca și cum ți-ar da șperț, din plăcerea de a ne umili, pe tata și pe mine, și poate că le-ar fi milă de tine, prin urmare ți-ar da parale bunicele. Dar n-au să-și mărite niciodată fetele cu un artist. De ce crezi tu că tatăl acelei tinere drăguțe căreia i-ai făcut portretul a trimis-o în mare grabă în Elveția, de îndată ce a aflat că era îndrăgostită de tine? Pentru a putea trăi în această țară, printre acești oameni nevolnici, slabi și ignoranți fără a te simți umilit, așa cum meriți, trebuie să-ți ai propria afacere, să fii bogat, așa încât să poți sta cu fruntea sus. Bagă de seamă, dragul meu, nu abandona arhitectura, căci e păcat de tine. Uite, acel Le Corbusier despre care vorbești mereu, a vrut să fie pictor, dar a studiat și arhitectura.

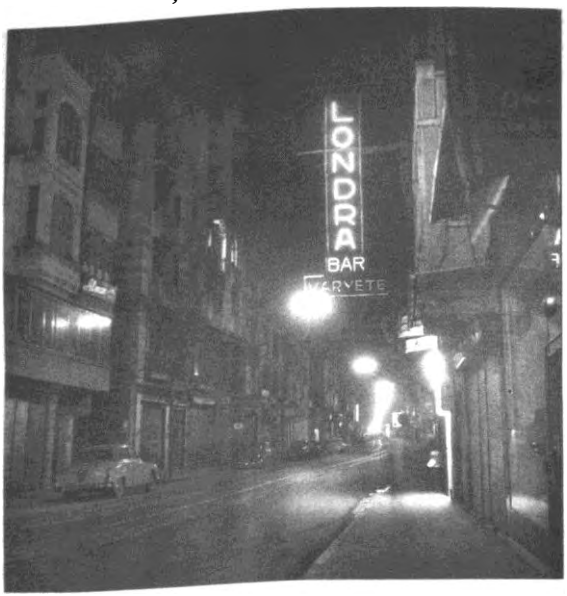

Străzile din Beyoğlu, cotloanele lui întunecate, dorința de a fugi și sentimentele de vinovăție îmi tresăltau în minte asemenea unor lămpi cu neon. Așa cum simțeam în unele momente de mânie și sensibilitate excesivă, străzile pe jumătate cufundate în beznă, pe jumătate ademenitoare, murdare și malefice ale orașului luaseră de multă vreme locul celei de-a doua lumi, menite evadării. Știam că în seara aceea n-avea să mai izbucnească nicio ceartă între mine și mama, că peste puțină vreme aveam să deschid ușa și să evadez pe străzile acelea care-mi ofereau alinare și că, după ce urma să hoinăresc pe ele îndelung, aveam să revin acasă și să mă așez la masă, pentru a extrage ceva din atmosfera și din chimia lor.

— N-am sa fiu pictor, am spus. Am să fiu scriitor.

2002–2003

Despre fotografii

Am retrăit o parte dintre emoțiile și ezitările cu care m-am confruntat scriind această carte și în timp ce selecționam fotografiile din cuprinsul ei. Când lucram în casa-atelierul fotografic-arhiva-muzeul din Beyoğlu în care și-a petrecut cea mai mare parte din viață Ara Güler, cel căruia îi aparțin majoritatea fotografiilor reproduse în această carte, și mă trezeam în fața câte unei priveliști pe care-o îndrăgeam foarte mult încă din copilărie, dar pe care între timp o uitasem (de pildă, imaginea remorcherului care-și coboară coșul de fum la trecerea pe sub un pod, aflată la p. 352), rămâneam uluit, ezitând între nostalgia față de trecut și uimirea provocată de stranietatea acestuia. Alteori, în timp ce priveam câte-o fotografie extraordinară, care aducea cu o amintire foarte veche pe care o revedeam adeseori în fața ochilor, așa cum s-a întâmplat cu fotografia de la p. 390, ce surprinde Podul Galata sub zăpadă, mă cuprindea un soi de neastâmpăr de a-mi păstra sau de a-mi așterne în scris amintirile, care-mi reveneau în minte ca prin vis. Incredibila arhivă a lui Ara Güler, care mi-a stârnit euforia de a vedea și beția de a-mi aminti și care, pe de altă parte, mi s-a părut nesfârșită, reprezintă cea mai desăvârșită memorie, conservând viața și peisajele Istanbulului din 1950 până în zilele noastre. Iată mai jos lista fotografiilor lui Ara Güler care se regăsesc în această carte: 8–9, 40 jos, 43, 47, 53, 55–56, 58, 65, 66 sus, 67 jos, 68 jos (dreapta), 117, 118, 120, 122, 124, 125, 128, 131, 136, 139, 176, 218, 219, 228, 255, 279, 287, 289, 308 jos, 311, 312, 315, 320, 321, 322, 324, 327, 347, 348, 349, 351, 352, 362, 379, 390, 398, 399, 400, 427,

428, 429, 431, 433, 434, 435, 444, 449, 452, 454.

Cât despre munca de documentare desfășurată în arhiva lui Selahattin Giz, născut în anul 1912, arhivă care se alcătuiește din fotografiile pe care le-a realizat acesta pe străzile din Beyoğlu încă pe vremea când era elev la Liceul Galatasaray și pe care a continuat să le realizeze mai apoi, vreme de patruzeci și doi de ani, pentru ziarul *Cumhuriyet,* ea îmi trezea, din motive greu de deslușit, nu doar fascinație, ci și sentimentul că asistam la ceva tainic. Poate pentru că și lui Giz îi plăceau, la fel ca mie, străzile goale, pustii, precum și imaginea Istanbulului sub zăpadă: 40, 45, 46, 54, 63 jos, 64, 66 jos, 67 jos, 68 jos (stânga), 72, 75, 76, 121, 137, 164, 173, 174, 177,178, 179, 180, 214, 215, 264, 266.

Mulțumesc Primăriei Istanbulului, care păstrează și protejează fotografiile lui Hilmi Șahenk, un alt gazetar-fotograf, și care mi-a permis să le reproduc în această carte: 49, 55, 56, 57, 63 sus, 78, 123, 177, 253, 262, 295, 350, 378, 389, 426, 432.

Fotografia de la p. 284, care înfățișează Sfânta Sofia, a fost realizată în anul 1853 de către James Robertson.

La paginile 282, 286, 290 jos și 291 m-am folosit de fotografiile Fraților Abdullah, care și-au deschis un atelier de fotografie la Istanbul în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea.

Făcând cercetări pentru această carte, am constatat că și Max Fruchtermann, autorul de cărți poștale, s-a folosit de unele dintre fotografiile Fraților Abdullah. Imaginile de la paginile 63 jos, 64, 65, 66 sus, 71, 73, 288, 289, 290 sus, 291, 305, 317, 319, 354–357 (litografii destinate cărților poștale și panorame, potrivit modei timpului) sunt reproduse după cărțile poștale imprimate de acesta din urmă.

Nu știu cine sunt autorii fotografiilor vechi de la paginile 166, 169, 171, 198, 196, 275, 292, 315, 316, căci acestea mi-au parvenit la mâna a doua și, în ciuda tuturor cercetărilor pe care le-am întreprins, n-am izbutit să aflu cui aparțin.

Le mulțumesc responsabililor de la Fondation Le Corbusier

pentru desenul lui Le Corbusier de la p. 51.

Gravura de la p. 60 îi aparține lui Thomas Allom, desenul de la p. 328, lui Hoca Ali Rıza, iar „femeia în poziție culcată” de la p. 416, lui Halii Pașa.

Gravurile de la pp. 80–81 și 83, precum și detaliul mărit de la p. 274 îi aparțin lui Melling.

Fotografiile de familie fac parte din arhiva mea personală; cele mai multe dintre ele au fost realizate, probabil, de tata, iar vreo două-trei, de mama sau de unchiul meu. Fotografia mea de pe copertă i se datorează lui Mehmet Rado, iar cele din cuprinsul cărții, lui Murat Kartoğlu.

Așa cum arătam în capitolul 28, fotografiile de la paginile 332–337, din Cihangir și Beșiktaș, au fost realizate de mine. Astăzi mă gândesc cu plăcere la faptul că am realizat fotografia care înfățișează panta pavată cu piatră cubică din Cihangir la vârsta de cincisprezece ani.

Le mulțumesc lui Esra Akcan și lui Emre Ayvaz, care au citit cu atenție această carte, formulând propuneri care mi-au fost de folos.